
3 1761 06183052 7

TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

VIII.

TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

NYOLCADIK KÖTET.

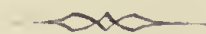
BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1874.

TOLDY FERENC

KRITIKAI BERKE.

ELSŐ KÖTET.

1826—1836.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1874.

D[R.] GREGUSS ÁGOST

KIR. EGYETEMI TANÁR, M. AKAD. RENDES TAGNAK S A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELSŐ TITKÁRÁNAK,

SZÁSZ KÁROLY

M. KIR. MINISTERI OSZTÁLYTANÁCSOS, M. AKAD. ÉS KISFALUDY-TÁRSASÁGI TAGNAK,

ÉS

D[R.] SZEPESI IMRE

MAGY. KIR. EGYETEMI RENDES TANÁR S MAGY. AKAD. TAGNAK,

VISSZAEMLÉKEZVE MDCCCLXXI. NOV. XII. NAPJÁRA IS,

BARÁTSÁG ÉS TISZTELET JELÉŰL.

ELŐSZÓ.

Nem minden aggodalom nélkül nyújtom bírálói pályám zsengéit Kritikai Berkem ez első kötetében. Az én elfelejthetetlen barátom, Kazinczy Gábor, kinek tanácsával ez Összegyűjtött Munkák, s különösen azoknak ez osztálya egybeállításában éltem, sőt ki ennek tulajdonképen szerkesztője volt, de megjelenését meg nem érhette, *a historiai érdeket* tartva szem előtt, engedékenyebb volt a választásban magamnál: nekem szigorúnak kellett lennem, mert e kötetek nem az ő nevének oltalma alatt lépnek ma a közönség elibe. Ha még is néhány polemiai cikknek negyven és több év után felvétele indokolatlannak látszanék, épen ezek mellett vállalok felelősséget, mert azok a bírálatoknál is több világot vetnek eszméink történetére, részben pedig, mint a „A Szent Hajdan Gyöngyei“ körüli egykor nagy hatású vita, a szerzőnek oly irányára tartoznak,

mely szakadatlan fonalkép vonúl végig írói pályáján, s így a felvételt egyenesen követelték.

Az említett historiai szempont másfelül tiltott minden változtatást az itélethozásban úgy, mint a műnyelvben, sőt tiltotta az irály átjavítását is: a *nyelvet* azonban nem lehetett érintetlenűl hagyni. Elég nehézzé teszi az olvasást úgy is az a *vesződés*, melybe akkor, a műnyelv fejletlensége s egy megállapodott kifejezésmód hiánya mellett, gondolataink világos és szabatos előterjesztése kerűlt. De a nyelvnek is csak *hibás* helyein, különösen ügyetlenűl használt szóknak alkalmasbakkal felcserélésével, engedtem magamnak igazítást; többet az Aesthetikai Levelekben, mind gyérebben az azokat követő dolgozatokban: és soha sem a kor és stíl jellemének rovására.

Budapest, augustus 30-án 1874.

TOLDY FERENC.

I.

AESTHETIKAI LEVELEK

VÖRÖSMARTY EPICUS MUNKÁIRÓL.

„KAZINCZY FERENC, KISFALUDY KÁROLY,

KÖLCSEY FERENC

MESTEREIM S BARÁTIMNAK"

(1827).

AZ OLVASÓHOZ.

Honunk első rendbéli költője, nekem tisztelve szeretett barátom Kisfaludy Károly felszólítására történt, hogy ezen Leveleket, melyek Zalán kijövetele után, egy társunkhoz, kevés gonddal írva valának, bővebben kidolgozva s köz használhatásra alkalmaztatva, a Tudományos Gyűjtemény darabjaiban kiereszteném. A munkácska várakozásomat meghaladó figyelemmel fogadtatott; s tiszteletre méltó férfiaktól azt a javallatot érdemelte, hogy, mit ezen jeles költőnk epicus munkáiról írtam, egy kötetben adnám azoknak, kik az említett folyóírást nem bírják. Ezt most tévén, célom az, hogy minél több útakon gerjeszszem azt a figyelmet, melyre oly művek, mint Vörösmartyéi, érdemesek; s azon stúdiumra intsem kivált fiatal olvasóinkat, melyet ily mélyebb jelentésű költemények tökéletes értése megkivánni látszik. Mert noha költőnk a községet hidegséggel épen nem vádolhatja, ily igyekezet felesleges nem lehet, midőn legjobb fejeink egyike azt mondogatá, hogy Zalán szép munka ugyan, de a „Kis gyermek halálára“ írt vers még is kedvesb

adomány. Ez fájhat mind a költőnek, mind annak, ki a költő érdemeit átlátni tanulta. De ily férfiu megtérítését szerénységem nem irányozhatá; azokat pedig, kik vele egy polcon nem állanak, hasonló tévedésektől megóvnom kötelességemnek tartám.

Tisztem betöltésében mindenkor elfelejtém, hogy az, kiről itéletet hozok, engem szeret; s hogy minden elfogódástól megmenekedjem, kéziratomat a költővel soha sem láttattam. Ezt sokan nem fogják javallhatni, de bocsássák meg szeszélyemnek ezt az egy makacsságot. A részrehajlatlanság becsülendő virtusát legalább senki tőlem meg nem fogja tagadni, s ezt én teljes jussal várhatom. A szépért senki inkább nem lángolhat, mint én; s épen azért, mert Vörösmartyban annyi a szépség, a gáncsolást átallanom nem lehete. Ez reá soha homályt nem vonhat; amaz pedig mellette annál tisztább világban tűn fel.

Pest, június 1-jén 1827.

Toldy.

VÖRÖSMARTY ÉLETE.

Vörösmarty Mihály született december elsején 1800-ban, a katholikus egyház kebelében, Fejérvármegye Nyék nevű falujában, hol atyja a Nádasdy nemzetségnek nyéki jószágában urodalmi tiszt volt. Bőség nélkül, de gondosan neveltetett, s első öt latán iskoláit a fejérvári gymnásiumban végzé el; ahonnan (1816) Pestre átmenvén tanulását folytatni, atyját elvesztette, s mely hivatalt már egy évtől fogva viselt, az oktatóit, itt is kénytelen volt felvállalni. Utóbb (1817) egy nemesház fiai mellett nevelői tisztbe lépett, melyben kilenc évig dicsérendő gonddal eljárt. Ezen időközben két esztendőt Tolnában tölte, említett hivatalában, egy harmadikat ugyanott törvénygyakorlásban. Pestre ismét feljövén (1823) a királyi táblánál jegyzőségre, s a következett évben ügyészségre esküdt fel.

Vörösmartynak szeretete a poézishoz még aliskoláiban serkendezett úgy, hogy már 1813-ban latán verseket írt. A következendő évben magyar verseket is próbált, de rímeken; utóbb pedig Édes Keservei kerűlvén kezébe, görög mértéken is. Pesten *Baróti,*

Rájnis, Virág s *Révai*val — kit azonnal különösen megkedvelt — ismerkedett meg. Ezeknek olvasása ébresztgette a nyelv és poétai dictió körül való stúdiumra: de ekkori versei még minden költői érdem nélkül valók. Tolnában két tudós egyházi férfiúval barátkozott meg, kik az *Erdélyi Muzeumot* s *Kazinczy* munkáit szolgáltaták kezéhez, némely külföldi nagy költőkkel együtt, kik között vala *Shakespeare* is. Lelke most lángot foga a génius erejével, s míg azoknak olvasásába merűlne, némely ódái s apróbb színjátékai készűltek, melyek mindazáltal be nem lőnek végezve; míg egyik barátjának biztatása s *Kisfaludy Károly* drámáinak előadatása vele egy nagyobb munkát nem kezdetének. Így lett (1821) *Salamon király* a), szomorújáték öt felvonásban, quináriusokban; s egy szatirai vígjáték két felvonásban, prózában; ismét egy romános költemény a Villi-rege után, hexameterekben s quináriusokban vegyest: *A hűség diadalma.* Az elsőről emlékezik egy szép *epistolájában Virághoz,* mely első nyomtatott munkája b). Ezen időtájban ismerkedett meg *Tassó*val (az eredeti nyelven), *Zrínyi*vel s *Homér*ral. 1823-ban következett *Zsigmond Király,* dráma, 1825-ben *Kont,* szomorújáték, mindenik öt felvonásban és quináriusokban, melyek két első részét teszik egy projectált trilogiának, történeteink egy nevezetes időszakából. *Zalán futása,* hősköltemény, tíz énekben, hexameterekben, egy év alatt költ (1823—24) c),

---

a) Pest, Trattner bet. 1827. 12-ed rét. b) Szépliteratúrai Ajándék, 1822. 132. l. c) Pest, Trattner bet. 1825, nagy 8-ad rét.

s ekkor olvasá az angol, spanyol és német literatúrának eddig általa még nem ismert nagyait; az elsőbbeket német fordításokban. 1825-ben Kisfaludy Károly figyelmeztetésére a cserhalmi győzedelmet dicsőítette meg a *Cserhalom* d) címet viselő eposzszal, egy énekben, hexameterekben. 1826. június hónapjában készült *Tündérvölgy* e), romános költemény ómagyar formában, *Homonna völgye* f), dramatizált költemény, jambusi tetrameterekben; s két, álnév alatt kijött, philologiai értekezés. Egy phantastikus eposznak, hexameterekben, csak két énekét végezte el. *Lyrai darabjai*, melyek az Aspásia s Auróra köteteiben el voltak szórva, általam összegyűjtve s újakkal öregbítve, az Élet és Literatúra harmadik kötetében fognak kijőni. Tőle vannak ezeken kivül: egy didaktikus levél, hexameterekben g), *Árpád emeltetése* h), *András és Béla* i), *Csák* k). Jelenben géniusa egy nagyra kiterjedendő romános epopoeián munkálkodik.

Írtak Vörösmartyról: *Fenyéry* a *Tündérvölgy*ről l), *Toldy*, *Salamon király*ról m), *eposzairól* a *külfölddel* megismertette *Schedel* n) a magyar *epopoeia* historiájában, melyből, mivel olvasóim nagyobb része előtt ismeretlen, az ide tartozókat itt befejezésül közlöm: „Vörösmarty's Leistungen gehören zu den merkwür-

---

d) Auróra, 5-dik év, 141. l. e) Auróra, 6-dik év, 175. l. f) Ott, 282. l. g) Szépliteratúrai Ajándék, 1823. 49. l. h) Auróra, 5-dik év, 1. l. i) Ott, 63. l. k) Felső-Magyarországi Minerva, 1827, második negyed. l) Tudom. Gyűjt., 1827, I. 95. l. m) Ott, V. köt. 71. l. n) Iris 1825. 207. l.

digsten Erscheinungen in der neueren ungrischen Literatur. Jüngst kam von ihm eine grosse Epopee in 10 Gesängen: *Zalán futása* heraus. *Alle* Eigenschaften, welche einen Dichter für's Epos *besonders* bestimmen, besitzt er unstreitig vor *allen* seinen Vorgängern (Horvát nicht hierher verstanden, dessen charakteristisches Werk erst erwartet wird) im vorzüglichsten Grade und in der innigsten Verschwisterung. In genanntem Gedichte erzählt er die entscheidende Schlacht auf den alparischen Feldern, wo Árpád, der grosse Herzog der Ungern, die Macht des bulgarischen Fürsten Zalán gänzlich entnervte, diesen selbst aus Pannonien für immer vertrieb und das ungrische Reich vor nicht viel weniger als einem Jahrtausende in Europa neu errichtete. Der Dichter hat sich in Allem treu an die Geschichte gehalten, ohne seinem Geist dadurch im mindesten Fesseln anzulegen; mit schöpferischer Kühnheit und zugleich jener erhabenruhiger Seele, die den Epiker charakterisirt, lässt er die längst verschwundenen Gestalten der ungrischen Vorzeit mit griechischer Anschaulichkeit vor unserem Geist vorüberziehen. Mit unerschöpflicher psychologischer Gewandtheit hebt er die ewig merkwürdigen Charaktere heraus und erregt in uns gegen sie Liebe oder Abneigung mit einer Kraft, die nur der Wahrheit eigen ist. Alle Nuancen der Seele, von dem kindlichsten Gefühle der Liebe an, einerseits bis zur grässlichsten Unmenschlichkeit, anderseits bis zur erhabensten Männertugend, welche die Erde mit dem Himmel verbindet, finden wir in seinen Helden auf. Und so

unermüdlich sein Fleiss in der Schilderung von Hunderten ist, so meisterlich ist sein Pinsel in der Ausarbeitung der Individualitäten, welche stets im reizendsten Farbenwechsel neu und eben so tief sind. Wie vortrefflich ist Zalán's Unstern und das Glück der Magyaren in Allem motivirt, und wie wusste er durch die Grösse ihrer Feinde ihre eigene zu heben! Wie tief ist das Mythos von *Hadúr*, dem ungrischen Kriegsgotte, ausgeführt, und wie innig mit dem Wesen der Begebenheiten, dem Geiste der Nation und des Orients verflochten! Wie ungemein zart die Liebesepisode des Helden *Ete* und wie überaus und durchgehends romantisch jene des magischen Sohnes des Morgens; wie sinnreich die Personifizirung abstracter Ideen, wie wohlthätig wirkend seine Abschweifungen! Doch genug, um dem Titel unseres Aufsatzes treu zu bleiben. Ein kleineres Heldengedicht dieses Dichters *Cserhalom* befindet sich im fünften Jahrgange der Aurora, und besingt König Salomo's Sieg über die Kumanen, 1070: eine Begebenheit, welche schon unter ihren Zeitgenossen der Sänger viele fand. In diesem Gedichte steht Vörösmarty, in Rücksicht auf Wahrheit, Mannigfaltigkeit und die Zauberfülle einer orientalischen Phantasie und echthomerisches Feuer (wie man jüngstens sich darüber in der Iris aussprach), auf seinem höchsten Glanzpunkte. Die Sprache ist in beiden Werken edel, rein und blühend, sein Vers charakteristisch und wohlklingend.“

AESTHETIKAI LEVELEK

VÖRÖSMARTY EPICUS MUNKÁIRÓL.

(1826—27.)

Első Levél.

Kedves barátom! Vettem leveledet, s örömmel, mint mindig. Új eposzunkat, amint értem belőle, gyönyörűséggel olvastad, s derék recensenst kivánsz neki, ki szépségeit kiemelve nemzetünknek megmutassa, hogy nemzeti kincset bír benne. E kivánságod egyszersmind az enyém is; de azt, hogy engem buzdítasz vizsgálatára, csak barátságodból eredő bizodalmadnak merem tulajdonítani. Én még nem írtam recensiót, s nem is fogok, principiumból nem fogok. Az újítás felette istentelen dolog, s nálunk recensiót írni oly nagy újítás volna, milyent nem igen szoktak kímélni. S minden csapástól, melylyel magyar polemiánk illet, azaz összezúz, ójon meg jó géniusom. A bölcs más kárán tanul; s ha e mellé azt tennéd is, hogy az sem épen nem bölcs, ki a maga kárán tanult, csak tanult legyen: én még is az elsőbbek közé kivánok tartozni, kivált a recensiók dolgában. Mindemel-

lett, kedves barátom, ne hasonlíts azon rókához, mely az oroszlán üregébe bemenni átallott, mivelhogy minden lépésnyomok befelé szolgáltak, ki pedig egy sem — mert róka nem vagyok, s bizonyos emberek sem épen oroszlánok. Nem pulyaság tart hát vissza. De minden ember tudni akarja miért fárad, s fájdalom, mindnyájunkat annyira meglepett az úgy nevezett interessze, hogy azt mint egy új Tantalost nevetjük, ki, noha sikeretlen fáradoz, még is azt véli hogy célját már elérte. Emlékezel-e arra a minapi két jámborra? Vígjátékokkal, holmi Észrevételekkel fáradtak szegények, s a legélesb elmésséget kíméletlenűl pazarlották; a gonoszok pedig, kik illetve voltak, még szánva mosolyogták*). Ez pedig oly keserves díj, melytől a becsületes ember nem kevesbbé irtózhatik, mint Goethe anathémájától. Nem írok hát recensiót. Továbbá, hogy őszintén megvalljam, kedvellem a csendességet, s nem szeretnék akként járni mint a szelíd lelkű Kölcsey, kit szigorú csendéből élők és holtak felriasztanak, mert őt semmi fény meg nem vakíthatá, s az embert csak embernek nézi, s felőle azt hiszi, hogy hibázhat.

Második Levél.

Nem úgy, barátom! Én másként vélekedem az *eposzi korról*, amint nevezéd. Mivel pedig erővel is kénytetsz, hogy kinyilatkoztassam magam e tárgyról,

---

*) Célzás Nátly „Némely vélekedések a magyar nyelv ügyében“ (Szeged, 1825) című könyvére, Maróthy Mátyásnak

engedd hogy bővebb lehessek. A *hőskort* össze ne zavard a *müvészet* e vagy ama korával. Más koré a hős, másé a mű; ezt a történetek is mutatják. Osszіánt ne hozd fel, mert őreá e részben bátran nem építhetünk. Az én képzetem szerint csak *egy bizonyos időszak* van a *nemzetek életében*, mely a tiszta eposzi lelkesedést neveli: s ez azon kor, melyben a nemzet csapongó ifjui tüze szűnedez, s forró vére lecsillapodván, nyugtalan ifjuság után, komolyabb férfilét áll elő: mely szeretettel ugyan, de nyugodt kebellel néz vissza őskorába, s veszély és szenvedélyeken túl, magasb örömmel éli annak szépeit. Fel s alá hullámzó szívvel festi küzdéseit az ifju, a hallgatóra is elragasztván e nyugtalanságát; de midőn magával számot vetett s magával tisztába jött férfi szól, szabadok lévén ama kedvetlen háborgástól, szeretve és mindég készen hallgatjuk őtet. A zivatarban zengő hang szaggattatik, s bizonytalan pályákon oszlik el; szelíd szellőben zendűl meg Osszián hárfája. A tenger viharja csak akkor poétai és szép, midőn bátorságban a veszély elől, révpartról nézzük csatáit s hallgatjuk dörgését. A görög müvészet egyik elválasztó charaktere az objectivitás, egyike ismét a nyugalom: s ama nélkül Homer nem volna a legnagyobb epicus, e nélkül Zeüs Olympios magas, felséges nem volna. De ezt ne arra magyarázd, mintha a nyugalmat általános és okvetetlen requisi-

---

„Amália szelleminek myrtuszkoszorúja“ című 3 felvonásos színjátékára (Szeged, 1825), s e kettőnek vígjátékára: Új Szellem, Szeged, 1824.

tumnak állítanám az epicusnál: én a genialitásnak s poétai valóságnak nagy tisztelője vagyok, s tudom hogy Achilles brutalitása Homernak elérhetetlen szépségei közzé tartozik. Phantásiában az epicus legyen hasonló ahhoz, ki bátran, félelmen kivül nézi a vihart; az eposz pedig hasonlítson egy festett képhez, de olyanhoz mely merész kéztől származik.

Álláspontomról úgy látszik, nemzetünknek most virít eposzi lelkesedésű kora, de természetesen csak a magasb lelkekben: mert a müvészet csak ezekben él. Midőn *Zrínyit* megitéljük, nem kell felejtenünk, hogy midőn ő írt, mind azon körülmények, melyek a Zrínyiászban festetnek, befolyásokat szűntelen reá is gyakorolták, azért Zrínyi phantásiáját a külső valóság szorongatta; s én poetai tekintetben mindig felebb fogom becsűlni lyrai munkáit, noha eposzának valódibb tisztelője nem lehet nálamnál [1]). Ez észrevétel pedig minden régi epicusainkról egyaránt áll [2]). Minden nemzet történeteinek voltak egykorú éneklői is, és Homer nem első, ki a görögöknél hősöket énekelt, de ez énekek csak határozatlan mozgásai a költői tehetségnek, s a poézis előgyakorlásai, mint Schlegel Fridrik nevezi, maga pedig a poézis még nem existált: mert ami valamely szükségnek kielégítésére szolgál, nem tartozik a szépművek országába. Erre nálunk a beteg lelkű Tinódinak énekei szolgálnak például.

---

[1]) Ezt most nem állítanám. (1847.)

[2]) L. Schedels Historische Übersicht d. ep. Literatur d. Ungern. (Az 1825-diki Iris 47, 49, 50, 51. 52, 53. számaiban.

A tizennyolcadik század utóbbi tizedeiben testőrseregbeli íróink francia ízlést hoztak literatúránkba, s noha nem csupán ennek kell tulajdonítanunk, hogy ekkori epicusainktól az eposz valódi szelleme távol maradt, tagadni még sem lehet, hogy egyfelül gátolták vagy legalább gyengítették a classica iskola törekedéseit, másfelül pedig a középkori ízlést mintegy sanctionálták. Meglehet azonban, hogy ezen környülállásnak kelletinél több súlyt tulajdonítok az eposz irányában, mert a valódi génius áttöri kivül lelt gátait. Hibázsz tehát, midőn csak a *nyelvben* keresed okát, hogy a francia literatúra valódi eposz nélkül van, mert nem a nyelv teremti a művet, hanem a müvész teremt magának nyelvet. De ezzel ismét nem azt akartam mondani, hogy a francia nyelv most, amint van, *epicus nyelv* (ut cum plebe loquar); nem az — mivel még egy müvész sem tette azzá, mivel Voltaire és Madame du Bocage epicusok nem voltak: de ma szülessék a franciáknak Homer lelkű költőjök, mindjárt tapasztalnád, hogy a nyelv epicus nyelvvé lőn: mert müvész kezében a márvány is életet nyer — csak hogy plus minus! S épen ez a *plus minus* az, melynek szemügyre vétele által a világon sokkal kevesebb hibás itélet hozatnék. A mi nyelvünk is Horváth Ádám s Dugonics kezeiben bizonynyal nem epicus nyelv, de az, s mennyire az, Horvát Endre, Czuczor, Vörösmarty kezeikben!

Harmadik Levél.

Egy fő okát tehát, hogy a tizennyolcadik század vége felé nincs classicusunk az eposzban, a geniek hiányában kell keresni. S valóban, felette ritka tünemények a komoly eposzi talentumok, s ritka nemzet mutat egynél több első rangú költőt e nemben. Görögországnak csak egy Homerja van; Romának *egy* Virgilje, Albionnak *egy* Miltona; s Klopstock is hazafiaitól mindeddig el nem éretett még. Csak az olasz tesz kifogást dualismusával: Dante- s Tassóval —, s aligha nem fogunk mi is nem sokára ezt tenni. De ismered azt az eposzt, melyet *nemzetinek* hívunk. Ez a poézisnak culminátiója. *Ezt* a költőt nemzete repraesentánsának nézzük; tőle egy bizonyos popularitás kivántatik, mely persze ne hasonlítson Bereiéhez — hanem egy prófétáéhoz; s ha nemzete múltját, jelenét s jövendőjét a műben, mint egy tündértükörben, azon valóságban nem találja, melylyel önnönmaga érzi, örökké késik a koszorú. Ebben keresd a nemzeti hősköltők ritkaságának okát. Angliának ilyen van — de más *formában*! *) Angliának t. i. Shakespearje van, Shakespearje, ezen leghatalmasb lelke minden lelkeknek, kik előtte s utána jöttek, s talán még jövendők; Germániának úgy-e nincs classicus hősköltem énye? A német Nibelungen-éneknek megvan ugyan tagadhatatlan becse, de nem omnibus numeris absolutum; a portugallok Camoense pedig, s a spanyolok

*) Shakespeare Henrikjeit és Richardjait *egy dramatizált* eposznak tekinthetni.

d' Erzillája nemzetiek ugyan, de korántsem oly jelesek! S e tehetetlenség teszi, hogy azok is, kik eposzi ihletést éreznek, jobbára már használt, s kivált görög előkorból választott tárgyakat fognak fel: mint Valerius Flaccus és Státius tettek a rómaiaknál, az angoloknál Wilkie és Glover — sőt Wieland is a németeknél. Igen ám, mert ezeket *tanulni* lehet. De amit Homer, s főkép Shakespeare nyújtott, azt ők nem tanulták, hanem szellemi szemeikkel látták, óriási erejökkel felfogták, s prófétai ihletéssel az emberiség bámuló tekintetei elébe merészen kiállították. Ily keblek ömlése szabad és geniális!

De mindamellett igaz marad, hogy a csekély adományú Barótinak fáradozásai által a mostani költő, legalább a formára nézve, kész pályát és biztatást talál. Azon kivül, a magyar most nemzeti életének egy nevezetes szakaszát éli, melyben önmagáról eszmélkedvén, ezt az elmúlttal egybevetvén, az emberi szellem örök változhatatlan törvényei szerint a múltat a jelennel öszvekapcsolja, az objectivitásnak subjectivitást ad, s hasonlón a tükörhöz, mely a magába felvett tárgyat ismét visszaragyogtatja, a subjectivitásnak objectivitást kölcsönöz. E két szerencsés környülállás összetalálkozásakor támadhatának Horvát Endre, Vörösmarty. Várva várom megigért szempontjaidat, melyekből az utóbbiaknak műveit tekinted.

Negyedik Levél.

Te hát Herderrel tartasz. A történet (vagy is, bevett műszóval, a *fabula)* neki s neked feljebb rendű

a charakternél, mivelhogy világ nélkül lényeket képzelni nem lehet. E szerint hát a fabulát mintegy azon játékszínnek tartod, melyen a charakterek fel s alá mozognak. De elmésen észrevette Jean Paul, hogy valamint a valóságban, úgy a költeményben is a szellem elébb munkálkodott az anyagnál (materia): tehát a charakter is megelőzi a fabulát, és Jean Paullal ezt hivén, Stahl physiológ systémáját áthozom a psychikus világba. Herder, amint vélem, elfelejté, hogy a fabula sem egyéb mint több charakter munkálkodásának öszvegyűlése: s magától értetik, hogy minden egyéb, s így ezen vegyűlésben is minden egyes tárgy egy kevéssé megváltozik a többiek behatása által, s hogy épen ez az öszveütközés híja elé mindegyiknek cselekvőségét. Valamint tehát minden tárgy magában lomha, és csak mással való összeütközésében nyilatkoztatja ki erejét: úgy bizonyosan a charakter is magában alvó anyag, s így fabula születni nem foghat. Herder tehát egyebet nem mondott, mint hogy több charakter többet nyom egynél; s a bölcs férfi csak a szókban vétette el.

De mármost, minden charakternek három fő oldala van: t. i. melyet a nemzetiségtől, másodszor melyet a hitvallástól kölcsönöz, végre azon oldala, mely az individuum saját személyes charaktere. Ezen utóbbi kétség kivül igen fontos módosításokat vesz az elébbi két momentumtól, melyekhez még számtalan egyéb külső tekintetek járulván, a charaktereknek átláthatatlan sokfélesége származik, mely a charakterek stúdiumát a legtágasb, és noha nehéz, de, egy-

szersmind legméltóbb s legkellemesb stúdiummá teszi, s nagy erőt, mély észt, s velünk született íhletet kiván. Ezen pontján az emberi tehetségnek fog kezet a bölcscsel a költő, s nála nélkül ez is amaz is költő és bölcs lenni megszűnik. Nélküle igaz plastica lehetetlen, lehetetlen a classicus mív. Nálunk e stúdium sokáig parlagon feküdt — míglen t. i. a római írók scholasticus commentátoraihoz s a franciákhoz jártunk iskolába. Innen vagyon, hogy oly kevés origináljaink vannak, s egyáltalában, kevés íróink — mert mindent hamarébb kimeríteni, csak az *embert* nem. S innen egyszersmind, hogy *ezt* nem keressük, literatúránk némely e részben valódi remekjei eléggé nem becsűltetnek. Annyival inkább megérdemli tehát Vörösmarty egész figyelmünket, mivel a charakterek festésében nem kevesb ügyességgel mint szorgalommal járt el.

Noha pedig a charaktereket minden elbeszéllő költemények fő alapjának ismertem el, még sem vagyok oly egyoldalú vagy prózai, hogy mellettök még más alkotó vagy segítő pontokat ne ismerjek el. Ilyenek az isten, istenek, lelkek, sors, stb, melyekben bizonyára nagy poétai momentum fekszik, ha a Deus ex machinát gyűlöljük is. Mind ezen factorokhoz járul végre az úgynevezett külső *motívumok* nagy serege is: s annyi kútfők bizonyosan mély és okozott (motivirt) történeteket fognak adni. S ime, ezekre szálltak fő tekinteteim, mikor ezen új eposzunkat olvastam.

ZALÁN FUTÁSA.

Ötödik Levél.

Zalán meggyőzetése hazai évkönyveinkből vétetett, s egyik fontos része azon nagy munkának, mely Árpádot országunk szerzőjévé tette. Egy régi nagy nemzet napkelet tájairól *hont keresni* indúl, a nyugattal síkra száll, és sok századokig fennállandó országnak megveti alapját. A tett tehát magában is már nagy, de nagy, indító okainál és céljánál fogva is; nagy azon férfiút tekintve, ki e történet lelkét teszi; nagy, következései által, mert Magyarország teljes meghódítását vonta maga után: s mind ezeknél fogva oly tárgy, melytől a középkor fóliánsai s a klastrom s iskolabeli músafiak sem tagadhatják meg az *illustritást*, — mert: „sit illustris, *ut* principes ad praeclara facta incitet“ — ők mondják. Tartotta-e szemei előtt *ezt* a célt költőnk, nem tudom; de én úgy tartom, jobb ama régi volúmenek ellen véteni, mint a müvészet istene ellen, ki csak azért van, hogy legyen, s teremt hogy teremtsen. Elmúlt már azon kor, melyben az *utilét* szűk mellel vadászták, nem vevén észre, hogy a valóban *dulce* már magában utile is, ha nem hangzik is úgy mint egy lecke.

Itt veled a költemény skeletonját közlöm, amint azt könnyebb átnézés végett magamnak kivontam.

Első ének. Zalán mindenfelől Árpád foglalásainak hírét vevén, Kladnit azonnal hozzá küldi azon parancsolattal, hogy tüstént hagyja el a tartományt,

ha ostorától ment akar maradni. Kladni elindúl. Hozza azalatt Sthenelos a közelgető derék segédhadaknak hírét, melyre Zalán mind inkább felbátorodik. Kladni közelget a magyar táborhoz. Ennek leírása. Vevén a büszke követséget Árpád, hírészeket küld szerte a megbírt földekre, összehívatván azoknak hadivezéreit, Tarcalt, Etét, Tast, stb. *Epizód:* Ete Árpádhoz mentében alkonyatkor betér az agg Hubához, ki Bodrogköz félszigetén több ősz daliával együtt éli hátra lévő napjait. Huba leánya, Hajna, azalatt fürdeni volt a Bodrogban. Itt a délszaki tündér, Hajnalnak fia, leszáll hozzá szerelmet kérni, de melyet Ete kedvese tőle megtagad. Ez alatt keresik kisded öcscse Bodor, húga Szömér, s Ete. A Tündérfi eltűnik. Haza érkeztök után Hubánál vacsora. Ármány, a rémisten, a boldog Etére bút és gondot hoz, de melyet ez, erőt vevén magán, tova űz. A vacsora felett egy dalos gyermek éneket mond Huba ifjuságabeli tetteiről, mely a hősöket mély andalgásba ejti. Búcsúznak, s Ete nyugodni megy, más nap útját Árpádhoz folytatandó.

Második ének. A Philo fővezérsége alatt Zalánhoz érkezett görög és bolgár segédhadak leírása. — Akközben az Árpádtól meghítt magyar seregek is haladnak Bodrog mentiben. De Ármány, ki mindenkor a magyar nép romlásán ügyekezett, itt is sokféleképen üldözé, míg Ete magát neki áldozatúl igéré a harcban, s ennek jeléűl legott lovát megölé. A hadak nyugalomnak erednek, csak Laborcán küzködik kedvese után való búvában önmagával, s kétségében Ármánynak szenteli gyűlölt életét, áldozatúl a népért. Reg-

geledik, s a hadak tovább indúlnak Árpáddal egyesűlni. Leírása a jelesebb hősöknek.

Harmadik ének. Kitudódván Zalán kémje által a magyar sereg jötte Bodrog mellett, Csernát nyugtalan elméje önhatalmú ütközetre izgatja, s e célra Viddint, Izácsot s Antipatert magával elcsalja. Így ezek megtámadják az imént jövő magyar seregeket. Véres csata támad a Bodrog partján. Ete, vitéz elszánása szerint, hihetetlen bajnoksággal küzdve keresi halálát. Szép tetteiben gátolni őt itt sem késik Ármány, rémeivel ijesztgetvén; s a hős már több ízben halálos veszedelemben forog, de Hadúr mindannyiszor megtartja. Végre nagy munka után a magyarok nyertesek lesznek, elvesztvén sok jeles vitézt, mint Tarcalt, Edömért, Hábort, Laborcánt; Ete is megsebesíttetett. A bolgárok részéről Izács esett el. A magyarok diadalmi éneket harsogtatnak.

Történt pedig a csata folytában, hogy Laborcán Antipater hölgyén győzedelmeskedvén, ennek sisakát megnyitá. Cserna ezt távolról látta, s a szép asszonyt megkivánván, Antipatert felhíja, hogy szégyenök eltörlésére támadnák meg hadaikkal a magyaroknak egy csapatját, mely zsákmányával megpihenvén, lakozik egy közel völgyben. Azon szín alatt, hogy Antipater bizodalmát megnyerje, azt javasolja, hogy mennének ketten kevesed magokkal kikémlelni a dolgot. Megy Antipater gyanútalan, őt hölgye (páncélba rejtve), Bellerophon s még egynehányan kísérik. Csernának húsz katonája kik a sűrűben rejteztek, elérohannak elragadni a hölgyet. Kemény viadal támad. A férj vitézűl küzd Cser-

nával, de Emár dsidájától elesik, utóbb az asszonyát védő Bellerophon is; de a hölgy jó lován megfutamlik. Félvén Cserna, nehogy a seregek a zajt észre vegyék, boszúsan visszatér a táborba tettetett búsongással, amiért Antipater önnönivel az ellenség keze által elveszett. A görögök szerencsétlen vezérök tetemeit eltemetik; de meg nem lelvén az asszonyt, némelyek gyanút táplálnak, s boszút esküsznek a tetteseknek. Azalatt a vadonban megpihenő hölgy egy mérges kígyó által elvész.

Negyedik ének. Zalán felette elbúsúlt a bolgár had veszteségén, melybe fő bizodalmát helyheté. Philo gyűlést rendel a szabadban, hol azon tilalmát hirdeti ki, mely szerint senkinek sem leszen szabad ezentúl a fővezér engedelme nélkül csatát kezdeni; s e mellett ravaszúl Viddint mondja első hősnek a harcban, melyre az ősz Notaras Schediost s Hermest nevezi, kik, úgymond, mindketten felebb állanak amannál, s tüzeli Philót, hogy parancsát keményen megállja. Erre dühösen megszólal Viddin, de csak szitkok jönnek ajkairól; mire a fő görögök mind felindúlnak, Antipaternek egy csapatja pedig egyenesen Csernára fogja vezére halálát, s neki is halálát kivánja. Ekkor előlép Antipater gyámfia Lamias, s a történtet elbeszélli. Cserna fenyegetőzik, ha el nem hallgatna. Rá zúg most a görögség, Viddin halállal ijeszt mindenkit, ki Csernát meg merné támadni. Itt Schedios áll elé, és Csernát kettős viadalra híja ki. Zalán, félvén hadai összeveszésétől, szomorún meginti vezéreit, s hirtelen elhagyja a gyűlést; Philo ezt eloszlatja. Kladni meghozza Árpád

feleletét. Szomorúság a fejedelmi házban. — Utána legott megérkezik maga Árpád is az alpári téren saját hadaival, nem soká rá a segédseregek. Árpádnál tanácsra gyűlnek a daliák; elvégeztetik hogy Ete, ki megsebesűlvén a harcban úgy sem lehetne jelen, viselje gondját csapatával az elhulltak temetésének. Hálát adva Hadúrnak, hogy Ármányt megalázta, üle sátorában Ete, mikor barátai Árpád parancsát meghozták neki. Búsúl hogy nem harcolhat. Csongort magánál tartóztatja, hogy vele menne temetni. Árpád azonban az ütközetet a másik napra halasztja. — Bors az erdőben egy ünőt űz, mely, mikor már jó tova csalta a hőst táborától, leánynyá változik, és szerelem hangján híja. Bors, elcsábítva, már öleli Ármánynak e teremtését, midőn Hadúr azt megbünteti, miérthogy vitézét el merte csalni a seregtől. De Bors vissza nem juthatott többé. — Árpád azonban félre vonúlva a táborból, imádja Hadúrt, s harci szerencséért könyörög neki. Beéjjeledik, s visszatérvén, rendeléseket tesz a seregben.

Ötödik ének. Epizód. Megtudván e közben a bodrogi földlakók, hogy a fő tábor az alpári síkra levonúlt, az ott maradt (agg, nő és gyermek) magyarok ellen feltámadtak. Huba fut önnönivel, de futás közben elveszti kedves Hajnáját, kit a hű Szakadár keresni indúl. Hadúr vigasztaló álmot küld az öregnek. Azalatt Csongor és Ete katonáikkal az elhullt vitézeket eltemetik, s épen mikor Ete a jeles Izácsnak is végtisztességet adni készűl, a távolban katonákat lát közelíteni hozzájok. A kevés magyarság kerülni

szándékozik a sokaságot, de a vezérek azt határozzák, hogy bevárják, s a vitézeket szerte a holtak közzé fektetik. Csongor is hozzájok veszi magát. Ete most Izács fejetlen tetemét a tűz mellett holttesteken feltámasztja annak sisakát kelevézre szögzi, s maga a holtakon ülve bevárja a jövőket. Cserna volt, egyik csoportjával. Lamias tudniillik halálát forralván, ő vétke tudásában nyugtalan, annak dühét kerüli. Ete felkel, és visszaintve őtet, dárdájával Izács tetemére mutat, melyen a bolgárok megréműlnek, de Cserna bátorítja, s maga Etét támadja meg. Viadal. Csongor is feltámad az egész magyarsággal, és Cserna embereit pusztítja. Közönséges réműlet az ellenség közt. Kemény tusa után Cserna is megfutamlanék, de Ete megelőzi, s rettentő küzdésben megöli. Ott veszett a bolgárok nagy része is, ki akarván vívni ura holt testét. A többiek futnak. — Zalán azonban Melitta és Ínó kedveseit Alpárvárából Nándorba küldi le. — Árpád hada áldozatot készít Hadúrnak, s tőle az ellenség vesztét kéri.

Hatodik ének. Áldozat, melyet lakozás vált fel, és ének. Apor és Habilán gyászos történetét Kárel zengi el; Lehel őutána Ügek győzedelmét Hurun felett, melyen felbuzdúlva, Árpád lelkesítő szavakkal biztatja vezérit. *Epizód.* Hajna a Bodrog mellett tébolyog, keresve önnöneit. Egy lágy síphang a vadonba csalja veszni. De Hadúr egy mennyei nemtőt küld le hozzá, ki álomba merítvén őtet, egy patak mellé viszi kinyugodni, s hogy ott Ete meglelje. De leszáll most szerelmi kivánságban a délszaki tündér, a nemtőt

távozásra készti, Hajnát az övéihez visszaviendő. De Hadúr őtet, e mulatásáért a földön, megsemmisíti. Ete azalatt a múlt éji fáradságot Bodrog partján kipiheni, Tomboli pedig, a délszaki tündérnek tündérlova, ide hozza Hajnát hőséhez. Hajna tudósítja Etét atyjának sorsáról, s a hős tüstént felkészűl társaival, hogy a pórságra üssön.

Hetedik ének. Alpár mezején kezdődik a harc. Bojta megsebesíttetik Krallin nyila által. Általános zavar. A görög Hermes nagy károkat ejt a magyarokon dárdahajítással, Zoárd és Csörsz viszont a görögségen. Philo úgy rendeli el a seregeket, hogy Árpád hadai bekeríttessenek. Árpád észre vevén a görög fővezér fortélyát, követeket küldöz szerte a vezérekhez, azt parancsolván, hogy mindenfelül szemmel fordúljanak az ellenség felé, egymásnak vetvén hátokat a dandárok; Kadosát futni parancsolja, hogy a bekerítni siető görögöket kivülről ronthassa, belül pedig a bekerített Árpád. Vérengző ütközet. Sok jeles bajnok elhull mindenfelül. A görög Schedios csodákat mível. A magyarok közül Zoárd, Tas, az öreg Und dicsőségesen vívnak. Kemény vitában Kadosa leveri Schedios sisakját, s elbámulva a hős felséges képén, más sisakot nyújt néki, s heve gyúlván ily férfiún győzedelmeskedni, kettős viadalra híja, félre a csatahelytől. Philo Viddint kéri, csatázna. Árpád az iszonyú Alkest elejti, s népét újonan bátorságra hevíti.

Nyolcadik ének. Kallimachos és Krantor testvérek Árpádot teszik csatájok céljává, de általa elejtetnek. Alexis tőle életet kér és nyer. Lebő erősen küzdve elesik

Timon által, ki legott Árpád kardja által elvész. Philo vezérkedve berepüli seregeit. Másfelül Viddin személyes vitézségével rontja a magyarokat; de Und elől hatalmas csata után elvonúl. Dalma őtet mármár halálos veszedelembe ejti. Schedios és Kadosa az ütközet helyétől jó tova megállapodnak, egymást elébb éltök felől értesítik, s aztán összecsapnak. A szerencse egyikét sem látszik jobban szeretni; de Schedios lovásza nem győzvén a harc végét bevárni, Kadosára irányozza nyilát, s ön urát találja. Kadosa könnyez felette, s visszarohan a harc zajába. Dalmát Viddintől megmenti, de tőle tetemesen megsebesíttetik, s ott veszne, ha barátjai meg nem mentik. Elérohan most a tótság is Preheszkával, ennek hat fiával és Zalánnal; elé két felől Viddin és Hermes. Ármány rémeivel ráborúl a magyar seregre, de Hadúr megsemmísíti. A csata forr.

Kilencedik ének. Epizód. Szakadár visszatér Hubához azon bús hírrel, hogy Hajnát meg nem találta. Hajlékai felé haladván Huba Tűzimával s egyebekkel, ismét megtámadtatnak egy kalóz pórsereg által. Az agg vitézek erősen védik magokat, mikor épen Csongor és Ete közelítenek a temető haddal. Megpillantván a történőket Tomboli, Hajnát egy halomra viszi fel, hogy a harc veszedelme ne érje; a vitézek pedig Huba segítségére sietnek, a pórokat elszélesztik, s a tündérmén lehozván Hajnát önnönihez, urának egy hajszálát hagyja neki emlékűl, s eltűnik. A hazamenőkre egy fia-vesztett paraszt nyilaz a csalitból, kit Ete egy szirtre felkergetvén, ott egy szikladarabbal

összezúz. A sok baj után víg lakozás Hubának sértetlen maradt házánál.

Tizedik ének. A fő csatahely. Zalán és Hermes erősen küzdenek Kunddal és Csörszszel. Kadosa azalatt Viddintől vett sebeiben haldoklik, de végső szavaival is Zoárd öcscsét harcra buzdítja. Zoárd Ronkát, ki Viddinnek adá ki magát, megöli. Másfelül Preheszka, Philo, Viddin dühöngenek. A magyarok lankadnak. Jő Árpád most, Viddint megfutamtatja, hadaiba buzdítása által új lelket önt; Lehel, kürtjét harsogtatja, a nemzeti zászlót Bulcsú magasbban viszi, s most vala hogy Hadúr Ármányt megsemmisítette. Kund, Csörsz, Tas, Und, Zoárd versengő vitézséggel rohannak az ellenségre, a lankadt Bojtába Hadúr új életet lehel. Viddin elesik Árpád által, Lehel által Hermes; Philo megszalasztatik görögjeivel együtt Árpádtól, s Preheszka, hat fia halálán megbőszűlve, több mint emberi erővel küzd, míg végre ő is az általa halálosan megsebesített Televértől veszi halálát. Zalán kevesed magával Nándor felé veszi futását.

Azokról, amiket én a fabulában kevesbbé helyeseknek tartok, értesíteni foglak a charakterek áttekintése után. Azonban élj ezekkel is!

Hatodik Levél.

Költőnk elég nagy kiterjedésű munkájában is felhágy a sok propositio, invocatio s több efféle tündérekkel; de érzésem s értelmem szerint az ő *exordiuma* majdnem a legszebb, vagy legalább a legsajátságosb,

mely a müvészet fennlététől fogva epicusoknál elékerűl. Nem mondja ő: Árpád fegyvereit éneklem — (amit sokan balúl vesznek neki); de nem, mintha ő e kezdés módját, melylyel Homér óta csaknem minden epicus élt, kicsinylené vagy gáncsolná, vagy mintha szokatlant hajhászna: de mivel géniusa mást sugallott. Ő bennünket egy, talán száraz, locus communis helyett, gyenge oldalunknál fogva ragad meg, s már óhajtatja velünk *hogy énekeljen*, elébb hogy sem hozzá fog. Nemes büszkeséggel megnyeri bizodalmunkat, szerénységével szeretetünket, mesterkéletlen tüzével részvételünket, s mintegy nem keresve, bennünket is az érzésnek azon pontjára ragad fel, melyen a gerjedelem könynyé olvadoz — s vele együtt kiáltjuk fel:

„Zászlódat látom, Bulcsú, s szemem árja megindúl".
2. l.*)

Mely természetes, önkénytelen fejlődése az érzeménynek, mely gyermeki bizodalmú ragaszkodás a felfogott tárgyhoz, mely való s eleven képe a lelkesűlt erőnek! Ekkor már bízvást felszólíthatja magas önérzéssel a megindított olvasót:

„Ó hát halljátok, ti hazámnak gyermeki, szómat"!
stb. Ott.

Felkészűlve így már mi is a költővel azonegy tűzzel tekinteni az előidő képeit, hallani hangjait: őtet legelőször is Zalánnak alpári várába kisérjük. Itt

---

*) Itt, és mindenütt, Zalán első kiadásának lapjai idéztetnek.

szomorú csend uralkodik, mert a hír, Árpád győzedelmeit vivén szárnyain, napról napra mind inkább tenyészté a félelmet, aggodalmat. Azonban bízva Zalán a görög és bolgár segédhadakban, Kladnit, agg hű szolgáját, büszke követséggel Árpádhoz küldi

„Mondd, fejedelmi Zalán Árpádnak küldi parancsát.
Mondd, takarodjék el földemről még ma, s ne merje
A csendes folyamok hullámit nyomni hadával,
Mert ön népemmel, görög és bolgári sereggel
Rajta ütök, s leverem végkép, hogy nem marad, aki
Társai romlását hírűl vigye Volga vizéhez".

4. l.

Kladni óvja ugyan urát a győzőtől:

„— de Zalán komoly intésével elűzé. —
Mint a csillapodó tenger, hogy látta megindúlt
Hű követét, enyhűle Zalán; de haragja helyett most
Félelem és bajos aggodalom szállt gyenge szivébe,
S már kezdé sajnálni, hogy oly fenyegetve beszéllett".

Ott.

Mily plasticus vonás e habozó charakterben; mely eleven és igaz. Mikor pedig a segédhadi fővezér követe jövén, jó szerencsével biztatja:

„— lelkében eloszlék
A bajos aggodalom. Kezdett büszkűlni magában,
És bánná, hogy Kladni szavát nem tette vadabbá".

5. l.

Ez Zalán! De alig lehet egyes kiszakasztott helyekkel az egész lélekképet eléállítani, hol minden szó mindannyi szükséges, az egésztől elválhatatlan szín és hang.

Az indúlatok leghalkabb fordúlatit, módosúlásit, változva változó külső motivumok befolyásit kiemelni, és *egy* képpé olvadtan taglaló s ismét összeszövő itélettel vizsgálni, leveleim szűk körét túlhaladná.

Elénkbe vezetvén fő hősének Árpádnak ellenhősét a költő, tüstént amannak táborába visz. Lehetetlen, hogy a contraszt Árpádot ne emelje. Igaz ugyan hogy gyarló mellett a nagy nagyobb nem lesz; de azért láttuk már az első scénában (5. lap.) Sthenelost, a segédhadak sokaságát, a vezérek derékségét magasztalni. Ez azonban közönséges fortély. Másban fekszik költőnk müvészete. Sthenelos szavaiból a hadaknak buzgóságát is észre veszszük, s utóbb Zalánnak *nyughatatlan* örömét, s mintegy erőlködéseit maga magát felbátorítani, mely tulajdonok a pulyát festik. S most fellép Árpád hasonlíthatatlan erejében, méltóságában, s azon *nyugalommal*, melyet képzeletünk oly férfiakra szokott ruházni, kiket az ég küldöttjeinek tartunk, s kik bátran bízhatnak a jövendőben, mert magasb hatalmak pártfogolják ügyöket. Költőnk rend szerint igen pompásan lépteti fel fő személyeit, mind Zalánban, mind Cserhalomban, sőt Cserhalomban pompásabban még, mert a költemény szűkebb korlátai között inkább leirásra mint fejlesztésre vala hely: Zalánban kinek-kinek tágabb mezeje nyílik. Mert erre nézve is azon egyes célok más-más módosítást kivánnak.

Azon hősök, kiknek kisebb cselekvő-kör vala rendelve, mintegy hirtelen s egyszerre egészen állíttatnak elé, mint p. o. Alkes, Tűzima; ők sebten elmúló villám-

hoz hasonlítanak; mások lassúbb menetellel húzódnak el a színen, mint a nyári felhőkhöz hasonló Hábor és Laborcán; ismét mások — a fő hősök — *gyakran* jelennek meg, míg minden oldalaikat láttuk, s így jobbára több objectivitással és nézhetőséggel (Anschaulichkeit) bírnak. Így Cserna, Viddin, Lehel, Ete. *Árpád* pedig, a többiek közt a legegyszerűbb, de *legnagyobb* charakter is, kinek tulajdonkép csak egy oldala van, vagy jobban mondva, ő csak egy elementumból áll; s épen azért ment minden belső küzdéstől, magával mindig egy: innen nyugalma, innen fensége is. Festése a „Felemeltetésben" kezdődik már:

„Amint lelkében végig pillanta tömérdek
Hunnia térségén, láng lett egyszerre szeméből,
És rettentőbben rezegett buzogánya kezében".

9—11. v.

Országot alapítani az ő küldetése: ezen csüng mint az égnek egy mozdúlatlan csillagán. E körül forog egész ereje s lelkesedése; ő csak lelkesűlt erőnek látszik. Ilyen charakter pedig a legnehezebb, mert könnyen vagy parlagságra vagy kelletlen szélességre téveszt. Vörösmarty ritka szerencsével vivé ki, s én veled együtt azt hiszem felőle, hogy ily Árpádot többé festeni nem fognak.

Hetedik Levél.

Árpád charakterében két fő pontot kell felfogni, mely alá minden belső és külső cselekvéseit (Handlung) rendelhetni. Hősi érzetét s célját: amavval jár

vitézsége, nagylelkűsége, bizodalma az éghez, büszkesége, nyugalma; evvel magányt keresése, elvonúlásai. De a költő azon férfiúnak képét, ki költeményének lelke, egyszerre nem adhatá: kiterjedése miatt, hogy felfogó tehetségünket meg ne terhelje, s azon figyelem miatt, melyet folyvást megkiván a fő személy, hogy képzeletünket mindig növekedő fogékonyságban találja, szüntelen függőben tartsa, s bőven megismertetett hősével egész lelkünket betöltse. Itéletem szerint Árpádnak költője ezt tökéletesen elérte, azon kényességgel járván el plánumában, mely a tárgynak eleget tesz a nélkül, hogy az olvasónak unalmat szerezne.

Már az első énekben el látjuk ömleni a magyar hadat a zagyvai síkon:

„*Árpád* pedig álla magasban
Egy kis domb tetején. Vala ékes *párduca* vállán,
Rendítő *buzogány* jobbjában, s oldala mellett
Ősei harcaiból maradott nagy kardja világolt,
És *könnyű* süveg álla fején s toll reszkete ormán.
Mint Ügeké szépapjáé *nagy termete; könnyen*
Mozdúl a *súlyos* fegyverrel; karjai, válla
Mint a Mátra-tető és bércei *izmos erősek.*
Így állt meg *komolyan* s végig pillanta *hatalmas*
Szemmel szép hadain, *intett és nyomban elálltak*
A rohanó csapatok“.

7. l.

Az epicust leginkább festőhez lehet hasonlítani; a festő ugyan képét *egyszerre* adja, mert *lapon* fest (auf einer Fläche), az epicus pedig *egymásután,* mert *időben* fest: de külsőségekre az egyik úgy szorúl mint a

másik. Mind a kettőnek le kell rajzolni embereiknek testeit is, mert ez ötlik elsőben is szemünkbe. Ezt adja tehát költőnk is legelébb a felhozott helyen. Ő mindenek előtt *megnevezi* a személyt; nem úgy mint néha a dramaticus tesz, ki nézőjét függőben szereti tartani s a characteristicából akarja vele a személyt megismertetni. Igen, mert a dramaticus, valamint a philosophus is (kit embervizsgálóval synonymonnak szeretnék tartatni), combináló, abstraháló tehetségünkre appellál azalatt, míg az epicus, épen mint a képíró, csak felfogó tehetségünkhöz szól. Itt eszembe juttathatnád ugyan azt a módot, melylyel Cserhalomban Salamon király vezettetik fel: de erről még utóbb szándékozom veled értekezni; addig is arra teszlek figyelmetessé, hogy Árpáddal és Salamonnal a költőnek igen különböző célzása volt.

Megnevezvén hősét, siet külsejét leírni. Már a *párduc* kacagány elválasztja őtet világának minden többi alakjaitól, *buzogánya* .daliára mutat, az *ősi kard* nemzetségére emlékeztet, melyre az, amint sejdíteni szabad, még Etelétől maradt; *termete* fejedelmi, erő izgatja izmait*), s így könnyen forgatja súlyos fegyverét. Hogy ezen leírásban a természeti rend valamennyire fel van bontva, nem tagadhatom, s igazad van, mikor elébb Árpád *termetét* kivánod látni, hogysem ékességeit, melyeket amarra kell aggatnod. De

---

*) Szükséges-e az orvos-írókat arra emlékeztetnem, hogy *izom* musculus, valamint *mirígy* glandula, s hogy az ízetlen és alkalmatlan inashús és ikráshús, tudományba illetlen (1826).

ez könnyen megjobbítható hiba, noha hiba, s nem oly csekély, hogy javítást ne érdemelne, ne kivánna. Ilyetén festésekben Homér apa hasonlíthatatlan mester, s azon könnyűség is, melylyel képeit felfogjuk, mutatja, hogy néha micrologiának látszhatik magában, ami effectusában valóban nem az; s hogy a természeti rend a költő képeiben elmellőzhetetlen, mert az ő képei még is csak *successivus* képek, s időben jelennek meg.

Látjuk tehát a fejedelmi férfiút, amint van magában. De most hadaira pillant, *hatalmas szemmel int, s „nyomban elállnak* a rohanó csapatok“. Íme már ezen hadaihoz való relátiójából psychicus oldaláról is kezdjük ismerni s pedig még nagyobbnak erről, mint külsejéről. Mert a költő mindég azzal a fortélylyal él, hogy egy nagy vonás után tüstént még nagyobbat ád: hogy ezen hasonlító öszveállításból annál nagyobb factum jőjön ki, mint ha a két factor megfordított rendben adatott volna. A képíró ezt a törvényt nem ismeri, de igen a dramaticus, a lyricus, a hangköltő (muzsikus): s az epicusnak, amennyire lehet, ezektől kell kölcsön venni a manier elevenségét, mert színei arra nem elegek.

„Ő pedig egy terepély bükk árnyékába kitérve
Nézi kemény hadait s *iszonyú* lelkében *öröm kél.*“

Ott.

Ismét egy *epitheton*, mely lelkéről támadt megfogásunkat igazolja s öregbíti — s az *öröm*, mely szebbiti. De „*lelkében* öröm kél“, mely egyszersmind a

nyugalom képzetét zárja magába, és semmi külső mozgások által nem nyilatkoztatja ki magát.

Megértvén Zalán büszke üzenetét a magyarok, feldühödnek a követek ellen, s boszújokban halálra mérik:

„De nincs bántások: s hogy ezen félelmök elálljon,
Árpád *hadkötöző* fejedelmi *tekintete őrt áll*“.

11. l.

Itt ismét minden mozdúlatok nélkül s csak tekintetével uralkodik rajtok, mint Zeüs az Olympuson, s mily nyomos, bátor, önérzésű, s innen indúlat nélkül való is felelete Zalán dölyfös és indúlatoskodást eláruló üzenetére, melylyel Árpád a követeket haza küldi!

„S a hadat intéző szép méltósággal imígy szól:
A fejedelmi Zalánt Árpád nem kérdezi többé
Merre mehet s menjen földet foglalni hadával,
A hajdanta dicső Etelének hős unokája,
Merre utat nyithat kardjával, menni fog, és az
Ősi hazát, ha különben nem, megszerzi erővel.
Hogy pedig a görögöt s bolgárt nem rettegi népem
És hogy vesztünknek Volgánál híre ne lenne,
Bátran eléállunk. Te azonban menj el uradhoz,
Mondd meg mint leltél bennünket Zagyva vizénél,
S még tán szólani fogsz, mikoron meghallod eminnen
A zúgó tábort s pusztító fegyvere hangját.“

Ő ismeri népét, s tudja mit igérhet.

S mily magát kedveltető alakban jelenik meg ez a hadintéző azon *tanácsban*, hol az elhullottak temetéséről értekeznek a vezérek (IV. Ének). Ő a tanácskozást nem szakasztja félbe egy deszpót mennydörgéssel, hanem megadja a daliáknak, hogy mind-

nyájan bölcsen szóltak, de hogy *tanácsosb* a holtaknak vég tisztességet tenni, mint Hadúr istennek botorúl elvárni haragját. S e szerint megmondja, hogy mit tart a végbevitel módja felől; s észre vevén beszéde alatt, hogy a hősök megnyugszanak tanácsán, el is rendeli egyben a cselekvendőt: amit amazok parancsolatként tisztelnek kegyes és bölcs uroktól.

De most, fel! hazám képírói! Nagyobb s méltóbb tárgyat poézisunk nektek alig nyújtott még. Horvát István Árpádja (az Auróra 1. évében) s Vörösmartyé (a Zalán 7. lapja szerint, mely lócust fel is hoztam) egészen képfaragói manierban vagyon, mely a legsajgóbb fájdalmaktól égő Laokoonra is a nyugalomnak s *isteni* tűrésnek egy bizonyos mázát önti el. De azon jelenés, mely a IV. éneket fejezi be, szép grouppja miatt és a fő hős Árpád képében *gyöngén* öszveolvadó nüánszaira nézve inkább a festőt látszik megkivánni.

„Áll egyedűl Árpád egy csendes *kis halom ormán*,
Nézi körűl a sík tájékot, az elleni tábort,
Mely sokaságával mozog a nagy téren előtte.
Lelke magas képzésekkel forog a nagy időben,
Annak *elébbi s jövő tüneményit látja lebegni,*
S titkos imádságot mond hála-buzogva Hadúrnak.
És *ragyogó arcán* forró *könycseppje* lecsordúlt:
Hír égett hevülő kebelén *s új honja szerelme.*“

101. 102. l.

Itt az égtől kedvelt és védett bajnokot látjuk, tiszta emberiségében lelkét meghajtani az Úr előtt, hozzá esdekelni harci szerencséért, melyet nem magáért ki-

ván, hanem népéért, (a dicsőség szomja mellékes rúgó, de mely nélkül nincs nagy tett) s a hír-óhajtás könynyé olvad fel. A legremekebb vonás Árpád fenséges képében:

Értetek, ó új hon keresői, fohászkodik ő most
Már *születetett hősök s születendők!* értetek ég ő,
S harci vitézséget kér a hadak istenurától.

Így kiált fel a költő, hogy hősét úgy fesse, mint az ég és föld közbenjáróját, összvekapcsolóját, s nemzete egész jövendő szerencséjének kútfejét, vitézsége szerzőjét.

S a fejdelemnek bizodalma az éghez, melyből egész nagysága származik, meg is jutalmaztatik, mert:

Meghallgatja Hadúr, és ád hadi szörnyü szerencsét
— — — — — —
S amint szikrázó karddal rá inte — —
Reszkete ég és föld s a földnek büszke lakói,
Csak maga Árpád nem, nagy erőt érezve szivében."
103. l.

Igen is, mert ő közelebb áll istenéhez s érti intését ott is, hol mások bizonytalanságban bolyongva, haragja jelének sejtik. E részről, Virgil *pius* epithetonát viselhetné.

De hogy az imádkozó Árpád képéhez térjek vissza, lássuk mily benyomást tehete Árpád ezen állásában ellenségeire, s oly percben, mikor keble, céljától, istenétől s ön erejétől buzogva egészen be vala töltve:

„*Barna haját* s vállán tarkúló párduca szélét
A siető *szellő* kapkodja s *aranynyal elöntött*
Fegyvere szép fényén *haloványan reszket az alkony.*
Néz *iszonyodva* reá a pezsgő elleni tábor:
Egymást kérdi heven, s a kérdés közben elámúl
Amint látja felén rettentő kardja világát,
És daliás tetemét magasan fölnyúlni toronyként.“

101. l

Mily tableau! Ha festő volnék, mennyi időt, gondot és munkát fognék erre szánni! Hiszen ez képírónak van festve! Árpád a *kis halom ormán* áll — igen, mert neki, mint fő személynek, a kép *elülső* részén (Vordergrund) van helye, az estveli szél ingatja a deli hősnek *barna* fürteit, s *kék* szemében könny ragyog („mint kék levelen szép reggeli harmat“) stb. Hátuljában (Hintergrund) mintegy átellenében a halomnak, felhős esti homályban az alpári vár látszik táborával: mily élet zsibong ebben, s az a figyelem a fő személyre! Árpád halmának megette egy kis távolságban a magyar hadak őrtüzeik körül sürögnek. De a világítás! a halmot, mint az egész prospectusnak concentráló-pontját az ezüst hold tölti be fényével, kivált pedig a hősnek arcát, fegyvereit, melyeken az arany a hold halavány csillámival vegyűl. Alpárra csak gyönge világ esik a felhők közűl: kiváltkép pedig a vár falaira, honnan Zalán Kladnival kémli Árpádot. A magyar tábor, világítását, részint a holdtól, részint a tüzektől kapja, s így kettős tónja van. — A festő itt mind a compositió, mind a characterek, mind a tónusok körül magának sok érdemet szerezhetne, s végtelen hathatós képet

adhatna. De olvasd meg a következő helyet is, mely egyszersmind Zalánt is bővebben festi. Zalán mond:

„Kladni, te megjártad seregét a büszke magyarnak,
Szólj, ki az, aki amott egyedűl áll a halom ormán?
Párduc inog vállán s ide látszik fegyvere fénye.
Oly daliás képet mutat ez, mint hírnek utána
Gondolom Arpádot, kit nemze Ügek fia Álmos,
És kire mindenek azt mondják *buta vélekedéssel*
Hogy daliás iszonyú képét ki nem állja halandó.
Én pedig útálom, mint a lator éjjeli tigrist.“ Ott.

S midőn Kladni mondá: „reánk vad lesz, mert meg van sértve szavunkkal“ felel boszúsan Zalán:

„Hah remegő öreg, és vadsága ijeszthet-e téged?
A delelő napot az többé nem fogja megérni,
S népe szelídebb lesz mint a füves éjjeli sírdomb.
Így szólt és büszkén végig pillanta gyülöngő
Bajnokain s tenger bolgár s görög ezredek árján.
S állhattlan lelkén félelmit elölte haragja.“

Mily valósággal festetik ismét ez a gyenge fejedelem, ki félelmét mindég erőltetett haraggal igyekszik elűzni, s *maga* s mások előtt eltakarni. Mások jelessége ellen azzal páncélozza fel magát, hogy azt kétségbe iparkodik vonni s indúlatos beszéddel maga magával az ellenkezőt elhitetni. Ez minden gyávák fortélya s asyluma. — S ezen félve-haragvó Zalánról a költő megint a bátran, csendesen bízó fő magyarra szökik által, hogy a contrasztot ismét s annál mélyebben éreztesse.

E helyre:

„Láttam rettenetes karját kardjával emelve,
Melylyel népének mikor int vala könnyü lováról,

Azt véltem, hogy csattanik a levegőben utána,
És beszakad földünk, valamerre dobogva lenyargalt.
Csendes egyébkor s a kegyes égre hasonlatos arca:
Népe vadabb s egyedűl ő tartóztatja haragját".

észrevétetett, hogy magával ellenkezni látszik a költő mikor a *könnyű lónak* alább oly *nehézséget* tulajdonít, hogy a föld tőle majd-majd bészakad. A könnyű ló, a sebes nyargalás igen is szittyai vagy inkább napkeleti! de e sebességgel épen nincs öszvekapcsolva a nehéz fellépés is: ha t. i. igazán könnyű a mén. Ezekben tehát veled egy véleményben vagyok. De én, nem tekintvén ezen ellenkezést, főkép azt találom szükségtelennek, hogy a matéria tulajdonságinak legmateriálisabbja még auxesissel is festetett: mely magában is képtelen a fenségest emelni, sőt gátlani látszik a lónak röptét*).

Nyolcadik Levél.

Legkitünőbb, legsajátabb s bizonyára legszebb oldala Árpádnak az, mely lelkesedésében mutatja. S a lelkesedés erővel is jár. Így láttuk őtet a IV. Ének végén, így látjuk az V-nek végén a nemzeti áldozat felett könnyező szemmel de rettentő hangon imádkozni népével (127 l.); így szemléljük (a VI. Énekben) lángolni, hol a daliák énekeket mondanak: míg végre Lehel énekén annyira felbuzdúl, hogy maga is dali szózatra fakad:

„Párducos Árpádot fellengző képzet emelte,
S dallá lett ajakán a szittyai szózatok árja. 140. l.

---

[1]) *Későbbi jegyzet*: A gáncs nem helyes. Nem a költő fest itt, hanem Kladni festi Árpádot, s a képben Árpád hatása Kladnira adatik.

s foly a hatalmas és erős szózatok árja, sőt hymnuszi hangot és emelkedést vészen fel. Ezen ének Árpád religióját egész tiszta magasságában fejezi ki. Aki így gondolkodik, ily szellemtől van általhatva, magában viseli már a győzedelmet, s így ennek eddig való reménye hitté vál bennünk, míg Zalán porhanyó alapra épiti szerencséjét. Költőnknél tehát *characterek szülik és igazgatják a fabulát,* nem ez ragadja magával a charactereket.

S mily szépséggel van a *viaskodó* fejdelem felruházva. A költő nem öltött rá páncélt: példáúl a népnek, hogy a bátorság az, mely csodát tesz a harcban, hogy ő életét nem rejti el a halál előtt, hanem ezt karddal várja bé; s végre hogy népe annál inkább féltse vezérét.

„Lomha tevére való a terh, nem bajnoki testre.
Kard nekem a páncél; szabadon viszi homlokom a nyílt
Könnyű kalpagot; és mikor eljő vég napom, a szép
Föld színét s ragyogó egeket meglátom utólszor."

183. l.

Mily mosolygó képe a vég veszélynek! S így Árpád bátorító szavaival, bölcs tanácsaival, rendeléseivel mindég egy célra igazgatja az egészet. Könnyen fordúlva, a harcmezőt villámként átröpüli:

Mint a mennykövező isten ment közben, erősebb
Földi halandóknál, a győző párducos Árpád."

191 l.

Maga is személyes viadalokba ereszkedik, a rettenetes Alkest ő győzi le, az ellenhad lelkének Viddinnek csillagát ő borítja be; Ármány Rémjei rajta ki nem foghatnak:

„Csak maga nem rettenve megállt a párducos Árpád,
A dühödő Rémnek helyt nem hagya büszke szivében.“

226. l.

így lett ő halál angyala a görögöknek. Mily elevenen s ünnepélyesen van adva azon perc, melyben a görög zászlót foglalja el; és az, mikor Philón az ellenség fővezérén diadalmaskodik. De a költő ezeken kivül egy más leventei virtussal is felékesíti, melyet már ott láttánk, hol a dölyfös követséget hozónak megengedi a beszéllést, s az ellenségben is becsűlvén a hűséget — valamint a népek természeti jusát is — mond:

„*követ és hű szolga ne féljen.*“

101. l.

S mily széplelkűséget gyakorol Alexison, ki bizodalmasan életéért eseng előtte:

„Még is *hasztalanúl ne reméllj Árpádnak előtte.*“

189. l.

Ebből egyszersmind a kegyes igazgatáshoz szokott fejdelmet látjuk. S valamint ő vala lelke a csatának folyvást, úgy őneki vala fenntartva Zalán személyes meggyőzése, melylyel az epicus történet bevégződik. A csomó oldva van — ha az *eposz* katastrophjáról igy szólni lehet — s ekkor látjuk először lelkét a siker örömétől izgattatni; harsogó szavakban önti ki azt, amit lelkében forgatott „a nagy üdőben“, s általengedi magát zajló gyönyörűségének. Zalán gyászos állapotja e percben annál inkább érezteti magát.

Meghatóbb bevégzést, mint Zalán Futásáét, nem ismerek.

Kilencedik Levél.

Az én véleményem, kedves barátom, egészen különbözik a tiédtől, mely szerint te Árpádnak *szerelmet* tulajdonítottál volna. Sajnálod, hogy a költő elmulasztá ezt a nevezetes nagy charactert ezen legemberibb szenvedelemben is felmutatni: ezen oldal felette interesszáns volna, mondod, s ezen a mezőn a leggazdagabb zsákmányt reményléd. Kiváltkép pedig azon relátióra volnál kiváncsi, melybe Vörösmarty Árpád szerelmét nagy céljával hozta volna. Én azt hiszem, tévedésben vagy. Tagadhatatlan, hogy a szerelmes Árpád igen interesszáns jelenés volna; s hogy felette sok romántos és meglepő situátiókat szolgáltathatna. Más költeményben igen, ebben semmikép sem. Az ő charactere oly sajátságos, oly magában elvégzett, oly egy célra törekedő, hogy lehetetlen vala őtet még más szenvedelemmel felruházni, a nélkül, hogy e character egysége ne szenvedjen. Öszve kellett volna kapcsolni ezen indúlatot többjeivel; nehogy a legbotránkoztatóbb dualismust hozza be lelkébe. De mily relátióba tennéd fő plánjával, mely nem más mint országot állapítani? Motívnak *lehetne* használni, de csak mellékesnek, alrendűnek (subordináltnak), mert fő motiv soha és semmikép sem lehet, s ha mellékes is, célja vesztett volna nemességéből, a végbevitel pedig nagyságából. Különben is Árpádnak csak *egy* motivja lehet. Ilyetén mellékes cifraságok által tehát a nagy dolog egyszerűsége s ez által méltósága is szenvedne. Árpádnak, characterénél fogva gyöngéd, nagylelkű és

állhatatos szeretőnek kellene lenni, ki kedvesének mindent, ami ő, s ami őtet illeti, feláldoz: mert ő csak nagy szerelemre képes; így tehát lehetetlen, hogy szerelme, céljával öszve ne ütközzék. S melyik indúlat rovására fogna aztán a kettőnek öszveegyeztetése történni? Akármelyikén, Árpád itt, vagy amott fogyatkozást szenvedne, s így már nem az az Árpád, aki most. Ha pedig Árpád kedvesének hasonló charactert tulajdonított volna, amint akarnád, akkor is a dolog csak úgy ment volna, mint a nélkül, s a költeménybe egy szükségtelen alak csúszott volna be, annál nagyobb kárával az egésznek, mert a fő személyhez, kit a költő annyira kiemelt a többi felett, oly közel állt volna. A költő úgy tartotta Árpádot, hogy a nagy feltétel keblét egészen betölti, s másnak többé helyt nem adhat. Még az az idő nem jött meg, hogy magának élhessen. Az ő szerelme *„népe és új honja szerelme“*. — Azt említed még, hogy a legtöbb eposzokban a fő hősnek szerelem tulajdoníttatik, s például Achillest hozod fel. De gondold meg Achilles alapvonásait: azt az érzékenységet, izgathatóságot; az ő tendentiáját, jelentését — s Árpádét. Költőnk magát bévett vélemények által soha el nem hagyja tévesztetni.

Tizedik Levél.

Árpád után a magyarok közt leginkább *Ete* vonta figyelmemet magára. Ő, a fővezéri Undnak fia, születésével annyiakat, szépségével mindeneket felülhalad a magyarok közt (11. 21. l.); gyors (22. l.),

bátor, s erőre hatalmas a harcban (11. 55. 73. l.), bátran csap Ármányra (42. l.), Csernát már-már agyon sújtja, Ármány által meggátoltatik, de ő ettől nem irtózik (69. l.); Izácsot óriási erővel legyőzi (70. l.), sőt végre még a vad Csernát is (117. l.), s kik ennek testét vissza akarják szerezni (119, 120. l.); álnok erővel öli meg Bodrogközben a lázadó pórt (219. l.), s keservesen panaszkodik, megértvén hogy a fő ütközettől távol kell maradnia (94. l.). De ő nem csak bajnok, hanem a legnemesb hazafi is. Ő az első, ki áldozatúl felajánlja magát Ármánynak, hogy nemzetétől a kártékony istenség hatalmát elfordítsa (45. l.). De a költő az emberről sem feledkezik meg, s mély igazsággal festi belső háborgásait, mert ő háborog még is: el kell hagynia egy szeretett atyát, egy kedves leánykát, szíve barátit, az egész szép világot, mely oly bájosan mosolyg elébe; pedig ő mindezeken oly igen csügg. Azért is, noha eskét mindenkor be iparkodott tölteni, soha iszonyú búvától meg nem válhatik. A szerelem benne mindég eleven, minden tetteibe bevegyűl: de még is mindég úgy, hogy alárendeli azt a nemzet javának; s elébb nem él szerelmének, míg hősi kötelességeit be nem tölti. Így öregbíti hősének érdemét a költő; s azért részvételünk mindég teljes mértékben kíséri. De az ő szívét erősíti azon gyermeki bizodalom is, melylyel istenén csügg: azért nem foghat ki rajta Ármány hatalma; s maga Hadúr őre és pajzsa veszedelmei közt. Mi szép ekkor látni a deli ifjút mint örűl életének, s mint ad érte buzgó hálát Hadúrnak (96. l.); s ismét, midőn barátja Hábor után való sajgó

fájdalmában, sebeit nem tekintve, újdonan harcba akar rohanni, őt Viddinen megboszúlni; s mennyire érdemli ki tiszteletünket, midőn nemes ellenségének, Izácsnak, megteszi végső tisztességét.

Nem annyira szívünket megvevő, mint bájoló, más színeinél fogva, *Lehel*; ki boldog ég alatt születve anyjától, Tündértől neveltetett, kitől vette az ének nemes adományát is. Az agg Tündér bájsípot ád a *gyermeknek*, mely az *ifju* ajkain harsány kürt leve, s „égi

Dörgésként zeng táborokon s vérharci mezőkön:
Szívet emel, majd szívet aláz a bajnok ajakról."
12. l.

Lehel a bárdok szép mesterségével bír, melynek eredete a napkeleti romantikának legelmésb fortélyaival a gyermek bájsípjában s az ifjunak hasonlókép titkos hatalmú kürtében festetik; s ő az egyetlenegy a hősök közt, kinek ének adatott (136. l.) De az ének nála hősi erővel (52. l.) s bajnoksággal (75, 189) párosúl; a győzedelmes Hermesnek is ő a meggyőzője.

E tündér oldal nincs meg bátyjában *Háborban*, de ez sajnáló részvétünket bírja, és szeretetünket, midőn megholt kedvese után való búvában, új életörömet többé nem keres, s noha a gyenge Dalamér forrón szereti, ő nem viszonozza érzését, de leventei gyöngédségből még is elfogadja szép ajándékát (52. l.) s emlékeztetőűl viszi harcaiba. Magas termetét nemes bátor lélek lakja, s barátját Etét Viddintől élte feláldozásával menti meg (72. l.).

Könnyen felindúló vérével mindnyájoktól különbözik *Zoárd*, kinek individualitása egészen ki van merítve ez egynehány versben:

„Hozza hadát deli tündérként a nyalka Zoárd is.
Nyugtalan ez mind harcaiban, mind tettiben; egyre
Változik, és majd űz, majd megszalad a csatatéren.
A hadat űzőnek kártévő, mert iszonyú-gyors
Megfordúltában, a győzőt porba teríti.“

8. l.

Így ő a vérmezőn mindenhol ügyesen, bátran s erősen forog (159, 162, 171, 225, 238. l.), s egészen megszeretteti magát, midőn gyöngéd testvéri búval látjuk a mélyen sérűlt Kadosa felett állani (224. l.). De midőn Orontes élete az ő hatalmában van, s ez magáért könyörög s a gazdag Graeciával kecsegteti, akkor hiu lelke megfeledkezik a harcról, népéről, s szép Görögországot hévvel megkivánja. A költő azonfelül itt Zoárdnak honjától való utóbbi elszakadásáról is megemlékezik (171. l.), s így gyűlölségünknek, majdnem megvetésünknek is kiteszi. De még sem tudja egészen kitörülni keblünkből azon gyönyörűséget, melylyel minden lépteit követjük, mert kényes nyalkaságával ő a legborongóbb scénákra is meleg világot hint.

Kadosa férfiasabb s állhatatosb lelkű öcscsénél. Születésére, melynél fogva oly közel rokona Árpádnak, s meggyőzetlen karjára büszke; hazáját mindenek felett szereti, s érte népét s édes gyermekét is oda hagyja; kettős viadalba bocsátkozik a görög Schediossal, kit meggyőzni ég, mert tiszteletet kénytelen érezni iránta, s hatalmától félti nemzetét. És valóban

érdemes is vala meggyőzőjének lenni, s mikor Schédiost ön lovásza szerencsétlen történetből Kadosa elől elejti, könnyeket hullat felette, s szelid vígasztalással enyhíti halálát. Utóbb maga is, Viddinnel való dicsőséges csatája után halálos sebekben sínlődvén, Zoárd öcscsétől magát nem engedi elvitetni a harcmezőről s ápoltatni, hanem még akkor is viadalra s boszúra buzdítja öcscsét, s a késkedőt avval hajtja el magától, hogy megigéri neki, hogy maga is meg fog jelenni a csatában: noha veszedelmes sebjeinél fogva már kellett érezni halálát.

Az ifjak közt még sok egyéb jeles characterkép közűl leginteresszánsabb *Laborcán.* Ez orosz nemzetség, dicsőség után szomjúzva, kedvesét elhagyván, a magyarok hadához csatolja magát, de utána való búvában vissza készűl térni, ámde a szép Bellira nincs többé! Vég eltökélléssel Árpád zászlói alá visszatér s kétségbe esve Ármányt kéri, rontaná el őtet a nemzetért. Így bizonyos halált kerestében, Antipater gyönyörű hölgyére akad kemény hadi viseletben, s ott, hol ilyen jelenést legkevesbbé sejthetett. Új életöröm gerjed keblében — de órája megjött: Antipater által elejtetik. Laborcánnak az anyatermészet szép és erős testet, meleg s fogékony keblet adott, de egyszersmind könnyen felgerjedőt, melynek nem volt elég ereje a kényt a kötelességnek feláldozni, vagy a kétséget okokkal, a bút tűrelemmel legyőzni. Ő szereté kedvesét, de a magyar ifjak dicső pályafutása szívét elcsábította, s így a szempillanatnak hódulva, képes volt a leánykát elhagyni, de nem egészen el is felejteni:

t. i. ez első szenvedelem erőt vőn rajta: de későn! a sors megbüntette már, s ő az önkészített búnak minden ellenállás nélkül helyt ád, s így maga készíti magának kora veszedelmét. Lakol tehát cselekedetiért, s így a költő bennünket azzal, kit nem szeretünk, mert honától, hitétől s kedvesétől elszakadt, kiengesztel. Azon felül menti őtet ifjusága is, sőt kénytelenek leszünk szeretni azt kit mindnyájan szeretnek, sajnálni kit mindenek sajnálnak. Zoárddal van analogiája, de ez hűtelenségében boldog lesz, amaz szerencsétlen, s ez teszi a nagy különbséget. Laborcánt sajnos érzésünk követi s végre tiszteletünk is, mert a harcban bajnok, s emberűl vitézkedik. A lépcsőnként fejlő s fordúló érzemények festésében a költő egyforma psychológiai mélységgel, szeretettel és szerencsével jár el; s példát nyújt, mint kell consequensnek lenni a characterek kivitelében.

A *vének* közt, kik még harcolnak, Etének apja tűnik ki leginkább: a „komoly“ *Und.* Korra s bölcseségre a magyar hadnak Nestora, de Homérénál bajnokságra feljebb áll, s agg koráig megőrizte ifjúsága erejét s lelke férfiasságát. A dicsekvés, melyet amaz oly igen szeret, benne nincsen meg, mert még erőt érez inaiban; nincs meg a csevegni-szeretés, mert ő *cselekszik.* Mindazáltal hatalmas szóló is a tanácsban, s a bölcs Árpád az ő véleményéhez szít, midőn a temetésről tanakodnak (95. l.). Maga Hadúr, kinek szakadatlan hódul lelke, védi Viddinnel való csatájában; s a nép szája mindig istenesnek nevezi, mert oly férfiúnak nézi, ki istene kedvében s védelmében áll. Or-

cájának bélyegei méltóság, nyugalom s komolyság; igen, mert bizodalom tölti el keblét, és sok emléket, fájdalmat, örömet és gondot hordoz szívében, mióta Ügek, Álmos, és Árpád katonája. De mi szép, midőn Árpádtól hízelkedő szavakkel illettetvén, arca felvídámúl, s önmagára levén emlékeztetve, önérzése előlép rejtekéből (9. l.). Theophilt, amiérthogy gúnyokkal illette a magyarokat, legott megöli (174. l.); s Viddin, ki látván a tiszteletes férfiút magához közelíteni, őt a veszélyre figyelmezteti: Und nem felel, s némán, férfias erővel kezdi csatáját.

Huba. Undnál nem öregebb, s hajdan rettenetes ő is a csatában, most sértett karja miatt hadi munkára tehetetlen, Bodrogközben éli napjait. Gyöngéd és boldog atya, felifjodik gyermekei körében, majd szeretve andalog szép fiatalságán, majd búsúl hogy nem vitézkedhetik többé, s nem halhat meg hőskép a csatatéren. De Ete és Hajna szerelmök felvidítja, s épen mivel Etét vejének óhajtja, harcra és szép harci tettekre buzdítja. Mily érdeklőn szól szívünkhez az istenes öreg iszonyú fájdalmában, midőn kedves Hajnáját futásközben elveszté; s ismét midőn visszanyervén őtet, az ég urát buzgósággal áldja. — Lehetetlen itt meg nem emlékezni Hubának tíz éves kisded fiáról is, a „fürge“ *Bodorról!* Belőle egy második Ete készűl; csak hat-hét esztendőt neki érlelőűl! Kedves gyermek! Az a tűz, az a szenvedély a fegyverek körül! majd apja pajzsát döngeti, majd buzogányát emelgeti; ideg, ív, nyíl az ő játékai (13. l.). Mily figyelem benne Ete fegyvereire s vitézi kűlsejére (21. l.)! Mily

gyöngéd neheztelés, midőn apja Etét fegyverei közűl választani hagyja:

„Ó de, atyám, ha te mind od' adod, mi marad nekem? Én hát
A hüvös erdőben heverészszek-e bújva naponnan,
Vagy csak kurta parittyával harcoljak-e? Távol
Én fejöket könnyen beverem hajigálva kövekkel;
De ha közel jőnek, megmetszik torkomat! Akkor
Tagjaimon madarak harcolnak puszta mezőben."

24. l.

S midőn Ete egy lázadó pórt kerget, a fiu is utánà fut nyugtalan észszel, s mikor ezért Huba meginti, hogy oktalanúl veszélybe szalad, nem bírván még a dárdát s lába még kengyelig nem érvén, fürge Bodornak

„beborúl vala képe.
Síra, hogy a dárdát nem bírják karjai, s lába
Még kengyelbe nem ér".

220. l.

De nem csak a „hősök szikráját" (24. l.) látjuk benne, hanem a nyájas kedvű fiút, a nénéit gyöngéden szerető öcsét is (13. l.), ki jól tudja, hogy Hajna Etét szereti, s midőn Ete jöttekor Hajnát keresvén, megleli, „heven pihegő mellből édesdeden" s valamelyes csintalansággal hozza hírét, s nénjét találgatni hagyja: „Kulpon magzatja vagy Undé stb."? De ebből azon öröme is kitűnik, melyet érez midőn Hajnája örvend. S ez a szívbeli melegség nem fog-e utóbb, ha egyetlenegy tárgyát meglelé, oly szerelemmé válni, amilyen Etéé? Mintha Bodorban Etének gyermekkora volna festve.

Vörösmarty a magyarok közé egy *álnok* férfiút sem vegyített. Részrehajlás-e ez? Vagy talán ebbéli erejét a bolgár Cserna rajzolására akarta fentartani? Én az elsőt gyanítom. Gyávát sem találni köztök. Ha ezen két character-nemet nem átallotta volna használni költőnk, lehetetlen hogy sok új és interesszáns situátióra ne nyert volna motívokat. Azonban Attól, ki *ennyit* adott, nincs jusunk azt kivánni, amit, úgy látszik, nem *akart* adni.

Tizenegyedik Levél.

A többi nemzetek fő személyeihez értünk, melyek ismét új oldalokat mutatnak a vizsgálónak. Vegyük a három fő bolgárt. *Viddin* és *Izács* férfiasságra s erőre hasonlók: de amaz vad, rohanó; ez elmélkedő, nyugodt: azért amaz vakmerő, ez bátor; amaz jobb vívó, ez jobb vezér; amattól irtózunk, ettől félünk; amaz dölyfös, ez büszke: s ezt tiszteljük és szeretjük. — *Cserna* bírja ugyan Viddin erejét s vakmerőségét, de őt más ösztön űzi: Viddin vad katona, Cserna egyáltaljában csak vad ember, s mint ember a költeménynek minden többi hőseinél annyival alább való, mennyivel feljebb áll valamennyinél *szépségre.*

„Teste magas, karcsú; haja hosszú, barna; setéten
Verdesi fürteivel vállát, és szinte leányi
Lágy szépség mosolyog hóképén. Majd hihetetlen
Hogy lakik ennyi erő s vadság ily gyenge tetemben.“
34. l.

Fia a tiltott szerelemnek, az álnok szerencse neveendéke, dölyfös, szilaj, kegyetlen, vért szomjuhozó,

nyughatatlan, buja; s mivel a természettől, rényen kivül *mindent* nyert, senki iránt nem érez kötelezettséget: neki semmi sem szent, csak *önkénye.*

Mindent karjával méreget. 34. l.
Kit keze megbírhat, mind ellensége. 34. l.

De kimerítőleg festi e kevés szó:

„Sokfélét gondola, többet
Érze: akart mindent". 76. l.

Így ő a világban maga egy világ, *status in statu,* ezzel örök ellenkezésben, küzdésben. De azért *pulya* is ott, hol maga elégtelen, hol kevesbet reménylhet a világtól, hol életét valódi veszedelem fenyegeti, mert drágábbja még sincs az életnél. Ez mindene a nagy gonosznak. Azért némúl el, midőn a görögök ellene fellázadnak (90. l.); elnémúl midőn Schedios kettős viadalra hívja ki (91. l.); el, Ete dühe előtt (117. l.). Az emberi társasághoz ő oly irányban áll, mint valamely idegen test az élő emberi testben ehez: s azért ez magában soká nem tűrheti: vagy maga bele vész, vagy köréből kitúrja, mert vele össze nem forrhat. Természetes, hogy itt az utóbbiknak kelle történni. Magában fekszik tehát kora vesztének szüksége is, amit a költő már ott elmonda felette, hol először vezeti fel.

A szerencse, úgy mond:

„őt felvitte, kevélyen
Vak bizodalmakkal töltvén, hogy veszne korábban
És nyomorúltabban".

34. l.

Mindazáltal ő *hadi* ellensége által vész, nagyobb szégyenére, mint ha talán orozva öletett volna meg. Örömmel látjuk, hogy vitézségre is van ki nála feljebb áll, s hogy a sors *ezen* halála által a borostyántól is megfosztotta. Ete által vész tudnillik, kihez szépségre és erőre ugyan hasonló, de lélekre épen ellenkező. Mennyi erkölcsi értelem fekszik e történetben! Apológiája a rénynek. Másfelől pedig hogy dicsőíthette volna Etét a költő inkább, mint mikor ezt a tigrist veti neki oda martalékúl.

Ezen kemény bolgároktól mily való és mély vonásokkal különbözik a *görög* had, melyet Zalán segedelmére küld vala *Leó:*

„Aki viszontságok közepett nagy tengereket bír
S földeket, és félénk népének félve parancsol".

5. l.

s alább:

„A jó császár". 35. l.

Ezen kevés, s mintegy mellesleg oda vetett sorok is az ügyes characterfestőt bélyegzik.

Philó, a segédhadak fővezére, egészen annak született, hogy *nagy* hadat kormányozzon:

Elmés ez pedig, és ravaszabb nincs napkeleten, mint
Ő, ki hadakban s békében már forga sokáig,
S érti kivált a két értelmű udvari nyelvet.
Nincs nagy erő már karjaiban, de eszére hatalmas:
Sergeket ér maga."

35. l.

de ezen tulajdonokkal még nem elegendő *ezt* a hadat kormányozni, s egy közös célra öszvekötni. T. i. nem

elég durva, nem elég erős a bolgár vezéreken kifogni, s ez Zalán vesztének egyik oka. A tizedik századbeli görög character benne híven van festve: forgott s gyakorlott ész, ravaszság, udvariasság, tettetés, és haragot elnyomni vagy legalább rejteni tudás, de mindezen eszközeit a kitűzött célra s a közjóra fordítja, és soha nemtelenűl nem jelenik meg előttünk. A gyűlésben, melyet tart, keményen megfeddi a vezéreket, kik tudta nélkül csatát mertek a magyarok ellen, s itt a józan kormányzó, a jeles szóló mutatkozik: kemény, categoricus (86—93. l.); ámbár büszke, feláldozza büszkeségét a nép javáért, s Viddinnek enged (180. l.). De a harcban is jó vitéz, jó vezér (p. o. 161. l.) s mindenek felett kész ékesszólása hatalmával buzdítja, tüzeli, biztatja népeit (180, 236). De végre, midőn seregei hátrálni kényszeríttetének, szétszóratának, elvesztetének: ő maga is, ki annyiszor dicső vala a csatában, nem reménylhetve már hasznot az ellenállásból, a futást választja inkább mint a halált, melyet keresni siker reménye nélkül hiúság. De ezt nem keresve is eléri a magyar fejdelem kezétől.

A spartai *Hermes*, a legbátrabb görög csapatnak vezére, magas, izmos; sebes a harcban, dárdavetésre első mindenek közt (160. l.), kemény vívó is, és:

„Nemzete régi keménységét hordozza szivében;
Tartja szoros rendben katonáit, tartja magát is".
38. l.

Azonban még sem elég individuális character; közönséges egyszerű hatalmas vitéz; keveset nyújt a vizsgálónak.

Legmagasb, legnemesb charactere a bolgár, görög és tót seregeknek az athenaei *Schedios*. Fő görög nemből származott, de erre kevesbbé büszke, mint önmagára. Atyja korán avatta már be nemzetének régi történeteibe, a gyermek tüzét Athenae romjain és Marathon mezején éleszté; s fegyvert ada kezébe, s azt forgatni tanítá. Csüggve a régi dicsőségen, s ön lelkébe befogadván a rég elhúnyt nagy lelkeket, szomorún nézi mint távozik el nemzete mind inkább dicső elei virtusától, melyhez ő maga már vissza nem vezetheti: lelke komor lőn. Kedves nője első szülöttével elhalt, s ez „örömét elzárta szivének örökre“ (197. l.); rokona sem maradván, a világtól többé semmit sem várva, követi a Leótól frígyesének küldött sereget. Csendesen halad e közt feketés fegyverzetében, nem ragyogva, de a legerősb lelket víve keblében, nem rettegve semmi veszélytől, hanem veszélyt s halált szerzendő az ellennek. De nem átall ő időnek előtte is a harcon kivül meghalni, csak hasznot hajtson ez által az övéinek; s így, minekutána a gyűlésen a seregek egymás ellen látszának felkelendeni, fegyvertelenűl és bátran lép a fegyveresek s dühödők közibe, s kevesebb sikert várhatván az észtől, melyre appellált, bátran kettős viadalra híja Csernát: hogy *egy* élet veszne csak a sok helyett (91. l.). S óriási bajnokságát a harcmezőn még is kényére nem fordítja, sőt vezérét is inti, ne vétene a fővezér parancsa ellen, amit a köteles tisztelet s ennek felette az ész is kiván (173). Kadosával való ütközetében, sisakjától megfosztottan, a sok rá rohanók közt egyedűl s mezítfővel állván, bát-

ran s rendűlhetetlen lélekkel várja halálát (179. l.); de kettős viadalában talán örökké kétes maradt volna ellenfelének győzödelme, ha ön lovászának elvétett nyila meg nem öli (200. l.) De így is meggyőzetlenűl hal meg, és nem csak tiszteletünk, hanem szeretetünk is teljes mértékben követi. Tagadhatatlan, hogy e fenséges characterkép objectivitása nagy részét a jobbára drámai eléadásnak köszöni.

Antipater nemes lelkű férfiu, szerető nejétől kísértetik a csatába, s gondos szerelme, bajnokságával egyesítve, igen kedveltető színt ölt reá. Mint vezér bölcs, és seregétől szerfelett szerettetik; de még sem elég szemes, Cserna csalárdságától megmenekedhetni. Ázsia hév tartományából jőve, forró szenvedélyt hoza magával, a féltékenységet, mely miatt Laborcán az ő keze által esik el (67. l.) Szerencsétlensége s másoknak utána való gyakor keserve, kivált nevendékeé *Lamiásé*, részvételünket egészen kivívja neki.

Az agg *Notarás*nak szűk hatáskör engedtetett csak a költő által; de lehetetlen félre ismerni a festés igazságát, midőn az öreg és erejéből kifogyott férfi, dicsekedve szeret *csevegni*, s ifjusága szép tetteit öntetszéssel s minden takarékosság nélkül elbeszéllni, s azoknak, kik jelenvaló situátiójokban, lehetetlen hogy figyelmes füleket kölcsönözzenek neki. Ennyiben ez a Notarás Homér Nestorára emlékeztet, noha egyéb oldalainál fogva sokkal alább látszik járni imennél.

Zalán azon character lehetett, melynek meghatározásában a költő tétovázott. S valóban mind conceptió-

ban, mind kivitelben hibás. Amint egy elébbeni levelemben hozzád megírtam, Zalán lelkének alapvonásai a habozás és pulyaság. Motív ide nem kell; a természet pulyává tette, jó! Sejti hogy országából ki fog esni, midőn Árpád mind inkább erősebbűlő hatalmának hírét veszi, és könnyez (3. l.): e nem csoda. Ő buja is: ez következetes; de szerelmét, mint leventához illenék, nem oltalmazza: helyesen, mert benne nem az a szent és erős láng lobog, mely hőssé tehetné (121—3. l.). Azon szempillantástól fogva, hogy a bolgárok megverettek, bátorsága annyira elveszett, hogy soha többé egy reményszikrát sem látunk felcsillámlani szívében; s ezen túl mindég úgy beszéll, mintha veszése már elfordíthatatlan volna. Így a seregek gyűlésében (91. l.); így midőn Kladni szomorú hírével visszatér (92. l.); így sopánkodik akkor is, midőn kedvesei oltalmat kérnek tőle (122. l.). Mikor tulajdon katonája Preheszka feddi, mintha csak nézni jött volna a csatatérre, maga is lelke hanyatlását kesergi, de aztán Viddinre hivatkozik, kinek tilalma tartóztatta mindeddig a csatától, különben ő nem nyugodnék! (203 l.), s megy, ezt mondván:

„Jer te is, és villám kardoddal nyisd meg az útat!“

Kundra rá csap ugyan, de mikor ez ellent áll, nem látjuk őt magát védeni, hanem mások által védeti magát (223. l.) Ezek tehát, ha részint szerfelettvalóknak látszhatnak is, megegyeznek még is az eddigi képpel. De utóbb ezt a passív masszát még is Preheszkával együtt „az erőt nyomni bizodalmas erővel“

látjuk (240. l.). Másutt meg Tassal küzd, ámbár nem tudjuk, mily szerencsével (236. l.). Ott rohanni is látjuk, és, ami több, két magyart meg is öl (235); pedig még mindég azt hinnők, hogy fegyvert sem tud forgatni, bár korábban azt olvastuk, hogy elbírja, s ismét hogy azt forgatva járt sergei előtt (156. l.). De hogy az utóbbik helyen a költő még oroszlánhoz is hasonlítja, mely hosszú nyugalom után kijő körmeit köszörűlni stb, ezt már csakugyan meg nem lehet Zalánnal egyeztetni. Végre azután csakugyan megfutamlik, minekutána két ellenséget megölt. — Én azt tartom, hogy ily végtelen gyávaság nem lehet tárgya a müvésznek; s ha a história *ennyit* parancsolna is hinnünk Zalánról, a költő nem historicus, hanem alkotó, kit senki sem foszthat meg attól a szabadságtól, hogy szüksége, célja, sőt geniusza tetszése szerint is ne változtasson az adott elementumokon.

A tótok közűl a költő *Preheszkát* emeli ki: ez erős, gyors és bátor katona, jelesen vitézkedik a csatában; hat fia halála vad oroszlánná változtatja, s ön halálát megölőjének hasonlókép halállal fizeti meg (244. l.). Míg Preheszka él, Zalán is áll még, de halálával ennek nincs többé bátorsága maradásra.

Kladni, vén, bölcs, hű és biztos szolgája Zalánnak. Ha Zalán indúlatjában az éltes emberismerő férfi szavaira hajtott volna, talán nem fogta volna maga magának tökéletes vesztét készíteni.

Ha költőnk a *férfinem* gyermeksége, ifjusága, férfiusága, vénsége festésében valóban szerencsés müvész; ha az, a lelki állapotok azon pontjától fogva,

melyen még tiszta, csendes és sima folyamot képeznek, azig, hol ön medrét dúló, gátot törő, mindent elárasztó, égig sodródó s örvényeket nyitó világtengerhez hasonlók — nem kisebb müvész ő az asszonyi kebel mindenféle mozgásainak, heveinek, remegéseinek odalehellésében. Mennyi varázs ömlik el itt az aetheri *Hajnán*, ki *egy* elementumból állva, Etéhez való szerelméből, atyját, testvéreit, a nagy anyatermészetet benne és csak benne öleli! Mily ártatlan őszinteség minden szavában, tettében! mily egyszerűsége s gyöngédsége az érzeménynek — s még is mily erős és dús érzemény, mely minden próbának ellent áll, s még is mindennek ád, mert épen kimeríthetetlen. Úgy látszik, maga az istenség mosolyogva nézi magát keble tűkrében. S mily mennyei bú és panasz! Lehetetlen vala az égi Tündérnek ezen angyal boldogításáért létét fel nem áldozni. — De mily emberi szépség ragyogtatja *Antipater* gyönyörű *hölgyét!* ki veszélyekbe követi férjét, s hűsége díjáúl csak azt kivánja, hogy az ne nélküle haljon meg. Gyenge szerelmével vidítja őt folyvást s édesíti bajait! (40. l.) Mikor pedig Bors veszedelmet hoz férjére, remegve a drága életért, őrzői közt maradást nem talál, elszáguld segédűl híni ura bajnokait (64. l.). S mint fogódik el szívünk azon képen, mikor Laborcán legyőzi, és sisakját felcsapja. Mint van itt arcán lelke szíve lefestve (66. l.) — De másfelől ismét *Inó-* és *Melitta,* Zalánnak Görögországból elrablott kedveseitől sem tagadhatjuk meg tapsainkat. Bennök a csupa asszonyiság van lefestve, és oly való, oly lágy, oly tapadó színekkel! De őket a sajnos

részvét, a könyörűlés indúlatjával szeretjük: kikben tudnillik a buja fejdelem által még zsenge korokban más irányt vett a szerelem, mint vett volna anyjok körében; mert a nemes alap mind kettejéből kivilág-lik: a virító Ínónak meleg szerelméből, melylyel Za-lánon csügg; s Melittának hervasztó búvából ifjuságá-nak szépe és leányi szemérme után. Abban féltékeny-ség lángol, ezt szelíd önfeláldozása teszi kedvessé.

Stúdiumom resultátuma az, hogy Vörösmarty epicusaink közt mindeddig a legnagyobb characteris-ticus. Zrínyinél, kinek charactereit jó részt Tassóban megtalálni*), eredetiebb; erőre nézve hozzá hasonló; különféleségre nálánál nagyobb**). Ő festéseiben me-rész, de lelkiismeretes; tékozló a nélkül hogy gazdag-sága kimerítésétől félnénk. Bár mennyi személyt ve-zet is fel a színre, s ha csak egy percre is, hogy meg-jelenjen s ismét eltűnjék, majd mindeniknek van annyi sajátsága, hogy minden másoktól különbözzék, hogy szoros individuum legyen. Általánosságokban soha meg nem nyugszik. Fogd a könyvet, s meg fogod látni mindenhol.

Tizenkettődik Levél.

Azonban van, miben meg találtam botránkozni. Ismered már Etét, a *nemes* hőst, a szeretettel teljes *embert.* Mit mondasz tehát arra, amit a költő szájába

*) Még sem.

**) Nem épen. *Későbbi oldalglosszák.*

tesz — szívébe az nem fér — midőn Csernát a viadalban kivégzé? Ete Cserna fejét bolgár társainak odaveti „rettentő szóval kiáltván“:

„Ihol van
A magasan költ fej, feketítő porba keverve!
Bánatos anyjának nyújtsátok vissza, hogy őtet
A zajogó tenger habjában mossa fehérre“.

119. l.

Honnan egyszerre ez az iszonyú boszúérzés? e vérengező harag, mely nyert prédájával meg nem elégedvén, a legirtózatosb gúnynyal a legszentebbet öntetsző gonoszsággal (Bosheit) sérti? Vagy csak *szó,* nemde? De a szó, a gondolatnak vagy érzésnek, tehát belső *tettnek* külső jele! Cserna Etével más relátióban nincsen, hanem hogy ellenségének ellensége. Ha Cserna hatalmas és vitéz volt a harcban, Eténck *becsülését* érdemlé; mert amit a nemes lelkű hős magában s a magáéiban megbecsül, azt az ellenségben is tiszteli. Egészen máskép viseli magát Izács, midőn a jeles Edömért elejti. Sajnosan tekint haldokló szép ellenségére, ki midőn neki nem árthat többé, nem is ellensége, s mond:

„Így fizet a véres hadak istene minden időben,
Bátor bajvívó! boldog legyen a te nyugalmad!
Megjő majd napom is, melyben, mint szinte hanyatló
Testedet, engem is a förtelmes férgek elesznek.“

63. l.

Ete ugyan *ezt* nem mondhatá, s nem *így;* de annál kevesbbé azt amit mondott. Más volna, ha atyját, test-

vérét, édes kedvesét, vagy szíve barátját ölte volna meg Cserna; mint mikor Hektor Achilles lelkefelét Patroklost ölte meg: de ekkor is Ete nem Achilles, és megelégszik ellensége halálával. Tarcal ugyan Cserna által ejtetett el a csatában; de Tarcal és Ete közt nem látjuk azt a barátságot, mely e tettet menthetné. Továbbá, Ete nem ismerte Cserna erkölcsi veszettségét, s ha is, őrá nincs annak megbírálása bízva. Bizonyos, hogy Ete itt kiesett characteréből, vagy inkább, hogy a költő tévedt el zajgó lelkesedésében, melyben Cserna végét festette.

De nem látom azt sem, mért fut az oroszláni Viddin a bajnok, de öreg, Und elől!

„Viddin hogy látta erőtlen ütését,
Mérgében megrázkódott, s *nem merte bevárni*
Hogy — kit előbb gúnyolt — *másodszor vágja sisakját.*
Káromkodva vevé dárdáját, és tova zúgott.

194. l.

Hiszen nem kelle neki fegyvertelen bevárni Und csapását. S elzúgása egyéb semmivel sincs motiválva csak ezen második ütéssel. Még kevesbbé javallhatom, hogy Árpád Viddint, ezt a hatalmasb ellenségét (227. l.) elfárasztván, és csapásaival annyira megszédítvén, hogy élete teljesen hatalmában volt „ott hagyta azonnal“, a szaladó seregekhez sietve. Hiszen Viddin megölése most már sem erőbe sem időbe többé nem kerűlt volna. Utóbb ugyan megöli, de így kétszerre teszi azt, mit egyszerre lehet s kell vala tennie.

Minap megtagadtam magamtól azon just, költőnknek felróni azt, ami talán *error per omissionem;*

s azért Tarcalnak, az ijászok virúló s híres vezérének kora haláláról csak azt mondom, hogy általa a költő magát egy nevezetes és gyönyörű személytől fosztotta meg. De mit mondasz vajon Borsnak elenyésztére? Borstól a szerint, mint először vezettetett szemeink elébe, még dicső tetteket vártunk; vadásztában pedig egy tünemény leány (hihetőkép Ármány istentől küldve) tova csalja a tábor helyétől, hogy többé oda vissza ne juthasson. Hadúr ugyan azt a szellem-leánykát megbüntette „ki vitézét csalta hadaktól" (100. l.) de ez ismét csak Bors becsét láttatja velünk, s azt kérdem: nem tudá Hadúr isten bolygó vitézét ismeretes útakon visszavezetni?

Antipater hölgyének elveszténél (83. l.) pedig, a deus ex machinát nem lehet meg nem ismerni, noha a külső lehetőség megvan. Azután a kígyó, vadász ifju, virágos sír, köny! — ezen a rományártó sereg kedvenceit nem vártam s nem kerestem. Javaslatot adni nekem dilettánsnak s nem-költőnek nincs jusom, de óhajtanám, hogy a lelkes, bátor és szerető görögné önöléssel mentené meg magát egy elviselhetetlen élettől — s még Cserna szemei előtt. Mily ragyogó nagyság szállt volna ezen kedves alakra! s mi mélyen le volt volna alázva Cserna önmaga, társai, s a hölgy elreppenő lelke előtt! Ezen elégtételt a görög nő megérdemelte.

Tizenharmadik Levél.

Ami a *machinákat* illeti, nem vitatom, hogy elkerülhetetlenűl szükségesek az éposban. A kisebb

hőskölteményekben legalább, amilyenek nálunk Czuczor Augsburgi ütközete [1]), Vörösmarty Cserhalma [2]), azok érezhető hézag nélkül elmaradhatnak, ámbár másfelől ismét tagadhatatlan, hogy Székely, Hadúr behozása által, kisded eposzának [3]) nem kevés méltóságot szerzett. A régi classicusok machináit ismerjük, s belső szükségökről (Nothwendigkeit) csak a nincs meggyőződve, ki a görög istenek jelentését s relátióit az emberiséghez nem ismeri, s nem tudja hogy az a relígió a görögök belső életébe minden környülállások alatt, és folyvást, elválhatatlanúl be vala szőve. De mennyire különbözik a görög polytheismus a keresztyén monotheismustól! mennyire ismét mind e kettőtől a napkeleti parsismus! S e három különféle systémánál fogva mely igen változnak a machinák szükségesléte s formái. A machinákat a relígióval együtt fogom tekintet alá venni, mert amazok ebből erednek, s mindég együtt járnak ugyanevvel.

A szittya-magyar nemzet mythológiáját nem ismerjük [4]), mert annak Európába jövetele után az elhatalmazó keresztyénség azt csakhamar elfojtotta — mily következésekkel a nemzeti életre és poézisra? azt itt nem vizsgálom. A költőnek tehát, ki a históriából nem meríthete, szükséges volt azt az emberiség

[1]) Auróra, 1824. — [2]) Auróra, 1826. — [3]) Hébe, 1823.

[4]) Nem szükséges figyelmeztetnem, hogy 1826-ban, midőn e Levelek irattak, Cornides értekezéséből állt minden, mit a magyar ősvallásról tudtunk, vagy tudni véltünk. Akkor a M. Mythologia szerzője még nem született volt. — 1874.

philosophiájából kifejteni. Nemzetünk napkeleti, s minden többi napkeleti mívelt és míveletlen nemzetekkel szoros contactusban élt, amit nem szükséges hogy előtted a nyelv philosophiájából kimutassak. Lehetett-e hát vajon relígióját okkal más kútfőből meríteni, mint az orientalismusból; s kell-e itt a históriai igazságért nagyon szorongódnunk, holott a philosophiai megvagyon? A pantheismus igen egyszerű systéma, és terméketlen a költő céljaira; s nemde, mikor a magyarok ősi lakjaikat oda hagyták, napkeleten a parsismus már tökéletesen ki volt fejlődve? S e szerint nem hihető-e, hogy az ő relígiójok is ezen fő princípiumból folyt? Az indiai parzok és perzsiai gueberek, tudjuk, hogy négy évezred óta Zoroaster Zend Avestája szerint két istenséget vallanak, melyeknek egyike, Ormuzd, minden jónak, Arimanes pedig vagy is *Ármánd* minden rosznak kútfeje — mert az ember nem igen hajlandó hinni, hogy ugyanazon lény a jónak is rosznak is egyszersmind kútfeje lehessen, s azért ezen idea majdnem minden relígiókban feltaláltatik. A görög polytheismus is végre ezen dualismusba oszlik fel az Elysion és Tartarosban. Ossziánban is megvan nyoma*), de *egészen* kiképezve leginkább a napkeletieknél találtatik. Krisztus relígiójában is megvagyon az isten és ördög képeiben. De hogy költőnkhöz térjünk: nála *Hadúr* egyéb-e alapideájában mint a parzok Ormuzdja, s *Ármány* nem

*) Mikor ezek irattak, Osszián apokryphsága még nem volt kivíva. — 1874.

egy-e ezeknek Ármándjával? S nem volt-e az bölcsen gondolva, hogy a Jóisten a szűntelen csatázóknál és hont keresőknél Hadistenné lőn, s hogy ennek ellenistene is hadi alakban jelenik meg? Ha a hasonlíthatatlan Horvát István meg fogja is mutatni, hogy a szittyák *napimádók* voltak, Vörösmarty költeménye az által nem szenved, mert az ő Hadurát a régi szittyák napistenével épen úgy öszve lehet egyeztetni s végre ugyanannak is tartani, mint a parzok is végre Ormuzdot a legfőbb s megfoghatatlan Egyistennek vallják, s a *tűz* alakjában imádják, mint a szittyák a magokét a napéban, ami végre is egyre megy ki. De ez a Napisten Vörösmartynál az említett oknál fogva harcistenné lett; s emlékezem még, hogy egykor egy tudós oktatóm, egy középévi*) görög író után az Európába jövő magyaroknak Márszot tulajdonított. — S valamint Zoroaster szerint Ormuzd hatalmasb Ármándnál, úgy Vörösmarty Ármánya is a hatalmasb Hadúrtól megsemmisíttetik. Észre vehetd innen, hogy minden systémák végtére csak monotheismusra mennek ki s ennek csak mindannyi formái — a görögöt sem zárván ki egészen. Továbbá Ármány alatt is egyéb nem értetik, mint már érintém, mint az emberben gyökerezett gonosz sugallás, mely őtet, folyton izgatva, szűntelen el igyekszik vonni a jónak pályájáról, s így egészen hasonló a (szintén napkeleti) zsidó Sátánhoz, kinek ebbeli jelentésére az ótestamentomban is oly mélyen rá vagyon mutatva; s ki a keresztyén-

*) Ma: középkori.

ség által oly cifrán kifejtetett. De minden ily személyesítések lassanként több-több magánállóságot (Selbstständigkeit) nyernek, úgy hogy végre *személyekké* lésznek. Ezt kivált Ármányra nézve kellett említenem.

Lássuk most Hadúr képét. Árpád hymnuszában (VI. Ének) ezt olvasni:

„— Isten keze van rajtunk. Ez *akarja*, s ropogva
Megrendűl a sziklafenék a föld közepében,
És vele megrendűl az egész nagy földi kerekség.
Ez *pillant*, s a tengereket kifogyasztja szemével.
Ő *int*, s a rohanó daliának karja hanyatlik.
Jő szele, s száz ezerek lelkét viszi, hozza magával".

141. l.

Itt csupa akaratjával, pillantatával, intésével, szellétével gyakorolja hatalmát, mint egy mindenható nagy isten. De (III. Én. 71. l. s VIII. Én. 206. l.) elhagyván fényhajlékát, leszáll Ármánynyal megvívni, s (VIII. Én.) eleinte foganat nélkül küzd vele, míg egy nagy sziklával váltig le nem sujtja. Gyöngíti Hadúr nagy képét ezen vonás is:

A hadak istene most rá hága, s tiporta *boszúsan*."

206. l.

Haragot, boszút minden, s így a zsidó költők is tulajdonítanak isteneiknek. Mint bírája a tetteknek haraghatik a megszegett törvények miatt: de ez az indúlat nem *szenvedély*, mely mindég hiány, s hiány a nagy istennel öszve nem fér. S mért haragunnék a bünte-

tés *után?* Ezen határozó: *boszúsan,* levonja Hadúrt az isteni körből.

Ez pedig:

„magas égi leányok
Megtörlék kezeit s *izzadt* szép homloka térét".
207. l.

bajra s fáradságra mutat, melynek távol kéne lenni a hatalmas istentől. Ezek, mennél inkább emlékeztetnek a görög középrendbeli istenségekre, annál inkább távoznak az orientalismustól; noha ismét azt a fínom magasságot itt nincs jusom keresni, melylyel a görög müvészek ruházták fel Zeus nagy istenöket, ki szemöldjeivel gyakorolja hatalmát *isteneken,* s fürtei rázásával Olymp tetőit megrendíti. *)

„Hadúr rá inte *nagy* égi kezével."
228. l.

Tudom, hogy a görög epicus, isteneit mind colossális nagyságban festi; s ezt tevé, nagy sikerrel, Vörösmarty is a magáéival: de ha érzésem nem csal, e *helyen,* a *nagy* kéz annyival kevesbbé van helyén, mivel, úgy látszik, motívúl tétetett.

---

*) Ilias, I. 528—30. Mennyit veszt ez a kép Ovídnál, ki azt így adja (Metam. I. 179.) *Terrificam* capitis concussit *terque quaterque* caesariem. Homér ambróziás fürtekről szól, s bájjal testvéresíti az erőt, hol a római költő a *rettentő üstök* megrázásit *számlálgatja.* †)

†) A Homér helye Kazinczy Ferenc fordítása szerint így van:

Mondá, s barna szemöldjeivel hunyoríta Kroníon,
S ambroziás haja fellebbent a Rettenetesnek
Homloka szent bércén, s megrendűlt a nagy Olymposz.

Mondatott, hogy Hadúr, a mindenható, Ármánynyal *vív,* s hogy azt azon képpel, melyet róla Árpád, hymnuszában, ad, öszve nem egyeztethető. Pedig lehet. A költő Árpád hymnuszában el nem tévedt — a mint te is mondod — a görög vagy keresztyén systémába; hanem Árpádnak s a népnek gondolkodása módja közt azon fínom különbséget festi, mely szerint Árpád, maga is magasabb, s közvetetlenűl Hadúrtól íhletett ember, a nagy Lényről magasbban gondolkozik a népnél. De mily poétai igazsággal van továbbá eléadva Hadúr lejötte az égből:

„Az égben
Fényhajlékából lát a hadak istene mindent,
És megszánja Etét s a Rémre haragja kilobban.
Gyorsan elő ragyog a felső levegői határból,
Villám-sujtásként látszik nyoma, s messze világos
A tájék, melyen földrázó fegyverivel megy.
Nap ragyog arcában, de szemölde haragra huzódik“.
41. l.

Továbbá:

Kalpagján magasan szikrázik szép lobogója,
És hamvas kacagánya körét aranyozza verőfény:
Kardja pedig nyugaton végig csillámlik“.
Ott.

Az ember mindent, ami körül veszi, az emberiség körébe szeret vonni: nem csak a nálánál alacsonyabb teremtéseket egészen a kőig — maga Kant egyszer azt találta barátjai előtt mondani, hogy úgy látszik a virágok is jelentenek valamit — minden lelketlen teremtményekre emberi bélyegeket ruház, p. o. a hold-

nak emberi arcot, a szélnek zajgó indúlatot stb. ád; de így felfelé is minden szellemeket egészen az istenségig az ember az anthropomorphismus mérőpálcájára vet. Azért a legsubtílisabb s legorthodoxusabb költőknél is az isten képe nem egyéb mint a legtökéletesb emberi kép, vagy az emberi ideál. S ez nem csak a belső bélyeget, de az alakot s magát a ruházatot is illeti. E szerint Vörösmarty kalpagot és kacagányt ölt Hadúrra — mélyen s igazsággal*).

Különben Hadúr a sorsintéző, életadó s vevő; a nép csak őtet imádja, de féli is, mert kemény lelkű férfiúnak képzeli. Görög derűltség nem mosolyog homlokán. Árpád pajzsán így festetik:

„Fenn pedig álla Hadúr a föld harcára lenézvén.
A nagy eget befogá iszonyító termete; a nap
Mélyen alatta feküdt, lángját mind visszaszorítva —
S békesugár nem jött sok időig az emberi nemre.
Ekkép álla Hadúr, ki előtt harsogva letűntek
A komor esztendők, melyek nyoma vér vala s romlás".

158. l.

Itt világosan ki van tárva istenöknek melyik oldalát fogták fel mindenek felett a magyarok; s értésére ez a leghívebb kulcs.

A Hadúrt uralló s szolgáló Szellemek mosolygó színt viselnek s napkeleti eredetökre s jelentésökre mutatnak vissza. Első pillanatra azt vélnéd, hogy a költő a középévi Európának romantikájába tévedt el. De, kérdem, melyik földrészé az a máguszi kosmolo-

---

*) Hiszen Hadúr nála a „Magyarok Istene". — *Későbbi jegyzet.*

gia? az a bájoló tündérvilág? Nemde napkeleté; nem napkeleti-e a keresztyén vallás is, nem az-e ennek egész angyalországa is? Az a ragyogó tündérélet, melyet költőnk ezen eposzban elénk idéz, egyik legsajátabb érdeme közöttünk, s poézisunk legkényesebb productumai közzé tartozik. Az ősz *Meótisz-tavi tündér;* a *délszaki* aranyfürtű *tündér*, ki létét feláldozza, hogy a deli Hajnát megölelhesse; ennek szellemi szolga-ménje *Tomboli*, ez a szépséges teremtés, melynek sehol analogonját nem lelem Shakespeare Arieljén kivül; ugyan a délszaki tündér atyja *Hajnal*, anyja a fátyolos *Éjjel;* azon mennyei nemtő [1]), kit Hadúr maga küldött Hajna őrizetére, s kinél naívabb teremtményt nem ismerek — mindnyájan a leggyöngédebb phantásiának gyönyörű szüleményei, s általjában napkeleti hévtől vannak áthatva, a boldog Arábiának minden fűszer illatit lehellik. Kár hogy relátiójok Hadúrhoz nem elég határozott s világos. Ide látszik tartozni a személyesített *Álom* is, ki költőnk szokott valóságával s kellemével van festve. Azonban a *kellemes* epitheton, mivel az absolutus elészócskával (articulus: a) használtatik, s így minden ellenkező tulajdonságot kizár, egyoldalú és helytelen.

Tizennegyedik Levél.

Ármány, „a gonosz“, „a dühös“, „a szűtelen“, „a Rémisten“, vagy antonomastice „a Rém“ *); kinek

[1]) Nemtő: genius, Baróti Szabó Dávid.

*) Rém, váz, valami ijesztő; több igéinknek gyökerűl szolgál. Rém-űl-ni = erschrecken; rém-ít-ni = jemanden

nyoma, de *csak nyoma* már Székelynél megtaláltatik *Nemeze Rém* név alatt; Hadúrnak antithésise, minden rosznak eredete, kútfeje. Jelentése szerint nem egyéb mint személyesített alakja azon bal indúlatnak, mely minden emberben megvagyon, és, ha csak néha is, kisebb-nagyobb mértékben, homályos forrásból a szívben kél, s leggyakrabban a szenvedelmek képe alatt nyilatkozik. Ezt érzi s ki is akarja jelenteni az ember, midőn arról szól, hogy rosz géniusa sugallta ezt vagy azt, hogy akaratja ellen tette, valamely belső ösztön izgatásából stb. S ezen felkiáltásokban: ejnye ármányos! ármányos fiu! az *ármányosnak* legjobb fordítása: fatális! s így a gyökér valóban fátumot s pedig bal fátumot jelent*). Mind ezért, mind pedig a perzsa névvel való lehetséges rokonságáért, azt tartom, hogy költőnk ezt a *nevet* igen helyesen választotta. De, hogy a dologra térjünk! A költő az említett gonosz indúlat társait: a félelmet, lélekzavart, átkot stb személyesítve, mint mindannyi udvarnokait a Rémistennek, mellé adá; s így egyfelől költeményének mély psychológiai igazságot adván, másfelől azt a napkeleti

---

schrecken; rém-l-ik előttem = es ahndet mir, es schwebt mir dunkel vor. Innen íróink a tiszta gyökérrel is így élnek: rém = ijesztő lélek, Gespenst, p. o. éjjeli rém; továbbá rémkép = Schreckenbild; rémisten = Schreckengott; rémalak = Schreckengestalt, stb.

*) Az újabbaknál *Kabale* értelemben is elékerűl, s így ármányos 2-szor intriguantot is jelent. Ármányt forralni: Kabale schmieden, ármánykodni: intriguiren.

mythoszok analógiájára építvén, poétai valószínűséggel (Wahrscheinlichkeit) ruházta fel; s ekkép a romantikának két fő törvényének teljesen megfelelt.

De a költőnek ezeken kivül egyéb szempontjai is voltak. A magyaroknak változó környűlményei valamint Hadúrt, úgy Ármányt is harci jelekkel adhaták körül. S azon sivatag és kietlen tájékok, melyeken a nemzet lassudan keresztűl haladt, képeztették a költővel Ármány lakhelyét is (II. Én.). Ármány fellegdárdával jelenik meg, ördögei kardokkal, kopjákkal, ívekkel. Ezen oldalát a Rémistennek festve találni a 41. 42. lapokon. De mért épen *felleg*-dárdával? azt kérdéd minap, s Osszián Kruthlódájával hasonlatosságot keressz. Én azt nem találom. Lódának lakja, ruházata s fegyvere igen is felleg, de ezen felleg-fegyver valóban csak ékesség és erőtlen, s magát Kruthlódát sem látjuk soha anyagot (materies) venni magára. Ármánynak ellenben vas tagjai vannak (204. l.), dárdájával barlangot nyit (41. l.); s fellegdárdájának, az én véleményem szerint itt más értelme vagyon, tudnillik, hogy Hadúr által árthatatlanná lészen, villámlik ugyan és szikrázik, de ezzel csak ijeszt s egyebet semmit. Tehetetlen boszú.

De lássuk a bélyegző helyeket!

„Ete hős pedig ége szivében,
És iszonyú gond nyomta fejét: a Rémnek alakja
Megjelenék neki és örömét kebelében elölte".

23. l.

Laborcán

„Most már élni kivánt, de — —
Bús komor árnyékban, szédítő rémi jelekkel
Csak neki-látszólag lebeg Ármány képe fölötte,
S élete szép örömét sanyarún elfogta szivétől".

67. l.

S mikor Laborcán haldoklik is:

„Néz iszonyodva, szemét a tágas egekre szegezve,
És nem lát egyebet, mint Ármány ördögi képét,

Ott.

Etét pedig veszélybe, sőt a halál örvényéhez ragadja, s mindenütt gátolja szerencséjében. (69. 70. 71. l.) Mind ezekből láthatni a motívumot is, melynél fogva Ármány a nagy ütközetben is (VIII. Én.) kísérti a magyar hadakat. Ki kérdezné, miért sötét az éj? miért emészt a tűz? Azonban a költő e belső okon meg nem nyúgodott, s egyik újabb okát is adja (VIII. En.):

„Hogy kacagányos Etét megtartá kardja Hadúrnak,
Ármány megdühödött, s titkon forralta boszúját"

204. l.

Mindent látok, csak Ármány elveszése szükségét nem. A viadalnak itt is olyan lehetett volna kimenetele, mint vala a III. Énekben (71. 72. l.); s noha Ármány:

„Nem vala még soha rettentőbb, nem kárhozatosb még"

204. l.

még nem szükséges, hogy, látván erejét hanyatlani, vissza ne vonúljon poklába Hadúrnak hatalmas boszúja elől. Hiszen a III. Énekben is tette azt; sőt másutt is, amint Televér pajzsán látjuk:

„És pajzsán látszott az *iramló Rémnek* alakja,
Akit erős Isten hajdan megaláza Kiónál".

242. l.

Meg nem nyughatom Ármány elveszésén azon psychologiai értelemnél fogva sem, melyet benne felteszek. Elvesztével az emberi szívnek egy húrja elszakad; s meg vagyok győződve, hogy, ha a költőnek még tíz éneket kell vala írnia, bizonynyal meg nem semmisítette volna, mert szüksége volt volna rá. Így a keresztyén mythoszban is, a szűz a kígyó fejét csak a világ végin fogja öszvetaposni. Neki addig kell létét folytatni, míg ember él. Kerekdedségre ez által a költő nehezen célozott, mert Ármány nem epizód, hanem machina, s így katastróphot nem kiván.

A felhozottakból Ármánynak Hadúrhoz való relátióját is láthatni:

„de Hadúr emléke letörte negédét."

42. l.

Minden mythologiákban az ördög hátrál a Jóisten elől.

A *machinákkal* költőnk igen vigyázva él. Etét characterénél s környülállásainál fogva semmi vissza nem tartható az ütközettől (73. l.), de Hadúr féltette már is megsebesedett hősét, s így nem lehete neki az esdeklő Hajna képét Ete elé *nem* bájolni, s Ete is *csak ez* által bírathatott arra, hogy életét nemzete javára kímélje. S mennyi poétai szépséggel bír a X. Ének végén Bojta felélesztése, kinek Hadúr azért önt új életet keblébe, hogy „sorsa, a hogyan kéré, harc s *harci ha-*

lál legyen" (228. l.). Ezt a buzgó kérését méltó hősének „ki hadnak örűl, s a nélkül nem tud örűlni" (8. l.), lehetetlen vala hogy Hadúr ne teljesítse.

Tizenötödik Levél.

Egy pont, mely hasonlókép a relígiót illeti, ezen eposzunkban elkerülte figyelmedet, s elkerülte talán sokakét. Tudod, hogy a *halál utáni élet* ideája minden mythoszokban — akár a görögöt, a keltát, akár az éjszakit, a napkeletit, a keresztyént vedd, nagyobb-kisebb mértékben megvan: habár különböző formákban, célzással, s különféle befolyással azon relígiókba. Véle elválaszthattlanúl össze van kapcsolva a *jutalmakról* s *büntetésekről való hit* is: s ezen pontoktól függ nagy részint az eposz derűltebb vagy komorabb világossága s egyik legtetemesb eszköze; mert hit és honszeretés a hősök leghathatóbb motívumai. Mi szép, midőn a haza ügyéért eleső bajnok lelke halhatatlanságának édességét magával viheti a túlvilágba! Ellenben, mily aestheticátlan e nélkül minden halál! midőn a hős, érezve tökéletes megszűnését, dűl ki! Ő, ki éltében annyi kötelékkel volt honához, ügyéhez, barátihoz s ezek által az egész világhoz kapcsolva; egyszerre minden mosolygó foglalékiból*) kiszakasztatik, ki az egészből, melynek része volt, s halála ürességet hagy vissza világában, mert szellemét hátra-

*) A „viszony" fogalmát kísérlettem meg e szóval kifejezni! — 1874.

hagyottai nem érzik magokhoz lelebegni egy új végtelen hazából; ő nem ügyel többé reájok, sorsaikban részt nem vesz; barátjai hozzá fel nem emelkednek lelkökben, mert hiszen ő *nincsen* többé, vele többé össze nem fognak kerűlni, mert ők is megszünendnek, s a testi kötelékek felbomlásával, a lelkiek is felbomlanak. A *phantásia* nem tűr határokat, tehát halált sem — s így a költő sem. A halál-utáni élet oly kellemes álma a nyersebb embernek, hogy attól szűntelen igazgattatja magát, kivált mikor itt-alanti életét kockáztatni kell. Ezen önkényes magát-átengedése ily határozatlan, homályos s épen azért oly bájos képeknek, oly poétai, oly hathatós motívum, hogy csak kárával lehet el nélküle a költő oly mívben, hol annyi népek és számos individualitások sürögnek. Érzé ezt a mi költőnk is, midőn a Táltossal ezt mondatja a magát népéért halálra szánt Etének:

„Ó ne nagyon számláld, deli hős, ifjúi korodnak
Napjait, ó ne igen szomorodj' e létel utólján!
Mert nem kéne-e menned utóbb? nem kell-e nekünk is?
Ott, hol Atillának iszonyú árnyéka huzódik,
Hol nagy Ügek, nemes Álmossal vígadva parancsol
A sok ezer népnek, melyet dárdájok elejte,
Ott még áll üresen *végetlen tére az éjnek*,
A *mi helyünk*. Te korán jutsz el *jelesedve közökbe*,
Jobbodat a kutigúr árnyékok is áldva fogadják,
S a döntő magyarok vérképei néked örűlnek".

48. l.

S felebb magával Etével:

„ezen eskü hatalmát
Őrizzék az atyák suhogó árnyékai".

46. l.

S ismét:

Nem sok időre magam föld árnyékába borúlok".

47. l.

Utóbb pedig a meghalt magyar bajnokokról olvassuk:

S száguldó *paripák telepítik elcjbe Hadúrnak,*
Hol diadalmasan ül nagy fellegen a magos árnyék".

137. l.

De ez egyszersmind minden lévén, amit a költő e tárgyról ád, a munka végig olvasásáig rég elfeledteti velünk, mert többé alkalmaztatása nem történik. Továbbá ugyanez a túlvilág nála nem oly mosolygó mint a görög Elysion, vagy az éjszakiak Walhallája, vagy a keresztyén Paradicsom, hanem inkább Osszián felhős világához hasonlít. Mért? én csak a honkeresők környülállásaiból fejthetném meg magamnak valamikép: mindazonáltal úgy vélekedem, hogy a napkeleti színtől nem kell vala annyira eltávozni.

És a halál-utáni *tribunál* ideájának semmi nyoma sem találtatik; ha csak azt nem veszed jutalomnak, hogy az elhullt hős az atyák árnyékaihoz jut: de akarta-e ezt jelenteni a költő? Ő erre nézve Ossziánnál még homályosabb. Hadúr képe azért oly rideg és bús előttünk, hogy választott és szentesűlt lelkektől körül nem látjuk véve, s azért nem gerjeszt bennünk hozzá-simúló bizodalmat, mert bírói pálcát nem látunk kezében. De hiszen, kit büntetne Hadúr? A magyarok közt nincs sem áruló, sem gyilkos, de még gyáva sincs. Mennyire szebben nevekedett volna ezen hősköltemé-

nyünk méltósága s belső nagysága ily bíró által! Mily nyugasztaló varázskötelék szövődött volna általa az ég és föld között, azalatt hogy így csak egy iszonyító hatalmú urat látunk ellebegni a föld felett. Véleményem, sőt hitem az, hogy oly eposznak, mely nemzeti és országos tetteket fest, a nemzeti character minden oldalait ki kell meríteni. Az áldozatokban erre nézve a kezdet megvagyon.

S mit tartasz a felől, hogy a költő Zalán s népének relígiójáról, rítusairól egészen megfeledkezett, s *machinákkal nem segítette?* A görögök lobogóin a Krisztus és a Szűz Mária képeit látjuk, különben ezeknek hitét nem is sejthetnők. Én ezt oly hiánynak tekintem, melyet a költő könnyen, s szép phantásiája hatalmával gyönyörűségünkre, kitölthetne, ha a kibocsátott mívtől az átdolgozó kezet nem sajnálná.

Tizenhatodik Levél.

Utólsó leveledhez fogva szükségesnek itélem, hogy Vörösmartynk charactereiről közönségesen*) is kifejtsem gondolatimat; mert ami különösen illeti azokat, kifogásaid az enyéimmel .találnak. Magyarjairól azt tartod, hogy az emberi míveltségnek egy magasb mértékéhez vannak szabva, mint lehet szabni egy vándor és folyton harcoló nép individuumait. Egy kis igazság van szavaidban, de reménylem, hogy költőnket vadjaid *egész* súlya alól felmenthetem. Lássuk.

---

*) Ma: „általánosan". — 1874.

A magyarok, amennyiben régi históriánk homályából kitapogathatni, közép Ázsiának tájait lakták, s oly nemzetekkel voltak határosak, sőt, mint hasonlíthatatlan Horvátunk elébb-utóbb hihetőkép be fogja bizonyítani, rokonok és társak, melyek már nem csekély lépcsőjére vergődtek fel az emberi míveltségnek. Szabad-e tehát feltenni, hogy azok oly vadak és tudatlanok voltak, mint a középév sok írói állítják? De a nélkül, hogy a nemzetnek különös cultúrát akarnék tulajdonítani, vedd tekintetbe azon környülállásokat, melyek alatt vezérei s fejedelmei nevelkedtek és éltek. Először is, vezéreknek természetesen oly férfiak választattak, kiket az anya természet kitűnő észszel, erősb szívvel és sokféle testi díszekkel a többiek felett kitüntetett. Rájok volt bízva a határok fentartásának s öregbítésének gondja: a kisebb s belső szükségek kielégítése a népé volt, mely amazoknak őrzése alatt élt. Azok tehát hivataloknál fogva minden erejöket a nekik szükséges tulajdonságok kimívelésére fordították, gyermekeiket hasonló tekintetek szerint nevelték, s természetes lőn, hogy a vezéri nemzetségekben nem csak testi erő, szépség, ügyesség, serénység, hanem történetek tudása, ebből sarjadó előrelátás, tanács, s valamelyes praktikus helyes itélet egyesűltek. Ezen kivül, midőn a magyarok egy része ősi székeit elhagyá, az útfélben meggyőzött népek kincseinek nagyobb része a vezérek birtokába jutott, de új ideákkal, új szokásokkal is bővűltek, s gazdagok lévén, a külső ékesség napkeletről hozott szeretetét is mind inkább táplálhatták, és így külsőkép is mind in-

kább meghaladták a közembert. A belső becs és külső tehetség érzése szükségképen büszkeséget szült, s ez méltóságban nyilatkoztatta ki magát. Így kell legalább a költőnek gondolni a maga népe elseit, s Vörösmarty ezen szabadsággal teljes voltában él ugyan, de vissza soha sem él. A társasági életet, amennyiben annak viszonyai körűlök kifejlettek, igen is ismerték, mint az minden nyílt elméjű embernek tárva áll; abstractumokra az életről, lélekről, ennek rendeltetéséről soha nem tévednek.

Árpád ajkairól ugyan ily szókat hallunk:

„Éneked, óh Kárel! szomorú, gyötrelme szívünknek,
Mert harag és *szerelem, ha határ nincs benne, keserves*
Romlással megyen a rövid élet napjain által.
Még is az elmúltról mindenkor kedves az ének,
És örömest halljuk dalszóban az ősi hatalmat.
Csak rokon a rokonok keblébe ne mártana gyilkot,
Haj! csak véréhez soha senki ne lenne kegyetlen.

136. l.

De minekutána Kárel épen ezen indúlatok bús következéseit oly meghatóan adá elé dalában, nem kellett a nemzet apja elé kénytelen is tolúlnia azon reflexiónak, mely mindenkor oly közel áll az emberi szívhez? Van-e ebben speculátió? — A magasb erőket ősei soha sem vizsgálják, hanem csak az Istenek alakjában félik és imádják.

Ha ki igen mívelt morált látna bennök, én igen is szép s emberhez méltó erkölcsiséget lelek nálok, de mindég csak olyat, melyet philosóphiai cultúra nélkül is fel tudok egy romlatlan emberiségről tenni. S mily

egyszerű következése amaz egyszerű reflexiónak az a felkiáltás: *Csak rokon* — —, s mi mélyen van az elébbeniekben motiválva, minekutána a mondott dal is ilyen történetről emlékezett; s ki tudja, nem tudá-e Árpád jobban nálunknál, hogy belső egyenetlenségek indították a nemzetet arra, hogy rokonaitól elválva új lakot keressen? — S ami meg az erkölcsiség érzését illeti, arra emlékeztetlek, amit már a régi s vándor életet élő szittyákról mond Justinus *), még pedig azon megjegyzéssel, hogy nem kell csodálni, ha ez a gyöngéd rény-érzés a mívelt görögöknél oly tisztán, mint amazoknál, nem mutatkozik.

Különösnek találtad azt az *asszony*tiszteletet is, melyet költőnk ezen eposzában régi őseinknek tulajdonít. Ezen való fennakadásod onnan látszik származni, mivel magyarjaink emberiségét oly különös szemmel nézed. Az asszonyok tisztelése olyan erkölcsnek vétetik ugyan, mely nagy szív- és elme-míveltséget hágy feltenni, annyira, hogy sokan azt a cultúra mérőpálcájává tették; de noha itt a történetírás nem látszik is állításomat gyámolítani, nem épen a romlatlanságnak egyik legbiztosb jelensége-e az? Csak fejletlen vagy sülyedt emberiség nem érzi, hogy azon teremtmény, melyet a természet gyengébbnek s még is oly nehéz tisztekre alkotott, teljesen megérdemli az erősb fél ótalmát s nemes bánását. S e szerint a legfőbb szív-míveltség valóban nem egyéb, mint helyreállítása egy józanabb természetnek: s így ez az asszonytisztelet bélyege

*) Hist. Philipp. L. II. C. 2.

mind a kettőnek. Vörösmarty tehát szebb oldalról nem mutathatta fel hőseinek eredeti nemességét, s erre nézve nem tehette elevenebb contrasztba magyarjait ellenségeikkel (a buja görögökkel, a lány-orzó Zalánnal, Csernával). Etére még „lovagságot“ is ruház: én csak a tisztelettel összeforrt mély szerelmet látom benne. Csongor is, midőn Hajna és Szömér, sebeit kötözik:

„megörűle sebének,
És mosolyogva hajolt a gyenge kezeknek alája.
— — — s hozzájok nyájason így szólt:
— magam is könnyű sebet ejtek testemen önkényt,
Hogy ti bekössétek, és annak lelkem örűljön“

221. l.

Én itt is, nem udvariasságot, hanem *naívságot* látok. S becses is volt leánykezektől ápoltatni, azért:

„ilyen kezek ápolták a bajnokot akkor!“

220. l.

Azon néminemű kegyetlenséget pedig, melylyel Ete (118, 119. l.) a Cserna testéért vívókat öldösi, csak a harcolónak s nem az embernek kell tulajdonítani. Vajon nincs-e minden harc ellenkezésben az emberiséggel?

Vörösmarty magyarjai nemzet-szeretők, barátjaikhoz halálig hívek, fejdelmeiket önkényt és szívesen urallók, az Istent félik, a gyenge nemhez tisztelettel viseltetnek, a vitézséget s hűséget az ellenben is becsűlik, holtjaik iránt ajtatos*) érzést nevelnek, sze-

*) Ma: „kegyeletes.“ 1874.

retik a regés emlékezetet, az éneket, forgott elméjűek s karúak a harcban, józanok a tanácsban. Ezen általános vonások pedig olyanok, hogy philosophiai magasb míveltséget nem kivánnak. S még is, mennyivel különbözik e nép a vadságban magának tetsző bolgártól, de másfelől a fínomabb és sokféle viszonyok következésében elfajúlt görögtől is.

Tizenhetedik Levél.

Lássuk most, barátom, a characterek mint viszik az actiót. Eposzunk fő actiója Zalán harca Árpád ellen, s ez a fő actió katastróphja több s különféle mellék-actiók által segíttetik elő, ha nem mindjárt, nem egyenesen is mindenkor. Így Csernát gonosz indúlatja csatára ingerli (57. l.) s azon történetek lánca, melyek ez által okoztatnak (Antipater, Izács, Cserna és sok társainak halála, a vezérek egyenetlensége) Zalán veszedelmét mozdítja elé. De árt a magyaroknak is, kik sok jeles bajnokot vesztettek általa. Ete pedig mind inkább félre tolatik a harcmezőről. Ez által a csomó annál szövevényesebb lesz. Amit Ármány tesz (s ide látszik tartozni Bors elveszte is), mind a magyarok romlására céloz; a magyarok áldozatjai, imádságai oly mellék-actiók, melyek Hadúrt engesztelvén, a magyarság javát mozdítjak elé; énekeik önönmagok serkentésére vannak. A két istennek harca pedig (204. l.) épen úgy *része* a fő actiónak, mint Homérnek isteni harcai. Eddig tehát minden a Zalán s Árpád közt szövődött csomó oldását irányozza egyenesen. De

az I. V. IX-dik énekek Bodrogközre visznek, s az Ete, Huba, Hajna közt folyó scénák nem hatnak ugyan egyenesen a fő actióra, de hatnak Etére, s közbevetvést ez által öszvefüggenek a fő actióval is, s így epizódot formálnak. Etét tudnillik Ármány halálba igyekszik űzni (73. l.). Hadúr az esdeklő Hajna képét idézi Ete elé, hogy vele újra megkedveltesse életét: tehát már az a befolyása van a fő actióra, hogy annak egy jeles hősét tartja meg: s így, ha a fiatal Ete feltűnő bajnokságának egyik motívja nem volna is szerelmes leánykája, már is elég szorosan függene össze ezen epizód is a fő fabulával. A Hajnalfi története már epizódnak epizódja, de azért van a költeménybe fonva, hogy ez által Hajnának szerelemre méltó volta annál tündöklőbb színekben fejljék ki, s ez által Ete szerelme is tökéletesen motiválva legyen s annál ragyogóbban tessék fel honfiúi nagysága, midőn nemzete javáért kedvesétől — ettől az égi teremtéstől — elszakad. S így, ami Ete és Hajna charactereiknek viszontagos és bővebb kifejlésére szolgál, szolgál a fő célra is, és ennél fogva a Tündérfi második rendbeli epizódja az egésznek az *egységét* fel nem bontja. A bodrogközi háborgásokról lehetne mondani (a vének és pórok közt) hogy semmi kapcsolatban sincsenek, s valóban egy független, különös és magában elvégződött történetet formálnak, mely az egészbe dualismust hoz be, s figyelmünket elszórja. Mert causalis nexus, hogy a pórok azért támadtak fel, mert Árpád Alpárra költözvén, a vidéket őrizetlen hagyá — csak olyan, mint a magv, mely elvetve új

fát szül, de az anyafával egészet még sem tesz; az epizód pedig ága a fának, mely folyvást rajta marad törzsökén. De a finalis nexus sem olvaszthatja egységgé: s azért semmit sem használ, hogy Ete, a fő actiónak is egyik hőse, ezen másik actió katastrophját szerzi meg. A hős egysége nem egysége a költeménynek is. De a fő actió általa még azt a kárt is szenvedi, hogy Ete a fő actiótól elvonatik, kinek még is a költő kitűnő befolyást akart abba adni, s végre annak szinéről váltig letűn. Mindjárt az I. énekből világos (11. 21—31. l.), hogy Ete a költőnek egyik legkedvesb alakja, kit minden elképzelhető jelességekkel felékesít, itt és mindenütt (L. a 30. lapon). Árpád harcába látjuk menni, s bucsuzásakor így szól:

„Megtérek majdan öledbe
Úgy, hogy tetteimet hallhasd a téli napoknak
Vendégségeiben: hol csak nagyok éneke hangzik".

A 24. lapon hasonló Homér Diomédeszéhez, az ellenséges istenségtől sem rettegvén, Ármányt bátran megtámadja. A 45. lapon nemzetéért önkényt halálra szánja magát, s (69—73. l.) oroszlánként küzdve, ezer veszélyt gyűjt maga körül, míg Háborért való fájdalmában magán kivül, halált és *csak* halált keresve sebekkel megtelik, elromlandó, ha Istene által fenn nem tartatik. Fájdalom neki, hogy most ki kell maradnia Árpád harcából (96. l.) s Hadúrtól meggyógyítva (98. l.) a ráhagyott temetést végbevinni siet (109. l.). Itt Csernával ütközetbe vegyűl, ő azt bölcsen intézi, nagy erővel legyőzi nagy ellenét, s megöli (120. l.);

meg vala ugyan sebesítve, de könnyen, s visszatérhete Árpád hadához, s mi azt most annál inkább óhajtjuk, mert őt már próbaedzett vezéri hősnek látjuk. De most (154. l.) Hajna a munkája után megpihenőt Bodrog partjain leli, elpanaszolja neki az övéinek szomorú ügyét, s itt már természetesen lehetetlen vala, hogy az elaggott hősöknek s *Hajna szeretettjeinek* védelmére ne siessen. Megtörtént ez is, a pórokat szétűzi (214. l.), de még nem vítta *azon* csatáját, melynek szomját örökké hordja szívében, s azért Hajna körében is nyugtalan még:

„Némán áll a hős, *szeme Alpár tája felé vész.*

— — — — —

Nem vagyok én, ó Hajna, nyugott, és *karjaim innen*
Messze kivánkoznak.

221. l.

Alpár mezején azalatt hevesen s még kétes szerencsével forr a csata. Mi Etét várjuk : nem jő. Közelget az elválasztó óra, Isten és nép végső elkeseredéssel, feszített erővel vív a győzelemért: Ete még sem jő tetteinek itt a legragyogóbb koronát feltenni; a győzedelem végre kivívatik: de nála nélkül; nála nélkül, ki eleitől fogva arra látszott határozva lenni, hogy Árpád dicsőségében osztozzék, s kit eleitől fogva óhajtánk látni mink is, mint fog abban osztozni. Ez által tehát a költemény *egészvolta* (totalitása) csorbúl; de Ete személyes története is csorbúl egyszersmind. Midőn harcba megy, azon boldog idővel biztatja kegyesét, midőn ő hívatásának eleget téve vissza fog térni. S Huba is így szól:

„Ha szerelemmel akarsz bízvást mulatozni, hadakra
Gondolj, s hozz békét harc-zárta lakunkra, fejünkre“.
24. l.

S noha itt nincs világosan kimondva, hogy Árpád harcaiból dicsőn visszajövendő, Hajnát jutalomban sajátúl fogja nyerni, tagadhatatlan még is, hogy a költő arra célozott. S ha mi a nemzet színe előtt be láttuk volna telni dicsőségét, ennek következéseit is előre tudva, az *epizódnak katastróphja* is volna: mely így hasonlókép elmaradt. Ki tagadná, hogy ezen kettős hiány a költemény vége felé mélyen érezteti magát?

Tizennyolcadik Levél.

Gáncsaimban, melyek költeményünk egységét s egészvoltát illetik, meg látszol egyezni; de ezeken kivül még az eposzban megkivántatott *egyszerűségre s a részek elrendelésére* nézve is vannak kifogásaim. Ilyetén nagyobb költemény könnyebb átnézhetőségére ez két igen szükséges tulajdon, s ha azt teljességgel nem állíthatom is, hogy Vörösmarty az egyszerűséget sok, vagy talán heterogén matériák összehalmozása által lerontotta: még is úgy látszik, hogy, ha a scéna gyakor változását tekintjük, jó volt volna azt egy kisség több egyszerűségre reducálni. „Az eposzban az idő ellen való vétek megbocsáttatik, a *hely ellen való* megbüntettetik“ mond Jean Paul. Igen is, mert képzetünkben a múlt idő kényünk szerint szét vagy összeolvad: a hely megtartja hosszát. Phantasiánk könnyebben csapong az idő láthattlan aetherében, de a helynek

bejárásában hamar elfárad. Ezt érezvén költőnk, mindenkép igyekezett ugyan a scénákat szoros kapcsolatba hozni. Így a IV-dik énekben Bors története (98. l.) a fő játékszínről elvisz: de a költő az utat oda leírja, s itt szöknünk nem kell; a visszaszökést pedig elég elmésen könnyíti, midőn először is Borsnak társaihoz visz által, kik utána várakoznak; ideabéli nexus tehát itt van, s alig érezzük, hogy megint a táborban vagyunk (101. l.); de még sem tudunk ezen helyen egészen behonosodni, úgy lévén mint az, ki álmában messze szerte járt, s első ébredésekor még mindég kétkedik, hol legyen tulajdonkép. — Ugyanazt akará eszközölni a költő az V. énekben is, hol Hubától a Bodrogmelletti csatasíkra általszáll. Huba álmaiban t. i. fel látjuk tűnni Etét, képzetünk tehát már nála van; de a költő ezenkivül még egy reflexiót is vet közbe, mely elménknek híd gyanánt szolgáljon az átmenetelre:

‚Itt ugyan ők (Huba s az övéi) *rövid álmaikat nyugalomban alutták*
A baj után; — de kik a *véres hadi téren alusznak,*
Álmaikat valahára megint fogják-e elűzni?
— — —
Szürke világánál (a holdnak) — —
Látszanak éktelenűl a termetes éji leventák (Ete, seregével)
Bús lábok, valamerre tapod, holttesteken áll meg“ stb.
107, 8. l.

Itt tehát semmi érezhető hézag nincsen; de másfelől, simplicitás kedvéért, Bors elvesztének történetét a költő alkalmasan el is hagyhatta volna: nem csak, mi-

vel azon IV. énekben úgy is többféle actiók találkoznak össze, s azon kivül motiválva sincsen, miért Ármány [1]) épen Borsot igyekszik elrontani, ki, előkelőképen legalább, nem vívta ki figyelmünket, de *kivált*, mert a történetnek az egészre épen semmi következése nem látszik. Amit pedig érezhetetlenűl ki lehet hagyni valamely aestheticai műből, már az valóban kihagyandó. De első okomra azt mondhatni talán, hogy Ármány mindenütt és mindenképen iparkodott a magyaroknak ártani, s ekkor épen Borsot vetette neki martalékúl az eset [2]): — de az *eset,* nem tűrhető az aestheticai mív *actiójában,* s ha maga a história ilyet beszéllne is Borsról, a költőnek, mint müvésznek, már előre máskép kellett volna Borsot felvezetnie, s a történetből némely fontosabb következéseket is kifejtenie; tehát vagy motiválni, vagy elnyesni! Bors veszedelme ha az egységet nem is, de az egyszerűséget bizonynyal megsérti; s én meg nem menekedhetem azon vélekedéstől, hogy Vörösmartyt ezen scéna megalkotására csupán Tasso Rinaldójának története indította. — Hajnának Bodrogmelletti viszontagságai is inkább az egyszerűséget sértik mintsem az egységet: mert a fő actióhoz képest, noha igen csekélyek, figyelmünket tőle valamennyire még is elvonják.

A *részek elrendelésében* a költő szorgalma és ügyessége tagadhatatlan. Elbeszéllésében ő az idő és

---

[1]) Én legalább azt hiszem, hogy a Borsot elcsaló alakot Ármány teremtésének kell tartani, mert különben ez az actus tűrhetetlen függelékje volna az egésznek, ok és cél nélkül.

[2]) Ma *véletlent* mondanánk. — 1874.

történetek rendét követi, s ez által az egésznek könynyebb felfogására céloz. Csak egy helyen, úgy látszik, eltévedt ezen princípiumtól, midőn legnevezetesb machináját, Ármány s Hadúr harcát (204. l.) már a VIII. énekben festi le. Azonban még a X-iknek elején sem látjuk semmi sikerét, a szerencse a két ellen közt még mindég ingadoz, míg (226. l.) észre veszszük, hogy Ármány még él — s hogy a már tudott dolgot a X. ének történetei közzé kell beiktatnunk. Ez által a belső szemlélés (Anschauung) s az ebből sarjadt érzés menetele nyilvánságosan megzavartatik. Más gáncs éri még az epizódok közbe-közbevetését. Árpád már a IV. énekben érkezik Alpár mezejére, s noha a fő actió ez órától fogva soha meg nem áll, s a fő hős soha nem henyél; a közbevetett mellék-actiók (Bors, Cserna végső ütközete, Hajnalfi epizódja) melyek a IV., V., VI. énekbe vannak beiktatva, legalább késtetik azt; végre, midőn a fő ütközet a VII. és VIII. énekekben már forr, a IX. ismét félre visz Bodrogközbe, ott a támadást mutatja, mely ismét különös actió lévén, a maga okaival, csomójával, katastróphjával, figyelmünket megosztja; s analógiája által el is fárasztva, *itt* az elrendelés által még inkább bele vág az egésznek folyamatába, s a totális benyomást nem kevessé gyengíti. Világos ugyan, hogy költőnk ezen közbevetés által azt a monotóniát akarta elkerülni, melyet három éneken átterjedő ütközetek szerezhettek volna: de kétlem hogy célját elérte, mert ez a kilencedik ének is a maga vitáival s általjában való patheticus characterével alig ád nyugpontot a phantásiá-

nak. Ha a költő a már említett okokból a pórtámadást egészen elmellőzvén, egy (rövidebb, de) érdeklő házi scénát adott volna Hubánál, mely a béke gyönyörűségeit festvén átellenében a durva harcnak, a kivívandó győzelem malasztjait mintegy jóstükörben mutatná: én úgy tartom, a szükséges nyugpont meg lett volna nyerve; s épen a contraszt által, a fő actiót sem vesztvén el szemeink elől, még több kiváncsisággal repültünk volna vissza a csatasíkra. Így pedig phantásiánk heterogén tárgyak által *félre* vonatván, csak bajosan tudjuk a X. ének kezdetén a jelent a múlttal ismét összekapcsolni. S ha azon felül a két isten viadalma is a X. énekben történnék, ha Ete is ekkor jelenne meg, — nem csak a végső benyomás öregbedett volna, de jobban és láthatóbban is, volt volna *motiválva* a hosszú kétes harc után a magyaroknak nagy erőlködéssel és sok vérrel kivitt győzödelme.

Ami különben a *motívumokat* illeti (tehát a történetek belső szükségét), azokat helylyel-közzel már érdekeltem; s én azt tartom, hogy egész Zalánnak végig olvasása alatt senki sem fogja e kérdést tenni: *miért?* kivált ha e tekintetben Jean Paullal tartunk, hogy az istenek szabadsága belső szükség, s hogy a poézis aetheri szellemvilágával a valóság bírószékének lassú itélet-folyása össze nem fér. S így az általad gáncsolt halála a Hajnalfinak nálam csak annyiban gáncsos, amennyiben az, ennek halhatatlansága által lehetetlennek tétetett fel:

„Vagy mért lett örök életem is? — — —
Mért tart, míg az egek, s tündöklő csillagi tartnak“. 19. l.

Tizenkilencedik Levél.

Az eposz *tartásáról**) Aristoteles és Horác nem adnak rendszabásokat; Homér s Virgíl tizenöt hónap és hét hét között lebegnek. Költőnk története *egy* hét alatt végződik el. Első nap a magyarok elfoglalásainak híre felindítja Zalánt, hogy Árpádot harcra ingerelje. Követei harmadnap juthatának el a magyar táborba; innen tüstént visszaindúlnak, s ismét három napot veszek fel hontérésökre. Árpád, igérete szerint, nyomban követte őket, s ugyanazon (hatodik) nap jutott Alpárra. *Ezen* estve küldi el kedveseit Zalán, hogy menten a harc következései elől, a Dunamelléken várnák be híreit. *Ezen* éjjel áldoznak a magyarok, ezen éjjel van a lakoma, zeng az ének. S erre következik be az actió hetedik napja: napja Hadúrnak, melyen t. i. Hadúr népe a fő csatát diadalmasan kivívja. — Noha szép tulajdonsága minden eposzi költeménynek, ha az actiónak ideje szer felett meg nem nyújtatik, mert ez által a felfogás elevenebb lészen; de nekem úgy látszik, hogy *ennyi* történeteknek ily rövid időre való összeszorítása, nincs bal következések nélkül. Elménk szárnya könnyen lebeg az *időben*, s épen ezért, midőn nem repülhet, hanem meg kell állnia a tetteknek ezen sokasága felett, elfárad. Mikor én más hőskölteményben a nyugalom anyját, az éjt *látom* leszállani, szinte kipihen phantásiám is, s új erő fűz neki szárnyakat új röptére. Itt pedig nincsen nyugalompont; itt még az éj is csupa élet, csupa mozgás

*) Ma: tartamáról. — 1874.

levén, készület a napi munkára, s csak annyiban éj, hogy nap nem süt — szinte el látszom fáradni. De ezen subjectivus phoenoménen kivül még objectivus gáncsom is van. Árpád hadát Kladni érkezésétől fogva (sőt már elébb) folyvást mozgásban látjuk, Kladni után tüstént elindúl, vele érkezik meg a kijegyzett helyre, s ki sem pihenve — mert Hadúr, éjjelét virrasztva húzza ki — rohan a csatába. Ez physikai hihetetlenséget involvál és valószínetlenséget (Unwahrscheinlichkeit). S még is, számvetésemben nincs hiba. Kladni Alpárból elindúl, s onnan, hol a Zagyva a Tiszába omlik — ami, noha említve nincsen, hihető hogy másodnap vala:

„még *egy napi* útat
Tettenek a síkon, s már hallák messze zajogni
A rohanó hadakat".

6. l.

A visszatérés ideje is nyilvánságos, mert:

„Kétszer kelt s kétszer lefutott a tiszta verőfény,
S Bodrog mentében már akkoron öszvegyülének
A meghítt hősök".

40. 41. l.

Ez tehát ötödnap volt; s Árpád egy nappal később (a hatodikon) érkezett. De már most, nem szinte lehetetlen-e, hogy egy nap alatt annyi történjék, amennyit költőnk ezen hatodik nap történni hágy? Ezen nap egy heves csata foly Viddin és Cserna s a magyarok közt, e napon esik Antipater veszedelme, ezen nap tart hadi gyűlést Philó, ezután jön Árpád, és szintén tart tanácskozást a táborban. A rá következő

éjjel: temetés, Cserna végső harca, Bors elveszése, áldozat, lakozás, ének; a Bodrogközben a pórok lázadása s ütközeteik — s így minden szempillanat tömve van actiókkal. Lehetetlen, hogy a népek el ne legyenek lankadva, s mivel a geniális költő oly elevenen festi hősei érzéseiket, mint a geniális képíró beszéllteti képeit: bennünket is elfog a lankadtság, s inaink[1]) eltompúlva, a totális[2]) benyomás alább száll. De még egy kérdést. Árpád, minekutána követeket küldött vala szerte a megbírt földekre, hogy Alpárra rendelnék a vezéreket, *legott elindúl.* Hogy történhetett tehát, hogy a — természetesen készűletleneknek is talált — segédseregek még is egy nappal elébb öszvegyűltek már Bodrog mellékén? Ily hiba nem lehet egyéb mint gondatlanság szüleménye.

Ezek ötlöttek elmémbe az actió sarkalatos pontjain; s így vizsgálatom a psychologiai s históriai részen néminemű̋en túl volna; még az van hátra, hogy arról értekezzünk amiben a *poéta* praevaleál: az *eléadásról.* Költőnk nyelvéről és verséről Cserhalom után fogok szólni.

Huszadik Levél.

Tegnapi leveledben azt a kérdést veted fel: mily *manierban* fest Vörösmarty? s én erre minden habozás nélkül ezt válaszolom: egy tulajdonban, de mely más manierok összeolvadásából lett, s Tassóra emlé-

---

1) Értsd: idegeink. — 2) Egészletes. 1874.

keztet ugyan, de utánazóvá úgy nem bélyegzi, mint Vandyckot nem Rubens iskolája.

Az ázsiai *magyar* kor, melyet Vörösmarty fest, oly viszonyban áll az újhoz, mint Homér görögjei álltak egy utóbbi görög korhoz; és mind Homér, mind Vörösmarty emberei közelebb állnak még az egyszerű emberiséghez; ebből természetesen az következik, hogy képeik, legalább a contourokban, nem lehetnek hasonlatlanok. S valóban ezek is, azok is erős, vadúl bátor s egyszerűn de hatalmasan érző hősök, kik keveset abstrahálnak, sokat cselekszenek, az érzésben gyermekek vagy férfiak: közepet nem ismernek. De a költő e *korbeli;* nem csupa szemlélő hanem búvárkodó is, nem ad csak külső, de belső physiognomóniát: azért az ő fejei nem egészen antikk fejek, s rajtok fínomság, erős színek, árnyék s világosság ömlenek el: ő nem csak rajzol, hanem ki is fest; s előkelőbb hősei nem annyira cópiák mint müvészi ideálok, milyenek az újabb müvészekéi mind. Azonban ez többször ráillik költőnk görögjeire, mert ezek már sokkal összetettebb viszonyok által módosúltak. Hajna leírásában pedig az antikk és romános poézis feltűnő remekséggel ölelkezik: benne felleled a görög naivságot úgy, mint sehol sem inkább; de ott, hol az ó költő bizonyosan oly őszinte hűséggel festegetett volna mint Homér Páris és Helenával tett az Iliász III. éneke végén: ott elünkbe áll az *új költő* s lyánykája bájait a szemérem fátyolán által hagyja szemlélnünk. A fürdőscénában (16. l.) tagjait a *folyóban* festi, s emlőjét hajfürtjei alá rejtve hagyja csak felénk mosolygani. S mennyi

fínom-érzés Hajna s Ete beszéllgetésökben (22. l.); mily *elégiai* íhlet Hajnában (222. l.), midőn Ete harcba kivánkozik.

Költőnk tündérvilága egészen napkeleti, főkép Tomboli, ki egyenesen a Húriszok és Périk honából jő; átváltoztatásának (ünő 98. l.) majdnem minden mythológiákban van analogonja. Tündéreinek charactere inkább bájjal hat meg mint bámulattal: s mert amazzal szívesebben rokonúl az emberi természet, soha el nem fárasztanak. S csak ez a kellemes érzés eszközlése lehetett költőnk célja, mert actiója általok nem nyert. Azonban ez a kellem érzése igen rövid tartású, igen szállékony (flüchtig), mivel ezen mythoszok sem a nemzet hitében nem alapúlnak, mint a két isten; sem értelmi igazságokat nem repraesentálnak, mint p. Ármány ördögjei. — Hadúr ossziáni alak, de határozottabb physiognomóniával s magasb álláspunton; Ármány a napkeleti gonosz-szellemek manierjában vagyon.

Huszonegyedik Levél.

Zalánban költőnk *szesze* *) (Stimmung) tagadhatatlanúl az elégia felé hajlik; de ez nem annyira a költemény tárgyában gyökerezik mint a költő világában, melyben él. A tárgy hősi, dicső végű, boldog következésű: de a mai költő hasonlítgat, s minél mélyebb contrasztot lel e hőskor s a *ma* között, annál

*) Ma: hangulata. — 1874.

mélyebb fájdalma. Ez a fájdalom pedig a környülmények következésében nem törhet ki haragra, hanem panaszra olvad fel; s így tónusa nem héroszi, hanem elégiai. A bevezetést (1. 2. l.) s a II. (36.) és III. (68. l.) énekbeli kitéréseket ugyan gyöngéd neheztelés bélyegzi: de mely az első helyen könnyben forr ki; a második helyen reflexiójával fagyaszt; míg fájdalmasan fel nem kiált: „Hova lettünk, nemzetem!" s így, valamint a 4-dik helyen is — szelíd megnyúgovásba megy által, s ez az elégiának saját charactere. Ide tartozik Schedios is, ki világosan nem egyéb mint a költő érzéseinek repraesentánsa; s e felkiáltásban: „Hej, magyar — —" tendentiája legmélyebben éreztetik. E scéna felett Hamlet pikantsága jut eszembe Shakespearnél, midőn anyjának a megölt dicső s az élő álnok férj képeiket mutatja s felkiált: Ez *volt* férjed, ez *most* férjed. Lyrai tűz kapja el az énekest ott, hol képzete előtt elvonúl az örömzajgó magyar sereg a kürtölő Lehellel; átmegy ugyan itt is egy bús reflexióra (75. l.), de csakhamar felszökik megint lelkesedésében. De tiszta elégia azon reflexió, melyben a lakozó bolgároknak halált jósol:

„Haj! mi keserves lesz reggelre az étel ezeknek!
Hány vagyon itt, ki ma tobzódik jó kedvvel utólszor,
Kit többé se velős csontok bele meg nem erősít
A sírnak fenekén, se vidáman rája köszöntött
Életadó bornak ragyogó szép nedve nem ébreszt.

129. l.

Ezen kitérések, s a kitérések ezen tónusa is az új költőt bélyegzik, ki nevelésénél fogva hajlik a sub-

jectivitas felé; s minekutána az olvasó is érzi magában az ilyetén kitérések szükségét, s szereti, ha philosophicus míveltségének is áldoznak: lehet-e ezt a költőnek szemére vetni, kivált ha úgy rátalál szívünk húrjára, mint Vörösmarty. Mert amit ő énekel, azzal meglepőleg találkozik ennen érzésünkkel, gondolatunkkal. De ott is, hol individuális subjectivitása előtör, mint a kilencedik énekben:

Délnek völgye, szivem titkának régi hazája!
Dél völgyében is ily tüzes a lány szép szeme: rajtam
Nem könyörűl, de megöl ragyogó sugarával utóbb is —
Vagy hova vesztem el így!

202. l.

lesz-e közöttünk olyan, ki keblébe tekintve, a költő érzését nem fogja kísérhetni, legalább visszaemlékezéssel? avagy, neheztelhetünk-e, midőn azokat üdvezelvén, kik a régi fény sugarát tiszta kebellel felfogva áldozatot gyújtanak vele a haza oltárán, lyrai átmelegüléssel felsohajt:

„Ó ha ezek számát érhetném gyenge dalommal,
Föld! gyönyörűséget nem kérnék tőled azon túl“.

68. l.

Az első rendbéli kitéréseket tehát az új poézis — mely alkotó elemeinél fogva általjában a reflectálásra hajlandó — megengedi; az utóbbiakat *megbocsátja;* s annyival inkább, mivel az egésznek eposzi tartását ritka elékerűltével nem sérti. S ezen tekintetből is Vörösmarty manierja, amint már érintettem, az újabb költőkéhez hasonlít, a régi görögtől pedig tökéletesen

eltávozik. De közelít ismét ehez más tekintetben, s te könnyen ki fogod találni mit értek, mert rendkivül feltűnő. *A természet szépségei iránt való hidegséget* értem. Egész Zalánban tájfestést nem lelni, s ez annál különösebb, mivel korunk ezen poétai tájfestést anynyira szereti, hogy nem csak nevezetes alkotó része lett az újabb epicus költeményeknek, de már különös osztályát is teszi a költésnek. Pedig mely tág, eleven, és dús phantásiájának igen megfelelhető mezőt hagya itt költőnk elsíklani! mert azon tájkép, melyet a 101. lap nyújt, a képírónak *csak compositiót* ad; s ahol valamely természeti szépség csak *említtetik* is, p. o.

„Bodrog alattok megy, csillámos habjait űzvén;
Kedvez az ég, suhogó szeleit lassúdan ereszti".
221. l.

az sem magáért történik, hanem a személyek festésének néminemű emelésére, mert az imént felhozott két versnek is kétség kivül azon tendentiája van, hogy a csendes és kellemes külső természet Hajna s Ete szerelmét szépítse, de egyszersmind ennek belső nyugtalanságát is a contrasztoló kép segedelmével hathatósban kitüntesse. S innen van, hogy a scenárium mindég pusztán s kietlenűl tűn fel előttünk, szemünk nem tapad titkos bájú ligetekbe, virúló Tempékbe, fülünk csörgő erek által nem varázsoltatik meg, s a földet nem látjuk tündöklő égtől födözve. S ámbár tudom, hogy a táj, melyen a fő actió véghez megy, Wateaunak nincs teremtve, a költőnek még is volt volna szabadsága azt *szépíteni*, Bodrogközt pedig egész paradi-

csommá bájolni. De ezt Zrínyi sem tevé, Tasszónak hű tanítványa. Nem teszi Horvátunk sem. Valyon miért?

Mind ezek szerint, Vörösmarty szelleme még az antikk és romános közt látszik lebegni, de tendentiája világosan Tasszó felé hajlik. S én azt hiszem, hogy soha tiszta nemzeti s korunknak egészen megfelelő eposzt ezen tendentia nélkül nem fogunk bírhatni. Zrínyi pedig, Székely és Vörösmarty ennél fogva állnak közelebb az ő korokhoz, és az eredetiséghez is.

Huszonkettedik Levél.

A *leírásokról* különösen még nem szóltam. Itt mindenek felett *hasonlításaival* fénylik költőnk, melyek soha nem henyék, mindég a tárgynak megvilágítására, emelésére, ékesítésére szolgálnak; s phantásiánkat kellemesen ingerelvén, az előadásba rendkivüli elevenséget öntenek. Eberhard a hasonlítást (Vergleichung) a hasonképtől (Gleichniss) megkülönbözteti, s amaz alatt érti azon rövid és csak kevés szóval érintett hasonlóságot valamely tárgygyal, mely csupán csak nevezve van; midőn pedig ezen hasonló tárgy maga is ki van festve, *hasonképnek* nevezi. A német nyelv már rá látszott mutatni a két idea-különbségére, nekünk az utóbbira még nincs szavunk, de én, meggyőződve ezen megkülönböztetés aestheticai becséről, használom. Hasonlítások:

„Valamint a *sárga halálnak*
Birtoka, oly *szomorú s csendes* most vára“ (Zalánnak),

melyben t. i. sápadtan a gondtól, s félelemtől remegve jár kiki fel s alá, félholthoz hasonló.

„*Távolb* a mátrai *bércek*
Hamvas felhőkként az egekhez látszanak érni".

6. l.

„Valamint a *csillapodó vész*
Lassú zúgással megszűnt a tábori vas-*zaj*".

7. l.

Izács „*vasazottan* előre
Toldúl *mellével*, valamint a *szikla* tolódik
A tengerbe, habok szelek ellen *víni keményen*".

33. l.

Hermes ménjének:

„Barna sörénye *lobog*, *repdes* mint saskeselyű szárny".

38. l.

Antipater hölgye, férjének

„Balja felől, mint *őrangyal tündökle vasában*".

40. l.

Ármány barlangjában:

„szűntelenűl, mint
A közelítő fergetegek zaja s éjszaki széllel
Játszó tengernek zúgásai, tompa moraj van".

41. l.

Ete ménjének, remegtében

„sörénye
Hánykódott, *mint mely fának szél lengeti gallyát*".

45. l.

A kétségbe esett Laborcánnak:

„Mint a *sír mély gödre, üres* vala keble s *borongó*".

51. l.

Mint *vad párduc fölrobbana* Hábor".

51. l.

Dalamér:

„*Gyenge* minő a *harmatgyöngy* és *tiszta* szivű volt".

52. l.

A haláába menendő Ete

„*valamintha világnak utólján*
A *szakadó egeket föl akarná tartani*, állott".

55. l.

„. . . Mint két felhő, mely távol az égen
Jár s *meg-megdördűl*, amint egymásra közelget,
Úgy zajog a két had."

58. l.

Viddinnek:

„öldöklő fegyvere, *minta*
Vérbe borongó nap, megvillan".

74. l.

Viddint:

„Szégyene marja nagyon; valamint, kebelébe huzódván
Kurta kigyók marják a parton csendesen alvót".

84. l.

Kladninak

„mint a sír *éje*, borúlt vala *képe*".

92. l.

„Amaz (Ete) sem szóla sokáig
Mint fecsegő szajkó".

119. l.

„Most lezörög mint egy kísértet" (Zalán).

124. l.

„Huron jő
Két élű dárdával elő, mint éjszaki csillag
Mely *haragos szikrákat hány s fut az égen ijesztve*".

138. l.

Ügek előtt a harcolók:

„zörögve lehullnak,
Mint a *sárga levél szélnek fúttára mozog s hull*".

138. l.

Tűzimáról:

„*Mint mely szikla felét az idő vas karja letörte,*
Oly vala ő, balról meg lévén termete rontva".

210. l.

„Így fordúl meg az *égi vihar* nagy tengerek árján;
Így fordúl vele meg a *tenger szörnyü hatalma,*
Mint Viddin! tereád fordúlt meg erőszakos Árpád".

227. l.

S mind ezek mint emelik (erősítik), mint elevenítik, mint világítják meg tárgyaikat!

„Íjam
Oly szépen hangzott, *mint a liget-esti madárszó*".

13. l.

Mennyi charakter van ebben! A *gyermek* Bodor mondja. Mily igaz! s egyenesen a gyermek felfogása köréből véve.

De olvassunk némely *hasonképeket* is.

Mily hasonlíthatatlan hasonlítás, melylyel a költő a kétségben sajgó Laborcánhoz szól, kinek már sehonnan remény nem mosolyodik:

„Állsz, mint tengernek partján az egekre növő fa,
Melynek *zöld tetejét* villám és fergeteg éri,
Életadó gyökerét csapkodva emészti az árvíz".

49. l.

„Fennyen emelkedik a fiatal cser törzsöke Fátrán,
Égnek eresztgeti zöld sudarát, és zúgva civódik

A viharos bércek lecsapó mérgével: azonban
Fejszés jő, s *alacson* bokrokhoz fekteti lombját.
Így fetrengesz most, Hábor, te is a hideg úton,
A *gyávák* mellé leborúl nagy bajnoki tested".

72. l.

Találó a legfínomabb vonásokig (Homérra emlékeztetve, Iliász, IV. 482—9):

„És Ete *még* állott, mint a nagy tátrai kőszál.
Annak kormos agyát sok villám szállja ropogva,
S kár nélkűl elenyész, mikor eljut régi tövéhez,
Mely mélyen gyökerezve megáll a föld közepében
S ott az *idők végét ingatlan fogja bevárni*".

117. l.

De mily ünnepélyes és erős színű ez:

„A csend, melyet az éj viadalma szegett meg, ezentúl
Még iszonyúbb, mélyebb lőn: mint mikor a nagy idő még
El nem kezdődött, s a *fő hatalomnak ölében*
Életerő nélkül nyugodott a néma teremtés".

120. l.

Mily gyöngéd és bájos ismét ez:

„Szőke Melitta megállt, mint ékes völgyi virágszál,
Mely gyönyörű kebelét a *csalfa melegre* kitárta,
S csakhamar a fagyos éj dere hullott gyenge fejére.
Leng azután a langy szellő, fris harmat esik rá,
S fürte fölött melegen tündöklik az ifju verőfény:
De kebelét az már többé nem nyitja, hanem vész,
S hervadt gyenge fejét vékony szárára lehajtja.
Szőke Melitta imígy állott fejcsüggve Zalánnál".

122. 3. l.

Lován Apor

„ül aranyos dárdát ingatva kezében:
Mint zöld ág tetején reggel szép égi madár ül,
Mely ott szárnyat emel ragyogó tollának örűlvén".

131. l.

De mily nagy stílusban festetik Ete, oroszlánhoz hasonlíttatván:

„És aluvék *deli testével nagy messze kinyúlva:*
Mint aluszik, *ha nagyon fáradt, a bátor* oroszlán,
Mely *leterűl* barlangjában s jónagy helyet elfog,
Lábait és izmos derekát *hosszúra kinyújtván;*
Sárga sörénye pedig *fetreng borzadva* fejénél,
És nagy rettenetes feje a *sziklára lehajlik*:
Így aluvék, haja nagy paizsán szóródva terűlt el. stb.

153. l.

Mily erős természet, egyszerű valóság! szépítés nélkül, meglepő sikerrel. — De mi véghetetlen kecses kép az, mely Hajnát Etéjével mutatja:

„Állt mellette, hogyan *fiatal szép kerti fa* mellett
Áll a *völgyi virág, s ráhajlik az esti szelekkel,*
Szűz feje ott a fát gyengén megfekszi, s puhán nőtt
Lombja közűl a *hajnallal pirosodva kifejlik*".

218. l.

Zalán seregének a zavart nyájjal való öszvehasonlítását (84. l.) nemtelenséggel vádolod, annál fogva, hogy alacsonyabb tárgy soha a nagyobbat nem emelheti, sőt mindenkor gyöngíti. Hát mikor Homér Ájászt szamárral (Iliász XI. 558—65.) hasonlítja össze? De helyén kivül nem kell kényeskedni, s a költőt úgy kell érteni, amint ő értetni kivánt. Homér Ájász vastüredelmének valóbb képmást nem találhata az élő világban mint ezen legtűrőbb állatot; s a mi költőnk alig találhata képet, mely oly mindennapi, s innen phantásiánkhoz oly közel álló lévén, tárgyát elevenebben hagyá vala szemlélni, mint ez. De javallom azon gán-

csaidat, melyek a 124-dik s 129-ik lapokon álló hasonképre szállanak: mert ezek a helyett, hogy világítanának, oly nehéz felfogásúak, hogy magok is világítást látszanak kivánni. Ez utóbbi kép pedig (Tündér 139. l.) előttünk valami ismeretlen, új; s figyelmünket elvonja a fő tárgytól, azon kivül hogy a hasonlító pontok erőltetve is vannak.

De *egyáltaljában* Vörösmarty hasonlításainak természetéről azt kell vallani, hogy szépítnek és nemesítnek, vagy figyelmünket ráirányozzák a fő tárgyra s azt kiemelik; szép egyszerűségök és természeti igazvoltoknál fogva mindenkor s nagy mértékben elevenítik tárgyokat, nagyságokkal több jelentést adnak nekik. A hasonlításokban megkivánt tulajdonok nagyobb számát tehát bírják; de *monotonia* uralkodik bennök. A szélvészszel, villámmal, fákkal, oroszlánokkal stb való oly gyakor élés nem a legdúsabb vénára mutatnának e nemben, ha oly gazdagságot nem látnánk Vörösmarty phantásiájában, hogy ezen hiányt gondtalanságnak ne tulajdonítanók. Hasonlításai jobbára a *nagynemüek**) közzé tartoznak, s gyakrabban meg tudnák rázkodtatni szívünket, ha több kecses és gyöngék volnának közbe vegyítve, virágok a természet rettenetesb szépségei közzé; leginkább pedig azt kell sajnálni, hogy az *emberéletből* nincsenek véve soha! Ez mily kellemes *forrását* a szívreható képeknek tárta legyen fel Homérnak, azt te, s én, s mindnyájan egyaránt tudjuk.

---

*) Ma: nagyszerűek. — 1874.

Huszonharmadik Levél.

A szóló müvészségekben az *epithetonok* vagy azon jelentéssel bírnak, melylyel a rezeken az árnyékolat, vagy melylyel a színek a képíró művében. Amazok talán a csupa *characteristicusok*, ezek inkább a *szépítők* (ornantia). De az aestheticai mívben a characteristicumnak nem szabad az aestheticai szépség ellen véteni, a szép pedig nem lehet character nélkül: valamint a rezen is az árnyékolatnak nem szabad elfedni a szépet, a festett képben pedig a színeknek is mindég az árnyék és világosság törvényeinek kell engedelmeskedniök. E szerint nehéz lenne, de szükségtelen is, a kettő közt szoros határt vonni. Költőnk, epithetonjai feltalálásában gazdag, választásokban szerencsés. *Arany fövenyet hordó* Körös, Bodrog fut *csendes özönnel, felhőbekelő* Mátra, *kis partú* Maros, *dagadó* hullámai, *fürge* Bodor, *komoly* Und, *nyalka* Zoárd, *lángfürtü* Preheszka, *spartai* Hermes, *kürtösen ékes úti* Lehel, Árpád *hadkötöző fejedelmi tekintete* stb oly neműek, hogy nem csak characterisálják az individuumot, de jobbára aestheticai színt és jelentést is adnak reá; az által pedig, hogy valamely speciális tulajdonságot festenek, a felfogást könnyebbítik, s interesszénket azon individuumokért örögbítik. Mit mondasz kivált a két utóbbik epithetonra? A *hadkötöző tekintetű Árpád, a kürtösen ékes úti Lehel,* nem egész kis epizódok-e ezek? mint Schlegel Friderik veszi észre a görögök öszvetett epithetonaikról, melyeket a mi gyönyörű nyelvünkön oly szerencsésen visszaadha-

tunk. Mennyi psychológiai actiókat tétet fel s hív elménkbe az a „hadkötöző!“ s mennyi, Lehelt közelébb kitüntető, környülállásokat emez. Közönséges tulajdonságokat kifejező mássalérthetőkkel (adjectiv) is él költőnk, de individuális jelentést ad nekik: mily individuumot festő legyen p. o. Leo császárról a *jó* mássalérthető (35. l.) érted az előrejártakból; a szép pedig, mely Ete nevét folyvást kíséri, nem vágum, mivel Ete férfias kecseit mind széttagolva láttad, s az ezeket összefogó közönséges epitheton előkerültekor csakhamar phantasiád elébe szöknek, mint a bájlámpának már *egyszer látott* képei, mihelyest magát az eszközt megpillantod. Némely epithetonai költőnknek ismét a velök-élőt characterisálják, így midőn Zalán gőgös, ravasz, nemtelen, lator Árpádról szól, épen azt mutatja, mily szemmel nézi ellenségét ő, t. i. az ő individualitása mily befolyást veszen fel Árpádtól. Mind ezen nemű epithetonok használásában Vörösmarty hasonlít az ó és új költőkhez, de az *örökösekkel* (epith. perpetua) való élésben Homér s az antikk iskolának tanítványa; s nagy kérdés, nyer-e általok a költemény, s mennyiben lehessen azokat védelmezni. Tudva van, hogy ezen manier még az óhellen poézisban képződött, mivel *elmondásra* készülvén azon régi hősénekek, sőt Homéréi is: a képek a legnagyobb szemlélhetőséget kivánták, hogy a *hallóktól* könnyen felfogathassanak; továbbá, mivel nagy részint hevenyében készültek: s a dallót nem kevessé segítették a *versnek kiegészítésében;* végre pedig a *szokás* is sanctionálta, s anynyira, hogy midőn az említett feltételek megszűntek

is, ez folyvást gyakoroltatott. Jenisch Homérnek ezen szokását nem csak mentegeti, de javallja is, s amint látszik, elég nyomos okoknál fogva. A meztelen név — mond — mindennapiság által elveszti szemléltetése elevenségét, mely egy jól választott epitheton által felújúl s mintegy feléled szemeink előtt: azért jól tészen Homér, hogy sok epithetonjait mindég öszvekapcsolja substantívumaikkal. Ezt tagadni nem lehet; sőt én azt tartom, hogy az eposz tág mezején *számosan* fel s alá járó alakok megkülönböztetése is könnyebbedik, mert itt a belső szem vétetik cselekvőségbe, nem a külső, mint p. o. a játékszínen. De mivel most a hősköltemények is *olvasóknak íratnak*, és olyanoknak, kiknél sokfélekép gyakorlott észt s phantásiát szabad feltenni: legalább azt ohajthatjuk, hogy bizonyos epithetonok ott ne használtassanak, hol a környűlállásba semmiképen be nem folynak. Így vádolja már Homért is annak egyik legtudósb és legigazságosb commentátora, Köppen, hogy a pillanat enthusiasmusában, nem csak szükségtelenűl, de helytelenűl is él velök néha. S így én sem látom, mért akarja költőnk 233. l. emlékezetünkbe hozni, hogy Zalán *alpári*; nem látom e képben:

„Mint a *sós* tengeri tajték
Válla s emelt nyaka s lábának teli szára fehérlett.
145. l.

mily befolyása van a *sós* ideának. Hogy a tenger sós, való: de megfelel-e a *tengeri tajték* ezen tulajdonsága a Hajnalfi *fejér teste* valamely tulajdonságának. Vagy mért hasonlíttatik Tomboli sebessége a *jó* gondolat-

hoz (214. l.)? Ezek: istenes Und, komoly Und, kürtös Lehel, rohanó Kadosa, szép Ete hős, nyilazó Tarcal, kellemes ifju Laborcán, ősz Huba, fejedelmi Zalán, hű Kladni, rettenetes Viddin, bölcs kormányu Philó, deli Hajna stb akár hányszor előkerűlnek, jelentenek mindég, s jobbára charactert adnak az actióknak is. Így a *patronymikákat* sem lehet megvetni, melyek összevonva nálunk most is, de kivált az előtt, sőt eleinte minden nemzeteknél közönségesen szokásban voltak, s régi színt öntenek el a míven. Te nem javallod, midőn Árpád a harc hevében Kadosát ily hosszasan szólítja meg:

„Hüleknek
Gyermeke, édes öcsém, harcnak szeretője s veszélynek"!

166. l.

(ezt az utántételt adjectivum postpositumnak lehet, sőt kell venni). Ehez hasonló a Lebőhez való felszólítás is:

„Gyors paripáju Lebő!"

167. l.

s mindjárt utána:

„Menj el Izárfi!"

Elmélkedő müvésznél, mint Vörösmartynál, érdemes a külsőn meg nem állapodni; s te bizonyára igazságtalan vagy, midőn azt itéled, hogy a felhozottakkal ő csak a verset akará betölteni. A költő, meggyőződésem szerint, azon lócuszokkal nem célozott kevesebbre, mint Árpádnak szelleme s szíve oldaláról való characterizálására. Árpád tudnillik ismerte, sőt

bírta maga is, hőseinek azon szép és ékesítő gyengeségét, mely szerint *őseikre* büszkék s bennök kivánnak tiszteltetni; mely szószóló lelhetett volna tehát sikeresb captatio benevolentiaet, mint a magyar fejdelem, mikor Kadosát annak atyjára, sőt önmagával való rokonságára is emlékezteti. De nem elég: hogy veszedelmes kivánságát mindenképen alaposnak sőt könnyen betölthetőnek is mutassa, Kadosa saját vitézségét is dicsőíti. Így megmutatja Lebőnek is kivánata igazságos voltát, mert *gyors paripája* van, de egyszersmind fia is a viadalmas Izárnak! Azon felül ezek Árpád indúlatját is igen szelíd világításban mutatják: ő kér, ő mintegy mentegeti magát hol parancsolnia lehetne.

A beszéllgetések egyforma kapcsolatai, midőn t. i. a költő a szólókat felvezeti, p.:

„Mond pedig a seregek fejedelme dicséretes Árpád“

Homérból mentek által Vörösmartyba, mint az állandó epithetonok is. A romános poézis ezekkel nem él, hihetőleg a rím ellenkezése miatt.

Huszonnegyedik Levél.

A csatázások leirásai legterjedtebb részét teszik költeményünknek, s a *legfőbbet:* mert minden actiók a harcviselésre céloznak, és ebben gyűlnek öszve; ez tehát minden elementumoknak, melyeket már vizsgáltunk, kifolyását teszik. Csatáinak Vörösmarty legtöbb belső becset és bájt a személyeknek helylyel köz-

zel bevegyített leirásaik által adott, mert amint többször említém már, e részben költőnk legszerencsésb. Hasonlításai, hasonképei, reflexiói által hasonló célt ér, szépítvén, világosítván. De hogy most főkép magokat az actiókat vegyük tekintetbe; ezeknek szemlélhetősége először is a kitételek jól talált választásából ered; s ezt mennyire bírja költőnk, némely példák mutassák.

„Már *zengett* kürt, tárogató, már *kész* paripákon
Ültenek a magyarok, mikor itt a völgynek öléből
Ellenök a bolgár seregek lovagolva jövének.
— — — —
Kik mikor a völgyből már mind sík földre kelének
És a kész sereget látták, hadi zajra *fakadván*
Megrivadások után sebesen *zúdúltak* előre.
Ellenben *délceg* lovakon *száguldva* rohantak
A magyarok *mint* két felhő, mely távol az égen
Jár, s *meg-megdördűl*, amint egymásra közelget:
Úgy zajog a két had. *Cseng, döng* paizs és sisak orma
Amint a *suhogó* nyilakat föltartja *rezével*,
S róla *kemény* gerelyek *lekocognak tompa-törötten*.

57. 58. l.

Annyi egyszerűség mellett, mily elevenség. Mily sikerrel állnak itt az epithetonok, az adverbiumok; mily pittoreszk hangúak a szók, mily világosítva kiemelő a hasonkép! az *egész* oly tömött, hogy egy szó sem üres, nem helytelen *). De hogy messzébb ne menjünk, lássuk nyomban azután Viddin történetét, midőn Hábor gerelylyel leveri sisakját, s Viddint csak sebes lebukása menti meg veszedelmétől:

*) Értsd: Helyén kivüli.

„*Megszédűl* a hős; de hamar meg helyre verődik,
S *rettentőbbre borúl* képén nagy szíve *haragja*.
Olyan most ő, mint a széltől hányva boszontott
Tenger. Lelkének minden nyugodalma kifordúl,
A *hadakon végig hangzik rivadása* szavának,
És *dárdája hegyén* viszi *bántott lelke hatalmát*.
Összerobog már a két had, *dörmölve nagyobbúl*
A *moraj*, és *sürü por* kelvén lábaiknak alóla,
Bodrog *szép* táján *szomorún besetétedik a föld*".

59. l.

Itt egyszersmind van alkalmunk látni Vörösmartynak mindenütt kitűnő ügyességét egykét verssel kimeríteni a belső actiókat, motívjaikkal, következéseikkel. Viddin állapotját itt egy a legfínomabb árnyéklatokig kirajzolt hasonképpel emelhette volna a költő; de Viddin mindenütt érzéseinek masszájával toldúl elénkbe, s így jól tőn a költő, ama röviden odavetett hasonlítással csak a masszát velünk láttatni. A sók talán még jobb helyek közűl lehetetlen hogy emlékezetedbe ne híjam a népéért végső harcot küzdő Antipater viadalmát Csernával (81. l.), mely ha nem olyan is, mint szoktak lenni azon helyek, melyek con furore vétetnek fel, oly jól van gondolva, annyi egyszerűséggel kivíve, hogy a kiemelést mindenkép megérdemli. A legremekebb csata-leirások közé tartozik Árpád s Viddin csatája (229—232. lap: „így mikor a daliák — megtörte halálod"): mennyi erővel, élettel, de mily psychológiával és poézissal is van ez tartva elejétől végig, mint gerjesztetik, mint feszíttetik mind inkább a figyelem, míg a győzhetetlennek vélt bolgár Árpád óriási csapása alatt végre elesik. A

két Isten viadalma (204—6. l.) nagy stílusban van végiglen, s roppant képeket nyújt, milyeket a görög mythologia a Titánokról.

Szerencsés Vörösmarty a halálok leirásában is. Sokféleség bélyegzi azokat. A gyönyörű *Tarcal* az első, ki a kapitányok közűl elvész. Cserna halálos ütéssel éri, s ő lováról

„lehanyatlik. Az ékes
Fegyvereket dühös ellensége letépi, örűlvén
Szép arany ívének s terhes puzdrája nyilának;
A bajnok pedig ott fetreng vérében aléltan,
Visszasohajt hőstársainak harcára, s elalszik".

61. l.

Mily gyönyörű halál. Az ékes ifju bajnok elesik, díszeitől megfosztatik, minden testi kötelékek engednek — de a lélek dicsőítve van utolsó magát-feledő sóhajtásában, mely nemzete harcáért kél; s ezen nemes érzésben elszenderedve, véghetetlen kedves, de egyszersmind *nagy* alakként is lebeg előttünk; s mikor aztán társait is érte kesergeni látjuk, szívünk mindannyiszor felé repes; s végre sorsában, engesztelődve, megnyugszunk, midőn halálát Ete által megbosszúlva látjuk, s ékességeit — ezen drága maradványokat — hű kezekbe visszakerűlni. Lágyabb színekkel van adva *Hábor* eleste; sötétekkel nagyon *Laborcáné.* Hábor szívét elvesztett kedvese után való *bú* borítá el, ő mint gyönyörűséget viselte azt kebelében, tőle meg nem akart válni, s a halál neki keserves nem lehetett; Laborcán maga fosztá meg magát üdvességétől, őtet a *bánat* fúriái marcangolák, míg kétségbe esve maga keresé a

halált, mely rá nézve menedék. De ennek ölébe még sem szállhata mint óhajtott révpartba, mert végzete a gyönyörű görög nőt vezeti elébe, s midőn benne az élet szomját legepesztőbben felingerlé, akkor végzi ki. Hábor azonban csendesen-bús lélekkel vitézkedik, ön veszedelmével kedves társát, Etét, megtartja, s *ennek tudásában* nyugottan s dicsőn hal el. Hábor élete s halála elégia, Laborcáné *tragédia*, és pedig a legfélelmesebb, mert rajta a fátum szellemét látjuk átlengeni; ahol ő boldogságot keres, lélekhalál várja, ahol vesztét keresi, ott éje egy szép csillag által felvilágosíttatik, hogy annál fájdalmasabban érezze vesztét: mind ezek pedig a történetek egy láncának mindannyi szemei, melyeknek elseje önnön dőre cselekedete. Az ő szerencsétlensége belső, midőn Hábore hozzá képest csak külső. Mind ezekből már az következik, hogy ennek halála fájdalmas, amazé megrendítő és fanyar. A meleg Hábort a hideg úton látjuk fetrengeni (72. l.), de szelleme átszáll Etébe, s ennek szívszakasztó fájdalmában megdicsőűl; Laborcán:

„Összerogy, és kedves képét elfutja setétség,
És mely olyan igen nagy volt, szive lángja elalszik.
Néz iszonyodva, szemét a tágas egekre szegezvén,
És nem lát egyebet, mint Ármány ördögi képét,
Mást, mint vesztének keserű fájdalma, nem érez".

67. lap.

s ki őtet szívébe temetné, Bellira, nincs többé. — *Preheszka* halála nagynemű. Minden fiai elvesztek a csatán s körűle. Bosszút állani megölőjökön Televéren, ezzel halálos harcot ví, s elesik ugyan keserves fájdal-

mában, de magával együtt halálba víve Televért is. Így a bosszúllás angyala mind a két fél felett engesztelőleg vonúl el. De borzasztó előttem *Schedios* sorsa; ez, kin ellensége sem foghatott ki, egy véletlen által esik el, s *azon kéztől*, mely üdvességét irányozza. Kadosa sír felette, s mi borzadunk azon kéz előtt, mely, hogy a törvénytelenséget elfordítsa, idegen vétekért ennen fegyvereinkkel lakoltat. *Cserna* veszedelme magában nem tragikus, az eléadás által pedig isszonyatos lesz (118. lap); hasonló másutt (109. lap) egy haldokló hős utolsó perceinek képe is: s én azt tartom, hogy az ilyek mindenkor túl fekszenek az aesthetikainak határain *). Elég *nyers* ugyan ez a hely is (a csatatéren halva fekvő hősökről):

„*Lassu hideg szellő* játszik *huzakodva* hajokkal,
Némúlt ajkaikon besivít és (hallani szörnyű!)
Tompa sohajtásként jő vissza halálos özönnel".

108. lap.

de úgy látszik, hogy kevesbbé *kegyetlen*, mert inkább a fülhez intéztetik mint a szemhez; s holtakhoz vezet: a holt-test pedig nem oly borzasztó, mint a haldoklók végső vonagló küzdése testi halálokkal.

Szép *különféleség* uralkodik a *viadalok* leirásában is, mely függ testi, lelki erőtől, elmétől, ügyességtől, fegyvertől, szenvedelemtől, előitélettől (p. o. híres

---

*) Egy ilyen helyre emlékezem *Czuczornál* is:
„Két szászt vágott le s *rugódzó*
Vas körmű paripája kiloccsantotta velőjök".
Augsburgi ütközet, III. én., 201, 202. vers.

hősök iránt) s egyéb környülményektől. Az ezekre való példák úntig elegek minden lapon. Csak némely hihetetlenségre akarok itt figyelmeztetni, mely a lehetetlenséggel határos; példáúl midőn Alkes egy kőhasábot fog fel „fűlepte köréből — —

— — mely *földbe merűlten*
Álla, holott tetején sok *századok* árnya borongott“.
184. l.

Vagy midőn Televér Preheszkának egyik fiát laptaként forgatja kezében: s ha ezt lehetetlennek épen nem mondom is, az attitüd komoly képet ugyan nem ad. Ilyenek, midőn a hősök egy bevasazott főt egy vágással le —, paizst, páncélt, mellcsontot stb, meg keresztűl szelnek, vagy egész sorokat lekaszálnak. Ily auxesisek Homérnál is vannak. Azonban oly roppant alkotásúaknak még sem tudom képzelni a régi embereket, hogy példáúl Huron és Ügek — amaz bemerűlve Álom patakjába, ez csak lábával bennállván — miképen okozhatják, hogy „tajtékozva kitérjen . . . . nagy földet elöntve vizével a dagadó csermely“. (140. l.)

A személyek sokasága és sokfélesége, a viadalok változó formái, az istenségek befolyása, a sokszor közbe vetett beszédek, az itt-amott felszökellő epithetonok s hasonképek, epizódok, reflexiók, egy szóval tehát az eposi, drámai, lyrai és didaktikus eléadás egymást váltogatása, a csaták leirásaitól, amennyiben lehet, eltávoztatják a monotoniát; s bizonyosan sok elevenséget hoznak beléjök. De mondám *amennyiben lehet*: mert az elbeszéllő tónusnak s a csatáknak még is a főbbeknek kell lenni, tengernek ama szigetekhez

képest, melyeken néha kipihenünk. Az actió, ha módosítva is, utolsó munkálatában még is egyforma; a személyek sokasága pedig teszi, hogy figyelmünk eleinte elosztatik, s lassanként gyengíttetik is. De ez örökös és véleszületett bűne az eposznak, mint Richter mondja; historice véve legalább, azaz, hogy eddig minden epikusok így cselekedtek. S ezt a részét a két hasonlíthatatlan görög epopoeiának illeti Horácnak gyakran félreértett s utána nyekegett effátuma, hogy néha Homér is aluddogal. Ő nem aluddogal, hanem a tárgy a maga hosszasága és egyformasága által nem képes figyelmünket mindenkor hasonló erővel feszíteni. A legnagyobb fájdalom iránt is példáúl, ha sokáig hat ránk, végre eltompúlunk. Nem ismerek pedig helyt Homérban, mely kiszakasztva az egészből, éleményt ne nyújtana. A mi „Zalán futását“ illeti is, e részben csak kevés van, amit gáncsolnék. Mindenek előtt azt óhajtanám, hogy annyi személy ne jelenne meg, mert az a sok különféle *név*, test nélkül való, s belső különféleséget nem ad, hanem ürességet hagy vissza. Úgy vélekedem, hogy eposban is azok, kik nem individualitások által munkálkodnak, hanem az által, hogy az egésznek részei, maradjanak in concreto az egészszel, s munkálkodjanak masszában. Így pedig a test feldaraboltatik, a fejekkel össze vegyíttetik, s az egésznek, mint egésznek, átnézhetősége szükségképen fogyasztatik. Horvát Endre és Czuczor ezen tévedést ügyesen elkerülték, de költeményeik kisebb körében ezt tenni könnyebb vala. Tanácsom által az epikusnak mezeje nem szűkíttetik. Vörösmarty e szerint is fel

hagyhatná lépni ötven-ötvenöt személyeit; s én *ezeket* értem ahol azt írám egyszer, hogy bár mennyi személyt vezet ő fel a színre, s ha csak egy percre is, mindeniknek van annyi sajátsága, hogy másoktól különbözzék. Ilyenek például Theophil, Alkes, Orontes, Leo, Edömér, Televér s mások. De a csupa *neveket* nem értém ide. S ez majdnem egyetlenegy kútfeje a *szélességnek* ezen költeményünkben. *Remek*, például, Ete fájdalmának és dühének képe (Hábor elestén):

„Haj Hábor! hol vagy, bajaim hű társa! ki bántott
Tégedet oh Hábor? Hol vagy? hova veszszek el érted?
Így ordít, s vas dárdáját *két kézre szorítván*
Mintha *egész sereget* le akarna sodorni dühében,
Nem szúr és *nem döf, hanem ordítozva körűl vág,*
S ahova ér, tör, zúz; vele jár és dúl az *enyészet*".

73. l.

Sajgó fájdalma tehát nem keres embert hanem népet; s a költő még is ezen hasonlíthatatlan leírás után egész nyugalommal elbeszélli, miként Ete ezt derékon, ezt arcon, azt mellbe vágta; holott neki csak azt kellene látni, amit *ekkor Ete* lát, amire ekkor Ete céloz. Öregbítik-e a hatalmas benyomást a következő sorok? Sőt alább szállítják. S *ez* a valóságos tautologia. Mennyit nyerne az egész, ha ez a hat sor kihagyatván, *tüstént* látnók az ellenségnek reactióját:

„Rája nyilak jöttek, kopják szállottak —
Távolról".

Ott.

Ismét remekűl! mert a sokaságot látjuk a nagy ellenség ellen munkálkodni, s nem csak közelről; s az iszo-

nyú veszedelem elhárítása hasonlíthatatlan ítélettel Hadúrra magára bízatott. (De kérdenem kell itt azt is, ha jól van-e gondolva, hogy Viddint önnön lova elragadja? nem volt lova az ő hatalmában? vagy nem *akart* talán a *büszke* bolgár a rá-rohanó előtt megállani?) Vörösmarty bágyadtabb helyei mind ilyneműek, de nem oly gyakran eléfordulók, hogy az egésznek érezhetőképen ártanának. Erre ugyan azt mondhatnád, hogy a *különös* szemlélhetőbb a közönségesnél. Igen! de néha az, ami kevesbbé szemlélhető, ami csak contourjai által munkálkodik, nagyobb sikerrel hat, mert szabad mezőt ád a képzeletnek, az érzést meg nem köti; s a felhozott helynek azon felül idoma (Anlage) már eleve is az volt, hogy épen határozatlansága s így mérhetetlensége által annál erősben meghasson.

Itt még egykét lócuszt említhetnék, mely *helyén kivül* állván, a történet fonalával futó elménket kellemetlenűl feltartóztatja, például hol Árpád gyors rendeléseket tétet mindenfelé (167. l.), Lebőnek életét beszélli el 19 versben, mely más helyre, időbe s személyek körébe visz által a nélkül, hogy azon helyre, ahol áll, befolyása volna. Más az, ha ilyen epizódi kitérések ott tolatnak be, ahol az actióban egy kis nyugpont vagyon, vagy ha azért, hogy az időnek némi megállapodását érezzük, az időnek röptét feltartsuk, hogy az másutt annál szembetűnőbb legyen.

Pope után Jenisch Homérnak azon ügyességét méltán kiemeli, mely szerint ő a hősöket ellentétel által méri egymáshoz, s egyet emel, hogy a másik annál inkább emelődjék. Erre Vörösmarty kevés figyel-

met fordított. Harcai leírásaiból igen nehéz hőseit hősiségökre nézve classificálni. Árpádról ugyan ezt nem lehet mondani; Viddin, Zalán hadában a leghatalmasb katona, Etén, ki Csernát győzé meg, erőt vesz: de Árpád előtt megrendűl, sőt tőle halált is vesz. De a gradátiónak ezt a keresését másutt alig veszszük észre. Televérről, kinek az egész történetben igen szűk hatáskör jutott, költőnk így énekel:

„Izmos volt Televér, *izmosb valamennyi vitéznél*
Aki ma itt harcolt, s volt *bátorsága* szivének
Tagjaihoz képest".

242. l.

Mi marad tehát a többieknek, ha ő az egész hadnak legizmosb és *legbátrabb* vitéze? S amit itt a költő csak mondott, tett által is meg látszik erősíteni utóbbi mert az oroszláni Preheszka által elejtetik ugyan, de minekutána őtet is halálosan megsebesítette (244. l.).

Huszonötödik Levél.

Egy szót még a *beszédekről,* melyek gyakran viadal közben is eléfordúlnak, de más környülállásokban is. Ezeknek vizsgálatával kapcsolom össze egyszersmind ideáimat Vörösmarty pathetikájáról, mert ez nem csak tettekben, de szóbeli kinyilatkoztatásokban, s ezekben még nyilvábban, feltárúl.

Például csak egynehány beszédet vegyünk fel. Philó gyűlést rendel (86. l.), melyben jövendőre az önhatalmú hadakozásokat — milyen vala Csernáé — keményen megtiltja. Tudván a forgott udvari férfi, hogy

Cserna ellen kikelni veszedelmes, mert ennek pártja az egész bolgárság, mely hadi erejének java volt: azért ő közönséges igazságokkal nyitja meg beszédét, s mindnyájokat inti, hogy csak az egyesített erőnek lehet foganatja ily hatalom ellen mint a magyaroké, s Izács halálát fájlalja leginkább. De legott jóval biztatja Zalánt, s a hadi szerencse nagy részét Viddintől reménylteti vele. A legjelesb szószóló*) bölcsebben nem intézheté dolgát. A captatio benevolentiae megvolt. De utána felkél *Notaras*, s amit az előrelátó s magán győzni tudó fővezér ügyesen el akara hárítani, annak e vén ember rosszúl használt egyenessége s önérzése már félig okozója lesz. Viddin elsőségét tagadja s őtet gáncsolja, miérthogy Cserna tanácsára hajtott. Erre elbeszélli ifjusága tetteit, és sajnálkozva néz agg korának erőtlenségére, merthogy Antipatert meg nem bosszúlhatja. Végzetűl javallja, hogy Philó parancsa mellett hajolhatatlanúl maradjon meg. Mily céltalan beszéd: új tanácsot nem ad, a régit ismétli; önmagát fonja a történetbe, s individuális motívumokat tesz azon rendelés alá, melyet Philó a *közjó* eszközlésére alapított; előrelátás nélkül meggyújtja a meghasonlás fáklyáját, mert nem tudja érzését elnyomni — ami agg-gyermekségének következése, melyben a férfinál az érzés felett álló ész hatalma ismét alább szállott. De mily charakterfestő ez a beszéd! Hasonló valósággal (Wahrheit) felpattan most a vad bolgár. Notaras, valóban gyönge oldalát érintette, t. i. értel-

*) Ma: szónok. 1874.

ménck míveletlenségét, s ennek ez csak lármát s erőszakkal-fenyegetést vethete ellent. S ily drámai elevenséggel s valósággal folytattatnak a szóbeli versengések — mindenkor indúlatot s charaktert festve, soha nem üresen, nem céltalanúl. — Mily nyomós az ősz *Und* beszéde a magyar vezérek gyűlésén az elhullt bajnokok temetéséről! (93. l.) mintha a rhetorika törvényei szerint volna kiszabva: igen! ő a nyílt és tapasztalt ész nem keresett törvényeit követi. Meginti a vezéreket, hogy ezen tisztelettel tartoznak az elholtaknak; de kivánja a relígió is, kivánja Hadúr, kinek haragját említi, midőn azt Kióvnál elmulasztották. Ezután individuális kivánságát nyilatkoztatja, mely szerint *sírban* óhajt elhamvadni — de ő, a komoly és lelki erejében ifju agg, nem cseveg céltalanúl magáról, mint láttuk Notarast, hanem önnön érzését tárja fel, tudván, hogy így hasonló érzést fog gerjeszteni hallgatóiban is. — Mely visszalökhetetlen erővel s mintegy ad hominem szól Zoárdhoz *Tas*, midőn az Orontes életét kímélni akarja:

„Vallyon meggyőzted-e már a
Ránk rohanó sereget, *hogy imitt nekik életet osztasz?*“

172. l.

s agyon vágja a görögöt; de hogy Zoárdot most megnyugtassa, az ellenség szép fegyvereit neki nyújtván, szelíd hangon szól:

„Baliát ez rúgta meg arcúl,
Nézd ott kínlódik, napfényt nem láthat ezentúl,
Vér ül orcáján, vérkönny csordúl ki szeméből:
Ezt sajnáld, de ne a jövevényt — hadd veszszen, azért jött.“

Ott.

Lehet-e a legjobb szószólónak élesebb elmével válogatni s elrendelni okait? — Mily egészen a környülményből merítve s ehhez mérve van *Árpád* buzdító szava népéhez (185. l.), midőn a termetes Alkest földre terítvén, legott inti népét, miként ellankasztja a rémület a legerősbet is, s hogy a bátorság maga győz a hatalmon is. — *Philó* a Konstantinváriakat fel akarván tüzelni, úri rangjonkra emlékezteti, melyet hősiség illet, s az ellent parasztságnak nevezi (180. l.). De ezek úntig elegek Vörösmarty rhetorikájának kiemelésére.

Említést tészsz, barátom, az igen gyakran eléfordúló szóváltásokról a harc közepett. Én itt gáncsot nem lelek, mert azon csatákon a seregek nem csak *mint seregek* egymással, hanem nagy részint személyesen viaskodtak; s így csak elegendőkép motiválva legyenek az ilyen szóváltások, az eléadásnak bizonyosan nagy díszére fognak válni, mert különös életet öntenek belé, figyelmünket felfüggesztik, a tetteknek több nyomosságot adnak.

Huszonhatodik Levél.

Hogy költőnk az érzések és szenvedelmek gerjesztésében, nevelésében — tehát a pathetikában — különös erővel bír, az eddig tett vizsgálatokból önkényt kiviláglik. Árpád fensége előtt, mihelyest fellép, legott, és mindenkor, meghajlik szívünk. Örvendetes érzés repűl mindég Undnak elébe, mert benne egy ép erejű ősz bajnokot látunk, s atyját szívünk kedvesének Eté-

nek, kit szűntelen dobogó kebellel fogadunk. Kéjhullámot vet érzésünk mikor Hajna átellenében tekintjük őt, fájdalom fog el mikor halálra szánja magát, s ezen scénában (45—8. l.) habozásának képe oly eleven, oly való, hogy önfeledve, vele együtt vetünk számot az élettel. Mennyi részvéttel követjük a csatán; mily kényesen nyugszik rajta tekintetünk, midőn a Bodrog partján pihenőre Hajna ráakad; mint remegünk érte, midőn Hábort megtorlani rohan a legvadabb bolgár ellen; s nem lágyúlunk-e el, mikor vele együtt lehajlunk Hábor kardját leoldani (109. l.)? Ete majdnem inkább szerettetik általunk mint Árpád — de tudjuk is mért: mert rajta több emberi van mint a félisten Árpádon, s mert emez előtt bámulva meghajlunk, midőn Etét mellünkhez szorítjuk. Ki nem olvadoz, mikor a fiatal görög nő keblében az a szeretetre méltó gond kél férje után; vagy midőn Huba, kedves gyermekeit siratja; vagy ha Melitta ártatlansága után kesereg. Van-e annyi szűbeli nyugalmunk, hogy Laborcánnal ne hűledezzünk, midőn a görög nő sisakját felemeli, hogy váltig tépett keblet vigyen sírjába. Nem ereszkedünk-e le az égi nemtő gyermeki búvához, midőn Hajnát odahagyni kénytettetik! nem lázad-e fel minden csepp vérünk, valahányszor Ármány neve hangzik, nem félünk-e Hadúr komoly tekintetétől, mely a föld harcán nyúgoszik? nem nyúlunk-e ennen keblünkbe Schedios férfias keserve felett? Mily szélvesze a páthosznak ragad meg, mikor a gyermeke-fosztott Preheszkát elsőben ordítozva, de végre *néma* kínban magzatai megölője után látjuk rohanni. Zalánnak szeren-

csétlensége, noha ő szerencsét nem érdemel, nem gerjeszt-e bennünk eleven szánást? s nem repdezünk-e örömben, mikor Árpád, végső csatája után, az állítandó országot képzeletében felkelni látja? Azonban kénytelen vagyok megvallani, hogy az utolsó énekekben *feljebb* legalább nem hág a páthosz, s hogy Vörösmarty benne csak az oekonómiát vétette el.

Egy pillantást még költőnk stílusára. Láttuk a nagy különféleséget tárgyaiban; de látjuk a könyv minden lapján mily hajlékonyan simúl az előadás is a tárgyhoz, a leggyengébbtől s a nyugalomtól fogva az emelkedésig és iszonyatig: látjuk mindenütt a minden jónak és szépnek első feltételét a szóló müvészetekben, az arany *proprie dicerét. Stílusának* ezen valósága és érzékisége (Sinnlichkeit) a kellő *szemlélhetőséget* hozza magával. Mily *elevenség* ömlik el az egészen! mely minden lelketlen testnek is (Lehel sípja 11. lap, Árpád paizsa 157. lap) mozgást, jelentést, életet ád. Mily *egyszerűség!* mely az ürest kerüli, s nem ékesít, ha nem világosít is egyszersmind. S az a magosabb *popularitás,* mely a nemzeti eposnak mint nemzeti birtoknak egyik szükséges feltétele, mindenkinek kinálkozik könnyűségével, s még is mindenkor elég nemes, és sehol tárgya alatt el nem maradó: mert a nemzetnek, nem a népnek íratott. S mind ezekből kél azon *világosság,* mely az egész míven úgy ömlik el, mint a nap világa a földön.

„Árpád emeltetését“ Vörösmarty kép után írta*). Stílusában a homéri hymnusokhoz közelít, amennyiben t. i. azok is egy istennek (*itt* fejedelemnek) valamely nevezetes tettét vagy történetét eposzi hangon s versben, dicsőségére elmondják. Csak hogy itt nincs felszólítás a magasztalt férfiúhoz. — Zalán előtt jól állna, mert az olvasót Árpádra némiképen elkészíti.

CSERHALOM.

Huszonhetedik Levél.

Most költőnk noha kisded, de legtökéletesb, literatúránknak pedig egyik legclassicusabb mívére térünk: melyben a legcsiklandósb orrú kritikus is csak bájillatokba ütközik, s mely felett a legszorosabb vizsgáló csak enkomiaszt lehet.

Nézzük át a történetet. Ozúl, a kúnok fejedelme, Moldvából berohan Erdélybe, s onnan pusztítgatva a Tiszáig nyomúl elé. Ernyei, a király agg tanácsnoka, haza siet várába, melyet dúltan lel s kifosztva legnagyobb kincsétől, Etelka leányától. Elkeseredve száguld a bús atya s hazafi Fejérvárra királyát a történőkről értesíteni; ki azonnal felülteti vezéreit s az ellenség felé tart. A kúnok azalatt Cserhalom hegyén tanyázva vígadnak, csak Árboc ifju vitéz őrzi aggódva sátorában szép rabját, Etelkét. Ifjak jőnek ennek szép-

*) Kisfaludy Károly kérésére az 1826-diki Auróra címlapjához.

ségét csodálni, s magasztalásaik által annyira felindítják Árbocot, hogy viadal támadna a bajnokok közt, ha a fejedelem nem jő, ki őket elválasztja. Jő Salamon király, Géza s László vezérekkel, velök Ernyei és Bátor. A kúnok felriadnak. Csata: Salamon, osztályával, a legmeredekebb úton tör fel a hegyre; Géza másfelől biztosabb ösvényen, László közepett küzd. Kemény vérengzés után László elejti Ozúlt, a király a tetőt víja ki, a szaladókat öldösik és szélesztik Géza és Bátor. Árboc látván nemzete romlását, rabjáért üget, azt lovára felragadja s vele megfutamlik, de László eléri, s őt megölvén, a megmentett leányt atyjának visszaadja. A csendesedő téren a három fejedelmi vezér összejő, s a sereggel hálát zeng az Istennek.

Te barátom, ki történeteinket ismered, látod mily barátságos karöltésben halad itt a históriával a poézis, s mily ügyesen fejti ki költőnk amabból a legszebb epizódot. A leányt, kit László megmentett, s kiről csak azt tudjuk, hogy formája s viselete nemes születésre mutatott, ő Ernyei leányává tette, hogy charakterét motiválhassa, s interesszénket többfelől ingerelje. Ezenkivül a leánykát *okbeli kapcsolatba* is hozta az egészszel, Ernyei fájdalmát a közönséges *) fájdalom repraesentánsává tette — s ez az epizódnak motívuma. A figyelem fel nincs osztva, mert az epizód a fő actióval szakadatlan összefüggésben van; t. i. ezt annál buzgóbb részvéttel kisérjük, minél szorosabban függ ennek kimenetelétől Etelka sorsa is; s ennek jórafor-

*) Értsd: általános.

dúlása tükrözi végre a kivítt diadal boldog következéseit. S ez a költeménynek morálja.

Ámbár a cserhalmi győzelem a magyar hőstettek évkönyveiben fog ragyogni mindég, így magában erős képhez ad ugyan tárgyat, de mely egyszínűségével fárasztana. De epizódja által Vörösmarty mindeneken a romantikának lelkét hagyhatá elömleni, s phantásiájának szabad mezőt nyitván, hol megragad nagy erővel, hol ismét bájol és olvaszt. Ez által lehetett csak a charakterekbe több-oldalúságot, az érzeményekbe lágyságot hozni, s így a véres világot rózsa-csillámmal enyhíteni. Csak így a kúnok iránt poétai interesszét gerjeszteni, a magyarokon lovagi színt elönteni, s oly csodaszépségű poézist ily tartalmú költeményben munkáltatni.

Vizsgáld végig: mint arányzik minden actió, minden kép, minden szó a közönséges cél felé, s mint elégít ki minden várakozást; mint meríti ki eszközeit, de mint gazdálkodik is velök; mint rendeli el részeit, hogy mindenik ott s azon kapcsolatban hasson, mint a fő siker kivánja: meg fogod vallani, hogy tökéletesb egységet, dagálytalanabb gazdagságot, célirányosb contraszt-vegyűlést nem lehet gondolni, mint amelyek ezen költeményt örök példánynyá avatják nemében.

Huszonnyolcadik Levél.

Cserhalomban nagyobb pompával lépnek fel a *személyek*, mint Zalánban, mert a költemény szűkebb határai közt a színek nagyobb concentrálást kivántak.

Azért jelen meg itt minden személy legott oly határozott vonásokkal, oly feltünő színekkel; s midőn a poétának a nagy költeményben arra céloz gondja, hogy mindég új oldalakkal kecsegtetvén, interesszénket fenntartsa: itt erről bizonyos lévén, folyvást lelkesedésben tartani célja.

Krónikáink azt írják, hogy Salamon bátorság, Géza okosság, László erő által tünteték ki magokat Cserhalmon; s Vörösmarty ezen intéseken indúlva képezte három fejedelme képeit. A *királyi ifju* szépséggel erővel teljes, méltóságos s ragyogó alak; nagyra törő s tűztől forró lelke nyugtalan a csatán, vakmerő bátorsággal keres veszélyt, s fáradságot nem sajnálva, a vezér és közvitéz tiszteit egyesítvén, mutatja, mely polcra állította legyen végzete:

„A vérben fürdött Salamon fölütött az oromra,
Elfoglalt ragyogó zászlót lobogatva kezében.
Már csak tetteiből vélnéd országok urának:
Mindene tépve vagyon, tetemén nincs semmi királyi".
633—636. v. *)

Gézának a csendes, komoly bölcseség, istenes, jámbor hazafiszív bélyegző vonásai; ő okosan és nép-

---

*) „Oh láttad volna ottan (Nándorfejérvártt) a királyt!
Fáradtan ült a megvítt vártetőn,
Mint egy köz bajnok, vérrel elborítva,
S csak tettek által főbb a többinél".
Salamon király. I. Felv. 1. Scéna (4. lap).

Azon személyek festésében, melyek Cserhalomban is, Salamonban is elékerűlnek, többször hasonló parallelonokat lelni, ami arra mutat, hogy a költő charaktereinek conceptusában nem ingadoz, s mindenütt philosophiai consequentiával viszi ki.

kímélve halad, lassan de biztosan, s így tulajdon módja szerint dicsőn tölti be tisztét.

Lászlónak a história nevezetesen vallásosságot s hősiséget tulajdonít; hogy a leányért vitézkedett, bizonyos: itt tehát a história kész *lovagot* nyújtott a költőnek. S így költeményünkben is ő egy, istenétől, dicsőségtől, szeretettől *lelkesített* bajnok, ki isteneért, honáért küzd s megsebesítve is a hölgytisztelést gyakorolja. A csata megnyerésében ő teszi a legkiterjedtebb s legsikeresb munkát, mivel *okos bátorsággal roppant erőt* köt össze; a négy fő kún általa esik el, általa a leányrabló (ezek históriai factumok). Ő levén hát a költemény hőse, s benne gyűlvén össze minden lovagiság, ez belőle hinti romános sugárait az egész magyarságra. Lehet-e szebbet gondolni, mint midőn a harcban fenndörgött büszke vitéz, Etelke pirúlásától elfogódva, elnémúl, s szíve s tiszte közt habozva, lekötve érzi magát:

„Látta pirúlását László, s nem enyelge továbbá.
Mint a tiszta harang kedves csengései, gyengén
Hangzott a rebegő lánynak szózatja fülében
És lelkébe hatott; de az érzés könnyü hatalmát
A nagy gondolatok kiveték tusakodva eszéből.
Még is szép szemeit nem merte bevárni szemével,
Harckoszorúzta fejét a szűnő zajra fölütvén
Szerte körülnézett: de futókat nem mene űzni".

699—706. v.

Morális fennségében ragyog a christianismus *Ernyei és leánya* alakjaiban. Az a jámbor magát-odaadás, az a megnyugvás a búban, mely egy magasb hatalom kegyes igazságában való bizodalmon épűl — a

menynyel való rokonságra mutatnak. A magyar világ itt egy szent szeretet rózsaszínében mosolyog és vonz, míg a kúnokban szép orientális alakokat, de még is pusztítókat látunk.

Az agg *Ernyeinek* egyszerű, de szeretetre méltó képének vonásai: buzgó hazafiság, bölcseség, vitézség, gyermekének szeretete, keresztyén áhítat.

Etelkét a költő, szívének egész szerelmével s phantásiája gázdagságainak tékozlásával dolgozta. Szépségét a kún ifjak szemeiből ragyogtatja vissza. Charaktere egyfelől égi szelídség, nemes bizodalom, gyermeki szeretet, szűzi szemérem s tiszta áhítat vegyűlete; másfelől a hazafi s hős atyához méltóan, nemzete dicsőségétől s hatalmától lelkesített *magyar* leányé, kivel a költő a kúnok veszedelmét jósoltatja: t. i. nemzetének ismerése s bizodalma az istenben, sugallja neki ezt. S ez a hasonlíthatatlan teremtés még is úgy az emberiség korlátain belől van tartva, hogy boldog érzettel hat meg azon gondolat, hogy ily angyal e földi.

Említést érdemel itt még *Bátor Opos*, ki contourjaiban Salamon analógona; csak hogy ezt — úgy látszik — mintha forró dicsvágy s ifjonti tüze vinné: azt *inkább* hona pusztításáért való *bosszúja.* Ezt a különséget az egy *harag* szóból merem elvonni, melylyel Vörösmarty Oposról él, holott Salamont mindég büszkesége s tüzétől hagyja elragadtatni. Ki költőnket érti ott is, hol neki csak inteni tetszett, érezni fogja, hogy én semmit rá nem ruházok mi benne nincs, hanem csak a benne meglévőt abstrahálom. Az Opost illető versek ezek:

„Előttök
Bátor Opos száguld s csak alig zabolázza *haragját.*
Menne, rohanna, röpűlne — de nem hagyhatja vezérét.
Messze kerüld, idegen föld gyermeke, messze kerüld őt:
Irgalmatlan erővel jár a harci veszélyben,
S még kezeit soha ellenség nem hagyta el élve.“

468—473. v.

A költő nem nyer kivánt resultátumot, midőn két hatalmat iktat küzdésbe, melynek egyikén van az interesszének s kedvezésnek *egész* sommája: t. i. hol az összeütközés igen egyenetlen, nincs felfüggesztés, meglepés, nincs öröm a jó sikeren, mert felőle nem kétkedtünk, de alkalom sincs magának a kedveltebb résznek bővebb kifejtésére. Ami tárgyunkat illeti: a história egy rabló csoporttal hagyja megütközni a mieinket, de, ámbár ez erős és vitéz lehet, s keményen ellent állhat, poétai interesszéje nincs, holott a magyaroknak annyi van. Mi által szerzé meg ezt Vörösmarty a vad csoportnak? Ő a kúnokat szerencse-vadászokká tette, kik vitézséggel s harci ügyességgel mindenkin kifognak — de ami a legfőbb: ő poétai alakokká tette, s ez ellen kelsz te oly nagyon ki. De emlékezzél csak arra, amit hasonló tárgyról már egyszer mondtam *); a kúnok napkeleti nemzet, azért elég volt itt napkeleti nemzetet adni. Mondanád: a magyar is az; igen, de mely a keresztyén hittel s a polgári alkotmánynyal más charaktert vett fel: lovagit.

Vörösmarty kúnjai szabad férfiak, s fejedelmök despotismusról semmit sem tud: ezzel a költő talán a

*) Lásd a XIII. Levelet.

magyarokkal való rokonságokra akart emlékeztetni. Bajnok vezérök alatt tartományról tartományra költöznek, kincseket és szép hölgyeket kivívni, s prédájokkal hősiségök díját élvedezni. Így leljük őket Cserhalmon is. Lágy napkeleti szőnyegen elterűlve nyugszik Ozúl; körűle vígadoz az ifjuság s dalokat zeng *szép arcokról s győzödelmekről.* Az alapideát javallván, igazságtalan volnál, ha még tovább is motiválását kivánnád a kún ifjak legnagyobb mértékben poétai magasztalásaiknak, melyeket Etelkére pazarolnak. Azon ifjak közt, kik Árboc sátorában vetélkednek egymással, szebb-szebb beszéddel a leány kegyét megérdemelni, *Dember* az, kinek a természet a legszebb külső mellett a leggazdagabb phantásiát adá, de bátorságot is, az isteni leányért megvíni (125—144. vers). A harcban is a szép ifju a legjelesb bajnokok egyike, kinek, csak midőn László terem előtte,

„haloványság űli . . .
Arcait, és most éltében legelőször ijed meg.“
546. v.

Ellent áll, de a *legdicsőbb hős* által elesik.

Általellenében *Árboc* áll, Demberhez, hasonló eredet, kor, viszonyok, foglalatoskodás, miatt nem hasonlatlan, de az ő egész természete indúlatos szerelem s vad tüzű féltékenység. Ezek majd vaddá, majd mesterkedővé teszik. De neki — az erős bajnoknak — éltétől megválni kín volna, mert a legszebb leány az övé: ez erőtleníti meg vég eltökélésében, s így őtet *futásban* éri halála. Nem gyűlölhetjük őt, ki iránt Etelke sajnálkozást érez, mert

„Nem volt ő zordon, szerelem szép szózatival jött
Lábamhoz, s mikor úr lehetett kényére, rabom volt.“

677, 8. v.

Ozúl is részt vesz azon poétai oldalban, mely itt a kúnokat bélyegzi, s midőn Árboctól Etelkét kéri, virágos beszéddel él ő is. Benne a költő fejedelmet akara festeni, s azért Lászlóval hozta küzdésbe, hogy így viszonyos erejöket kifejtvén, mind a kettőt magosabb lépcsőre emelje. A harcban rendben tartja bajnokait, szóval s példával buzdítja; közzűlök ő maga a legveszedelmesb az ellenségnek. Sok öldöklése után végre Lászlót rohanja meg iszonyú erővel,

„És ha mikor Lászlót megszédíthette halandó,
Most vala az“.

616—7. v.

s őtet tetemesen megsérti — amire a magyar fejdelemtől megöletik. Erre a pontra kelle vinni mind kettejét, hogy mindegyikének hősi fennsége annál ragyogóbban tessék fel. Ozúlnak állandó epithetona *gőgös* (néha győztös, diadalmas), s ez a kemény katonához illő, ki a legszebb lyányban is, úgy látszik, csak a nemet szereti, s ezen kitétele:

„nem volt még férjfi karok közt“.

162. v.

nála, itéletem szerint, a testi jelesség mértéke. — Mily jelentése volt volna ennek László ajkain!

Huszonkilencedik Levél.

Ha Cserhalmot alkotására s charakteristikájára nézve tökéletes mívnek kell vallanunk, phantásiáját

épen csodálnunk kell. Hallgatok a gyönyörű hasonlításokról, mert ezek egy természetűek többjeivel, noha bátorkodom ezekről is kimondani, hogy több praecisióval s consequentiával vannak adva az utólsó vonásig, mint soka Zalánban; hallgatok a személyek leirásairól, melyek itt a genialitás szökellő erejével ömlenek; azon nagynemű páthoszról, melylyel Vörösmarty olvasóit az elékorba visszaragadja (1—28. v.) midőn az énekléshez fog; azon kimondhatatlan kedves-bús reflexióról, mely nélkül e tárgyat el sem lehete hagyni (728. v. stb.), s mely Cserhalmot *egy* nagy elégiává teszi; nem említem a szóváltások (beszéllgetés) drámai elevenségét; hallgatok még László s Etelke scénájáról is, melyben az eléadás naivsága szokatlan polcot ért el, — hanem azt a boldogabb éghajlati phantásiát említem, melytől a kún ifjak scénája ragyog Árboc sátorában.

Te, ki a spanyol s a napkeleti poézist a németeknek remek fordításaiból ismered, s azt hivéd egykor, hogy e nemben szebbet írni nem lehet, hogy jövendő költőktől a meglephetés szerencséje előre el van ragadva, vajon te, mily lélekkel olvastad ezeket? Megsértenélek ha neked itt kijegyezném, felteszem, hogy könyv nélkül tudod; vétenék a költés szelleme ellen, ha kritikai retortába vetném, mert, mint Schlegel Auguszt mondja valahol, ebben a költemény legaetheribb részei szétpárolganak. De engedd, hogy Dember képét és beszédét a magam kedvéért ide írjam, gyönyörűségem megújítására, s tárgyunknak egy-

szersmind befejezésére. Hányszor mondom én ezt el magamnak!

Legbátrabb vala Dember, erős magzatja Czikának.
Szőke fodor hajjal teljes két válla, piroslók
Arcai, termete nagy s deli, pillantása hegyes tőr,
Szíve sebes szélvész, s lobogó láng arra, mi nagy s szép.
Ez beszökött, a *lány arcát megnézte, s elámúlt;*
És mikor a szó visszakerűlt ajakára, imígy szólt:
„Árboc, téged az ég megbüntet, hogy kiraboltad,
Vagy maga e lánykád rablá szépségit az égtől,
S most büntetve van itt. Asszony nem szülhete ilyent,
Téj nem táplálá, hanem élt fenn illat-özönnel.
Elkerülék őt a szelek, és harmatba fürözté
Arcait a Hajnal, s mert arcai szebbek azénál,
A Hajnal csak azért lett szégyent vallva pirossá.
Nézzed bár szemeit: mi van ottan földi? az éjfél
Legfeketébb foltját napnak közepébe ha tenném,
Még az lenne talán szeme nyílt fényére hasonló.
Oh Árboc! mondd, s a Hajnalt leimádkozom érte,
Elhozom a napot, és minden ragyogásit az égnek,
S itt hagyom érte neked, mert ő maga szép nap előttem.

125—144. v.*)

Amennyiben Cserhalom, Vörösmarty müvészi diadalának legbüszkébbike, annyiban ezt a refrain-sorát is a költőre lehet alkalmaztatni.

„Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője“.

Harmincadik Levél.

Kazinczymnak a napokban vevém ismét levelét, melyben egyebek közt ezt írja: „jer, s lásd, mint ta-

*) Ez után még ezt olvassuk: „Minden gyenge sugár s árnyék mellette, kivűle“. Hogy ez a fenntebbiek után csak gyöngítve munkálkodik, érzi mindenki; s azért ezt a sort kihagyatni ohajtanám a költeményből; de ezen kivül csak egy hangot sem.

nulja fiam scandálni a hexametert Zalánon, mint tanulja érteni a poétai szólást Zalánon, s midőn vele olvasom Zalánt, mint tanulja ellágyúlt, elváltozott hangomon ismerni a nemzet *nagy díszét*". Eszembe jött, hogy a versről, a nyelvről még nem szóltam. De lehet-e ezekről valamit mondani, mit első szemre nem érez a legjáratlanabb is. Hexametere teljes, hangozó, folyó, s felette charakteristikus, majd tudnillik könnyen lebegő, majd méltóságosan lépdelő, majd teli lágy és kényes hangokkal, majd ismét keményebb. Példát minden lap mutat. A nyelv teli új fordúlásokkal*) s szókkal, de egyáltalában eredeti, s távol van minden idegen színtől úgy annyira, hogy Vörösmarty bizonyosan a legszerencsésb példányok egyike, mint kelljen az avúltat és újat a mostanival, a különözőt és szokatlant a mindennapival összeforrasztani. De neki a természettől a nemesnek és kellőnek rendkivül-fínom érzése jutott, melyért sem a makacs, magát orthológnak nevező pedánt, sem a balúl úgy nevezett neológ nyelvében soha meg nem botránkozik; s (a kitételekről szólunk) csak az insorvadásban szenvedő nézhetné olykor erejét vadságnak: de mely kettőt Vörösmarty *soha* fel nem szokott cserélni.

TÜNDÉRVÖLGY.

Harmincegyedik Levél.

Igen meghökkentem, midőn a Tündérvölgyről írt leveledet olvasám. Szerencsétlen gondolat — kiál-

*) Ma: fordúlatokkal.

tasz fel — annyi szépséget ily versekbe temetni! Mért *temetni*, barátom? azért-e, hogy itt négy sor van összehangoztatva, hogy a rímek rosszak, hogy a sorok mértékelve nincsenek? Nem tagadom, az újiskolának igyekezete tiszta rímeket s mértéket összekapcsolni, a délszaki nemzetek példáján egy, kedves játékú különféleségből származó egység s harmónia törvényei szerint elrendelni a rímelt sorokat: — oly igyekezet, melynek ez utólsó hat év alatt, poézisunk emelésében, óriási sikerét láttuk: azóta az ideákban több a tömöttség s praecisió; a nyelv csínosabb lett, mert szavainkat több kényességgel kell válogatnunk, nagyobb gonddal szerkeztetnünk; a vers édesebb hangzású, mert a mérték figyelmessé tesz a hangok keményebb összetalálkozására, s rímeink játéka olasz bájt önt el sorainkon. Ezeket olvasván, csodálkozni fogsz, miként én a négysoros stróphának pártját foghatom. Azt általjában véve tenni soha sem fogom, mert ez mind azon vétkeknek kaput tár, melyeket az újiskola versificátiója épen ki akar zárni. De mindörökké pártját fogom a *Vörösmarty* négysorosának. Azt a kelletlen monotóniát, mely ennek a schémának vele-született sajátja, ő épen a gondatlan, és inkább a spanyol assonanzához közelítő, rímelés által kerülte el; a mértéket kipótolja a numerus, a caesúra gondosan meg van tartva; az üres szélességet a genie gazdagsága távoztatá el: mert Vörösmartynál a gondolat hozza a verset, nem mint régi poétáinknál (Zrínyit sem mindenkor kivéve), hol minden versszaknak két sora jobbára csak azért van, hogy a négy sor kikerűljön. Védi Vörösmarty schémá-

ját a költemény rövidsége is, védi tartalma, és a *szín*, melyet a költő rajta elöntött. A Vörösmarty négysorosa ugyan az én fülemnek nagy munkában sem lenne unalmas, s Wieland Idriszét vagy Oberonját ilyenben fordítani, itéletem szerint igen szerencsés gondolat volna. De félre ne érts! csak *oly charakterű* munkában, mint Tündérvölgy, mint Idrisz. Az említett szabad bánás a verssel komoly eposzban igen ellenkeznék a tárgy s az előadás méltóságával; amott pedig, úgy szólván, charakteristikus, mert, miként ott a phantásia a látható természet minden korlátain általtör, az egész universumot szabad kénye szerint megjárja, önteremtett alakokkal, tulajdon törvények szerint népesíti: úgy a vers is önkényes szabadságban játszik. Így, ha Zrínyi hasonló szabadságok által a monotoniát valamennyire elkerülte is, mívének charakterét vele megsértette; s ha ő ma élne, Zrínyiászát, mely a Tündérvölgy s az Aeneisz közt áll, bizonyosan reguláris olasz stancákban költené.

Vörösmarty *ómagyar* regének nevezi munkáját. Ez téged a tendentiára is figyelmeztethetett volna. Ő Zrínyi manierját utánozván — t. i. csak nyelv és versben — kedves emlékezéseket akart gerjeszteni abban, ki azt a jeles költőnket csínatlan öltözetében is szeretni s becsűlni tanulta, s noha ezen relátiót nem nézve is, a Tündérvölgy egy a maga nemében igen nevezetes mív: ezen szempontból tekintve még is, Vörösmarty geniejének tagadhatatlanúl egyik legfényesebb tanúja. Idegen manierban ennyi eredetiséggel, merészséggel s könnyűséggel mozogni, ritka erőre mutat; s meg

kell vallanom, hogy sehol Vörösmartyt az előadásban annyira nem csodálom, mint szeszélyének ezen tündér teremtményében.

De hát csak a gondatlan verselésben áll a Zrínyiség, vagy mint azt Vörösmarty igen jelentőleg *ómagyarságnak* hívja? Korántsem. Ő Zrínyinek constructiója módját is, hangjának naivságát, képeinek természetét, fordúlatait másolja, s azt oly szerencsével, hogy midőn a munkát még kéziratban olvasám, cím nélkül, azonnal felkiálték: kedves Zrínyim, téged hallak, téged látlak! — s a mív azonnal kedvencem lőn.

Avvagy nem egészen Zrínyit lehellik-e az ilyetén kifejezések, hasonlítások:

„De benn volt szívében *szerelem dárdája,*
S mélyen gyökeret vert, *mint hegyi nagy szálfa.*"
3. versszak.

„Hogy keblem dobogjon oly *rémítő vadúl,*
Mint amely paizsra nehéz nagy dárda hull."
6. vsz.

„Csak te vagy előtte nyomos, s *kedves szemfény:*
Én setét s *könnyű, mint szélvészben egy fövény.*"
10. vsz.

ló *mint sólyom,* futni *mint vert hadak.*

Vagy a leírásokban az a lépcsőnként-emelkedés; p. o.

Hogy megint megtudjam, ki a *bajnok Dalma,*
Kicsoda Dalmának *ragyogó leánya,*
Dalma leányának mily ékes orcája,
S ékes orcájánál kedvesb mosolygása!
7. vsz.

Vagy a mondottak resummálása, különböztetése, fejtegetése; p. o.

S vive nagy szívében *halált és életet:*
Életet magának és a szép Jevének,
Haragot és halált vitéz Döngörének;
Halált és haragot mind ő ellenének,
De kedvet, életet magának, Jevének.

27. 28.

Lehajtott bús fején meglebbent fátyola,
S látszott szép orcája *csak gyengén* általa:
Még sem olyan gyengén, hogy ne lássa Csaba.

33. 34.

Megrázván a dárdát fölemelt kezében
Kiveti, s elment a *szélnél sebesebben:*
Még sem oly sebesen, mint ő volt mérgében.

44.

Látván *tóvá* lenni tündérvölgy patakát:
Nem is tóvá, setét hullámos tengerré . . .

111. 112.

A *rímek,* mint: fiával s avval; halom s halmon; vagy ugyan azon szónak ismétlése ríműl, mint a fennemlített helyen (27. 28.); vagy ugyan azon két szónak alternatívus ismétlése rímnek, mint halad-marad-halad-marad (100. vsz.)

Az *articulus* kihagyása:

Ott reppent elejbe (egy) jövendőlő madár.
Setétség lett urrá (az) ékes tündérvölgyön.

a *névmásoké,* p. o.

Kicsoda (az, ki) engemet fölkeltett álmombúl.

Avúlt grammatikai formák: hallott (a hallik régi passívumtól), bízvábban (többet, jobban bízva), isteni (istene), stb; s egyáltaljában az elbeszellésnek az a különös és saját valamie, amit csak érzünk: mind ezek együtt, nem egyedűl Zrínyire emlékeztetnek-e? Ne kérdezd itt, hogy *csak* azért javallom, szeretem-e, mert ezen régi költőnket idézik elünkbe? Vizsgáld meg a felhozott helyeket, ha vajon nem párosítnak-e annyi szépséggel ritka erőt is, melyet más és szokottabb módokon adni alig lehetett volna.

De azon *régi színre*, mely az egészet feltünően bélyegzi, nem ügyelve is; Vörösmartynak legsajátabb oldala épen ezen praetensiótlan kisded mívben, távol minden idegen állató részektől, egész tisztaságában mutatkozik: t. i. a *romantika*. Fabula, személyek, szabadon lebegnek az ég alatt, egy költött bűbájos világban, mely phantasticus teremtésekkel teli, tulajdon törvényeknek hódol, s mely, ha Vörösmarty egyéb munkáiban inkább mint plastikus tündöklik, itt tökéletesen mint festőt tűnteti fel.

Csaba, a költemény hőse, egy valóságos Paladin, ki elragadtatott mátkáját a Nap tündérfiánál annak lakában felkeresi, a tündér mindennemű rettenetekkel vissza igyekszik őtet ijeszteni, de a hős csak leánykáját tartja szeme előtt, s bízván talizmánjában, a Kármán bájkardjában, el nem csügged a veszélyes pályán. Ekkor a Napfi a habok leányát hagyja felbukni mélységéből, s ezzel kísérti szerelmét, de hiába: Csaba rendűlhetetlen ekkor is; ő keresztültör minden akadályokon, míg e tündérnek lugosáig elhat, s tőle ki-

víja keresett gyémántját. A tündérvölgyi természetphoenoménak előadása világosabb lehetne; a *hableány* képe pedig Jevét egészen árnyékba borítja: de azért ettől a hableánytól a világért sem engedném elvétetni csak egy vonást se. Aetheribb alakot Vörösmarty még nem festett, s itt maga magát meghaladta. Én tetszőbb naivságot, érdeklőbb ártatlanságot nem tudok képzelni (120—143. vsz.). Ez a derűltség, ez a lágyság és transparentség a színekben talán felülmúlhatatlan. Ennek átellenében mennyi az erő és orientális sajátság Csaba *búvában* kedvese után! (6—15 és 55—72). Ím, barátom, telik az ív, s én nagyon is érzem, hogy erről a munkáról még semmit sem mondtam. De *ezt* ne is vizsgáljuk. Lépj be ismét tündérvölgyébe, lásd — és ámúlj el.

II.

„SALAMON KIRÁLY.“ *)

Sokan azok közzűl, kik nem minden előkészűlet nélkül itélnek valamely poétai mívről, nem tudják javallattal nézni azon gondolatot: Salamont tragédia hősévé tenni; mert a tárgy nekik nem drámai, de Salamon sem tragikus charakter, s ezen kivül szerzője Vörösmarty eddig csak az eposzban fénylett! Ezeket volt hallani a mívnek hirdetése után, s hallani majdnem mindenfelé most is, pedig annál több praetensióval, mióta a könyv kézen forog, mert senki azt, mit nem keresett, nem is találta. Hogy ily előitélettel váratott a munka, nem nagy baj; de baj, hogy a munka azt meg nem cáfolhatta. Ki itt a hibás, a mív-e, vagy az olvasó, alább talán világos lesz.

Mely tárgy nem drámai? Erre ugyan különböztetés nélkül nem tudnék felelni. Számtalan, sőt a legtöbb históriai tárgyak, magokban, azaz úgy mint azokat a történetkönyv adja, nem drámaiak; de nagyobb-

*) Szomorújáték Vörösmartytól, Pest 1827. (Megjelent a Tudom. Gyűjt. 1827. V. köt.).

kisebb mértékben azokká lesznek a müvész keze alatt, s a nagy müvészé alatt talán minden tárgy az lehet. De neki érzeni kell azt a szabadságot, melyet a müvészet géniusa ád, hogy kénye szerint hajtogassa, messe, toldja, elrendelje a történetet; neki érzeni kell, hogy tőle belső igazság kivántatik, nem külső, s hogy noha jó ezt is fenntarthatni, amannak mégis mindenkor alá van rendelve. Salamon oly tárgy, mely nagy-távol áll a magyar előidőben, melyet a história csak fél világosságban és sok hézagokkal nyújt; s így nem csak megengedi, de minden esetben szorosan meg is kivánja, hogy a müvész teremtsen, s célja szerint vigyen bele színeket, csak azok a világításhoz, melyet a históriának *kell* adnia, illjenek, s hogy így hamis vegyűletet ne adjanak. Ekkép Salamon épen oly drámai tárgy, mint a Richardok és Henrikek Shakespeare mindenható szellemének, melyektől senki csodálását meg nem tagadhatja.

Igazságosabb az az ellenvetés, hogy Salamon nem tragikus charakter; s recensens is úgy hiszi, hogy históriai charaktere nem az, mert Salamonnak minden ereje mellett is nincs magánállósága, s bosszankodnunk kell, midőn látjuk, hogy értelme ott sem bír tüzével, szíve gyengeségeivel, hol az, hasonló környűlményekből már tanulhatta volna vigyázattal intézni lépteit. Látjuk, hogy Salamon ezen vétkeiből soha ki nem gyógyúlhat, hogy a legnyilvánságosb és legbiztosb barátság, a legnemesb áldozatok benne tartós bizodalmat nem gerjesztenek; hogy ő azt, amiért küzdött, ha nyertes, nem tudja fenntartani; hogy oly könnyű va-

lami, ami az időnek minden leblétől ingásba jő — azon felül, ha átellenében minden nagyot és dicsőt egyesűlve látunk: nem óhajthatjuk, hogy nyerjen, tartósan nem csodálhatjuk, biztosan nem szerethetjük; leginkább sajnálatot fog gerjeszteni — de ily charakter szűkölködik a szükséges tragikai mélység és méltóság nélkül. S így, tragédiának fő személye ő belső szüksége szerint már nem lehet, s akkor sem, mikor az bukását adja elünkbe. Tudom ugyan, hogy a költőnek históriai charaktert is szabad néha módosítania, de Salamonnál ekkor a charakterrel az actió is elvész. Salamon tehát nem tragikus, de ki mondhatja, hogy nem *drámai* charakter? Sőt nagyon is az. Ő nyugtalan, mindég és folyvást változik: szenvedőleg, mert fogékony minden leggyengébb külső behatás iránt; cselekvőleg, mert belső s külsőkép szűntelen mozog, s ha maga nem is, ide kölcsönzi nevét, s mozgatja körét. Ily charakter minden megállapodást kizár, s így igen is drámai. Fő személy is lehet a drámában, azon álláspontnál fogva, melyet elfoglal, s mely miatt a történők őmiatta történnek. De míg a fő siker előkelőképen *őtet* illeti, addig tragédiának nincs helye, hanem históriai drámának, milyenek az új kor költőinek sok mívei; s ez a Vörösmarty Salamonja is a legszorosabb értelemben *históriai dráma.*

A harmadik pont, mely szerint Vörösmarty kizárólag epikusnak tartatik, sok méltatlanságok kútfejévé válhatik. E miatt nem látja senki az ő érdemeit a lyrai költésben; s ez fogja legtökéletesb drámájától is a méltó becsűlést megvonhatni. Nincs itt annak

helye, hogy rec. azt vizsgálja, lehet-e, s mennyiben lehet egy költőnek ezen két, leginkább különböző, formában szerencsésnek lennie? s csak arra int, hogy az előitélet mindenkor a legfonákabb vélemények anyja; hogy a génius, ha akarja, minden formában *nagy* lehet, ha nem is azonegy mértékben; s hogy Vörösmarty drámákkal kezdte költői pályáját.

Vörösmarty Salamont még 1821-ben írta, s felőle egy szép epistolában *) emlékezik is. Azóta aesthetikai tekinteteinek tetemesen meg kelle változniok, s ez a jelen való kidolgozás, tanuja azon stúdiumnak, melyet az új dramatikusokra, s főkép Shakespearre fordított. De, valaminthogy feltehetjük, miképen ő az első dolgozásban a históriát félénk szorossággal követte, mert a fiatal müvész zsengéiben sokszor fél vonzódásait szabad fékre bocsátani; úgy itt is ritkán látjuk a történetkönyvtől positivus módon eltávozni, s ha mikor teszi, mint midőn a király anyját még a mogyoródi veszedelem előtt hagyja elhúnyni, müvészi célokért teszi, s a kicsinyben is a mestert árulja el. Hogy pedig kevésben távozott, jele, hogy tárgya igen is alkalmatos a drámai formára.

Drámánk oekonomiája sok belátással van elintézve. Az *első felvonásban* ugyan még haladás nincs, csak készület; de ez bévezet a király s a fejdelmek udvaraiba, hol a fő személyekkel megismerkedünk; és Salamon gyanús szíve hullámzásai, hitvesének dölyfe,

---

*) *Virág Benedekhez.* Lásd Szépliteratúrai Ajándék, 1822, 132. lap.

Vid álnoksága tekintetet hagynak vetnünk a jövendő borongó képére, melyen ködárnyékok határozatlan, de sejdíthető mozgásokkal vonúlnak el. Azonban a harmadik scéna, kezdete már a fejdelmek közt kötendő békének, s közvettlenűl összefügg a nagy történetlánccal, melynek első szemét teszi. De a jövő felvonásokban már sűrűbben s mind inkább elevenebben tolják egymást az actiók, egyik a másikból fejlik ki, míg a katastrópában mindenek egy pontban oldódnak fel. *(II. Felv.)* László, ki, hogy magát védő karba tehesse, a lengyel földre mene segítségért, üresen jő haza; s azon habozásban, mitevő legyen ő s Géza, lepi meg Dezső püspök, s hajlandókká teszi a két fejedelmet a frígykötésre. Hasonlót vitt véghez Ernyei a királynál s Esztergam mellètt a Duna szigetén a felek közt megköttetik a béke, s Ernyei és Vid kezességűl a fejedelmeknél maradnak. De épen ez által lőn, hogy a jónak csakhamar eleje vétetett. Vid élt, s ott élt, hol béke lakott, ő pedig a békével nem tud egy ég alatt élni: felbujtja tehát a lelkeket a fejedelmek körül, László feloldja őt társástúl a kezességtől, s így elkerülhetetlenűl meg voltak vetve magvai a kitörendő polgárháborúnak. Mert most *(III. Felv.)* a kezesek visszaküldése frígyoldásnak magyaráztatik; ehhez járulnak Sóphiának büszke szívből eredt izgatásai, a király a legfenébb indúlatok martalékja lesz, dühödik az őt kínzó hitves ellen, de hisz neki még is, dühödik a világ ellen, mert mindenütt álnokságot s incselkedést lát: s ime ebben a szempillantásban jő Vid — s az első szerencsétlen lépés megtétetik. Sejti ugyan Salamon

mindég, hogy Vid nem a tiszták közzé való, s még is vonzódik hozzá, mert ez gyanakodásait táplálni tudja, s az ő ügyéért látszik serénykedni, mikor magáért fárad. Salamon neki most teljhatalmat ád elkövetni bármit, ha rosszat is, csak hogy forrjon a világ: a nyugalom, gyilkosa. Csak veszélyek által felejtetheti el képzelt szégyenét: s ezeket óhajtja, bármely eszközzel, foganattal. Ernyei ugyan ekkor is ki tudja könyörögni belőle Vid visszahivását, de ez szélszárnyakon robbant el, félve, nehogy Ernyei a habozó király csapongó indúlatjait ismét medrökbe visszasimítván, feltételében meggátoltassék. László azonban bölcs előlátásból a morva fejedelemhez indúlt segedelemért egy harcos jövendőnek esetére. Géza Ingoványban vadász. Vid ott álorcásokat rendel el, kik a fejedelmet orúl megöljék. De Bátor által, ki ezeket meglesé, gátoltatik feltétele végrehajtásában. A dolog tudatik, s így a frígy már annyi mint ha felmondatott volna. Salamon ezt fájlalja:

„A mi békeségünk
Szépen virágzott! Vid, te ördögöm vagy.“

79. l.

de többé vissza nem léphet, s a dolgot orvosolni nem lehete. Haboz ugyan Salamon itt is, ha kövesse-e Vid tanácsát, ki Gézát Nagyváradon haddal elnyomni sürgeté; haboz, mert benne a jó s rossz principium örök küzdésben van egymással: de midőn most az ördögfi Lászlónak haddal jövéséről tudósítja, azonnal rááll. A jámbor apátúr, ki ezeket történetből meghallgatá, Gézát serény követ által ója a veszélytől. Ez kapi-

tányaival hadakat szedet, s *(IV. Felv.)* a kemei mezőre száll bevárni a királyt. A csata nagy tűzzel megered, a három fejedelmi hadnagyok, kik Vidtől elcsábíttatva általmentek a király részére, elveszének, mivel jelök a királyiaktól a harci hévben nem vigyáztatott; s Géza ekkép meg vala győzve, árulás által inkább mint rosszúl vitt védelem miatt, s futott. *(V. Felv.)* Azalatt László morva segédet hoz, s Mogyoród táján a futamó Gézával találkozik, kit még csak Bátor kisded de hű serege ó meg a vég veszélytől. Salamon Bátorral viaskodva lép fel, s Lászlót lelvén, igen meghökken, egy népmonda ötölvén eszébe, mely szerint László mellett egy angyal küzd, vele megvíni átall, ő, Lászlóval korának legnagyobb hőse. László ismét a régi kötésre emlékezteti, s neki ennek megtartása s Vid kiadása mellett békét ajánl, de hiába: Salamon a belső gond s gyanu férgét már el nem ölheti; új harcra készűlnek a pártok, sorsok vég elhatározására. Tábort ütnek a vezérek. Salamonhoz anyja halálának híre érkezik. Fájdalom s bús előérzés szállja meg:

„De mért ez a nap, hah, mért épen ez,
Ez lett halála napja s gyászomé ?

131. l.

De nem elég, hitvese is elment udvarából, vissza nem térendő, míg „egész királylyá nem lesz.“ Itt a keserűség fanyarúsága futja el szívét; elmetszve lévén most minden vonzó kötelek, egyedűl áll, csak egy ördögtől kísérve mindenütt, s így a harc belső szüksége tökéletesen megért. Egy felsőbb hatalom mindazáltal virrasztani látszik felette: midőn el akar rohanni,

egy tébolyodott remete állja útját, ója a viadaltól, mert ez vesztét hozandja, mint a csillagokból olvashatni. De Salamon:

„Tűz és halál! hát minden ellenem van?
S rám küldi a sors minden ördögét?“

134. l.

Fenyegetés, átkozódás omlik ajkairól, s még is az öregnek szavai bemarták magokat szívébe, s ő *ezeket* akará magával elfelejtetni, midőn mondójokat elviteté. Fájdalom, elkeseredés és bosszúság dúlván belsejét, angyala az agg Ernyei jő hozzá, s ellenállhatatlan hatalommal szól szívéhez; kínhabjai lecsillapodnak, ő gyermekké olvad, s békét igér — de ördöge az alatt nem nyugodott, a legszerencsésb pillanatban jő Ernyei jól intézett mívét szerterombolni:

„Azt mondja minden: hol van a király?
Bátor vitézek serge jő reánk,
S félénk vezérünk itt elveszni hágy.“

142. l.

Jól ismeré királyát Vid, s ez a szó elég vala minden belső hangot benne elnémítani.

„*Hah! nem lehet hát! sorsom visz magával.*
Ki, kard, örökre! hagyjd el a hüvelyt:
Félénk vezér még nem volt a király.

Ott.

Harc. Viden a poétai igazság kiszolgáltatik; Ernyei felett a csata kétessége legfájdalmasb alakjában mutatkozik. Salamon ismét Lászlóba ötölvén, megrendűl:

„Víjon meg aki ördög, mint te vagy,
Én emberekkel harcolok.“

153. l.

és seregét elhagyja. Ez meghódol Lászlónak, s Gézát királyává kéri.

Szerencse, hogy oly időben élünk, melyben a francia szűkmellűség rajtunk már el nem hatalmazhatik. Vörösmarty annak korlátait, jobb példán, merészen áttöri, s a hely és idő egységéért nagy történeteit nem csonkítja meg. De annál szentebb előtte az *actió egysége*. Itt minden mívelet természetesen, sőt szükségképen a másikból fejledez; s aki azt vélné, hogy a kemei ütközettel a drámai bevégződik, azt látszanék felejteni, hogy Lászlónak is *el kell* még jőnie, hogy sem László e harcban meg nem nyughatik, sem Salamon magát addig győzőnek nem tarthatja, míg csak felét verte meg ellenségének. Az epizódról utóbb szólok, mert az, míg epizód, kettőséget nem hozhat semmi poétai formába.

De *egészsége* is van ezen drámánknak. Valamint az okok, úgy az okozott s a következések ki vannak merítve. Minden mívelet elegendőkép van motiválva, de a siker is megfelelő proportióban van mindég az okkal. Sehol nem gerjesztetik figyelem, mely ki ne elégíttetnék.

A *kerekség* kevesbbé van elérve. Tudja ugyan rec., mit akara a költő Bátor és Jolánka szerelmes epizódjával: de ha egy részről célját elérte is, más részről ártott a praecisiónak, mely nélkül nincs kerekség. Nem is azt érti itt rec., hogy minden epizódot

egyáltaljában, vagy különösen ezt itt természeténél fogva nem tűrheti a dráma; sőt igen, de ki ne fityeg-jen belőle úgy, hogy ha elmetszenők, hiánya meg sem éreztetnék. Úgy szövessék az a főactióba, hogy katastrophája ezétől függjön, vagy ennek katastropháját megszerezni segítse. A költő itt nyugpontot akart phantásiánknak hagyni, s a fanyar érzéseket Jolánka első scénájában kellem-érzéssel enyhíteni; de többi scénáiban ismét fájdalmat gerjeszt, s fájdalmat, míg a lyány meg nem őrűl. Továbbá, Bátort a költő nyilvánságos előszeretettel dolgozá, s Jolánka által egy még ismeretlen oldalát akará kifejteni, melynél fogva mind a maga körében inkább feltűnjék, mind szívünkhez közelebb álljon. Utóbbi célját ugyan elérte, de nem egészen; sőt Bátort kétes világosságba iktatja, mert ő, ki aziménť égett érte s őrülésbe ejtette a leányt, csakhamar el látszik őt feledni. Látszik ugyan róla (145. l.) még egy kis monológban emlékezni, de egész valója ezután is a régi marad, amit különben Bátorról fel nem kellene tehetni, mert amit ő ifjui erejével megragad, azt nyom nélkül el nem hagyja síklani. Jolánka hova tűnik el? azt ugyan épen úgy nem kérdezem, mint azt sem, hova Thekla a Wallensteinban, de recensens ideája szerint volt volna mód az eltűnt bájképet Bátor lényébe átolvasztani, s rec. erősen meg van győződve, hogy ha a költő ezt feltételéűl tevé, charakter-remekjeinek galleriája egy új hasonlíthatatlannal öregbedett volna. Kiszakasztva a drámából ez az epizód, egyike a legszebbeknek, melyek valaha költettek. Bátor és

Csatás viadala leggyengébb része Vörösmarty minden munkáinak.

De dicsérhetjük-e eléggé költőnk ügyességét a harcokkal való bánásban? E részben lesz világos, hogy Vörösmartynak nem középszerű hivatása van a drámára. Kikerülni a hárcot nem lehetett, s ámbár azok, kik azt drámáikban elbeszélltetik, ezerszer jobban cselekszenek azoknál, kik azt egész (theátrumi) valóságokban hozzák a szinre, Vörösmarty itt egy fentebb való pustulátumot teljesített: nála a harc drámában megy véghez, de ő *azt drámaivá tette*, s ezen ismerszik Shakespeare tehetős tanítványa. Ő a harc kimenetelét nem bízza a vak szerencse kényére, a történet makacs játékára; ő az egész történet kerekletével ismertet meg már előre: meg a két rész eszközeivel, a vezérek érzéseivel s tehetségeivel, meg a köz ember okaival is (97—100. lap) — azonban ezt kisebb-nagyobb mértékben teszi az epikus is: de *ő a masszák* határozatlanságának formát ad, a csapatokat mindannyi individuummá olvasztja s így mutatja, miként ezen individuumok viszonyaiból fejlik ki belső szükségnél fogva ilyen vagy amolyan vég: s ez a belső szükségnek megléte az, mit a dráma e részben kiván. De Vörösmarty még egy felsőbb hatalmat is hagy átvonódni drámáján; mely meg nem engedhetvén, hogy a nemzet java egy magányos álnok emberért feláldoztassék, a jámbor fejedelmeket mindég megőrzi a vég veszélytől, ezekben hitet s jobb reményt táplál; másfelül Salamont félelem lankasztja; s az az ok, melyért Salamon Lászlóval meg nem mer vívni, nem azért helyes, hogy

a történetkönyv beszélli, hanem, mert a tizenegyedik század köznépében ama környülállásoknak kelle ily hitet találni: mert a köznép az abstractumnak, kivált ha szokatlan, mindég alakot szeret keresni, s tegyük hozzá, szereti ezt a mívelt is, a poéta pedig keresve keresi. És Salamon, a papos Salamon, midőn ily valamit saját tapasztalása is igazolni láttatik, megóhatná tőle érzetét? Itt megvan a belső szükség, és becsület a költőnek, ki inkább költő akart lenni, mint metaphysikus. — S ezen második eszköz által a drámának vége felsőbb világosságba van helyhetve, s ünnepi érzést gerjeszt a nézőben, ki mintegy parton érezvén magát a hosszú küzdés után, derűlve pillant egy szebb jövendőbe, mely a dicső fejedelmek alatt nyílandó a nemzetre. Itt már egy ér sem ver Salamonért. Mondám már, hogy ez a dráma nem szomorújáték.

Vörösmarty ezen mívében is mint jeles *charakterfestő* ragyog. Annyi históriai hűség mellett, mennyi poétai igazság! mint van minden helyhezeteken végig víve a hullámzó *Salamon!* Ő érzékeny és ingerlékeny, tele becsületszomjjal s büszke önérzéssel; majd geniális erőben és tűzben háborgó és lobbanó, majd ismét elcsüggedő; de mind a két esetben magától semmit sem kezdő, más által pedig mindég könnyen elhatároztatható: tudnillik ő roppant cselekvő erő mellett semmi akaró erővel nem bír. Anyját, hitvesét szerető, Ernyeit határ nélkül tisztelő, rokonaitól csak ármánykodó kezek által tolatik vissza, mert a bízatlankodás charakterének fő vonása, s még Vid iránt sem gyanútalan, de ez annyira körülvette hódolásaival, s maga által

szerzett bajaiban oly szükségessé tette magát neki, hogy rajta már ki nem adhat. Szánást nem tűr, s kevés szeretetet tapasztal, de maga hasonlíthatatlan vitéz, s a vitézséget az ellenben is becsűlő. Az orgyilkolástól egészen tiszta, a rokonai ellen való háborút igazságosnak tartó; Ernyeinek okait még is szívesen elfogadó, büszkeségének, melyet Vid ingerelni szokott, martalékja lesz.

Ily élet szőnyegén a legkülönfélébb színek játszván, a legellenkezőbb formák belé szövődvén, még is el nem takarhatják soha az alapfonalakat, melyek minden tettén keresztülvonúlnak: a királyi érzést s a szív jóságát; valahányszor ő balúl cselekszik, indúlat és tévedés viszi: akaratja soha sem. Ő így minden ellenkezései (Widersprüche) mellett is consequens magának mind végig, mert hasonló okok benne hasonló sikert hoznak elé. — Az érzés, melyet bennünk gerjeszt, sokféle. Eleinte a fájdalom a főbbik, mert látjuk, mikép ez a fiatal király mások fortélyai által szenved, s mint szeretne e nyommasztó homályból kigázolni, csak lehessen; s nemessége csodálatot érdemel, midőn a legiszonyúbb belső háborúk között eltökéli magában, hogy tűrni fog, és szenvedni, és boszútól tartózkodni, hogy a haza polgárharc által ne vérezzék. Nem tartóztathatom magamat önnön szavainak felhozásától.

Salamon (gondolkodva)

Önként leginkább én akarhatok?
És legszebb jót akarni? jót akarni,

Melyben lerontom szívemnek felét,
S szabad röpűltét elfelejti lelkem?
De így is törve, így is összezúzva
Nem mondok ellent. Azt a háborút,
Mely itt marad meg (keblére mutatván) elviszem magam,
S ha ingadozni láttok útamon,
Ne szóljon meg gyalázó nyelvetek,
Mert én egy ország harcát hordozom.

(elmerűlve)

Király! ország! Országom nincs nekem,
Egy harmadával, egy szép harmadával
Szűkebbre szabták azt a végzetek.
Vagy mit beszéllek? — Béke hát velünk!
Békét kiáltson minden, s bűnajakkal
A had nevét bennem ne keltse fel.
Én harccal álmodom bár éjemen,
Békén köszöntöm a kelő napot.
Vigyétek hírül: én már áldozám.

(el.) 37. lap.

Utóbb gyöngeségéért sajnálni kezdjük, míg vaksága bosszankodást nem fakaszt. De most egymást tolva jőnek a legkeserűbb csapások, melyeket a költő igen ügyesen az utólsó felvonásba tett által, s oly rendben, mely a páthosznak lépcsőnként való öregbítését eszközli, míg végre fájdalommal vegyűlt szánakodásunk a legfőbb pontra hág. Ekkor jő Ernyei, nyugasztaló s érdeklő ékesszólásával, a jobb érzés felbuzog ismét a fiatal szenvedőben:

Ősz ember! engem gyermekké tevél,
Elolvadoznak minden képzetim,
És nem tudom hová hajoljak el.

141. l.

s végre győz rajta:

Irtóztató! vedd el hát kardomat,
Én több csatára nem megyek, mig élsz.

142. l.

Itt ismét befogadtuk őtet szeretetünkbe; de jő Vid a maga „félénk vezérével“; a megsértett büszkeség, a szégyentől félés egyszerre minden érzést kiirt kebléből, csak a legsajnosabbat nem, tudnillik a magánállóság vesztének fanyar önnérzését: ő többé nem cselekheti a jót, melyet akar, a történet szele kiragadta sarkából!

„Hah! nem lehet hát? sorsom visz magával“.

s elrohan vesztébe. Ezen utolsó felvonásban látszik leginkább a költőnek iparkodása hősét tragicussá tenni, s bizonyosan az lett volna, ha Salamon valaha az lehetne. De Vörösmarty pathetikájának ez a rész örökké legszebb termékei közzé fog tartozni.

Müvészi ügyességgel hagyá a költő átcsillámlani a királyt minden viszontagságai közt: hatalmával mindeneken felül ragyog a csatatéren; maga a dölyfös királyné érzi a szenvedőnek és csüggedőnek méltóságát, s Vid, ki akaratjával és szívével játszik, remeg a haragvó előtt.

A kivitelre nézve is Salamon tökéletesen drámai maradt, s szenvedése soha sem lesz elégiai. A költő neki öt monológot adott, melyek Salamon öt fő szakaszait mesterségesen jelelik.

Vid ha históriai charakter nem volna, s a költő tetteit nagyravágyás által nem motiválna, azt is vél-

hetnéd, hogy csak Salamon rossz princípiumának személyesített képe; s Rec. véleménye szerint *ennek a német embernek* több individualitást lehet s *kell* vala adni. Ő céljánál s eszközeinél fogva egy a maga nemében igen közönséges gonosz, s nevezetes gonosz nem lehet, mert semmi, csodálatot vagy tán tiszteletet érdemlő tulajdona nincsen. Gonoszságainak indító oka a haszonvágy; eszközei a színlés, ármány; de *kegyetlen* módot sem átall ő használni, mint orgyilkosságot, sőt háborút is; emberhalál neki légyhalál, noha maga gyáva, mivel neki az élete fő kincse; maximája: „fordúlj palást! szelünk megváltozott.“ S e szerint ő hol büszke, okoskodó vagy ellenkező, hol mászó, színre könnyen-hajló, hallgató. Így gondolván magának Videt a szerző, csak a kivitelben maradt mezeje ezt a charakterét valamennyire kiemelni. És erre nézve szerencsés volt. Nagy ügyességet ada neki, minden bal környülállásokból kigázolni, s magán sok hatalmat, azzal érzése ellen is élni. Egyáltaljában véve, Vid nem sokat szól, s az épen fő fortélya, hogy mindennek meg tudja lesni idejét: hallgat hol szükséges, s nem szól minekelőtte a sikerről nem bizonyos; a hű jobbágyot hasonlíthatatlanúl játszsza királya előtt, privátus feltételeit jól el tudván takarni; fulánkait pedig elrejti beszédében hogy célzása magát el ne árulja, de nem csalatik. Csak az látszhatnék egy kis gyanút gerjeszteni mestersége felett, hogy az egész világ ismeri, s maga Salamon tökéletesen benne soha sem bízik: de mindenki ismeré a királyt s embereit, s nem kételkedheték, hogy bal tettei csábítás következései;

Salamon pedig természeténél fogva bizatlankodó, de a jókhoz mégis természettől vonatva; s látván miként ellenkezik ezekkel Vid mindenkor, miként ő másokkal alattomosan bánik, tanácsain pedig soha áldás nem nyugszik: lehetetlen hogy minden gyanukat kizárjon melyéből; de ki már nem adhat rajta, mert az általa szerzett bajokban reá is látszik szorúlni.

Minden gonosz, az is ki ex professo az, és ezt érzi, magának ebben nem tetszik, s a gonoszságot nem célnak veszi, hanem eszközűl használja; azért szereti magát önmaga előtt mentegetni, s okokat vadász és talál is mindég, melyekkel önnön vádait megsemmisítse. Így Vid is első monológjában, s a többiekben is részint; de Vid oly exaltátióval szól, mely öntetszést árúl el, s oly bosszúsággal, mintha a megsértett volna, s nem a sértő. Első monológja (I. Felv. 1. Scéna) erős, tömött, kerek, s nem minden theatrális pompa nélkűl való, s azért színen bizonyosan nagy szerencsét teendő.

Géza, László, Ernyei, Dezső és *Bátor* öt szeretetre méltó charakter; fő oldalok a drámában *a hazafiság*, köztök *Géza s Ernyei* analógok, mint *László és Bátor;* mind a négy egyformán békét ohajtó; nyílt lelkűek és hűvek, s „rokon ellen sírva csatázók“; de az elébbeni kettőben, kik korral ezeket meghaladják, a szelídség, tanács és engedő tűrödelem kitetszőbb, Ernyeiben erővel is párosúlva; ezekben sok tűz van, roppant erő, mindég kész cselekvőség s ingerlékenyebb lélek: de Bátorban korához képest, *délceg* tűz, hamar lobogó elme, nem kevés exaltátió, s epizódként lovagi

szerelem, mely rózsafényben tünteti fel ifjuságát; Viddel való scénájában pedig élesség is; vitézségre nézve Ernyei és László közt áll, azt ifjui tüzével haladja meg, ennek erőben enged. Dezső jámbor, hazaszerető s bölcs tanácsos, s beszédei a tanult s lelkes *papra* emlékeztetnek.

A három hitetlen hadnagyok festésén bizonytalan kéz látszik. Az első felvonásban *Szónok* nem sok lovagi érzést mutat, s midőn *Bikás* a vitézi dicsőség mellett buzog, amaz csak pénzszeretetet nyilatkoztat ki, s pedig princípiumokon épűlt pénzszeretetet; Bikásban sok tűz és serény cselekvőség lakik, s a csupa *harc* szóra már kardhoz kap, midőn Szónok még fontolgatásra int. A második felvonásban Vid űzi csábítgatásait, Bikás itt tiszteletet mutat az oroszoknak fogadott hit iránt, s önnön kegyes urától megfoghatatlan könnyelműséggel elpártol; Szónok pedig, kit azelőtt nem igen látszott a harc kivánása bántani, most egyszerre pompás beszédet tart a béke ellen, s az elpártolásra kezet nyújt, csak ez által háborúra nyújtson alkalmat: s pedig van háborúja akkor is, ha Vidnek megszegvén igéretét, urainak marad híve. De nem sokára egy új motívum találkozik: ő csak *egy* főt akar tűrni maga felett, s igen nemesen azt óhajtja: „olvadjon egygyé megszakadt hazánk“! De mi ennek következése? ismét béke, melyet hiszen ő utál. S ily nemes célt ő undok hűtlenséggel akar eszközölni? S lehet-e az hű hazafi, ki jó urát ily rútúl elárúlja? Mert ő nem pártol el tőle nyíltan, hanem biztatásaival még elandalítja elébb, hogy rá annyival biztosabban mér-

hesse a halált. Bikás mind ezekben megegyez. Úgy látszik, hogy ily nemtelen tetteknek nem szabad ily nemes motívumot alá tenni, s a két charakterben világosan igen kevés a consequentia. Midőn Bátor rájok bízza az általa megfogott gyilkost, s ezek, noha tudván tettét, mégis eleresztik: már a király részére dolgoznak: t. i. a corpus delictit eltávoztatják. Szónok a vérmezőn, árúlása után, halálosan megsebesíttetik, s nem látván rajta megbánást, örűlünk, hogy neki érdemlett sors jutott. Máskép vagyunk Bikással: mikor az hűtelensége következésit látja, bánat forr melyében, sínli az önszerzett gyalázatot, s dicső halált keresvén, becsűlésünket visszanyeri; s a költő arra méltatja, hogy a királytól ejtessék el. *Petrudnak* legkisebb magánállósága sincs, és kevés sorai közzűl ez a kevés szó kimeríti: „Ha háborútok kész lesz, híjatok“. Neki csak harc: ő nem kérdi miért, vagy ki ellen, ő megy arra, merre viszi akárki; de egyszerre megszállja őtet is a nagy hazafiság:

„S ha egygyé olvad nemzetünk talán,
Rokonra többé nem viszünk hadat“.

113. l.

Igen de akkor neki nem lesz harca? Ő is halálosan megsebesíttetik, s ekkor látván törödelmét és szíves bánatját, észre veszszük, hogy ő valóban nem pártos indúlatból, hanem gyengeségből csábíttatta el magát, és sajnáljuk. De az a kép, melyet Ernyei ad felőle apológiájában, csakugyan nem illett az élőre. Hol nála a rendűlhetetlen lélek, a nagy szív stb stb?

Nagy mértékben szerencsés a költő az *asszonyok* festésében, kik e szűk mezőn is ki vannak merítve. *Neste és Zsófia* tökéletes ellenképek: amaz szelíd, engesztelő, emberi, hű s bánatos anya; ez nagyravágyó, izgató, a kegyetlenségtől nem egészen ment, dölyfös, hűtlen feleség; amaz ellenállhatatlanúl vonz szíve mélyéből, királyi érzéssel, felbuzgó szavaival, és csak Salamont nem hatja meg; ez mesterné a tettetésben, minden hangot egyforma ügyességgel vesz ajkaira férje eltántorítására; amaz erénynyel királyné, nem félti méltóságát a világtól: ennek ön érzése súgja, hogy neki e polcon kell állania, hogy ragyogjon. Nesténck a költő a legszebb poétai igazságot szolgáltatja ki, midőn a nagy bánat előtt hagyja elhúnyni, mely fia veszedelme után annál sajnosabban végezte volna ki.

Jolánka a leg szeretetre méltóbb teremtés. Ez az egyszerűség a rajzolatban, ez a lágyság és átolvadás a színekben, ritkán éretett el. A még szabad szívű leányka naivsággal bájol meg; a szerelmes, rózsaszínű melancholiájával olvaszt; s fájdalmának, mely annál mélyebb, hogy kedvese szerzé, szükségképen fel kell dúlnia ily gyöngéd lénynek szellem-alkotását: s így a költő beteg lélekkel hagyja eltűnni, s mi azon suppositummal nézünk ntána, hogy ő megőrűl; de az épen a geniális vonás, hogy ő ezt nem festi, hanem éreztetni tudja.

Nem tévednek, kik ezen drámában sok helyt declamátiót találnak; de Rec. itt arra kiván emlékeztetni, hogy a történetet maga a régiség helyheti már valamelyes félköltői világosságba, s hogy a charak-

terek hiányzó különféleségét az által kelle kipótolni, hogy azokat poétaibbá tette: itt pedig az a mesterség, azt mértékkel és consequentiával tenni, s ez el van érve. A nyelvre és versre nézve pedig, Recensensnek itélete szerint ez a mív minden nagyobb poétai munkáinkat nagy mértékben meghaladja.

S így e dráma azt a buzgó ohajtást gerjeszti a Rec.-ben, hogy Vörösmarty oly kedvvel folytassa drámai pályáját, amily erővel és szerencsével lépett fel rajta, s hogy még szekrényében nyugvó többi színjátékaival is minél elébb ragyogtassa literatúránkat.

III.

KRITIKA. — MAGYAR FOLYÓIRÁSOK.*)

Kritika nélkül nincs literatúra; lehetnek könyvtárak — de literatúra nincs, valamint lehetnek emberek, de azért még nincs státus. A literatúra státus; és státust igazgatószék nélkül nem képzelhetni: s a kritika, igazgatószéke az írói státusnak. Nélküle a sok ezer író, ha volna annyi, nem egyéb, mint szélylyelhányt tag: nem teszen egy testet, s így egy lelket sem; s e nélkül — nincs literatúra. De az igazgatóforma különféle mind a két státusban . . . Irtózom tőled dictátor, ki megakasztod röptében a lelket; a kart láncra fűzöd: téged a respublicában a vas szükség szüle, s erőd orvosi erő volt ottan; a tudományok respublicájában lehet szükség, de itt a te hatalmad lankaszt, lesújt: irtozóm tőled; fuss! Idvezellek, dicső

*) Megjelent az Élet és Literatúra első (1826-ki) kötete 305—310. ll. — Csekélysége dacára felvétetett e helyt, részint mert a következő IV. számban hivatkozás van reá, részint mert egy passusa sok és heves ellenészrevételre szolgáltatott alkalmat.

szelleme az egykori respublicának, fenntartója az emberi józan szabadságnak s méltóságnak, erős malasztadó! De te elaggottál mint Lear; s tennen gyermekeid felfalták létedet: te nem vagy e világra való. De — köszöntlek tág országában a tudományoknak! Add meg szabadságát mindennek, hogy szólhasson, hogy itélhessen; tanácsszéket adj, mely kimutassa az időnek: merre s hogyan; gyújts szövétneket a vizsgálódó észnek oltárunkon, mely világítson a homályban: légy őr, hogy a felfuvalkodott ne usurpáljon, az ármányforraló ne öljön; sujtsd le a kontárt, s űzd ki a Szép palotájának tornácaiból az uzsorásokat s részegeket; segélld a kezdőt s éleszd; békéltesd öszve a felekezeteket; az érdemest koronázd meg; a nagyot kétkedve csodáld; a géniust pedig hagyjad ön szárnyán röpülni, mert ő maga túl esik határaidon, s önnön maga törvényhozója magának!

E jelen emberkort a tudás szomja fogá el; a külföld el van árasztva folyóirásokkal; s ha valaha, tehát most virágzik azon idő, mely az értelemnek kimerülhetetlenségét látszik leginkább bizonyítani: mí pedig, közelében a föld legvirítóbb nemzeteinek, nagy öntetszéssel megnyugszunk a régin; mintha tovább már nem haladhatnánk, vagy mintha a Nagy e kebelből kiapadt volna. Ne vesse elömbe senki hazánknak azon ezreit, kik majd e, majd ama literatúrában jártasak: ezen ezrek még nem teszik a nemzetet; egyesek cultúrája nálunk épen nem ritka, de a nemzeti még mindig a jobbak pium desideriuma. Mi még nem emelkedtünk fel a többoldalúság lépcsőjére. Jaj azon

orvosnak, ki bevág a szépliteratúra mezejére: ő azonnal kontár; de, fordítsa csak pihenő óráit társasági vagy magányos játékmulatságokra, senkinek sem jutand eszébe őt erről megitélni; mert csak az mulatság nekik, ami zajjal s hiusággal van egybe kötve, más tudományoknak pedig, noha mellesleges, űzése, úgy tartják, elvonja komoly hivatalától, nem tudván, hogy az orvos keble épen hivatalánál fogva hajlik mindenfelé, s hogy az ő tárgya nem lévén egyedűl a test, hanem majdnem annyira a lélek is, mindent szeret ami a testtel és lélekkel bármely viszonyban (relátióban) áll; s hogy alig van valami, ami figyelmét valamely oldalról le ne láncolná; s rajta kivül senkinek nem szükségesb az a liberális míveltség, az a sok egyben. De nem csak e rendet terheli a balitélet. Nekem egy szeretett barátom van, kinek a természet bőven nyújtá ajándékait, s kinek dolgozásai még díszt vonandanak a hazára: s ime ő mintegy rejtekben kényszeríttetik a mosolygóbb isteneknek áldozni, hogy törvénybeli hivatalában hátra maradást ne szenvedjen . . . .

Ezek kitérések ugyan, de célomhoz mind közelebb visznek. Megmutatják t. i. tudománybeli egyoldalúságunk befolyását az életre, s ezét ismét a literatúrára. (Ha mindenki csak azon könyveket szerzi meg, melyek egyenesen az ő tudomány-ágába tartoznak, úgy nem lehet könyveket nyomtatni.) S ezen egyoldalúságtól elvonni, s az olvasók figyelmét többfelé fordítani, volt Molnár Jánosnak 1783-ban feltétele s célja; azonban ezt végre is hajthatni: arra egy ember nem elégséges. Azért az ő „Könyvháza“ mono-

toniára hajlik; s jobbára csak világ- és természethistóriai tárgyakat foglal magában. Pest kebelében a tudományoknak minden ágain, Európa minden nyelvein élnek tudós férfiak; mikor fog közéjök egyesítő lélek szállani, mely egy közönséges Bibliothékának szerzésére s kibocsátására öszvekötendi? Kivonásait adni minden ágon minden nyelven megjelenő jeles új könyveknek s megitéltetéseit azoknak — határtalan hasznú intézet volna: ez által mindenki könnyű szerrel egy lépést tarthatna a mívelt világ folyvást eléhaladó szellemével; s az egész nagy literatúrával megismerkedhetnék. Egyfelől ezen kiterjesztése ismereteinknek, másfelől egy józan és szoros kritika, mely a tudottaknak feldolgozását s a szépmivész képzeteit igazgatná, szereznék meg köztünk is azt az aranykort, melyre legtöbb nemzettársaink már felvergődtek eddiglen.

Politikus, egyházi s gazdaságbeli folyóirásainkon kivül ezen tudományosokat bírtuk vagy bírjuk: *Magyar Könyvház.* Pozsony. 1783. Molnár János. — *Magyar Músa.* Bécs. 1787. 1788. 1789. Szacsvai Sándor. — *Magyar Muzeum.* Pest. 1788. s 1789; Kassa 1792. Bacsányi János, Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferenc; (s Ráday Gedeon, Virág Benedek, Versegi Ferenc). — *Mindenes Gyűjtemény.* Komárom. 1789. 1790. 1791. 1792. Péczeli József (s Mindszenti Sámuel, Perlaki Dávid). — *Orpheus.* „Egy hónapos írás a józan gondolkozásnak, igazabb ízlésnek és magyar történeteknek elősegéllésére“. Kassa 1790. Kazinczy Ferenc. — *Sokféle.* Győr s Bécs. 1791—1808. Sándor István. —

Új Magyar Músa. *Bécs*. 1793. Pánczél Dániel. — *Uránia*. Vác. 1794. Kármán József és Pajor Gáspár. — *Segítő*. Hónapos írás a szépnek előmozdítására. Buda. 1806. Kis-Csoltói Ragályi Tamás (és Szemere Pál). — *Erdélyi Muzeum*. Kolosvár és Pest. 1814—1818. Döbrentei Gábor (Szemere Pál segítségével).— *Hasznos Mulatságok*. Pest. 1817. Foly. Kulcsár István. — *Tudományos Gyűjtemény*. Pest. 1817. Foly. Fejér György, Vas László, Prepeliczay Sámuel, Thaisz András. — *Szépliteratúrai Ajándék* a Tudományos Gyűjteményhez. Pest. 1821. Foly. (Szemere Pál segíts.) Thaisz András. — *Aspásia*. Pest. 1824. Kovacsóczy Mihály (Szemere Pál segíts.). — *Laura*. Komárom. 1824. Gödör József. — *Kedveskedő*. Bécs. 1824. Igaz Sámuel. — *Felsőmagyarországi Minerva*. Kassa. 1825. Foly. Dúlházy Mihály (és gróf Dessewffy József). — *Élet és Literatúra*. Pest. 1826. Szemere Pál és Kölcsey Ferenc.

Ezekből vizsgálhatni előmentünket; mert a folyóirás az időnek leánya, tűköre. Leánya, mert méhében született — de leány: azért szeret mindennel civódni, mindent kifecsegni; s épen ennél fogva tűkre is a koroknak, s azon élő tárház, melyben látjuk mint haladt a nagy idő, mily generátiók következtek egymásra a szellemvilágban, s mily befolyással egyik a másikra; mely ideák váltogatták egymást, s mennyi hatalma van a vizsgálódó észnek a géniuson, a rendszabásnak a praxison!

IV.

„ÉLET ÉS LITERATÚRA." *)

Előttünk vagyon első kötete azon gyűjteménynek, melynek számára Szemere már tizennégy esztendő előtt gyűjtött; több ízben gyűjtött munkáit másoknak, kik hasonlót kezdének, általengedé, s maga visszalépett. Az idő mindinkább meg látszék kivánni szándéka végrehajtását, s a tisztelt férfiu Kölcseyvel öszveállván, e darabot próbáúl adja: mily hasznot lehessen ezen intézettől várni olvasóink s fiatal íróinknak? mily részvételt s buzdítást a közönség részéről a kiadóknak.

Hogy referens a munkának magánálló becse mellett annak állását s viszonyait literatúránkhoz kimutathassa, futó tekintetet vet eddigi folyóirásinkra, s főkép azoknak aesthetikai befolyására literatúránkban, különösen theoria s kritika által.

---

*) Élet és Literatúra. 1826. Első, második, harmadik, negyedik rész. Pesten, Trattner Mátyásnál. — Jelen ismertetése megjelent a *Tud. Gyűjt.* 1826. évi X. kötetében, ahonnan azt *Szemere* átvette az Élet és Literatúra 1827-ki kötetébe.

Második József magyarjainkba új életet, új lelket öntött, ha nem közvetetlenűl is: tüzet hányt a nyugvó elementumok alá, azok felforrtak, s forrás buzgás által teremt mindent a természet. Az ő kormánykorában támadtak első folyóirásaink is. Molnár Könyvházáról, melynek első kötetei még 1783-ban jelentek meg, ref. már másutt is emlékezett, s ebbeli befolyásáról véleményét kimondta. A sor most első hetiirásunkat éri, melyet Szacsvai Sándor *Magyar Músa* cím alatt 1787—9-ben ada ki a Kurír mellett, midőn azt Pozsonyból Bécsbe áttette. Mily viszonyban állt légyen azon időben a magyar író a magyar közönséghez, kitűnik jó Szacsvai uram alázatos engedelmes tudósításából, melyben szolgálatjával kínálja az érdemes nemes közönséget, csak parancsolatját várva, s mivel „véges üres erszényemnek véghetetlenek költségei, instálom azért az engem tudósító közönséget, hogy bár csak az félesztendőben teendő tudósításokat 8 krajcárokkal küldjék, mert könnyebben bírhatja *sok* azon terhet, mely alatt *egy* leroggyadna“. Szegény Szacsvai! reád az ég setéten hunyorgott, midőn szittya íróvá tett. De te ama sanyarú időben mindent tevél, hogy használj nemzetednek, s jobb érzésed megtagadásával kéréd az embereket fogadnák el jótéteményedet — s nincsen, ki rád megemlékeznék!

A Músának tendentiája eleinte a poézis volt; de nem sokára némely olvasók neheztelésére, kik a versekbe bele úntak, próza is szereztetett belé. E darabok

közzűl Bécsnek németből fordított históriája *), Bacsányinak értekezése a fordításról [2]), s Földyé a versnemekről [3]) még ma is megérdemlik figyelmünket. De ezek egyszersmind minden is, mit a Músa jót adott. Péczeli, Horváth Ádám, Láczai, Poocs, Vályi-Nagy, Édes Gergely, Gyöngyösi János valának e kor s e folyóirat hérosai a poézisban, kísérve több nevezett s névtelen nemtudommiktől, kik fél lábbal sántítva a fürge franciák után, poézisunknak leglelketlenebb időszakát alkották, szemközt a latin iskolával, mely Révai, Rájnis és Szabó igyekezeteik által épen ekkor kapott lábra. Ovíd, Phaedrus, Gellertből rossz fordítások, mesék jobbára; erőtlen, velőtlen tanító s festő versezetek, számtalan alkalmi rongyok, sőt még némely éleskedések is (hm!) keltek e durcás szűz kebléből. De leginkább még is olvastattak *Péczeli,* kinek érdemei minden társaiét felülmúlják, s ki Teleki Ádám s a franciák nyomaikon a négyszer öszveharangozó versek helyett többnyire csak kettőt rímele, s az által legalább a *formán* egy keveset szelidített; és a nagy torkú *Horváth,* ki a négyeseket védlette, melyekben ő oly könnyen mozgott, hogy néha-napján száz versszakot is íra. Ragyogtak még *Poocs* „remek eszével" (I. 356. l.), s kivált *Gyöngyösi János*, ez a „magyar Apollon" (I. 337. l.), kinek józan fület szaggató csengéseitől kongott az ország, s ki után, midőn betegeskednék, min-

---

*) I. 81—167. l.

[2]) I. 559 s köv. ll.

[3]) I. 225 s köv. ll.

den vidékről ejulátusok és lamentátiók zengtek, s új örömhymnusok felgyógyúlásán.

„Gyöngyösi (István) volt első, Horváth a második,
Ki herrossainkról verssel gondolkodik;
Gyöngy-Homérusunknak száma párosodik“.

(I. 336. l.).

Zrínyi tehát és Liszti el valának felejtve, Horváth Ádám Homér volt, a tehetetlen kor legalsóbb lépcsőjére sülyedt. Dalok nem voltak, s a lyrai poézis helyét a gyönyörűséges *leonínusok* foglalák el; nem volt az a görög schema, melyet ezek a barbarusok el nem bitangolának, s a ragadály oly hatalmas volt, hogy maga a lelkes érzeményes Szentjóbi sem mulasztá el a barát (monak) ízlésnek áldozni. *Rímeink* voltak: p. o. Iliáscht, Énéáscht, Henriáscht, Hunniáscht; *lelke* poézisunknak:

„Fábris, az nagy hadivezér, jaj, meghala,
Kit Erdély mint kincset úgy néz s becsűl vala,
Nagy volt ez! urához volt igaz hívséggel,
Volt ez hazához is példás szívességgel“ stb.

Horváth a csillagokról kezdett egy poémát írni, s legott támadt megéneklője:

„Zengjed, Músám, dicséretét annak a poétának,
Ki hírével bétöltötte keblét a két hazának,
Ki az egeken keresi versei matériáját,
Énekli a farkascsillag járásának formáját“ stb.

Ez vala tónusa *„Músáinknak“!* — „Az üstökös csillagot inkább lehet farkascsillagnak nevezni, mivel 1) az az athmosphaera, amely ennek farkát vagy üstö-

két teszi, minden bölcsektől egyáltaljában farkának neveztetik. 2) a német nyelvben is neveztetik azon csillag farkascsillagnak. De kiki úgy nevezze amint neki tetszik"! Igazi keresztyén tűredelem, s *philologiánk* tónusa! — Egy (nevezetlen) gróf és főhadivezér így *itélt* a M. Músáról:

„Pópnak és Hallernek van sok jó munkája,
Éles a báró Trenck s Gellert zsolozsmája,
De bécsi Násónak (a M. M.) számos szép Músája *)
Múlja őket, s övé dicsőség pálmája".

(I. 421. l.)

Az enyedi superintendens pedig, Enyedi Zsigmond, különben tudós férfiu: „Péczeli meghalhat ezzel a munkájával (Henriás fordításával) ha többet nem ír is": Ez volt a *kritika* tónja! — „A nyolc egyvégzetű sor sok, a kettő kevés, a négy épen elég, senem sok, senem kevés". — Másutt pedig: „úgy tapasztalom, hogy a négyes stróphák mindenre rá illenek, víg és szomorújátékokra, dicséretre, átokra, gyalázatra, chronostikonra, s mindenre, amit a régi poéták után *majmolhattam*" (I. 381. l.). S ezeket *Horváth* mondta, s ez volt *aesthetikánk* hangja! De szólj csak egyet ily korban! Valaki úgy vélte, hogy a Músa kiadójának jobban meg kellene válogatni a felveendő darabokat, — legott támad egy rettentő ember, s így harsog: „nem szükség, nem is szép, nem is hasznos, sőt nagyon káros akármely, de kivált mocskos módon tehetségét

*) Mert Músáknak nevezték magokat s egymást a M. M. munkatársai.

valakinek még jobban is kissebbíteni, és benne a szikra igyekezetet is megoltani". (I. 697. l.) Ez azt az időt tűkrözi, mely a gáncsot elmellőzni még tehetetlen lévén, mint egy kis gyermek sírva fakad, ha talán ártalmas kedveitől eltiltottuk, vagy csínjeiért megbüntettük. Vannak ugyan még most is köztünk olyanok, kik evvel a kis nagy emberrel egyet értenek, de legalább így nem mernek kitörni, s alig találkoznék redactió, mely ezt a gyermeki lármát közzé tenni nem pirúlna. — Maga Bacsányi, akkor jobbjainknak egyike, azt óhajtá (565. l.), hogy Horváth Virgílt, ne ugyan négyes, de kettős végzetű versekben fordítsa, s feljebb még (561. l.) azt itéli poétai nyelvünkről, hogy az már a *tökéletességhez* látszik közelíteni. *Közelíteni?* Jó, a szó igen tág értelmű, de itt talán oly tág értelmű, hogy vele semmit sem mondanánk. S ez volt *Bacsányinak* ideálja a poézisról!

Ilyen volt a kor. Iszonyodom s futok! S ezen híg özönében a lelki szegénységnek, alig emelkedő lelke ifjainknak váltig elmerűlendő vala, ha másfelől Bessenyei és Báróczi azzal ellensúlyt nem tartanak, s a latinok s a kassai társaság más irányokat nem mutatnak a jobbaknak.

Mennyi kárt okozhat *ily* herostrati időszak a jó ízlésnek, ennek bajos felüdűlése mutatja. Könnyebb rontani, hogysem építeni. Mert, ki hinné, hogy épen ezen korban, s épen a M. Músában a poézis *külsejéről* a legjózanabb alapideák ki vannak fejtve. Maga Horváth, ez a leggondatlanabb s legízetlenebb troubadour, figyelmezteti már olvasóit a rímek közt való külön-

ségre, s a most az Újiskolától úgy nevezett *tiszta rímekről* így szól: „a cadentiák külömb-külömb részei legyenek a beszédnek; ha egyik nómen, másik legyen verbum, adverbium, pronómen, vagy legalább a cásusok, tempusok változtattassanak. Ez ugyan nem minden versben *sül el*, de az a legszebb vers, amelyben *elsül*“ (II. 376. l.). S ő ezen theoriának néminemű okait is adja, hogy tudniillik „így nem oly könnyen látni a következést, s hogy ez alkalmat nyújt oly gondolatokra is, melyek e nélkül bennünk nem támadtak volna.“ Ezen okokat, melyek módosítva igazak, noha nem egyetlenegyek, itt nem vizsgálom, sem nem szaporítom, mert fogom másutt. De menjünk tovább: ugyan Horváth arra is figyelmeztet, hogy a magyar *énekben* igen fülsértő a rövid magánhangzó megnyújtása, a hosszúnak siettetése, s ennélfogva ugyan rímelt verseink, melyek „kótára iratnak“, mértéket is kivánnak. Innuálván tovább Horváth azt is, hogy a görög schémák bizonyos nótákhoz voltak szabva, azon következtetésre juttat természetesen, hogy ezek magokban már elég muzsikát bírván, s a mi compositióinkkal meg nem férvén, nem szorúlnak rímre is, sőt azt el sem tűrik. De Horváth ezt észre nem vette s nem kis számmal öntötte leonínusait. Őelőtte, még 1782-ben, a derék Földy rímes verseket ada trochaeusokra mérve, a Hírmondóban; de ez is eltévedt, és *schémákat is* megrímelt; s a leonínusok minden nemeit javallotta. Régiség kedvéért ezen verseit jegyzem fel:

„A bujálkodó szerelmek
A tavaszhoz illenek,
A madarkák párosodni
Erre kelve kezdenek“ stb.

De Földy az új nemzetek poézisának is *minden* formáit ajánlja, amit tenni akkor időben nagy pogányság vala, mert apáink nem tették. S mily foganatja volt legyen ezen és sok más józan javallatnak is, tudhatja a priori, ki a posteriori tudja, mily szerencséje van nálunk közönségesen azon ajánlatoknak, melyeket apáink nem gyakorlottak. A M. Músa megszűnésével tehát csaknem ott valánk, hol azelőtt: ami rossz vala benne, rontott, ami jó, nem használt: legalább Horváthnak propositiója sem maga sem mások által nem gyakoroltatott. Ő ezután sem szűnt meg naponként száz versszakot megcsinálni, amit nem tehetett volna tiszta rímekre s mértékre való gonddal. Így cselekvének mások is, a sok vers özönlött, s lőn nagy áradás poézisunk mezején, mely az Újiskolának minden törekedései mellett is maiglan sem szűnt meg egészen.

E könyvről valamivel hosszabban szólánk, mert annak ismeretlen léte azt meg látszék kivánni.

Kassán azalatt (1788, 9, 92) öszveálltak Bacsányi, Kazinczy, és Baróti-Szabó; s főkép Rádai s Versegi társaságokban a *Magyar Muzeumot* szerkesztették. *Ezt* lehet és kell első aesthetikai folyóirásunknak tartani. Itt Kazinczy, Versegi és Bacsányi törvénynyel és példákkal mutaták ki azon utat, melyen mívelt nemzettársaink a Szép felé törekedtek. A próza, mely Pázmány olta csak Faludi ajkairól folya kellemmel,

itt újonnan feltámadt; Bacsányi Ossziánnal, Kazinczy Klopstockkal, Gessnerrel*) ismerteté meg nemzetünket. Itt olvastuk Rádainak kellemes léptű énekeit, itt hozá emlékezetünkbe méltatlan feledségben nyugvó költő nagyunkat Zrínyit; Bacsányi itt vivé ügyét Rájnis ellen, s Ányost itt ismertette meg először, itt figyelmeztete Bessenyeinkre ugyanő; itt először a *mivészség* ideájára Versegi. Sok próbálatlan formákban jelent meg a poézis, és nyelvünk tulajdoni meglepőleg fejlének itten. S háladatlanok volnánk, ha ugyan itt Daykának, Földynek, Szentjóbinak, Simainak sírjokra virágot nem hintenénk. Az Újiskolának mind ezekkel már itt meg vala téve alapja. Időközben (1790) Kazinczy is, élő tudósink Nestora, ugyan Kassán adá ki *Orpheusának* kilenc darabjait is, oly íhlettel és készülettel, milyennel előtte s utána senki más. *Egy* charakterű s rangú a Muzeummal, verseink prózánk csínosbításában nem keveset munkált; s Kazinczy, örökké egyetlen s halhatatlan epistolographusunk, itt lépett fel először némely leveleivel. — Utána a munkás *Sándor Sokféléje* (1791—1808. 12 kötet), s kivált *Péczeli Mindenes Gyűjteménye* (1789—92. 6 darab) által az ismeretek virágoztatására s nyelvünkön életbe hozására nem keveset használtak, s mind ez utóbbik, mind Kazinczy (akkor még királyi iskola-igazgató) csak azon egy érdemért is örök hálánkat érdemlik, hogy teljes erővel honi nyelvünk fenntartásán iparkodtak, oly időben, midőn ezen iparkodás nélkül nyelvünk

*) Kónyi s Nagy gessneri fordításaik nem érdemelnek említést.

sírjához közelíte; s hogy hajlíthatatlan lélekkel munkálkodtak a nemzetnek arra való figyelmeztetésén, hogy azon 1790-béli országgyűlést használatlan el ne hagyja múlni.

Így Leopold alatt négy folyóirást láttunk virágzani, mértékét az akkori buzgóságnak az írók, a részvétnek a közönség részéről. A kezdet, mely meg vala téve, sokat, mindent hagya reményleni. De most oly évek jöttenek, melyek felett bús emlékek nimbusa borong. Te értesz, édes hazámfia! Az idő leghasznosb fejeinket leette, s a zsengő kert új gyümölcsöt hajtani sokára megszűnt. Múlt századunk utólja, s a folyónak eleje kopár lőn, Faludiéhoz majdnem hasonló. 1794-ben ugyan két lelkes férfiu, *Kármán* és *Pajor*, pótolgatni iparkodtak azt amit vesztének, s *Urániájok* aesthetikai s belletriszt tendentiájú volt; de oly időben, midőn a világ forr, a nemzet figyelme mindenfelől, tróntól tömlöctől egyiránt, el van foglalva, csak a leghatalmasb génius képes azt magára is vonni; az áldandó intézet három negyed kijöttével megszűnt, *tizenkét* évig követő társat nem lelendő. Azalatt sok jeleseink is kimúltak, a közhasznú Péczeli, a lelkes Dayka, Csokonai, a szép reményekkel biztató ifju Farkas! De ezen időszak, mely az aesthetikának oly keveset adott, másfelől egy Legnagyobbunk, hatalmas szelleme által státora lön a jövendő sikeresb és classicitásra emelkedő nyelvmívelésnek. *Révait* nevezem s iskoláját, s mindent neveztem. Kulcsárnak akkor még csak *hazai* levelei majd küzdőhelye lettek egy országos nyelv- és ízlésháborúnak; a Pesti iskola, Versegi,

Debrecen, Kazinczy voltak a pártok, s új élet, új lélek ébredezett mindenfelé. *Ragályi,* akkor még csak ifju, most nemzetünk Cátóinak egyike, egy aesthetikai folyóirásnak, a *Segítőnek* hét fűzetét adta ki*), ön szerzéseiből jobbára; ő első volt, ki Batteux aesthetikai princípiumait adta elé nálunk, s Révai és Kazinczy volt jelszava. Révai nem sokára meghalt, széke a félszegség és sandaság prédája lön, de lelke köztünk maradt s maradandó míg Pallas s Apollon mosolygók e népnek.

Literatúránk most oly pezsgésbe jöve, melyből utóbb, ha ugyan valaha, üdvességünk fog kelni. De feltételem csak az időszaki munkákat irányozza, s így az erő s nemzeti dísz palládiuma felé fordúlok, a kedves Erdély felé, melynek kebeléből *Döbrentei* már 1814-ben *Muzeumát* megindította, tárházát számtalan jónak, igaznak, szépnek! Tíz kötetet ada négy év alatt, s megszűntét még semmi ki nem pótlotta. Ízlés, itélet, józanság, több-oldalúság, bélyegi voltak az egésznek, s azért mennyivel hathatósb befolyása volt emelkedésünkre, annyival inkább kell fájlalnunk rövid tartóságát. Eredetiséggel nem igen dicsekedett, de igen haszonnal, s nekünk *ez* kellett! Én több író társaimtól tudom, hogy ez vala proscholionok s kalaúzok a pálya kezdetén. Erdély is általa serkent fel leginkább, s az erős velős hegyilakók benne azt mutaták meg, hogy van arany, csak legyen bányász, ki rejtekéből előidézze. Megszűnése előtt Kulcsár is *Hasznos*

*) Helyesben: nyomatta ki, de meg csak egy jelent. *Későbbi jegyzet.*

Mulatságokat (1817) kezdett kiadni, melyeknek első kötetei elfelejthetetlen Tóth Lászlónk gondviselése alatt azt tevék, mit Ragályi akart tenni Segítőjével. Ugyan ekkor volt, hogy boldogúlt Trattnerünk által tudósaink a *Tudományos Gyűjtemény* szerzésére öszveköttettek; Fejért utóbb Thaisz váltá fel a redactió súlyos tisztében. Eredeti, tudományos, s kivált honunkat illető értekezéseknek lön tárháza e folyóirásunk, s megérdemlé, hogy a nemzettől pártfogoltatva, mintegy nemzeti intézet tekintetét nyerje meg. Csak amiolta ezen folyóirásunkat bírjuk, szólhatunk literatúráról, mert csak ez szerze közöttünk egy *bizonyos* olvasó közönséget, ez tette literatúránkat beszéd tárgyává, ez hozta valamennyire életbe, s mintegy középpontjává lett hatásainknak. Hazánk ismertetésére annyit nem tett egy munka is, mint ez. A belletristica ágán is sok jeles munkákat közlött, de amit ezek használhatának helyes vélemények terjesztése által a publicum közt, azt a polemiának tónusa elrontá, mely időnkben szinte uralkodó lett, s a kort bélyegzi, melyben mindenki tudós lenni hajhász. Trattner hónapos írásához 1821-től fogva évenként egy kötet *„Széptliteratúrai Ajándék"* járul, melynek első éveiben a legkedvesb nevek hangzanak.

Ezolta már több mások próbáltak szerencsét. *Aspásiának* csak egy kötete látott napfényt (1824), aesthetikai s belletrist tendentiával; sok jeles munkával dicsekszik a több gyenge közt, s jobb kézben boldogúlandó vala. — Komárom táján ugyanazon évben próbált valaki valami ilyest kiadni. Méltatását meg-

találni Kulcsár leveleinek akkori valamelyik számában. Feledség borítsa századunk s honunk ilyen termékeit, s az idők archívuma nevét fel ne jegyezze szégyenére*). — Boldogúlt barátom *Igaz Sámuel* a Kurír mellett szinte 1824-ben egy *Kedveskedőt* ada, csínost, hasznost, interesszánst, melynek tartósságot s közönségesebb lételt lehete kivánnunk. — Több szerencse látszék eleinte mosolygani a felföldi *Minervának*, Kassa harmadik folyóirásának, melyet *Dúlházy* 1825-től fogva negyedenként ad ki; de a mi tárgyunkra keveset nyújt. Sajnos megértenünk, hogy a közönség kedvezése, mely egyedűl képes ily intézetet fenntartani s becsét emelni, fogy iránta.

Mind ezekből kiviláglik, hogy mind eddig nem vala még oly folyóirásunk, mely *egyedűl* arra célozna, theória, kritika s példák által a jó ízlést terjeszteni, alapos igazságokat állítani a számtalan megrögzött előitéletek s balvélemények helyébe, kritikát teremteni a kritikasterismus helyébe, mely nálunk részrehajló, indulatoskodó, részint vad, részint tudatlan emberek kezében a publicumot a legjobb munkáktól elidegeníti, másfelől a legigazságosb jóváhagyásokat hiteltől sikertől megfosztotta. Semmi nem kivánatosabb tehát, nem szükségesebb, mint egy oly folyóirás vagy gyűjtemény támadása, mely a komolyabb tudományokat már fennálló társainak hagyván, céljává tenné a *Szépnek iskolája* lenni. S hogy erre napról napra mind inkább

---

*) „Laura“ volt címe; szerkesztője egy *Gödör József* nevű ember. *Későbbi jegyzet.*

szorúlunk, mutatják azon paradoxonok, amikre most már olyan értők tévednek, mint Kazinczy, s oly költők mint Berzsenyi. Iskola kell, mely az olvasót és írót a részrehajlás, affectátió és önség szavától ója; elmélkedésre, elválasztásra vezessen, buzdítson.

Ez utóbbik útat választották a jelenvaló munkának kiadói, ezen Montesquieuből vett mottó szerint járván el: „nem mondani el mindent, s amit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék“ (3. l.). S e szerint sok helyeken látjuk a munkában, miképen a kiadók az előadott véleményekkel másoknak ellenkező véleményeiket csillag alatt feljegyzik minden intermediátió nélkül: hogy a gondolkozó fej itéletet hozzon a resultátumokról a princípiumokra, és viszont (3. l.).

De itt egy kérdés foroghat fenn, melyre való feleletet ref. akár a kiadókra akár az olvasókra hagyja: Elkészűlt-e már egész publicumunk, mint *egész,* ezen methodusra? A 234. lapon p. o. gr. Teleki Józsefnek a *rím* szó ellen való támadása van lenyomtatva, s épen oly helyen, hol az minden szabadsággal használtatik. Kérdi ref., hány van olvasóink közt, kinek elég etymologiai ismerete s witze van, Teleki ellenvetését feldönteni? Más volna, ha az említett szó mellett a *pro* is el volna mondva, mert: audiatur et altera pars. Továbbá az 58. lapon felhozatik gr. Mailáth itélete Berzsenyiről (l. Magyarische Gedichte. Stuttgard, Cotta, 1825. XXX. lap), mely szerint Berzsenyi az első magyar költő *azért* „mivel egészen magyar“ — ami már a feltételben, s annyival inkább a következésben hamis.

Megtagadhatja-e valaha a lyrai költő lelkesedésében individualitását elannyira, hogy tiszta charakteristikus nemzeti legyen repte? Nem foghat a nálánál gyengébb de plastikus költeményt szerző költő *könnyebben* s *inkább* nemzeti lenni mint ő? De vajon magyarabb-e Berzsenyi Kisfaludy Sándornál? Sőt nem magyarabb-e *dalaiban* is Kisfaludy, mint Berzsenyi az övéiben? Továbbá a nemzetiség-e legfentebb tulajdona a költőnek, s nem lehet-e a nem nemzeti nagyobb mindeneknél? Ha Shakespeare magyarúl írta volna drámáit úgy mint azok angolúl vannak írva, vajon Berzsenyi *nála* is nagyobb genius fogott volna lenni? Ezt ugyan sem Berzsenyi, sem gr. Mailáth, sem más gondolkodó fő nem hiendi, s mégis *szükséges* lett volna Mailáth szempontjának helytelenségét kimutatni: mert minél szebben és tüzesebben van az oda vetve, annál többeket fog elszédíthetni, amit sem ref., sem az Élet és Literatúra kiadói nem szerethetnek, nem akarhatnak. S ami különösen Berzsenyit illeti, ref. azt hiszi, hogy az nem nagy szolgálatot tesz Berzsenyinek, ki kelletinél több koszorút aggat reá, mert ő azokra nem szorúl, és csak az érdemlett lomb marad fenn örökké. Mondassék el tehát a *contra* is, s ne bízzuk a lassú időre, amit mi serény élő kézzel tehetünk. Máskép vagyon oly tételekkel, melyek önmagokat megcáfolják, mint p. o. gr. Dessewffy véleményével a recenseálásról (306. l.). Toldy ott Lessing szavaival feszólal: Sújtsd le a kontárt! Igen ám, mais Monsieur, ce n'est pas joli! mond a gróf, óva, kímélve kell itélgetnünk, nehezebb teremteni mint a teremtettet vizsgálni, sar-

kantyúra szorúlunk most, nem ostorra. De ref. Toldy nevében kérdi: Sarkantyút a kontárnak? hogy még tovább kontárkodjék? Ostor neki! vagy, hogy etiquette ellen ne légyen: Permettez moi Monsieur, que je vous mette à la porte! Amit gr. Dessewffy tanácsol (és soha sem követ), amint kiki észreveheti, *egy* azon tanácscsal, melyet valaki már 1787-ben elmonda — s most csak azt kérdi ref.: ez, a férfiúhoz illetlen, és csak méltatlanokat fedező princípium képes-e *e kor* míveltségét előbbre vinni? Az 1787-iki embernek megbocsáthatóbb, mert akkor elég volt magyarúl írni — de *most,* minekutána oly lelkeink vannak, kikben büszkék lehetünk, és classicitásokban példaként állnak előttünk, tűrhető-e most is még a félszegség és kontárság? s lehet-e még azt mondani, amit negyven év előtt mondani is gyarlóság volt? Ki fogja a magyar közép vagy alrendű mívet olvasni, midőn szekrényeink idegen remekekkel töltek meg? S mehet-e addig a patrióta kivánsága, hogy száraz kórót rágjunk, *mert e földi,* az ananász helyett, mert nem e földi? Ezek oly világosak a gondolkozó fő előtt, hogy elég vala a kiadók részéről a két ellenkező állítást egymás mellé állítani minden közbejárás nélkül. Így van azon töredékkel is, melyet Körner Zrínyiéből Virág fordított (253. l.): mert a könyvben bennálló Szemere fordításával öszvehasonlítván, minden, kinek füle van, legott megitélheti: a senárius, még pedig római szabadsággal, szebb-e a quináriusnál? s mily érdeme légyen Szemere dolgozásának Virágéhoz képest.

Ref. tehát a szóban forgó módot csak *jónak* vallhatja azon egy észrevétellel, hogy egy fél *egyedül* ne szóljon: csak így lehet a publicumban helyes resultátumokat reményleni.

A cím: Élet és Literatúra, messzire terjedő cím, s mindent elfogad lapjaiba, ami e vagy ama megfogás alá rendeltethetik. De a munkának végig olvasása közelebb megismertet célzásával. Figyelmeztetés a mindennapi életre, t. i. annak philosophiai s poétai oldalára — csak ezen stúdium szülhet Washington Irvinget; kritika a literatúrában: — ez vonhat csak magánálló és classicus literatúrát maga után. Az első résznek első 5 számai (3—12. l.) az „Élet" alá tartozó aphorismák: fontosak s valók, de nem annyira újak is, s azért kevésbbé meglepők. A VI. szám alatt egy — amint látszik — levéltöredék közöltetik Kölcseytől (Cselkövi világosan anagramma) a mívelődés módjáról, sok tartalommal, és théma elmelkedésre. A VII. szám ideákat ád elé a poézisnak kifejléséről, különösen pedig a nemzetiéről a hőskorból.

A 2. rész Körner Zrínyijét adja, Szemerétől, az originál mértékében fordítva. Ez az első dráma magyar nyelven, mely versezett formában gáncstalan, mert Kisfaludy Károly első epochájabeli jambusos drámáiról ezt el nem lehet mondani mind addig, míg Kisfaludy, feltételét azokat újra dolgozni, ki nem viendi. — De a *tiszta, könnyű folyamatú* s *numerósus verseken* s a *fordítási hűségen kivül nálunk még ritka* érdeme a dolgozásnak a *nyelvnek grammatikai, rhetorikai* s *aesthetikai classicitása,* mely a nemtelentől, cikor-

nyástól, a durvától, affectálttól, a pedantságtól s regulátlanságtól egyiránt távol, oly józan, és csínos, hogy ref. ezt a Szemere Zrínyijét *mint megbecsűlhetetlen hasznú könyvet ajánlja ifjainknak.*

A 3. részt Körner Zrínyiének megbírálása tölti be Kölcsey által. Ez s az I. rész VII. száma a müvészi vizsgálatok körébe tartozik. Ezeket egy, minden népek classicusai által kimívelt ízlés s a legmélyebb vizsgálói ész lengi keresztül; *előadásra* nézve pedig Kölcsey bármely nemzetnek mívphilosophusai közt is igen előkelő helyet foglalna, annyi a józanság, és könynyűség, és világosság az ideák kifejtésében, az összevetésekben, állításokban. S mily tudomány! s ennek feldolgozásában mennyi routine! Körner megbírálása nem csak Körner megbírálása, itt a gondolkodó fő nem csak *egy drámát* lát megitélve, hanem a mondottakat rá alkalmaztatja a *drámára* általjában, s az abba beszakadt fogyatkozásokat s visszaéléseket tanulja ki, s elkerülni igyekszik. Drámai literatúránk bölcsejében ringadoz, s most van ideje, hogy a csemetét kényünkre hajtsuk, hogy el ne késsünk. A tanításnak ezen módja — mondhatná valaki — negatív! Igen ám, negatív, de lehet-e aesthetikai tárgyakban mindenütt positíve eljárni? A positív törvények könnyen meg fogják kötni a génius kezét, vagy ő használni sem foghatja: de a negatívoknak ő is mindenkor hasznokat veheti, s fogja venni: merthogy ő kerüljön valamit, arra megtaníthatd, nem pedig hogy ezt így vagy amúgy tegye. Ezért vala hasznos a gáncsolt darabot mégis felvenni; de hasznos vala azon philologiai jelességei miatt is, melyeket

szinte most legnagyobb lelkiismeretességgel mondánk el.

A 4. rész felette interesszáns számokat nyújt. Hogy rövidek legyünk azon könyv felett, mely olvasóink kezében forog, csak keveset még! A VIII. szám adja Kazinczynak, a félszázadot írói pályán túl haladt Kazinczynak, kinyilatkoztatását, mely Sallustjának előbeszédéből kimarada, s melynek közzétételét a redactiónak szívesen köszönjük. Ref. el nem hallgathatja azt az ünnepi érzést, melyet benne az agg férfi gerjeszt, midőn az visszatekintve két generátióra, mely körüle támadt s előtte az emberiség magasabb lépcsőjére felvergődött (mert mik valánk mi magyarok, midőn Kazinczy közénkbe jött, s mik vagyunk most, midőn ő lassanként készűl körünkből kilépni), végre ön keblébe tekint s magától kérdi: ha élt-e, hatott-e? S itt ref. azt kiáltja a megbecsűlhetetlen férfiúnak: Ne állj meg, s légy a régi! . . . A IX. szám kedvetlen pert terjeszt elénkbe, melyet közre bocsátani kénytetve volt a megsértett; s ref. nem szeretne bíró lenni a részek közt, s nem is fog praejudicálni, a publicumra hagyván azt, mint a kiadók tevék.*) A X. szám vegyes gondolatokat közöl a kritikáról (Szemerétől?), a XI. pedig ennek gyönyörű epistoláját Vidához, melyet csak kevesen ismerének eddiglen. Jön Kölcseytől egy szatirai „előbeszéd könyv nélkül“ melyben annyi a

*) Kölcsey t. i. a Vályi Nagy Ferenc Iliásza első énekét a maga fordítása plágiumának jelentette ki, Kazinczy pedig, a Vályi kiadója, annak védelmére kelt. *Későbbi jegyzet.*

húmor mint a tanuság, s az egésznek tónusába kedves különféleséget hoz.

Nálunk a *kritika* szó gyűlöletes lett magunk által, vagy durvaság vagy szárazság lévén bélyege eddiglen. Máskép tűnik az fel Kölcseynél. Derűlt komolyságban s gazdag egyszerűségben! E titkot bírd s tied a koszorú! Amazzal mívphilosophusunk felülmúlja a németeket, ezzel a franciákat, s egy bizonyos fentebb popularitással az angolokhoz közelít. Ha ily lelkű férfiu nem lelne kedvességet nálunk, akkor ref. — nyilván és komolyan elmondja, — vígasztalhatatlan fogna lenni. Mert ilyen, s csak ilyen iskola tehetne mindent. S hogy ez tendentiája az egésznek, világos a mondottakból, s ennélfogva mily relátióban áll s fogna állhatni egykor literatúránkhoz, épen oly világos. Azért referensnek buzgó óhajtása, hogy a munka azt a részvételt tapasztalja, mely félbe ne hagyja szakadni, s hogy benne olyan intézet állhasson fel elébb-utóbb, mely legjelesb fejeinket közös munkálkodásra intve, tanácsszék legyen aesthetikai republicánkban. S így ő elébe kiáltjuk, amit máshol ideájának kiáltánk: Légy őr, hogy a felfuvalkodott ne usurpáljon, az ármányforraló ne öljön; sujtsd le a kontárt, s űzd ki a Szép palotájának tornácaiból az uzsorásokat s részegeket; segélld a kezdőt és éleszd; békéltesd öszve a felekezeteket; az érdemest koronázd meg; a nagyot kétkedve csodáld; a géniust pedig hagyjad ön szárnyán röpülni, mert ő maga túl esik határaidon, s önnön maga törvényhozója magának!

V.

„A LEÁNYŐRZŐ"*) NÉMET SZÍNEN.

A pesti német színjátszó test kellemesen lepé meg a hazafiakat Kisfaludy Károlynak egyik legújabb és Paziazi Mihály által fordított vígjátékának eléadásával. Címe: *A Leányőrző,* prózában írva, három felvonásban. Eleven taps követte azt, s erre mi magyarok annyival büszkébbek lehetünk, mivel ez idő szerént még a németeknél is felette ritka jelenet egy szerencsés vígjáték. De ritka az minden időben, s bármely literatúra a poézisnak bármely nemében több jeles, sőt remek mívet mutat fel, mint ebben; ami a komikus talentum természetéből önkényt foly. Minden dolog nevetséges oldalának felfogása a pillantat munkája, s ha keresve van, helyes (treffend) ugyan lehet, de mindenkor nehézkés lesz; a tréfa is villanás, s az eléadás is a költés pillantatiban foganszik és simúl a tárgyhoz, csak a helyhezetek szövevénye lehet a gondolkodás-

*) Megjelent az Élet és Literatúra második kötetében. — Jelen ismertetése a Tud. Gyűjtemény 1827-ki II. köt. 124—126. ll. „Emíl" aláirással.

nak gyümölcse, de ez maga nem ad classicus mívet. A humoristicus vagy komikus munka tehát legkevesbbé lehet a tanulás resultátuma, és hasonlíthatatlanúl több, vagy legalább serényebb munkálkodású geniet kiván, mint bármely egyéb mű.

A vígjátékköltők jobbára csak egy fő eszközét használják a komikus sikernek; vagy t. i. a cselszövevénybe helyhetik a komikus erőt, keveset gondolván a charakterekkel, s ezek helyett részint locális, sokszor universális tréfás fürtöcskékkel a dialógban, részint átváltozásokkal, álruhákkal, álajtókkal, hasonlóságokkal, számtalan zavarral s egyéb külső furcsaságokkal costümben, nyelvben, mozgásban stb. ékesítvén fel szeszélyök szüleményét, s ezeket intrígos vagy situátiós vigjátékoknak nevezték el. Ennek átellenében áll közönségesen a charakteres vígjáték, melynek mivolta már nevéből világos: de ez mely könnyen tévesztheti el a költőt, példák arra sok mívek, melyek nem egyéb mint allegóriai s dramatizált eléadása bizonyos véleményeknek, s gyakran nincsenek ugyan belső becs nélkül, de szűkölködnek azon külső mozgás nélkül, melyet minden értelembeli míveltség mellett is nem szívesen nélkülözünk sem a játékszínen, sem az olvasásban. Amannak tehát igen gyakor hibája a charakter, tartalom és mélység hiánya; ezé a feszesség, a külső, és sokszor a belső mozgásnak is nem léte.

Kisfaludy újabb vígjátékainak abban áll múlhatatlan jelességök, hogy a két speciest mindenütt öszvetestvéresíti; s hogy különösen a fennemlítettről

szóljunk, situátiói meglepők és természetesek; sokszor újak is (evvel sokat mondánk, s az, ki a komikus poézis literatúrájában járatos, érteni fogja, mért?), s mindég fontos evolútióknak magvai; történeten (Zufall), amennyire ezen nemben csak lehet, nem épűlnek, hanem a charakterek vagy fennforgó környülállások öszveütközéséből erednek; maga a szövevény felfüggesztő, megoldása eléggé előkészített, motivált, meglepő és kielégítő; a charakterek az életnek mély psychologiai és tapasztalási ismeretéből merítve, s ritka igazsággal (Wahrheit) s élettel adva; a dialóg*) pedig hasonlíthatatlan ügyességgel az élet minden formáin keresztülvíve, mindég charakteristikus, mindég hajlékony, simúló, eleven, a játékszíni eléadásra reducálva, szóval: mindég igazi *drámai* dialogus.

Hálával tartozunk itt *Paziazi* úrnak is azon igyekezetéért, hogy literatúránknak más nemzettel való megismertetésére jeles magyar míveket németre fordít, s annyi hűséggel fordít, hogy fordítása felett elfeledjük a költő nemzetét s a fordító fáradságát. Hogy a néző gyülekezet annak is ennek is érezte és elismerte érdemét, jele volt a köz derűltség és taps, melylyel a színpalota elhagyatott.

---

*) Értik olvasóink, hogy drámáról lévén szó, a *dialóg* nem vétetik mindég etymologiai értelmében, s nem *kettős* beszéllgetést tészen.

VI.

A SZERBUS NÉPKÖLTÉSRŐL.*)

Későn idvezelheték csak Polyhymniát a szlávok, szűntelen el lévén foglaltatva harcaiktól. A gyengéd érzésű lengyeleknek olvasztó, a mereven lelkű cseheknek erővel teljes énekeiket már ismerni kezdé a világ, míg Szervia és Bosznia hegyeiben oly kincs rejtezett, mely a közönségessé lételt sok egyebeknél inkább megérdemlé. A haemoszi énekek általhangzának ugyan már az Ádria lagúnáin, s a meleg olasznak szívét kellemesen illetgeték; Goethe is béfogadá azokat azon nagy világba, mely tág kebelében oly delien virítoz, s földieivel hangjok sajátságait híven közlötte, s mi magyarok a munkás Kazinczy által Asszán Aga gyönyörű gyászdalát gyönyörű fordításban bírjuk; de mind ezek a szerbus népköltést a feledségtől meg nem menthették volna, ha egy újabb nemzeti apostol nem támad, ki egyenesen Szerviának bércei közzűl jött felfedett kincseit a napvilággal láttatni. Dr. Wuk Ste-

*) Prof. Wessely értekezéséből szabadon. Megjelent a Felső-Magyarországi Minerva 1827-ki folyama IV. füzetében, az 1153—1167. lapokon.

phanovich Karadgich az első, ki a szerbus népdalokat egybegyűjtötte*), s híven, amint a romlatlan nép szájából vevé, élő társaival megismertette. Csüggetlen szorgalommal munkálkodik még most is hivatalának teljesítésében, s oly férfiakkal, amilyenek Kopitár, Dobrowsky, Mussicky, bizodalmas társaságban élvén, szép igyekezete sikeretlen nem maradhatott; híre Macedónia határaitól elterjedett éjszaki Európába, s nem sokára Londonban talán épen oly tisztelettel fognak hozzá viseltetni, mint Szent-Péter-Várában. Különben is hazai nyelvének csínosítása s bővítésében szerzett érdemei minden nyelvészeknél tudva vannak. Ki volt tehát tárva a szerbus költés egész kincse, de fájdalom, csak a szláv használhatta, mert mind magyarra, mind németre csak kevés darab volt lefordítva, s azok is elszórva sok helyt. Hihetőképen a Goethétől (a Kunst und Alterthum-ban) nem régiben lefordított „Kraljevics Markó halála“ köztök az, mely legtöbb olvasót nyere, s kivált a németekkel több hasonló költeményeket kivántata meg. Elragadtatva ezen Énekek kellemeitől, s a tudós Grimmek jövendőlésétől, hogy nem sokára minden nemzeteket meg fognak bájolni, buzdíttatva, Wessely is némely nászdalokat fordított**). Kevéssel elébb jött ki Hálában is egy

*) Voltak ugyan már előbb is némely szerbus dalgyűjtemények, melyek közzűl *Fra Andria Cacich*-é (Velence, 1759) a legbővebb, de ezek aligha igazi népdalok. *Wessely.*

**) Serbische Hochzeit-Lieder, von einer Einleitung begleitet herausgegeben von Prof. Wessely. Pesth, Trattner, 1826. 76 lap.

szerbus énekek gyűjteménye, Talvijtól németre fordítva, mely sok dalokon kivül éposi énekeket is foglal magában.

2. §. Professor Wessely a szerbus nép költését három factor productumának nézi: Az *első* az ő itélete szerént a nemzetnek magának lelki tehetségeiből fejlik ki, s önnön ereje által mívelődött: t. i. az *erőnek* felfogása és eléadása, mely az ócseh és az ó-rossz énekekben is (p. o. az Igorról való hőskölteményben) találtatik. Tulajdon egy charakter! mely sem homéri, sem romános, sem másféle idegen színt nem visel. A *második factor* azon *nagynemű görög plastika* mely Homérra emlékeztet, s ehhez járul még az énekes érzéseinek azon egy központra való célzása, t. i. a nemzeti köz szerencsének megállapitására; s végre némely hősköltemények belső formája is, mely oly igen Homérra emlékeztet (hányszor nem ismételtetik p. o. ugyanazon vers másmás irányokban, másnak szájában, s másmás személyekhez). A *harmadik factor* a *napkeleti hév és lyrika,* melynek merész képei kivált az úgy nevezett nődalokban igézőn kitűnnek, s *Szádit* és Szádi iskoláját hozzák eszünkbe. Ezek szerént tehát a szerbus népköltésben a szlávság, hellenség és napkeletiség olvadtak össze, úgy mindazáltal, hogy az elsőbbik mindég karvezérként tűnik ki. Némely jeles férfiak valamely hasonlóságot kerestek a szerbus és az ossziáni s az óspanyol énekek közt; s ez a felhozott véleményt meg látszik erősíteni, hogy a szerbus énekek a napkeletiekhez (melyeknek typusa a maurok által a spanyolokhoz is általoltatott) sok tekintetben

hasonlítanak. Végre bizonyos az is, hogy a déli szlávok elébb a görögökkel, később az arabsokkal is gyakor összeérintésbe jöttek (hihetőleg Methodius és Cyrillus is Thessalonichibéli görögök voltak), s ez által erkölcseik s poézisok ezen népekéivel mintegy amalgamizáltattak.

3. §. A *módra* nézve, mely szerént a szerbusok érzeményeiket kinyilatkoztatják, a szerbus népköltés két ágra oszlik: az első a *tiszta eposzi,* a második a *lyrai,* minden lépcsőin a szelíden megható elégiától a szabad, merész röptű dithyrambig. Még charakterizálóbban jeleli ki Dr. Karadgich ezen két énekosztályt, midőn az első osztálybelieket *hősi,* az utóbbiakat *női* énekeknek nevezi. Amazok a *guzle**) mellett énekeltetnek, jobbára Bosznia, Hercegovina, Cserna-Gora (Montenegro) és Szerviában; a női énekeket nem csak asszonyok és lyányok, hanem férfiak is éneklik, leginkább pedig mind a két nembeli *ifjuság,* különféle alkalmatossággal, mint p. o. menyekzőkön, aratáson.

4. §. Hogy a szerbus hősök más nemzetek hőseitől különböznek, azon különböző irányokból világlik ki, melyekben más népekkel állnak. Valahány viszonos érintő pontjai voltak a szerbus birodalomnak más elnyomott, vagy magokat védlő népségekkel, ugyanannyi nagyobb vagy kisebb hézagok is választják el ezektől. A szerbus hős (itt csak az énekek hőséről szólunk) született ellenségei ellen való küzdésében nem úgy jár el, mint Osszián hősei, vagy mint Armí-

---

*) Egyhúrú hegedű.

nius, Tell, vagy Winkelried, vagy mint azok, kiket az araboknak ragyogó kalifjai közt csudálunk — vagy ha még tovább visszamegyünk, mint a találékony Ulysses, mint az isteni Achilleus, vagy mint Herakles, Jáson, Theseus. Még kisebb rokonságot lelünk a szerbusok s némely híres viszontagságosok *) közt, amilyenek Muhammed, Orlando — s legfeljebb Králjevich Markó tartozhatnék ide valamikép. Azon egy közös pont, melyet talán az imént nevezett s a szerbus hősök közt találhatnánk, a *honszeretet*, s tán a tettek után való szomjuzás is. De a honi tűzhely szeretetével még az áldozóoltár szeretete is társasúl; honszeretet tehát és religió testvéresűlnek a szerbus hősben, és magas tettekre lelkesítik. Hogy ily motívnak hozzájárulásával egészen máskép fogja magát a hősi erő kifejteni, világos. Ha a szerbus csupán csak hitéért küzdött volna, könnyen történheték, hogy, valamint sok egyéb vitézek, fanatismusba merűljön; ha csupán hazájáért s ősi házáért — talán több józansággal indúlt volna a harcba, mert hol a két ellenfelet azonegy hit kötele bilincsezi, ott, legalább az első hevűlés után, kegyesebb a győzedelem; de a szerbusoknál, a balraértésekből eredt túlcsapongások mind eddig hallatlanok. Az Izraël fiai s a velök határos pogány népek közt folyt háborúk közepett termett énekekkel és dalokkal sem lehet a szerbusokét összehasonlítani. Nem azokkal, melyek Tassó Gierusalemme Liberátáját szülték. A szerbus hős (amint az eposzi énekekben kerűl elé,)

*) Értsd: kalandorok. — *Új jegyzet.*

sohasem ragadott fegyvert kénytetni ellenségét ön dogmáinak elfogadására. Ő nem támadott meg senkit is, hanem csak önmagát védte.

5. §. Szemléljük most a (nem historiai, hanem mythosi) szerbus hőst életének két fő irányaiban: hazájához t. i. és házához való viszonyos irányiban. Az elsőbbikre nézve első tekintetre azon nagyszívű oroszlán ötlik elénkbe, mely csak ingereltetve lép ki barlangjából. Ez *knézről s annak fegyvernekéről* egyiránt igaz. *Lázár* sem készül elébb, mint mikor a törökök készületit megtudja. Markó, ellenségét Musszát nem fenyegeti, csak mikor felhívatik a viadalra; sőt Smiljanich Ilia is (egy csak kevessé ismeretes regében) egy török mellett nyugton elhalad, míg a tusára fel nem szólíttatik. De a viadalra való készületnél még tisztesb maga a viadal. A szerbus nem küszködik vakon erejébe bízva; ő elmélkedik, fontolgat elébb, a nélkül hogy gondolatait másokkal közölné; s végre, ha már maga magával megegyezett, egy fohász által (mely néha imádságba olvad, néha átokká keményül) könnyit kebelén, s vagy győz vagy meghal. Így Obilich Milos senkivel sem közli szándékát, „éjfélig sír,“ éjfél után imádkozik, aztán hirtelen elsiet merész tettére, Amurát Zultánt átdöfi, s éltét feláldozza. Hányszor látni a szerbus hősénekekben szerbust törökkel együtt dőzsölni, dőzsölni míg általa fel nem ingereltetik: de akkor szablyája élét s „buzdován“-ja súlyát ellenségével megérezteti. Nem lehet tehát a *cselt* a szerbus charakteréből egészen kizárni: de itt nem olyat kell érteni, amilyent Odysseusnak Homér tulaj-

donít. Ha aztán egyszer viadalba ereszkedett, *győzelem vagy halál* egyetlen jelszava. A meggyőzött és fogoly szerbus bámulandó tűréssel és állandósággal viseli el sorsát, péld. Markó. Ha pedig maga győzött, győzedelmében megnyugszik. A szerbus (egy énekben) így káromkodik: Ölje meg az Isten! s nem mondja: Vajha meg*ölhetném!* s így a bosszút inkább az Istenre bízza, mintsem tulajdon karjára.

A harcra szokott vitézt más csekélyebb környülállások is mutatják; p. o. mikor a hős viadalba megy, *lovát* (mely közönségesen valamely bélyegző nevet visel, p. o. Lasztavica: Fecske! Vila stb.), s *kardját* vagy egyéb fegyvereit meginti. Azonban itt a homéri forma tagadhatatlan (?).

6. §. *Háza* körében sem kevesbbé interesszáns a szerbus hős, kivált ha a gyengébb nemhez való viszonyait (relátióit) tekintjük. A szerbusné nem csak gynaeceumába van szorítva mint a görögöknél, hanem szorosan a férfinak urasága alatt áll, mint a napkeletieknél. Elébb hogysem férjnek adná a sors őtet, már atyja vagy bátyja által szoros függésben s vigyázat alatt tartatik. A győzedelemből megérkező testvérnek vagy férjnek ő tartja lovát s kengyelvasát. Férjét a lyány nem maga választja, sőt *vétó*ra sincs jusa: mindazáltal ezen despotismus oly tisztelettel s méltatással van összekapcsolva az asszonyi nem iránt, hogy nem lehet rajta nem csudálkozni. Mily hízelkedők azon nevek, melyekkel az ifju választottját megilleti: piros rózsa, bazsalikom-csemete, vezércsillag, arany korona neki szép kedvese. Ebben a napkeletiség nyomai vi-

lágosak. (Ilyenek a magyarnál a gyöngyöm, galambom, virágom, stb. Ezek: kincsem, angyalom — bizonyosan európai eredetűek.) Mit nem *mer* lyánykájáért a szerbus hős! Mennyire nem becsűli ő a rá bízott hitvest! De a haza előtte mégis első marad. Mikor Lázár a Rigómezőre szállt, eszébe sem jött hogy Milica cárnénak, kit különben hévvel szeret, vigasztalót s védet hagyjon távolléte idejére; neki magának kelle szolgát kérni tőle, — és ez is, ellen nem állhatva a harcba-vágyásnak, elhagyja. De a viszonos becsűlésnek és szeretetnek még sincsen semmi hiánya. A nő mindent megtesz választatott férje kedviért, néha még más szent kötelességeket is megsért — s általjában bizony több vonzódással van férje iránt, mint ez őiránta.

7. §. A szerbusok sokszor próbálták igájokat lerázni, de jobbára sikeretlenűl: ez, s egyéb szerencsétlen esetek hosszú sora, végre talán a török szomszédság is, a szerbusok érzékeny lelkökben a praedestinátió ideáját támaszták s velök a *Vili*-k (sorsot intéző szűzek) mythoszát képeztették. Egy igen hatalmas Vilivel az olvasó „Markó halálában“ (Goethénél) ismerkedhetik meg. Egyáltaljában pedig a szerbus nép úgy képzeli magának a Viliket mint szőke, repdeső fürtű nymphákat, fejér lebegő köntösben, ívvel, puzdrával, nyilakkal. Ligeti fris forrásoknál szeretnek mulatni, ott énekelgetnek, körtáncokat járnak. A halandó, ki feléjök közelíteni s őket jelenléte által háborgatni merészli, többnyire bizonyos prédája a halálnak. Gyakran megjelennek az embereknek, de mindég

magányosan, és sorsokról tudósítják; noha sokszor gonosz indúlatúaknak festetnek, vannak mégis köztök hívek és jók is, kik védenceiket közelgető veszélyektől óják, néha titkos erők által segítik is. Ez ismét Homérra emlékeztet, kinél minden hősnek védistene vagyon*). Azonban a Vilik, legalább nevöknél fogva, minden szláv népek előtt ismeretesek. A trencséni és nyitrai tótok is Viliknek híják, s oly hölgyek lelkeit értenek alattok, kik menyekzőjök előtt haláloztak meg, éjfélkor keresztútakon körben táncolnak, s a férfit, ki elejökbe kerűl, halálra táncoltatják[2]).

Egyébiránt, minden hős nemzetek hitében eléfordúl bizonyos magasabb lények befolyása az emberek sorsára. Ilyenek a déli mythologia Agatho- és Kakodaemonai; az éjszakinak Sorsszűzei (Schicksalsschwestern); Ossziánnál a boldogúlt vitézek lelkei; a persáknál a jó s gonosz tündérek, nemtők stb.

8. §. Úgy látszik, hogy a szerbus hősköltemény szép egyszerűségét az előadásban Homertól kölcsönözte[3]). Egyszerűen és elevenen festi a tetteket; a cselekvő személyek charaktere inkább míveikből s beszédeikből világlik ki, hogysem valamely hozzá

*) Hát a keresztyén népekre nem, hol majd minden ember védszentet tisztel? T.

[2]) Ki ne ismerné a gazdag elméjű gróf Mailáth gyönyörű regéjét az Auróra első kötetében? T.

[3]) Ó dehogy. A naiv epos általános sajátsága ez. Homer hatása réges-régen megszűnt a görög földön is, és csak irodalmi úton, s azon is közvettve, Virgíl által, hatott a középkorban — az újlatin költészetre. — *Új jegyzet.*

függesztett személyleírásból (amit némely nagyobb költőknél is találni sokszor); lelni ugyan leírásokat is, melyek gyakran apróságokba is bocsátkoznak, de a fő cselekvéssel szorosan összefüggenek, s nem valamely különálló egyes epizódok*). A képek és hasonlítások sokkal ritkábbak mint Homernél, de többnyire helyesek (treffend), rövidek, s egészen a szerbus nemzet köréből vétettek. Az elbeszéllő forma a drámaival kellemesen változik; ugyanazon szók (amint már mondatott) másoktól ismételtetnek, a fontosságot öregbítve. Noha pedig ezen énekek legtöbbjei jobbára csak töredékek, s néha a hős életének egy egész időszakát sem végzik be, mindazáltal mindegyik költemény egy szép, teljes, tökéletes öntés. Ha ezen énekek csonkák nem volnának, idő rendi szerént egy egészszé összeillesztve, szép nemzeti epost tennének; de ők sem a nemzet ajkain azzá össze nem folytak, sem eredetileg így nem készűltek. A kinyomásra (Aus-

*) Pedig épen a népköltésnek egyik bélyege, hogy a fonalat gyakran ereszti s lyrai ömléseket, mythosi kitéréseket enged magának, s hogy ebben nagy szépség fekszik, tagadhatatlan, ámbár néha fárasztják a gyűjtő és kapcsoló tehetséget. De így van magával a természettel is. Azon egység, a fő célra való törekedés, s a lex necessitatis, mely a míveltebb költők míveikben találtatik, épen az, ami által a mivészet a nagy természetet céljainkra s vegyületlen, félbetöretlen éleményre nemesítette. A szerbus nagyobb költemények épen a Prof. W. által felhozott tulajdonságoknál fogva, úgy látszik, hogy Karadgichnak köszönik a mivészi elrendelést, mint Macphersonnak Ossziánéi a magokét. T.

druck) nézve egy iróniai helyet hozunk fel, mely naivsága miatt különösen meglepett; egy vajda bosszuból tenyerével combjára csap:

„S oly gyöngédeden csapott reája,
Hogy legott a comb skárlátja ömlött."

Ez az érzékeny irónia, amilyenre gyakran akadni, Homernek gyönyörű egyszerűségére emlékeztet, mikor Ulyssesről, ki haragosan szemközt álla Antinoussal, mond:

„Meggondolta magába' dicső türödelmes Odysseus,
Verje-e úgy hogy azonnal elessék lelke-szakadtan,
Vagy csak gyöngéden verje, őtet földre terítvén."

Odyss. XVIII. 90.

9. §. Az eposnak mértéke a szerbusoknál a rímtelen öt lábú trochaeus. Ha szorosan vizsgáljuk, találni néhol ugyan más lábakat is, de az egész éneken mégis azonegy rhythmus zeng. Az énekmód a hősköltényekben egyforma és nyugalmas, egy vers akként énekeltetik, mint a másik, csak hogy némely versek emeltebb hangon mondatnak, midőn a nyomosság kivánja. A muzsikaszert az énekes közönségesen csak a vers vége felé hallatja, rövid cadentiát ejtve rajta; némely nyugpontok alatt pedig tovább játszik, hogy a hallgatót ne fáraszsza. Kimondhatatlan, mennyi kinyomással énekeltetnek sokszor ezen dalok; s Prof. W. azt beszélli, hogy maga egy vásáron volt, hol az elaggott vak énekest könnyezve hallgaták a körül állók. A hősdalok eléneklésében nem annyira a modulátiót, mint a szavakat tekintik, azért is az inkább

a declamátióhoz vagy melodrámához közelít, mint az énekhez. Karadgich szerént ritka szerbus az, ki a *guzlét* (lantot) ne játszaná, s mivel ének nélkül az soha sem játszatik, világos, mi nagy becsben állanak a hősénekek is Szerviában. A tudós Vater ezen hangszerről ezt jegyzi fel: Szerviának beljebb és magára hagyott részeiben minden háznál találtatik egy ilyen guzle; a tulajdonkép úgy nevezett Szerviában, holott már több a polgári rend, legalább minden falu bír egyet vagy többet; Magyarországnak tökéletes polgári rendű részeiben pedig, melyeket a bevándorlott szerbusok laknak, senkinek sincs, némely szegény világtalan véneket kivéve, kik a hazai énekeket ott fenntartják, s énekelgetve keresik kenyeröket. Itt Prof. W. még azt veszi észre, hogy Szerém vármegyében, Szlavóniában s a Bácskaságban aljasnak tartatik a guzle mellett való éneklés, s a lant vakok énekének neveztetik gúnyolva. Ezen vak koldusok egy céhforma társaságot képeznek, melynek gyülekezőhelye Ireg (Szerém várm.); a vének közlik azokat az ifjabbakkal, úgy hogy nekik kell fenntartásokat köszönni. Énekelnek pedig ezen koldusok vásárok, búcsu, s egyéb népgyülekezetek alkalmával, s noha vannak köztök olyanok is, kik csudálatra méltó kinyomással adják elő énekeiket, sok az ügyetlen is, ki gyakran közepén a dalnak más dalra téved, vagy maga változtatásokat tesz benne. Ugyanis ezen énekeknek lassanként való elfelejtetését azon környülállásnak kell tulajdonítani a Szerémségben és Tótországban, hogy azok ott a kolduló alnépre maradtak.

Minekelőtte a *nőénekekről* szólnánk, hasznos lesz a szerbus nők charakteréről némelyeket elmondani. Azon viszony, melyben a férfi s a nő egymás közt áll Szerviában, már érdekeltetett. Az asszonyi nem szorosan függ az erősebb nemtől, de a szeretet, s az említett despotismussal összekapcsolt tisztelet teszi, hogy ezt a függékenységet nem is érzi. Szűk határok közzé van ugyan szorítva a szerbus nő, de nem hadifogoly módjára, hanem olyformán, mint a szelíd madár, kit gazdája magához édesget kalitkájában, s édes falatokkal táplál. Ily madárka nem is óhajtja a szabadságot.

A gynaeceumban, rokka vagy szövőszék, vagy himző ráma mellett hallgatja a lyányka bátyjának vagy szolgálóinak elbeszélléseiket a kor történeteiről, eme vagy ama vitézről, ennek hős tetteiről; s melle buzog, eleinte csudáltában, utóbb vágytában látni a dicsőt, vagy tán bírni is. De ez a vágyás hiu, mert a szerbus lyánynak nem szabad érzéseit kinyilatkoztatni. Az ottani ideák a női szerénységről azt kivánják, hogy a lyányka a férfiak tekintetét kerülje, s e szerént soha sem bátorkodik férfi jelenlétében felnézni. De ennél is még keményebb törvényeket szab az előitélet: az özvegynek tilos meghalálozott férjét siratni, mert szívből ömlengő érzései, elvesztett érzéki élemények után való keservnek vétetnének. Még nagyobb gyanuba esnék azon lyányka, ki korán elhúnyt kedvesét könynyekkel tisztelné.

Mindazáltal — ami ugyan különös — a nők egészen máskép festetnek az énekekben, mint amilyenek az életben. Például ez:

Az anya és leánya.

Leány. Egy ifju ment által mezőnkön;
Az alkony látnom nem hagyá.
De én szorongtam tikkadásig.
Ah hívd szállásra, anyám!
Istenre kérlek, hívd el anyám.
Anya. Lyány! hadd te az ifjut:
Városi ifju ő!
Az ifjunak szeszbor,
Az ifjunak vacsora kell,
És városi lágy nyoszolya.
Leány. Ah hívd szállásra, anyám!
Istenre kérlek, hívd el anyám.
Szeszbor neki két szemem,
Arcaim sütemény neki,
Édesség a fejér nyak!
Harmatos gyep neki lágy nyoszolya,
Szép vidám ég leple neki,
S fejpárnája kezem.
Hívd szállásra, anyám!
Istenre kérlek, o hívd el anyám*).

Oly lyánykát, ki így énekelne, minden kényes dáma férfikórsággal vádolna, — de ez szerencsére csak költemény. Még a szerémi és szlavóniai módisabb lyányok sem beszéllnék ki ily őszintén szívök titkait.

---

*) Ha ezen kimondhatatlan bájos dal fordításom által minden naívságából ki nem lőn vetkőztetve, örűlnöm kell. Fülem és érzésem a legszabadabban játszó daktylusokat hagyá választanom, s ha nem csalódom, ezek igen hajlékonyan simúlnak a tartalom természetéhez. — *Szeszbor* az épen nem poétai égettbor, s a még aljasb és idegen pálinka helyett áll.

A szerbus nő charakterében az első és fő vonás a szerelemben való hűség és hév; a második a takarékosság, szorgalom a házi munkák végrehajtásában, s a csínosság. Ami a szerbus nők munkásságát illeti, annak eleven példáit láthatni a szerémi lyányoknál és asszonyoknál: menj által egy ily falun, s nem látsz munkátlanúl egy asszonyt sem járni az utcán: övében guzsaly van, a lenfonal fejlik, az orsó fürgén forog a járdalló kezében; így mikor kaszálni, aratni mennek is, az orsó hű kísérőjök. Lépj valamely házba, s egy asszonykezet sem látsz henyélni: itt fonnak, ott szőnek, amott hímeznek, vagy kenyeret sütnek stb, azalatt hogy a férfiak pipázva körülheverik a tűzhelyet.

A tisztaság és csín hasonlókép bélyegző virtusa a szerbus lyánykának. Hajai tisztán ki vannak fésűlve s ékesen összefonva, a ruha fejér, az ingök csínosan mosott, a ház udvara jól kisepert. Nevezetes még a virágokhoz való szeretetök; mindenek felett pedig tiszteltetik a *perpetuell* s a nagy levelű *bazsalikom*. A szép perpetuellt a lyány s asszony még mai napiglan szereti füle mellé tűzni; midőn szerémi falun mégy keresztül, azonnal tudhatd, leányok vagy fiatal hölgyek hol lakjanak, mert ott a vityilló ablaka minden bizonynyal a legékesebb virágokkal tarkállik. Továbbá tulajdon egy vonása a szerbus nőnek azon rendkivül való kellemetesség és nyájasság, melylyel a férfi nemhez is, de egymáshoz is viseltetnek; s mikor egyik a másikat nevezi, az mindég hyperbaton vagy valamely symbolikus cím által történik, p. o. szerelmem, galambom, rózsám, szívecském stb. De ezen a férfiakhoz

mutatott nyájasság csak a magyarországi szerbus nőket bélyegzi, mert Szervia belsejében a lyányok szeméremből minden férfi elől kitérnek, és szép szókkal azt illetni nem bátorkodnak. Az asszony általjában ritkán jut oly környülállásokba, melyek életmódjokban tetemes változtatást okoznának, s rendkivül való cselekvő erőt kivánnának; vagy is, az asszonyi életnek kevés szökőpontjai (pointjai) vannak. Ugyan így van a dolog a szerbusoknál is: az asszonyi életnek legnagyobb epochája a hajadon életből a házasságba való általlépés. A szerbus leányka szívét az a lépés annyival inkább érdekelheti, mert az majdnem mindenkor kénytelenűl tétetik. Ha a leánynak atyja nem él, férfi testvére intézi keze dolgát; ha ez nincs, nagybátyja vagy más valamely férfi rokona. A lyányka tudván, hogy szabad választása nincs, kell hogy magamagát vigasztalja, ha a választás nem történt szíve szerént; mihelyt tehát észre veszi, hogy atyai házát nem sokára el kell hagynia, mindenkép azon van, hogy jövendő sorsáról hű tudósításokat gyűjtsön. Akkor folynak a tanácskozások, értekezések barátnéikkal, a kútnál, vagy a vászonfejérítőn, a fonókörben s egyéb öszvejövetelekben. Szíves jó fogadásra a leány mindég tarthat számot, mert minden ház (Szerémségben közönségesen több família patriarchális relátióban él együtt) örűl két új munkás kéz nyerésének. Továbbad, a szerbusoknál szokás korán megházasodni, s minden leány örvend, ha minél elébb pártáját elvetheti. Azon kivül a menyekző az az egyetlenegy triumphus, mely az asszonyi hiúságnak megengedtetett.

Akkor minden arra fog kezet, hogy a menyasszonynak kedveskedjék. Hozzá vevén még azt is, hogy sok szegény leányka igen is érzi bátyja uraságát, s más uraság alá kiván jutni, mely talán szelídebb lesz hozzá, világos, miért a szerbus lyány annyi engedékenységgel veti magát új sorsa alá.

Ami már a férjes asszonyt illeti, az ő alárendelt állása ugyan meg nem szűnik; de szabadsága mégis terjedtebb. A Szerémségben maga Prof. W. látta, miként a férfiak ebéd felett az asztalt körülülték, míg hölgyeik megettök állva, vállok felett nyúlának az étkek után. De a szabad kijárás tőlök nincs megtagadva. Továbbá jól eshetik a fiatal hölgynek, hogy neki, kinek szülői házában csak engedelmeskedni kelle, most magok uraltatnak néhány cseléd által. Mind ezen környülállások, melyek a bölcsőtől a sírig egyformák maradnak, természetesen bizonyos nyugalmas, szenvedélytelen melegséget szülnek az asszonyi kebelben, mely a nőénekekből is kitűnik. A szerbus nő hasonló a fiatal csibéhez, mely szobában neveltetett fel: ez kedves marad neki annyira, hogy a magvakkal tele hintett szabadabb udvar sem fogja kicsalhatni szűk lakjából. Így a szerbus nőt is egy bizonyos bájkötelék tartja lekötve házához. Mily meleg és érzékeny panaszra legyen képes a szerbus nő, nem csak sok, valóban elégiai charakterű ének, hanem az élet is mutatja. Menj ki egy szerémi temetőbe, s egy némely lyánykát vagy hölgyet ott lelendsz korán elhúnyt bátyja sírján térdelni, s ily módon keseregni: „Vajon mért haltál meg ily korán? mért kelle nekem magányosan hátra

maradnom? Ah, te én mindenem! Húgod volt, mért költözél el tőle? Mint szerettelek téged, mint ápoltalak, lábaidat szorgalmasan megmostam, lágy fekvet készítettem neked" stb. — Ezen halotti panaszok sokszor igen érdeklők, s tanúik a nők gyengéd érzésének, s azért valóban különös, miként Csaplovics úr ezt a szokást nevetségesnek találhatta, mondván: hogy sírás helyett énekelnek; e szerént a *requiem*-eknek is nevetségeseknek kellene lenni.

Már most magokról a *nőénekekről* szóljunk. Ezen nevezet nem azt akarja értetni, hogy csak a fejérnem énekli, vagy hogy csak ezt illetik; hanem charakterökre céloz, mely a hősénekhez oly viszonyban áll, mint a nő a férfihoz. A hősének erővel teljes, az érzés kifelé tör abban; a nőének szelíd, befelé vonúló érzéssel. A nőénekek egy vagy két személytől énekeltetnek egyszerre, s inkább az éneklők gyönyörűségére szolgálnak, mint a hallókéra; a hősénekek megfordítva. Muzsikaszer kísérése nélkül ugyan, de sokszor karral énekeltetnek; a melodia bennek már nem alárendelt alkotó rész mint a hősénekekben; hanem szorosabban a fülhez van szabva, sőt néha a táncot is kíséri. Hogy tehát ezeknél fogva egészen más a rhythmusok, mint a hősénekeké, magától értetik. Karadgich azt beszélli, hogy a déliebb Szerviában és Boszniában a nőénekek énekeltetnek leginkább a városokban; mert valamint délfelé a férfiak is lágyabbak, úgy a felső vidékeken az asszonyok (legalább a városiak) keményebbek: ezek inkább kedvellik a hősiséget a szerelemnél, Szerémben, Bácskában s a Bán-

ságban, a városokban nőénekek többé nem énekeltetnek, hanem más, tanultabb ifju emberektől költöttek. De ezen újabb dalok távol esnek a népköltés charakterétől; gyenge gyermekes utánozásai más költőknek, s a romló ízlésnek eleven tanúi. Ehez járul hogy a régi, édességes, s a szláv charaktert annyira kitüntető mollmelodiákat megvetvén, textusaikat a legújabb operai áriákra alkalmaztatják — de még is *felices errore suo*, mint Lucán mondá.

De egyáltaljában úgy találjuk, hogy a szerémi, szlavóniai, bácskai és bánsági szlávok sokkal szegényebbek a poézisban mint a szerbusok és bosznyákok, noha ugyanazonegy törzsöknek ágai. Egyik oka a geographiai helyhezet kétségkivül. A szerbusok, bosznyákok, montenegrínek hegyek közt laknak, s tudva van, hogy *a hegyi lakók keble mindenkor fogékonyabb a poézis iránt mint a síkság lakosaié.* Ez a különbség a Szerémség s a többi szlavóniai vármegyék közt is nyilvánságos. Azon hegység alján, mely Szerémen keresztülvonúl (*Mons almus*-a a régieknek), sokkal gyakrabb az ének, mint Szlavóniának iszapos vidékein. Olyan vak énekészek, amilyenek Iregen tartják gyűléseiket, s kikről már feljebb emlékeztünk, Szlavóniában sokkal ritkábbak mint a Szerémségben. Egyéb környülállások közt, melyek a nemzeti poézis elémenteit a felsőbb tartományokban gátolják, nem csekély befolyású sok újabb literátorok kórsága, a nemzetinek veszteségével is új formákat behozni; s ez annyira megy, hogy már a parasztlyány is jobb szereti az idegen walzert a hazai kólónál.

Visszatérünk a nőénekekhez, különösen pedig technikájokat veszszük itt tekintetbe. A mérték, mint más nemzetek lyrai énekeikben is, igen sokféle. Daktylusok és trochaeusok váltogatják egymást, amint a nyugalmasb vagy elevenebb indúlat kivánja. Dr. Karadgich tíz osztályait állítja fel a mértékeknek, több alosztályokkal együtt.

Magok az énekek is ugyan e szerént hét rendre oszlanak el: I. Nász-dalok. II. Dalok a királyjáték mellett. III. Kaszállók énekei. IV. Dodola énekek. V. Ünnepi énekek. VI. Énekek a fővédszent ünnepeire. VII. Szerelmes s egyéb dalok. Ami a második rendbelieket illeti, a királyjátékról azt kell tudnunk, hogy az, Szerbiában, és Szlavóniában, a szentháromság vasárnapján minden esztendőben 10—15 leánykától vitetik véghez. Egy közzűlök (kinek szépnek s közép magasságúnak kell lenni) a *királyné,* egy másik a *király,* egy harmadik a *zászlóvivő,* egy negyedik *udvari dáma.* A királyné fátyolt visel; a király egy virágos férfi fejékességet visel fején, kezében szablyát; a zászlóvivő egy veres és fejér zászlót. Mikor a sereg egy ház elébe jön, a királyné egy alacsony székre ül (amilyenek t. i. Szerbiában szokásban vannak), az udvari dáma megette áll, a többi leány félkörben veszi körül, akkor a zászlós jobbra tér, a király balra. A félkör két lépést tesz balra, kettőt vissza jobbra; a király s a zászlós, kik a félkörrel szemközt állanak, nem táncolnak vele, hanem különösen, s amaz egyszersmind a szablyát villogtatja, ez zászlóját lobogtatja. Így egy háztól a másikhoz költöznek, s mindenkinek a házban

(kisdednek, felnőttnek) egy dalocskát zengenek. Ekkor közönségesen egy kis ajándékot kapnak.

A *dodola* hasonló leányprocessió, melyet nagy szárazság idején tartanak, hogy az által az égtől esőt nyerjenek. Egy leányka egészen meztelenre vétkezik, s magát fűvel virággal úgy befedezi, hogy a testnek egy pontja sem látszik ki, s ezt a leányt híják *dodolának*, (innen van az a közmondás is: „úgy fel van cifrázva mint egy dodola,“ amit azokról mondanak, kik szerfelett sok virágokat fonnak hajaik közé). Minden ház előtt megállapodik a sereg, a dodola táncol, a többi lyány pedig körben állva mindenféle dalokat énekel; azután a gazdasszony, vagy egy szolgáló, egy veder vízzel leönti a dodolát, ki folyvást táncol és meg-megfordúl. Ezen dalok minden sorához ezen szavakat ragasztják: *Oj dado, oj dodole!* Ezen szokás csak Szerviában van még fenn, a Száván innen nem régiben a papság által eltiltatott.

A *védszentek* ünnepeiken énekelt dalokról azt kell tudni, hogy Szerviában, hol a névnapok nem tartatnak meg, minden háznak van egy védszente, kinek ünnepnapja a házbeliektől megülletik, s az akkori lakozás felett énekeltetnek az említett dalok.

A menyekzői énekek a nászvendégek karától énekeltetnek mindenkor, azon actusra való tekintettel, mely épen végbe vitetik.

Próbáúl itt némely nődalokat adok, Talvij német, felette hű, fordításai után szinte nagy hűséggel dolgozva:

I. Özvegy és Szűz.

Sólyom repdes Szárajévón,
Hűst keres hevét lehűtni.
Szárajévón egy fenyőt lel,
Fris forráskát lel alatta,
Özvegy jácintot mellette,
S illatos szűz rózsaszált is.
Ekkor fontolóra vészi:
Özvegy jácintot, vagy a szűz
Rózsaszált csókolja-é meg?
Végre, egyezvén magával,
Halkan így szól önmagához:
Többet ér az ó arany, mint
Szép ezüst, ha új mivű is.
S özvegy jácint érzi csókját.
Bosszuval mond a szűz rózsa:
Szárajévó! bú jövend rád,
Mert gonosz szokást gyakorlasz:
Özvegyet szeretnek ífjaid,
Szép szüzet megaggott véneid!

II. Egy szép leány leirása.

Ó Szendrőnek szép leánya!
Kérlek, fordúlj énfelém már,
Lássam arcod, bájos arcod!
„Idv, egészség, néked ifju!
Vásáron valál-e immár,
Látál-é ottan papirost?
Íme, orcám épen olyan.
Hát tanyán valál-e immár,
Ott látál-e szép piros bort?
Íme arcaim épen olyak.
Hát mezőn jártál-e immár,
Ott látál-e szép kökényfát?

Ím szemeim is épen olyak.
Hát tengernél jártál-é már,
Ott látál-e kis nadálykát?
Én szemöldökeim is olyak."

III. Meghűlt szív.

Szent György napján hó esett, igen nagy,
A madárka nem repűlhetett:
És mezítláb gázolt a leányka,
És cipőivel kíséri bátyja.
„Nemde fázik lábad, jó hugocskám?"
„„Ó én bátyám! lábam? az nem fázik,
Ámde fázik én szegény szivem.
De nem a mély hó hütötte azt meg:
Én anyám hütötte azt nekem meg,
Ahhoz adván, akiért nem égek.""

IV. Szerbus lyány erkölcse.

Nagy szemöldökű a szép Milicca!
Bélepik piroska arcait,
Arcait, s fejér ábrázatát.
Három hosszú évig láttam őtet,
Szép szemébe még sem nézheték,
Szép szemébe, s hó ábrázatára.
Ekkor táncra hívtam sok leánykát,
Szűz Miliccát is körtáncra hívtam:
Vajon még sem nézhetnék szemébe?
Szép derűlt ég volt, hogy a virányon
Táncolának, ámde nem sokára
Rút felhők terűltek el az égen,
És villámok villogtak közöttök.
Égre néztek sorban a leánykák,
Csak Milicca nem nézett az égre,
A zöld fűbe nézett, mint szokott volt.

Erre hát susogtak a leánykák:
„Szép Milicca! társunk és szerelmünk!
Bölcs vagy-é, vagy inkább dőre, merthogy
Szűnet nélkül a zöld fűbe nézesz,
És velünk az égre nem tekintesz,
Melyet gyors villámok hasogatnak?“
Erre szűz Milicca azt felelte:
„Nem vagyok se bölcs, se dőre én,
Wíla sem, ki felhőket von össze:
Lyány vagyok, s azért a földre nézek.“

A következők a Wessely által fordított nászdalok közzül vétettek.

V.

Bosznya partján megpatkolja ménjét
Míla, ámde nem közös szokásként,
Mert patkolja ónnal és ezüsttel.
Megpatkolja — és a mén kirúgdal.
Csendesen mond Míla ő lovához:
Állj lovacskám, állj meg jó lovacskám!
Majdha most *javat* viszünk hazánkba,
Nékem és neked jó életünk lesz:
Jászolt fon neked majd szép juharból,
Bázilt nyújt s perpetuellt tenéked;
Jól lakj egy nap, kettőig enyelghetsz.
De ha most *gonoszt* viszünk hazánkba,
Nékem és neked rosz életünk lesz:
Kínos jászolt fon tenéked akkor,
Keserű hunyort fog adni étkűl —
Jól lakj egy nap, kettőig beteg lészsz.

VI.

Várba fenn zendűl arany lövőszer,
S a leányhoz jő a nászkiséret.

Jól tudá a lyány hogy jőni fognak,
És egész nap bázilmagvat hintett,
Ezt tevén fel férje végzetéről:
„Ha szerencse férjének mosolygand,
Még az estve kelnek a bazilkák,
Éjfelig keresztbe elvegyűlnek,
S hajnalig bokrétát képzenek majd“.
S a szerencse férjének mosolygott:
Még az estve keltek a bazilkák,
Éjfelig keresztbe elvegyűltek,
S hajnalban bokrétát képezének.
Minden vendég egy bokorra tőn szert,
Vőlegény menyasszonyára tőn szert;
S csak a nászlegény maradt hiával.
Ekkor a szép lyány így szóla hozzá:
Kedves nászlegény, ne légy szomorú s bús,
Szebb bokrot fogok tenéked adni:
Szép barátnémat adom tenéked.

VII.

Új Jegyes, te bázilcsemete, szólj!
Mit busúlsz szivemnek bánatára?
Tán fogyatkozást láttál javaidban?
Vagy lovacskád fáradt el inában?
Vagy talán gáncsolták a leánykád?
„Sem fogyatkozás nem ért javaimban,
Sem lovam nem fáradt el inában,
Ámde gáncsolták hüvem, leánykám,
Ez mondá, hogy aljas születésű,
Az, hogy kígyót ér fel a gonoszban,
És *amaz*, hogy aluszékony s álmos.“
Erre bosszusan felelt a szép lyány:
„Aki aljas születésűnek mond,
Vériből ne lásson ivadékot;

Aki kígyónak mondott gonoszban,
Annak szívét a kígyók öleljék;
S azt, ki aluszékonynak csufolt,
Kórón fekve, fussa édes álom.

Nekem úgy látszik, hogy ezen kevés nőénekekből, melyeket nagy részint mértéki hűséggel is adtam, a szerbus dalok charaktere elegendőkép kiviláglik. Mindenik egy kis történetet ád elé, s ennél fogva mindannyi kis románchoz hasonlít; de ezen történet sokszor csak egy gyöngéd allegória (I.) lyrai tendentiával, t. i. *érzésnek* képbe való öltöztetése; vagy *vehiculuma* az érzésnek (II. IV. V.), vagy végre tiszta románc ezen két állató részből (III. VI. VII.). Tónusok általjában naív; nem virágos a nyelvben, de annál poétaibb az érzésben; a történet menetele epikusi egyszerű, a drámai eléadás a remekségig emelkedik fel tömöttségével és természetességével.] Az egészet hasonlíthatatlanúl aetheri illat lengi be.

Köztünk *Vitkovics* tevé a próbát ezen tónust némely dalaiba behozni; mily szerencsével, azt örömmel éreztük azokban, melyek Kulcsár által közöltettek. *Vörösmarty* pedig egy szerbus manierban dolgozott dallal ajándékoza meg*), melyben egyszersmind a szerbusoknál szokásban lévő quinárius trochaeust is megtartá.

A nagyobb kiterjedésű hősénekekre (p. o. Markó Králjevics, Milos stb) átmenetelűl szolgálnak a *balladák,* melyeknek fő része a történet, de előadások

*) Auróra, 1827. 140. l.

gyakran igen is még lyrai, mindenkor pedig érzékeny. Azzán Agát Kazinczy adá (Poétai Berek 211. l.), az originál mértékében, s megfoghatatlan, miként ezen gyönyörű ének nálunk legkissebb figyelmet sem tuda gerjeszteni. Tiszteletre méltó barátom *Vitkovics* közlött nem régiben egyet a Hasznos Mulatságokban (1826. I. 28) s egy másikat mely a bácskai szerbusok ajkain forog, az Auróra utolsó kötetében (1827. 262. l.), de amazt jambusokban dolgozva; ezt magyar schémában, kimondhatatlan naívsággal s könnyűséggel, s csudálandó ügyességgel a népinyelv utánozásában. Imitt pedig van szerencsém kéziratából egy eddig még nyomtatatlan fordítását közleni, mely ismét jambusokban dolgoztatott, mindazáltal — ha nem csalódom, a *tónust* tökéletesen visszaadja.

Szerbus Ballada.

Láték csudát, mily nem történe több:
Ország királyát meg nem ösmeri,
S király rokon vért ont kegyetlenűl.
Már vére közzűl más nem áll vala,
Csak Ilka húga, térén Boszniának,
Kinek maradt még egy Gábor fia.
Nagybátyja készűl ezt is veszteni.
Húgának így ír gyakran a király:
Küldd, Ilka húgom! hozzám gyermeked,
Hogy azt az egyet is halálra vessem;
Ne szálljon ország tőlem a fiúra.
Midőn negyedszer írt már a király,
Könynyel borongott Ilka szép szeme,
Könynyel borongott, s hívá gyermekét:
Jer Gábor! ó jer, kedves magzatom!

Már négy levél jött hozzám a királytól,
Téged magához kíván, hogy megöljön.
Vedd tőlem ezt a kendőt, magzatom,
S menj a királyhoz, és borúlj elébe,
S mondd amiket most én mondok neked:
„Kegyes király, te tündöklő Napunk!
„Fényes nap itt a földön ég alatt!
„Az én anyám kér téged általam,
„S kérése mellett küld üdvözletet.
„Király, ha főmet majd elütve látod,
„E keszkenőbe kösd azt véresen,
„S akaszd lovamnak hátán a nyeregbe;
„Elmegy lovam, s a főt is elviszi,
„Melyet kiszáraszt a napon szülém,
„Sírván felette, nagy keserve közt
„Siratni fogja egy kedves fiát.
Elméne Gábor, s a kendőt vivé,
Sok férfi, sok nő kíséré ménését.
Elméne Gábor túl a sík mezőn.
   Meglátta jöttét távul a király,
Meglátta s így szólt csendesen magához:
Isten, ki jön ott? mely derék lovag!
Hozzám ha térne, szép váramba be,
Országomat megosztanám vele,
S nem kérdeném, nős-é vagy nőtelen?
   Alig beszéllt így szívben a király,
Várába nyargalt a derék lovag,
S megy a királyhoz, és borúl elébe,
S így kezde Gábor hozzá szólani:
„Kegyes király, te tündöklő Napunk!
„Fényes nap itt a földön ég alatt!
„Az én anyám kér téged általam,
„S kérése mellett küld üdvözletet.
„Király, ha főmet majd elütve látod,
„E keszkenőbe kösd azt véresen,
„S akaszd lovamnak hátán a nyeregbe;

„Elmegy lovam, s a főt is elviszi,
„Melyet kiszáraszt a napon szülém,
„Sírván felette, nagy keserve közt
„Siratni fogja egy kedves fiát.
S mint gyermek ekkor úgy sírt a király,
És sírva Gábort vette karja közzé:
Kelj fel te kedves, kelj fel magzatom!
Király elütve főd nem fogja látni,
Országa kincse bár elveszszen is.
Ím kincseim! végy amennyit vehetsz,
S menj vissza vígan hűv anyád felé,
S keress magadnak hölgyűl szép leányt,
Én is jövendek víg nászünnepedre.
Felkelt örömmel Gábor akkoron,
S csókolja jobbját s lábát a királynak;
Vett kincse közzűl mennyit bírhatott;
Tüzes lovára gyorsan felszökelle,
S nyargalva ment el a kedves szüléhez.
Ez látja jőni távul a lovat,
S jajgatva ment ki a lónak elébe.
Látá lovát, nem látta gyermekét.
De Gábor így szól hátán pej lovának:
Kérlek, ne jajgass, kedves jó anyám:
Keress te nékem hölgyűl szép leányt;
Király is eljön víg nászünnepemre.

Eredeti balladát szerbus stílusban nálunk első, s eddig egyedűl, Vörösmarty adott, s én annak kéziratát a költő barátságából bírván, annak közlésével kivánom olvasóimat elereszteni *).

*) A „Csák" című közöltetett itt, de mely azóta Vörösmarty minden kiadásaiban megjelenvén, itt bízvást elmarad. Nem így Vitkovicsé, kinek összegyűjtött munkáit mikor adhatom, ki tudja. — *Új jegyz.*

VII.

„A U R Ó R A"
1828-ra. *)

Illő végre tartózkodás nélkül elmondanunk, mely szempontból kelljen Kisfaludy Károly poétai gyűjteményét megitélnünk, hogy a literatúrához valló állását s így becsét, magasabb tekintetek szerént, meghatározhassuk.

Nálunk már jóval ezelőtt a régiben-maradás, másfelől a haladni-vágyás tüze szakadást csinála az írók közt, az erőket felosztotta, elszórta, s nem egy ösvényen nem viheté egy cél felé, az egyetlenegy felé, melynek elérése literatúrát állapíthat. Mindenki magára űzé célját külön útakon; gyűjteményeinkben plánumtalanság és princípiumtalanság, vagy a princípiumok legnagyobb különfélesége uralkodott: s ez megzavarta a publicumot s az írói pályára készűlőt egyiránt. Csak a közöslélek (Gemeingeist) a mívészek közt adhat tekintetet a mivészetnek; csak a nem ha-

*) Megjelent a Tudom. Gyűjt. 1828-ki I. kötet 85—104. lapjain.

bozva járt pálya önthet bizodalmat a kezdőbe, s adhat irányt munkálkodásainak. Egy intézet kelle tehát, mely az irányt mely felé? s a módot mint? *példa* által kimutassa, a szerencsésb erőket egy ösvényre gyűjtse, s végre ezt vagy azt a tónust uralkodóvá tegye. Rec. itélete szerént Kisfaludy Károlynak juta az a szép szerencse, ezt az ideát lételre hozhatni. Rózsás fürtökkel s biztos vezérfáklya kezében jelene meg, mint a szebb napot igérő istenné, *Auróra* egünkön, s kellemével meggyőzé a szíveket. Az Auróra egy fő ideát tüntet keresztül mindenütt: a *mívészség ideáját;* nyelv és a tárgyakkal való bánás íróiban aesthetikai stúdiumot mutat, s a hasonló okfők egységet hoznak a mívekbe. Így látunk *egy* fő charaktert elterjedni az August korabeli minden római írókon, s így minden nemzeteknél, midőn literatúrájok aranykort ért. Mi most közelíteni láttatunk e pont felé; vége leszen vetve a küzdésnek és határozatlan kapkodásnak, mely eddig bélyegzé iparkodásinkat, s az új ivadék meg fogja érni haladásunk módjának megállapítását. Magától értetik, hogy itt a poézist érdekeljük, mert tudományos literatúránkról jelen környülállásaink közt szó nem lehet.

Egyik bélyegző tulajdona almanachunknak az a tanult, csínos, gazdag és hajlékony *nyelv,* melyet a magyar, Kazinczynak köszön. Ezen fáradhatatlan férfiúnak kelle elébb születnie s útat törnie, hogy Auróra ily mosolyogva tűnhessék fel; de Rec. meg van győződve az Auróra feltűnése szükségéről is, hogy az új-iskola nyelve *már most* életbe hozassék. Másik érdeme

magát a *poézist* illeti. S hogy a formától menjünk által a lélekre: vajon hol míveltetett sikeresben s felesben a scandált rímes vers, mint itt? s ki ne látná az itt divatba hozott mérték mely teljességet s muzsikai modulátiót ad *verseinknek*, mely praecísiót s tömöttséget a gondolatoknak? tulajdonok, melyek az Auróra megjelenése előtt ritkán díszesíték költéseinket. Mely úton gazdagodott meg inkább poetikánk a szép *formákban?* hol honosíttattak meg a teljesen zengő ottávarímák, a kellemes sestínek, s a déli nemzeteknek egyéb, kevesbbé-többé meghatározott, bájos változatú schémáik? Majdnem egyedűl az Aurórában, s oly tökélyben, mely a szigorúbb kritikust is kísértetbe hozza azt hinni, hogy erre nézve *sokkal* messzébb már nem mehetünk. Világos pedig, hogy a nyelvre s a versre fordított figyelem nem lehete elhatározó befolyás nélkül a poétai *stílusra is.*

De mit mondunk a poézis lelkéről? Hol míveltetett a lyrai költés több mívészséggel, mint itt? Hol az eposzi annyi erővel s annyi formában? Mely úton leve novellai, elbeszéllési, sőt vígjátéki literatúránk, ha nem az Auróra által? Mert amik e legutóbbi nemben ezelőtt jelentek meg, csak elődolgozások s próbatételek: Auróra ugyan eddig csak öt vígjátékot ada, de melyek drámai literatúránkból soha ki nem fognak enyészni. Egyik és pedig fő oldalát a poézisnak csak itt láttuk magasb hivatallal míveltetni: a *charakterfestést;* mert itt bocsátkozánk leginkább az objectivitás felfogásába, s ez által lőn, hogy poézisunk az élethez

való kapcsoltatása által philosophiai fontosságot és jelentést kezde nyerni.

Semmi literatúrának nem volt almanachja, mely annyi *különféleséggel* díszeskedék, mint Kisfaludyé; s ezt Rec. annyival kevesbbé átallhatja itt elmondani, mert nem átallotta a németföld némely újságaiban is. Komoly és víg drámák; antik és romános eposzok, prózában és Zrínyi stróphákban, scandálatlan és scandált stanzákban, trochaeusban és hexameterekben; regék és novellák; komoly és víg elbeszéllések, elbeszéllő s levélformában; balladák, románcok, ódák, didaktikumok, dalok sonettekkel, triolettekkel együtt; elegiák distichonokban és stróphákban; heroídek, epistola, apológok, allegóriák, parodiák, satyrikumok s az epigramm minden nemei; s ennyi eredeti mívek közt kevés, de hasonlíthatatlan fordítások. S mind ezek nem talán csak a hét kötetben öszveleg, de úgy, hogy majdnem minden nemből minden kötetben: s ebből világos, hogy nem történetből így, hanem systémából. Ezeknek szemügyre vétele után lesz-e, ki tagadná, hogy egy munkának sem vala nálunk oly szétágazó és nyomos befolyása a poétai literatúrára, mint az Aurórának.

A legújabb évfolyamat mind ezen tulajdonokban épen úgy, s talán még nagyobb mértékben részesűl, mint elődjei. Szándékunk ennek ajándékait egyenként felhordani, s azokat észrevételeinkkel kísérni.

A). *Epikus költés.* 1. *Eposz.* Itt epopoeiánk három hősei, Czuczor, Horvát Endre s Vörösmarty fognak kezet.

Czuczor, ki ezelőtt négy évvel Ágostai Ütközetében (ugyan az Aurórában) töménytelen erejével elragadott; *Aradi Gyűlésének* első énekében új oldalról ragyogva lép elünkbe. — Második István halála után vak Béla király tanácsot tart Tolnán a felől, mint kelljen a Kálmántól fiának el nem ismert Borics pártja nyugtalankodásainak véget vetni. Meghatároztatik, hogy az ügy országgyűlésen fog elintéztetni, s a király annak helyéűl Aradot nevezi. Ez tartalma az első éneknek. Költőnk említett első hőskölteményében a leíró eléadás uralkodik, *itt* beszédek váltogatják egymást mind végig; charaktereit tehát nem annyira leírja a költő, mint kifejti; s így jónak leli eposzi kép helyett drámai evolútiót hozni mívébe, hogy rajta több élet terjedjen el, s Rec. itélete szerint csillogó szerencsével jutott céljához. Négy férfiu szól: ketteje — *Otmár* és *Buda* — a legelevenebb ellentételt teszi, a *király* mint közbenjáró lép közzéjök; *Józsa* a tanácsadó. *Buda*, a királyi testőr s „a honzavarók iszonyú gyülölője“ (235. l.) büntetést akar a pártoskodók fejeire méretni, mikor a kegyességet s békét szerfelett szerető *Otmár*, legidősbik tanácsa a királynak, kegyelmet ajánl itt is, és békét lát ott, hol a pártot csak a félelem tartja ideig való nyugalomban. E kétféle természetből a legvonzóbb küzdés származik. Mely lobogó tűz, mely nemes harag az ifjui s erőtől magával nem bíró Budában; mely fenséges nyúgalom, s ismét eltűnt ifjui ereje után mely szelíden megható fájdalom az élemedett Otmárban! Amaz egy második Achill, de több nemességgel; ez egy új Nestor, több férfiassággal

s melegséggel. *Béla* népszeretetével, bizodalmával vonz. Mely hév azon szavaiban, hol a nemzet sorsa után tudakolódván, vak léte fájdalmát csak azért látszik sanyarúbban érezni, mert az népe tekintetétől fosztja meg:

Vajha eget földet tőlem nem tiltna sötétség,
S látnom azon népet, mely tisztel s szómra figyelmez,
Híveimet látnom, kevesig juthatna szerencsém!
Akkor, hogyha vagyon bélyegnyoma búnak, örömnek
Képeiken, s ha miként szózatnak hangja különböz
Emberi ajkunkon, szintúgy változnak az orcák;
Akkoron olvasnám szemeikből csendes-e lelkök?
S boldog híveimen vígadnék édes örömmel stb.

226. 227. l.

s mily szeretetre ragadó azon mód, melylyel a két versengőt egymás iránt megengesztelni igyekszik (236. l.)! *Józsa* a personificált eposz. Beszéde lassú menetelű, s midőn a többiben csak a pillantat érzése áradoz, ő háboríthatatlan nyugalomban áll köztök, s századok történeteit beszélli, ezekkel nyújtandó tanácsit támogatni (229—231. l.). S így kelle a forma által különféleséget hozni azon két charakterbe, mely annyira hasonlít egymáshoz. Józsáét s Otmárét értem. Költőnk ezen énekén tagadhatatlanúl valódi homéri szín terűl el. Az előadásnak tiszta objectivitása, az az erősen jelelt s természettel teljes egyszerűség, s azon, egyenesen az életből vett, s könnyen felfogható hasonképek s hasonlítások, a hősdallók fejedelmére emlékeztetnek. Rec. különösen méltónak tartja az említésre azt a merész lelkesedésű s szépséggel teljes

bevezetést (225—226. l.), Buda mennydörgését a pártosok ellen (228. l.), s az ezeknek megbüntetését kivánó beszédét Otmárhoz, melynél semmi nem lehet tömöttebb, és annyi tűz mellett mélyebb és nyomosabb (233—4. l.); s ha Budán elhűlnek idegeink, mily olvasztó Otmárnak fájdalmas szép felelete (235. l.) melyet a tüzétől elkapott fiatal férfiúhoz *mérsékel!* A hasonképek közül ki nem írja Rec. azt, melyben Otmár (235. l.) a veszélyeken edzett hajóssal s az agg tölgygyel veti magat öszve, mert hosszacska; de meg nem állhatja, hogy helyette egy másikat ide ne iktasson, melyet Homérnál is nem tudnánk eleget szeretni:

Mint a jó fiunak, ha szüléit látja civódni
Önnön sorsa fölött, érzékeny szíve megindúl,
S hozzájok símúlva legott megkérleli őket:
Úgy fájlalta hevét őrének Béla, hogy Otmárt,
Mint vala illendő, nem kíméllette szavában stb.
236. l.

S mely meglepő ez:

. . . . Akarod már is kürtölni fülünkbe
A pártok szünetét, és nem fontolja meg elméd,
Hogy fene-rágta tagot vassal választni az éptől
Kelletik, a ragadó méreg szétterjed egyébként.
234. l.

E festést pedig a nagy görögnél is álmélkodva olvasnók:

Így a honzavarók iszonyú gyülölője (Buda). *Csodálták*
A beborúlt arcút, s bámultan visszavonúltak
Tőle az ott állók, zengő hangjára figyelvén.
235. l.

Ez a poétai plastikának remekje.

Czuczor hexametere teljes, könnyű s festői, nyelve epikus, tudós, szép nyelv, s gyakor inversiói, közbevetései, kihagyásai által római nyelv — ha így szabad szólni némely olvasóink előtt. Figyelmeztetésűl hasznosnak tartja Rec. ilyeneket kijegyezni:

Visszavonást okozók s haza rontására törekvők
Hogy zajogó szívet csendessel váltsanak, azt stb.
228. l.

Volt, Buda! volt egykor, mint néked mostan, erőtől,
Áradozó keblem, s ha gonoszt volt fogni szorosra
Szükség, rettenetesb haragom hajdanta, tiednél.
235. l.

Mint fejedelmidnek, szintúgy kedveltje hazádnak!
Mennyi veszélyt tiltott közbenjárásod egünktől,
S melyek támadtak fejeinken, hányat elűzött!
236. l.

Oh ha sebest repülő sasként szállongnom adatnék,
A síkot mivelő magyaroknak felleges égből,
S a hegyek ormairól hirdetném völgyi lakóknak stb.
233. l.

S mely szép fordúlat az elbeszéllői tónusban:

. . . . . . Ha nem állanak ekkor
Összevetett vállal zendűlt istenteleneknek
Ellene, sok bajjal keresett szép Hunnia, eldűlsz.
230. l.

S ilyeneket s egyéb nyelvbeli szépségeket nyújt minden lap.

Vörösmarty, a Zalán, Cserhalom, és Tündérvölgy elismert classicitású költője, itt *Eger ostromát* (1552), melyről az akkor élő Tinódi is versele, három könyvben s több mint 2700 hexameterben énekli (287—388. l.)

Vörösmarty epikus charakterét Rec. nem rég egy külön munkában igyekezett bővebben kifejteni, s így, midőn Eger van előtte, úgy hiszi, hogy rövidebbnek szabad lennie.

*Eger*ben Rec. minden nagyobb poétai mív minden postulátumit ki látja elégítve, akár az egységet, az egészséget, az egyszerűséget tekintse, akár a részek természetes elrendelését, egymáshoz való mérséklését, az epizódok öszvefüggését s a költemény épűlete könnyű átnézhetőségét. De mely terméketlen tárgy magában s első pillanatra; s mely dússá, változatossá, s vonzóvá teszi azt a költő! Kevésnek juta nálunk az a teremtő erő s az az orientális buja phantásia, mely Vörösmartynak. Így látunk nála mindég új charaktereket, leírásokat, hasonképeket, s rendkivül való termékenységet az actiók feltalálásában. Kitűnő *charaktereinek* hosszú sorát Egerben újakkal öregbíti, s úgy, hogy ezek régiebb társaikkal bajt látszanak víni az elsőségért. Rec. elégnek tartja, ha némelyeket csak *említ,* mert a könyv minden kézen forog, s a hely rövidséget parancsol.

Ilyenek pedig az okos és vitéz *Dobó,* a kemény s mélyen motivált *Ali; Bornemisza,* az a hatalmas szónok a tanácsban, s harcban egy második Izmén*), nem bűvös szerek de chemiai tudománya s ügyessége által; a tündér szerelem ura *Zoltai;* a harcba szerelmes fiu, *Pető; Omár* és *Ída,* e két magas tragikai alak; az ellenállhatatlanúl bájoló gyermekded *Dalár* s a szere-

*) Tassónál.

lem-lehellte *Leila.* Az ember ember, mindenkor s mindenütt, de apróbb vonásaiban oly különböző, hogy kettő soha sem ugyanaz. S ezen apró vonásokat charakterré emelni a titok, melyet a Músa csak választottainak súg meg — s ezeknek rendében áll az Eger dallója.

Zrínyin kivül nálunk még egy epikus sem bírta azt a mesterséget úgy mint Vörösmarty, a harcvilág vadságát engesztelőbb vonásokkal fellágyítani, s a keményebb nemű behatásokat gyöngédebb alakok s mosolygóbb képek beszövése által szeliditeni. E tekintetben említendő Omár és Ída gyönyörű epizódjok, mely elegiai, Zoltai s Leiláé, mely vídám hatásai által, kellemes érzéscserét ad, s a véres munkák mezejéről pihenni visz csendesebb s vonzóbb régiókba. De semmi nem lehet igézőbb mint azon tündér leírások s hasonképek, melyekkel Zalánt bizonyosan felülmúlja, s Cserhalom és Tündérvölgy mellett büszkén megáll: *Zoltai* délceg tűzzel tele képére (303, 4. l.) emlékeztetjük az olvasókat; *Petőére* (303. l.), kit a költő mívészi fogással Dalár szemeivel láttat; mert mint adhatá máskép vonzóbban s elevenebben a hősfiúnak múlt korát, hogy erről ily kellemes világítás essék jelenére:

„. . . . . aki
Évvel előbb velem a violákért bolyga mezőkön,
Most a legszebbet kész volna tapodni utában:
Oly *rátartólag* megyen a hadi rendnek előtte."

Leilára (353. l.) s *Ídára* emlékeztetjük, s az Ída s Omár pillantásaik öszveütközése leírására (329. l.);

s még a hajnalnak amaz idylli képére a harmadik énekben (358. l.), meg a felszólamló Dalár hasonlíttatására (303. l.), a Zagyva áradása elmés (sinnreich) festésére; s újonnan igazolva fogja látni kiki a fenn mondott itéletet. De nem említettük a költemény fennpáthoszú bemenetét, nem Bornemisza isteni haragú beszédét a szikszói gyűlésben (298, 9. l.). Rec. mind ezeket soha sem tudja álmélkodás nélkül olvasni.

A harcok, melyek itt a II. ének nagy részét s a harmadikat egészen betöltik, annyira különböznek azoktól, melyeket költőnk eddig leírt, mint a XVI., és IX., és XI. századok harcolási módjok különböz. S Vörösmarty általában véve, ezeknek is változatosságot s interesszét tudott adni; azonban nincs mért tagadná Rec., hogy ugyanezen harcleírások néhol kevessé szélesek, mint péld. a 382—3. lapokon, holott Bornemisza vitája Dervissel, Zádorniké, Kamberé stb. keveset vonzanak; úgy helyenként a 384. lap is, s a 387. egészen. Ezek helyett lehet vala Figedire, Mecskeire, Arszlánra több figyelmet fordítani; s Alit több személyes érintetbe szőni. A bevégzés ellenben siet, s a legünnepibb benyomást hagyja vissza. Az, mit eposzi nagyításnak neveznek az aesthetikusok, s mit Rec. eposzi dagálynak nevezne, s melytől Vörösmarty régiebb mívei nem egészen mentek, mint másutt kimutattuk, itt már igen is ritkán kerűl elé. Ilyen még is a 301. l. egy dárdának leírása, s talán a 387. l. Dobónak félmázsányi kövekkel csatázása is: s ezt azért nem hallgatja el Rec., mert remekmív érdemli, hogy a legapróbb hiányok is elmellőztessenek. Rec. itélete, mely

szerént Vörösmarty Tassóval tétetett parallélába, *Eger* által is igazoltatik; s itt egyebet nem lehet hozzá tennie, mint, hogy ő e paralléla által semmit nem veszt. Vörösmartyra nézve a *comparatio* soha *odiosa* nem lehet.

Horvát Endre, a Zirc és Sziszek lelkes éneklője, várva várt Árpádjából egy epizódot közöl: „Szemere a derencsi ütközet előtt (147—153. l.), kedves előkövetét az egésznek. Sok erőt fejt ki Horvát itt is a hősidő festésében. Az emberi, de hérósi haragú Szemere engesztelődése s új felforrása kimerítőleg van motiválva, amaz a Csikadór nője hősi anyaszeretetével, ez sebe és Csikadór szidalmai emlékezetével; s a kemény tett énekét nem lehete szebben s szelidítőbben bevégezni, mint amaz elegiai reflexiókkal; a szerencsétlen hölgynek is kétségkivül csak a halál által lehetett poétai igazságot kiszolgáltatni. Rec. epikusainkat Horvát nyelvére kivánja különösen figyelmeztetni. A hősköltemény, míg az előkorból s a lovagi századokból meríti tárgyait, régi színt is kiván, s erre nagy befolyással van a régi nyelv kincseinek használása. Nem mintha Rec. nem lelne régi színt amazoknak míveiken, de mivel látja, hogy tőlök nem *minden* fennlévő eszközök vétetnek fel. Ide érti pedig Rec. a névmási ragasztékkal megtoldott imperfectumok használását, s főkép nyelvünkön azon gyönyörű, talán csak az ógöröggel közös, és a hajlékonyság s elevenség nagy kárával elhagyott participiumok hajlítását, melyekre elsőbben a nagy Révai figyelmeztetett, s melylyel Homérjában Kölcsey, s Horvát, Árpádjában, oly szép szerencsével kezdének élni. Rec. csak azt az észrevételt

engedi itt magának a Zirc éneklőjére nézve, hogy ezen formákat a Verseghy paradigmáival öszvekeverni philologiai inconsequentiának látszik.

2. *Novella s Elbeszéllés.* — A literatúra ezen mezején itt egy magát meg nem nevező férfi lép fel; s a szerencse, melylyel azt mívelni kezdi, azt fogja kétség kivül minden olvasóval óhajtatni, ne lépne le többé e pályáról s kelne ki minél elébb a névtelenség kárpitja megől, hogy ismerhessük azt, kit munkáiból becsűlünk és szeretünk. *Aladár* (201—222. l.) egy fenntragikai tárgy; figyelmet vonzó szövevénynyel, de úgy elrendelve, hogy a kielégítés a felfüggesztést nagy mértékben felülmúlja, s emez azért kevesbbé feszítő, hogy nagyobb tér maradjon a nagynemű charakterek festésére; s mert ezt a hatások oekonomiája látszik kivánni így, melyeket lépcsőnként akart emelni a költő. Nem mondhatni újaknak a situátiókat, de compositió s kidolgozás által az egész új lett, s ez a főbb érdem. Aladárban a nagyravágyás, Izaurában az asszonyi rény az emberi szíverőnek egy colosszális mérpálcájához van mérve; de korok a lovagkor, s a charakterek oly kimerítőleg motiválva, mint a legszorosb consequentiával keresztülvíve; az ecset, ha nem mindenkor ment is a dagálytól, tele erővel, merészséggel és tűzzel. — Az elbeszéllésben *(Messze keresett és közel talált.* 1—70. l.) a költő *(P. M.)* játszani látszik tárgyával, annyi a könnyűség a vele való bánásban. Egy ifju a külföldre indúl azt a lényt meglelni, mely éltét örökre boldogítsa. Háromszor csalatkozik meg, s alig lép ismét hona földére, megtalálja azt itt, kit távol hiába kere-

sett. Ismét régi tárgy, de mely, interesszáns situátiók, s a tréfának, elmésségnek és satirának bő ere által új alakban jelenik meg. A színjátszóné s a theátrumi recensens charakterökre nézve Rec. előtt valaki nagyítást*) említett, s gáncsolólag; de az ily alakok e nélkül ritkán érnek célt, s a víg nemben dolgozó költők, a siker kedvéért mindenha azt az eszközt használták, mit a komolyban dolgozók, tudnillik az idealizálást; pedig a komikai ideáltól a carricatúráig bizonyosan csak egy lépés vagyon. Csak az kérdheti, ha hősünk viszontagságai a színjátszónéval s az ezéivel, e *formában,* hihetők-e, ki meg nem gondolja, hogy a festő csak azt veszi fel képébe, mi céljához juttatja. Számtalan fiatal emberen, kik hősünkhez hasonlók, ugyanaz történik mindennap, de nem így concentrálva; azonban mi lesz a mívből, ha a mivész a szükségteleneket el nem mellőzi, s a mindennapi élet diluált képét, nemesítés, célra alkalmaztatás nélkül veszi fel. A jelen esetben Rec. ezen tekintetből itélve, valósággal teljes életfestést, de concentrált s elevenb színű festést lát; s eléggé nem magasztalhatja a költő felfogó s tárgyát célütőleg feldolgozni tudó tehetségét. Az a scéna, melyben Thalia két álpapnéja a szerep felett harcba keveredik, egyenesen a játékszíni élet rejtekeiből van kikapva, és semmi ennél nem lehet elevenebb és vígabb; mint ama tudóst játszó özvegynél is semmi nem tudósabban dolgozva, s mint semmi nem szeretetre méltóbb, mint a hitvese által kijátszott öreg

*) Értsd: túlozást. — *Új jegyzet.*

bátya, mikor asszonygyűlölése öcscsével Nelli becse felől alkudozik. El nem hallgathatja Rec., hogy véleménye szerint, a könnyelmű Rózinak a búcsuscénában kelletinél mélyebb érzés tulajdoníttatott, s hogy ugyanott az egész alakon beteges sentimentalismus öntetett el, mely fris, életkedvű lelkével öszve nem egyeztethető; s mégis, mi lehet kecsesb ennél a lepke leánykánál, kinek maga az ő hűtelensége is saját bájt, s az az égszínű haragja az őt kísértő hősünk ellen, annyi ingert ád? — Különös figyelmet érdemel a költőnek azon mívészsége, melylyel a viszontagságain már túlesett hősét azokat elhagyja beszéllni; miként ez ügyesen minden történeteit az együttjáró be- és viszonhatásokkal festi, és soha keresztül nem hagyja villanni jelenének philosophiáját hanem az abstractiót az olvasóra bízza, s így ennek elméjét szünet nélkül munkásságban tartja. A philosophiai idea pedig, mely az egészen keresztül vitetik, s mely a munkának tendentiája, világos. Az említett mód, s az, hogy maga a hős beszélli önnön történeteit; továbbá az a sebesség, melylyel ezek egymást váltogatják, a közbe-közbevetett drámai eléadás, az egészbe rendkivül való mozgást s életet hoznak, s a könyvet nem engedik kezünkből letennünk.

Kiss Károly ez idén Mátyás királyról ád egy anekdotát (*A szép juhászné* 161—172. l.) A históriai reminiscentiák, a helybeli relátiók, az eléadás kellemetes könnyűsége az ajándékot kedvessé teheti sok olvasó előtt.

B) *Drámai költés.* — *Kisfaludy Károly,* a magyar vígjáték megteremtője, kifogyhatatlan erű s mind-

eddig egyetlen hőse, ismét két vígjátékot ád, s mind ketteje gyémánt, vígjátékai koronájában. Az elsőbbik mostani időnkben, a második nagy Mátyásunk korában játszik; s a két mív mind a két kornak valóságos tűkre: annyira különböznek, öszvehasonlítva, a személyek, erkölcs-, gondolkozás-, mozdulat- és tónusra. A másik különbség magát a classist nézi, úgy hogy a *Hűség próbája* charakter-vígjáték, a *Kénytelen jószívűség* pedig valóságos szövevényjáték. Rec. kevés darabot ismer a drámai literatúrában, melyben, ily szűk korlátok, egy felvonásnak korlátai közt (97—138. l.), oly sok situátió, oly bebonyolított actió, s minden pillanatban annyi új meg új öszveszövődés találtatnék, míg végre minden a legegyszerűbben és természetesben kifejlik. S mind ez minden valószinűtlenség (Unwahrscheinlichkeit), minden keresés nélkül, s példátlan szigorúsággal a motívumokra nézve. A dialóg tömöttsége pedig, elevensége, könnyűsége, s valódi drámai váltogatása, fordúlásai, a néha befont reflexiók s bonmó(t)k mellett is sebessége mutatják, miként Kisfaludynak a drámai *eléadásra* a természettől annyi tehetség juta, minél *több*, senkinek sem. S ezek mellett mely gond a charakterekre is! pedig ezen postulátum kielégítése a fennemlített jelességekkel ritkán jár együtt. Mely éles és bélyegző vonásokkal festetik a rény és ősz haj tisztes fátyolába burkolt ravasz csábító *Erényi*, a viasz-formálékonyságú *fogadós;* s *Ída* lélekképén mely kecses félelem vonúl keresztül minden helyzeteiben. (A mese abból áll, hogy egy új Tartuffe, egy az ajtatost és erényest játszó nagybátya

rászedetik: t. i. miután öcscse titkon elvett feleségének ismeretlenűl udvarolt, végre kénytelen a házasságba, melyet ellenzett volt, beleegyezni, s még a nagylelkűt játszani*).

Míg itt a charakterek a situátiók végett jelennek meg, a *Hűség próbája* (247—265. l.), mint szoros értelemben vett charaktervígjáték, a situátiókat a charakterek kifejtése végett látszik adni. S amennyiben ezeknek itt nagyobb tér engedtetett mint az elsőbb darabban: nem mondhatni még is, hogy ez, a drámai mozgás és elevenség rovására történik, sőt nagy drámai haladás van mind azon scénákban, hol külső actió nincs is, tudnillik a lélekfestésnek viszonhatások által lépcsőnként való kifejlésében. De annyi interesszáns situátiók egymást váltogatása után, a királynak a sáfár házában való megjelenésétől fogva, a külső actió is gyors léptekkel siet vége felé! *Mátyás* charaktere híven van adva a história s tradítiók értelme szerint; viszontagságok**) szeretetéből próbáltatja meg a fiatalok szerelmét, igazság szeretetéből kísérti a ménesmester s a sáfár hűségöket, s ugyan e szerint amazoknak díj, a sáfárnak büntetés jut. *Márta*, a romlatlan természet egyszerű gyermeke, felette kedves mindenütt, de szinte elbájoló, midőn a királynak vélt Vidor kérdésére: „kinek van bájolóbb szeme, nekem-e, vagy Endrének“? szemérmesen ezt feleli: „Endrének, alázatosan követem“ (280. l.). *Bartók* elejétől végig, már mikor

*) A záradékba vetett sorok 1833-ki toldás. — *Új jegyzet.*

**) Értsd: kalandok. — *Új jegyzet.*

a királyt ismeri is, az, minek Mátyás kimerítőleg festi e szavaiban: „Tiszta arany vasba foglalva“; Vidor pedig, ki hűségét próbálá: „Komám! ezt tedd tárnokoddá: ez majd fokossal írja a számvetést. Lelkemre mondom, *egy* erkölcse van, de ugyan rá is veri az emberre!“ (284. l.). S ez a büszke katonája Hunyadinak (ami essentiále), a maga durva hűségében s önérzete dicsőségében megaggott Bartók, bizonyosan kiesik vala tónusából, ha a király jelenlétén való hűledezése után máskép szól, mint itt (284. l.); s pedig erre látszék célozni minap egy tudós német író, midőn Bartókot vádolja, hogy néha a magasb személyeknek tartozott tiszteletről, szavaiban legalább, megfelejtkezik. — Legragyogóbb gyöngye e mívnek a király bolondja *Vidor,* egy valóságos shakspeari alak, de több behatással az egész darabra mint Shakspeare bolondjai. Különben a personificált húmor, teli elmésséggel (Witz), életbölcseséggel; képeiben találékony a kimerűlhettlenségig; a legélesb reflexiók, a legmulattatóbb megkülönböztetések, az úgynevezett bonmó(t)k és szójátékok csak úgy ömlenek ajkairól; s amily tékozló mind ezekkel, annyira fösvény a szavakban. Az az incísumokban áradó velős beszéd s a kényes élet nyugalmasan eleven szökdelése egy egészen tulajdon charaktert ad tónusának, mely elejétől végig hasonlíthatatlan mivészséggel meg van tartva. — Ily mívekkel fogjuk valahára a külföld figyelmét literatúránkra kinyerhetni.

C) *Lyrai költés,* némely apróbbb poétai formákkal. — E folyamat egy valódi Hesperidák kerte, telve

arany gyümölcsökkel. Nem lehet célja Rec.-nek néhány dalokból a lyricus költőt feltüntetni, de egyenként felhordani kötelessége.

Kölcsey tíz számot ad. A „záporban“ (74. l.) képek, helyzetek, érzések, nyelv idylli szellemet lehelnek; az „Ódában“ (84. l.) ellenben mely emelkedése az érzésnek, mely lángoló hév! Oly románc és oly óda, milyen még kevés volt énekelve. Ha továbbad a „Fanni után“ (174. l.) címezett ének valódi és szép elégia; a „Vándor“ nevű románcban triumphusát üllí a sentimentális költés: a vágyás szomja, az elválás fájdalmas érzése mélyebben, hőbben, szentebben nem szólhat. Az „Ábrándozó“ (241. l.), „Élet“ (144. l.) s „Remény és Emlékezet“ (159. l.) az indúlatok sok hánykódásai után megnyúgott szívet festik. Philosophiai lélek fuvalja által s derűltebb szín lepi el a többieknél. De még nem említé Rec. az „Alkonyi dalt“ (244. l.), nem a „Viola“ (199. l.) és „Óhajtás“ (223. l.) címűeket, a magyar poézis legszebb dalainak hármát. Az érzés heve, a képek romantikája az eléadás által naív charakterben jelenik meg; kép-, érzés-, tónusra classicus példányok, milyennek kell a *dalnak* lenni; s e tekintetek szerint Kölcsey leginkább Goethéhez látszik közelíteni. Kölcsey Dajkával a magyaroknak legsubjectívusabb lyricusa, de ennél s minden lyricusainknál romantikára gazdagabb, az egésznek ideájára mivészibb, nyelvre simúltabb, versre édesebb.

Bajza a „Kék partokban“ (139—143. l.) egy kedves románcot ad: akár a gyönyörű psychikai festést, akár a drámai forma szerencsés használását, akár

pedig, és főkép, a română szint tekintsük. Ha továbbá az „Epedésben“ (88. l.) a compositió egyszerűségét, s azt a ritkán elért valódi daltónust eléggé nem magasztalhatjuk; a „Vidékhez“ címezett énekben (184. l.), hogy a remény, kétkedés és sejtés egymást váltogató mesteri festését elhallgassuk, az oly nehéz schémában való könnyű mozgást nem lehet nem csodálni. A kellemes rímjáték muzsikai modulátiót hoz belé; s az *egy* rímnek örök vissza-visszatérése minden stróphákon keresztül azt az örök *egy*felé vágyódást látszik festeni ama bájvidék felé. „Nellihez“ (237. l.) egy mozgással, tűzzel teljes, igazi olasz dal. Nyelvre és versre Bajza kétség kivül legjobbjainkkal mérkőzhetik: annyi bennök a változatosság, rhythmus és csín.

Vörösmarty, lyrai darabjait ez idén egy gyönyörű románccal szaporítja (A magyar költő, 72. l.), melyet vajha kiki értene és érzene! *Kisfaludy Károly* „Alkonyi dala“ s „Kedves tája“ (86. és 239. l.) két csínos dal; de kedvesb ajándék a Mártának ajkaira adott kis ének (a Hűség próbájában) kép és szólás bélyegzőleg hozzá simúl a kecses lyányka gyermekded érzéséhez, s népi szín lepi el tagadhatatlanúl; a *Pipadal* (80. l.) pedig minden magyar kebelben a legelevenebb viszhangot gerjeszti. — A philosophicus lelkű *Szenvey*től a „Forrás“ (158. l.) és „Vigasztalás“ (243. l.) kellemetes virágok, s ezen s egyéb didaktikus énekein valódi schilleri szín terjed el; a „Mesefejtés“ című sonettben (96. l.) sok szeszély van; de „Magyar leányában“ (76. l.) Rec. igen is gyakran prózába ütközött; a „Búsongó“ (178. l.) pedig a mellett, hogy jól gondolt

dal igen festői schémában, s tele szép helyekkel, a praecisió hiányát még is nagyon érezteti. Nem hagyhatja Rec. említés nélkül még *Virág*nak gyönyörű népdalát (245. l.), s azoknak számára, kik a régiségeket kedvelik, *Túri György* jeles magyar vitéznek, 1548-ban költött lelkes hadi énekét.

De, amiket régen kell vala már említeni: *Kazinczy* satirikonait „A Músához“ (173. l.) s „Izéhez“ (83. l.), értsék meg, kiket illet. Kazinczy itt is, mint sok egyéb helyeken, jeles talentumot mutat a satirára, s örökké kell fájlalnunk, hogy ezt szorgalmasabban nem mívelte, s nagyobb satirai költeményt nem írt; ő megelégedék néha kis excursiókat tenni e nemben, míg nekünk több lehetett volna mint Boileau a franciáknak. — Jó *epigrammokkal*, görög és martiáli manierban megajándékoznak *Kazinczy, Kölcsey*, s nagy számmal *Vitkovics*. — *Szentmiklóssy* szabad jambusos rímelt versekben két *jó apológot* ád.

Fordítás csak három vagyon. Egy szerbus balladát „Hajkun férjhez menetele“ (90. l.) *Vitkovics* ad szerbus nyelvből. A szerencse, mely Vitkovics ezen s több efféle dolgozásait koronázza, azt a kérést téteti Rec.-sel a tisztelt férfiúhoz, hogy felesebben gazdagítsa literatúránkat ama poétai nemzet azon kincseiből, melyek legújabban több mívelt népek figyelmét s kedvelését kinyerték. Továbbá a megbecsűlhetetlen *Helmeczy* Werner szép románcát (A vándor idegen 78. l.) szépen is, híven is adja; de különösen megérdemli a köz javaslatot a „Dies irae“ fordítása (154. l.). A régiebb fordítási próbák a feladás nehézségét eléggé mutatják;

s Helmeczy azokat itt a vers aesthetikai postulátumai kielégítése mellett is (a latán ezzel nem dicsekedhetik), lehető könnyűséggel legyőzte; s oly hűséggel járt el tisztében, hogy az eredetinek nem csak minden szava, ritka ereje s ünnepiessége, hanem maga az egyházi tónus is, charakteristikus szólás és szók által visszaadatott; úgy, hogy a nyelvre a középkor színe is rá van lehelve.

VIII.

AURÓRA

1829-re. *)

Midőn Rec. az Aurórának ezen új kötetéről hallatja itéletét, óhajtja, hogy olvasói emlékezzenek viszsza azokra, miket az Auróra valamennyi köteteiről a magyar poézis históriájában [1]) s a hetedik folyamat vizsgálatakor ez idei Tud. Gyűjtemény első fűzetében elmondott. Szokása Recensensnek azt, mi része valaminek, mindenkor az egészhez mérsékelni; s így a most megismertetendő évfolyamatot is mindenek előtt azon álláspontról tekinti, melyet rendel a Kisfaludytól benne hét év óta végre hajtott fő idea, s mely által az *classicai* literatúránkra szép hajnal után fényes reggeledést hozott. S ezt a tekintetet jól óhajtja Rec. különválasztatni attól, mely az *almanachnak* jut, mint az elegáns világ s az asszonyi társaságok díszes és nyá-

*) Megjelent a Tudom. Gyűjt. 1828-ki XI. kötet 104—113. lapjain.

[1]) Handbuch der ungrischen Poesie. Pesth 1828. I. kötet, LXXII. stb ll.

jas barátjának. E megkülönböztetést leginkább a jelenvaló kötet teszi szükségessé, hogy midőn a maradandó értékű munkák kisebb számával vádoltatik, érdeménél kevesebbre ne becsüljük, s ne érdeménél többre, ha popularitás és *köz* tetszhetés tekintetéből neki nyújtatik a koszorú.

Fő díszei nem csak ezen kötetnek, de bizonyára poézisunknak is mindenkor, *Kölcseynek* és *Vörösmartynak* ezennel szűkebben, a *kiadónak* pedig bőkezűen, nyújtott dolgozásaik. *Kölcsey* darabjai, melyek *Elválás* és *Forrásnál* címeket viselnek, első rangú példányai a *dalnak,* mely soha sem lehet eléggé *egyszerű* a gondolatban és stílusban, s távol minden érzés-, idea- és szó-dagálytól, minden keresettségtől, mely könnyűséggel, világossággal nemességet és csínt kössön öszve. Ezeket, s azt a hathatós, égig felzengő *Hymnust* (267. l.) kellemesen váltja fel a „*Borkirály*“ vídám szeszével.

Vörösmarty balladát ad *(Szilágyi és Hajmási,* (153—161. ll.), egy XVI. századbeli magyar költemény után*), amilyen epikustól váratlan jelenés. A hősköltő minden nyomon meg-megállapodni s tárgyai mellett múlatni szeret: *itt az actió minden sorral halad,* sőt repül. Az egy Bürger műveit kivéve, Rec. nem ismer költeményt, melyben a balladai postulátumok ily eminens módon mutatkoznának; s azért kevés, de jeles balladáink közt ennek nyújtja az elsőség koszorúját. Tanulja innen a fiatal aesthetikus, mint

*) A Császárlyány stb. Gróf Balassa Bálint Átkával (1594 előtt) s Amade négy dalával, kiadta *Toldy Ferenc.* Pest, 1828. 12r.

teheti a históriai rendben s meztelenűl eléadandó történetet poétaivá: mert itt sanyarúságig megy a szóval és tárgyban való fösvénykedés; mint bélyegezzen minden személyt csak a fokpontok kiemelése által; mint adhat a maga, minden ékességekből kivetkezett nyelvének hathatósságot az által, hogy a commoditásnak kedvező foglalókat, a kikerekítő átmeneteket kerülgeti; mint hozhat a mívbe poézist minden hímező festegetés, minden lyrai csapongás nélkül; mint kell végre e ritka beszédre népi charaktert ölteni; és érezze főkép itt azt a sajátságos hangot, mely a nevezett tulajdonok vegyűletéből támad, s balladai tónusnak hivatik. Érezze mindenki a schémának is, mely a „Szép Lenkától“ vétetett, különös öszvehangzását avval a tónussal. Hasonlíthatatlan hatása van a 2-dik és 4-dik rímelő sornak a maga *három* lábával a négylábú szomszéd sorokhoz képest. Csak azt az elísiót a tizedik versszakban nem tudja szeretni Rec. Megakasztja az olvasót, s ez árt a populáris darabnak. — *A haldokló leány dala,* 110 l., a taval közlött *„Magyar Költővel“* Vörösmarty lyrai dolgozásának koronája. — *„Zrínyi“* neve azon megrendítő szózatnak, melylyel a kötet kezdődik; s egy nagynemű elégiának mondaná Rec. a hanyatló magyarra, ha a helyenként fel-felzengő páthosz, de kivált az a kemény, büntető hang nem nyeré vala benne az elsőséget, s a fájdalmat elkeseredés nem váltaná fel úntalan. A stílus ezen énekben darabosnak látszik Recensensnek a gyakor közbetételek által, melyek a beszéd szabad folyását ízenként igen megszakasztják; s az iskola nem nembölcs törvényének

megszegése által, mely szerint a periodusnak csak egy lélekvételnyi idő engedtetik. Itt a 34-dik verstől az 55-dikig a szem lát ugyan egykét pontot, de azt nem érzi a lélek, s elfárad azon felfüggesztés alatt, melyben a 21—55-ig terjedő, s az éneken keresztül szőtt gondolatot sokáig eltakaró amplificátió által tartatik. Azt a numerust nem leli itt Rec., melyet a strópliában, distichonban maga a schéma eszközöl, de stróphátlan versezetben (hexameter, jambus, trochaeus, choriambus stb) a költő érzése vezérel: midőn a gondolatok folyamához képest több vagy kevesebb verset kapcsol egy pontba, de mindenkor csak annyit, hogy átláthatók legyenek egy tekintettel, s így kerek beszédet szüljenek. *Itt* az amplificáló tárgyak halmozva jelennek meg; s minden egymáshoz való mérséklés nélkül, mint a periodusok magok.

Kisfaludy Károly ismét új oldalát láttatja prótheuszi tehetségeinek a *huszonöt népdalban* (38. l. a vígjátékban s a 210—243. ll. Szalay Benjamin név alatt). A feladás itt abban áll: a nép gondolkozása s érzése logikáját, képzelése módját, az eléadásban annak tónusát; a nyelvben annak fordúlatit, kedvenc szavait és szólásait, a rímben azt a naiv gondatlanságát, mind összevéve, úgy adni, hogy a mív a nép keblében támadtnak tessék. Változnak pedig ezek, a külön népek tulajdon charaktere szerint; de mivel a köz ember mindenütt közelebb áll a természethez, minden nemzet népdalainak közös charaktere *az érzés sentimentalismusa naiv eléadásban:* s ez teszi, hogy mai nap a népdalok oly nagy kedvességbe jöttek a

művelt nemzeteknél. Herder tette rájok figyelmessé a németeket, s majdnem minden nemzetéi közűl ada fordításokat („Stimmen der Völker"), s a szerbus dalok most a németektől, az angoloktól és franciáktól örömmel olvastatnak. A mi népdalaink közt kevés az illatosb virág, mert — valljuk meg végre is őszintén — a magyar más nemzetek mellett többféle okok öszvejöveteléből csak igen csekély mértékben poétai nemzet. A Kisfaludy dalain azon sajátságok, melyek a magyar népdalt bélyegzik, mesterkézzel vannak visszaadva; s a költőnek itt inkább mint valahol kifejlődött lyrai phantasiája kifogyhatatlan gazdagságai által oly lépcsőre emelve, melyen a szerbus és az éjszaki nemzetekéivel bátran kezet foghatnak. Minden felhozottak szembeszökőleg mutatkozván ezen dalokon, itt Rec. csak arra teszi figyelmessé az olvasót, miként tuda a költő a népdalainkban csak rím végett s minden öszvefüggés nélkül való kezdetsoroknak*) poétai jelentést adni; így valljon a 9-dik dalban nem ugyan az-e minden szak első verse, mi az ouverture az operához képest?

Vitkovics, ki már dolgozott e manierban, két dallal toldja meg Kisfaludy gyűjteményét. Ezekben kevesebb a phantasia, s nem tartoznak a sentimentális nembe; de minden szó, talán sok hívséggel is, festi a

---

*) Eg a kunyhó, ropog a nád:
Be szeretem én a barnát stb.

Vagy: Három alma meg egy fél:
Kérettelek, nem jöttél stb.

falusi lakót s életet. — Minthogy minden ami új és kellő, kivált ha némi könnyűséggel látszik ajánlkozni, sok hivatlan utánozókat lel: nem kételkedhetni, lesznek, kik népdalokat is fognak szórni: de azokat Rec. jókor kívánja arra emlékeztetni, hogy a könnyűség csak *látszó*, s hogy oly pálya, mely maga nem őrzi sorompói által a rajtajárót, veszedelmes pálya. Sehol sem kell több *saját* ízlés, mint hol az ízlés ellen véteni könnyű.

A kiadónak két új románca: az *Eprészlyány* és a *Leánybú*, mind kettő a gyönyörű modulátiójú rímelt daktylusokban írva, Rec.-nek azon többször kimondott itéletét igazolják, hogy a technikában Kisfaludy köztünk az első helyet érdemli. Mint a nem kényes szabású köntös a legkényesb termetet is elfedi; úgy a technika hiányai a legszebben gondolt mívet. Nálunk ezt közönségesen oly kevessé hiszik, hogy vannak, kik a technikával való gondosabb bánást még *kárhoztatják:* azonban lássák ők, mint fog egy fínomabb érzésű jövendő az ő dolgozásaikra nézni. De különben is a két románc, melynek elseje a legkecsesb idyllionok közzé tartozik, másika gyöngéded szatira a leánybúra; továbbá a 101. l. álló ballada Mátyás királyról a maga eleven szeszével, s a *Csalódás* című dal, a 273. l. kitünő szépségű darabok. A *Lantos szerelme* nevű magas éneket maga annak költője parodiázza: *Pontyi szerelme* cím alatt, s érezzék szatirája csípős vesszejét azon álköltők, kiket Pontyiaknak nevezni tetszék Virágnak. De mennyit vesztett erejéből e darab az által, hogy az octávstanzának nem tartatott meg a metruma

is! Mely hathatós kontrastot adott volna a nevetséges tárgy a stanza kimért méltóságos lépésiben mozogva!

Áltudósok és *Nem mehet ki a szobából* nevei a két vígjátéknak, melyekkel Kisfaludy drámai koszorúja szép fonadékát újra nevelte. Az olvasó itt ugyanazon gazdag erét fogja lelni az elmésségnek, a situátióknak ugyanazon interessáns szövevényét, melyekhez szokott a költő minden vígjátékiban; s Rec. legfelebb is azt akarja észrevétetni, hogy Kisfaludy itt kevesbet gondolt a valószínűséggel mint egyebütt: de erre sok az *illustre exemplum,* s menti a siker a játékszínen, mely vígjátékban első rangú tekintet.

Vitkovics huszonnégy kisded elégiát ad *(Lilihez,* 56—64. l.), szerelmes érzések és helyhezetek kecses képeit. Himfy dalaira emlékeztet alkotások, de charakterök elégiai inkább mint lyrai. Különös szépségűek az 1. 2. 3. 5. 6. 7. 10. 12. 13. 19. 21. számokkal megjegyzettek.

Az az idyll, melyet *Czuczor* ád (*A Vértesi vadászifjak* 174. l.) nem gerjeszt interesszét, mert bennök a Theokrit világa nyílik meg, s az arkádiai élet ebben a philosophicus században elveszté minden tisztelőit. Azonban a darabnak van érdeme, akár a jól adott kifejlést tekintsük, akár a tanult nyelvet, mely *Horvát Endre* énekében is (*Magyar Parthenon* 90. l.) a szerencsésb oldal. *Az asszonyok érdeme* Schiller után *Szenveytől* mint fordítás ki nem elégíti a kritikát; de ne legyünk a vas szorgalmú férfiu iránt igazságtalanok, s valljuk meg, hogy nyelvünk ama gyönyörű darabnak hív fordítását a formának is szoros megtartása mellett

(a mi itt *szükséges)* még most meg nem bírja. Szenvey szabadon dolgozta, s mint utánzást hálával kell azt fogadnunk. Tudniillik némely idea elveszett, de az egész nem csak az eredetinek lelkét és hangját adja vissza egészen, hanem annak gyönyörű modulátióját is, s mind ezt oly könnyűséggel, mely a magyar utánképzetet szinte originálnak hagyja tartani s az élőszóval való eléadásra igen alkalmatossá teszi. — Az ismeretlenebbek darabjaik közt a *Partraszállt* című dal javalló említést érdemel. Az eddig mondottakból láthatja az olvasó, minden művet mely rang illet meg a literatúrában, s mily viszonyban áll ez az évfolyamat a többihez s az egész gyűjteményhez.

Az elbeszéllői nemből *öt* darabot lelünk, s mind olyanokat, melyeket egyszer legalább a legnagyobb gyönyörűséggel fog olvasni mindenki. *Rózika*, tündérmese *Képlaki Vilmától* *). Ebben a lelkes szerzőné oly szép jeleit adta lelékeny phantasiájának, s a bájjal egyszerű eléadás oly kedvessé teszi e költeményt, hogy most annál sajnosabban érezzük kora elhúnytát, mely által bizonyosan több ily kecses művektől megfosztattunk. Ennek átellenében áll *Gaal Györgynek*, ezen a mi nyelvünkön rég elnémúlt jeles szerzőnek, orientális stílusban írt, sok jelentéssel bíró s komolyabb charakterű regéje: *„Régi szokás megmarad.“* *Kiss Károly* históriai novellája: *Szirmay Ilona,* művelt eléadás szűkében is vonzó. Azon író, ki taval *P. M.* aláirással, oly nagy mértékben vonta magára figyel-

*) Szemere Pál első hitvesének irodalmi neve. — *Új jegyzet.*

münket*), itt egy elbeszéllést ad, mely az Auróra utolsó kötetében állóval ugyan nem vetélkedhetik és siető kéznek nyomait láttatja, de bő szatirai vénájával, valóságos furcsa carricatúráival az első viszontagságban, bizonyosan megnevetteti a komolyabb olvasót is. Személyeinek elmélkedései, érzéseik festései a harmadik viszontagságban philosophicus főnek mutatják a szerzőt. Ha az Auróra nem volna is képes az olvasónak némely óráit ily kedvesen fűszerezni, mindent jóvá tehetne *Trattner Károly* elbeszéllése: „*Egy nap Pesten,*“ mely a könyvet bevégzi. A szív s a jó kedv szeretete egyiránt lel itt táplálatot; s maga a kritika sem neheztelhet a tudákosnak néha bővebb félre-csapásain a tárgytól, mert kénytelen megvallani, hogy azok *cum sale* adatnak.

---

*) *Paziazi Mihály,* utóbb m. udvari cancellariai titkár. — *Új jegyzet.*

IX.

KISEBB BÍRÁLATOK
A
MINERVÁBÓL *).

---

1. *Kún történetek* a régi időből, *Újj Péter* által. Pest, 1828. Trattner bet. 12-edrét 184. l.

2. *Kemendvár*. Rege öt énekben. Írta *Császár Ferenc*. Pest, 1828. Landerer bet. 16-odrét 156. l.

Oly időben élünk, melyben a majmolás dühe legnagyobb lelketlenségében uralkodik az elméken. S ez nem csak azt a szikrát oltja el, melyet a természettől talán nyerénk, de végre a jó műveket is megunatja az olvasók nagy részével: mert minden azonegy hangon pendűl. Amit egy, mint költő s mint műbíró egyiránt nagy emberünk monda ezelőtt sok évvel, hogy t. i. az, ki úgy tiszteli Csokonait mint Hubai, meggyalázza őtet, s ki Berzsenyit úgy mint Hoblik, nem méltó azon nagy költőnek szellemét felfogni: fájdalom! el nem rezzenté a mímelők seregét, a művészség s a lelkesebb fők kárára azon példákat újak-

---

*) Megjelentek a Felső-Magyarországi Minerva 1828-ki folyama decemberi fűzetében.

kal szaporítani; s méltán kérdhetjük: mit tesznek azok, kik Himfyt úgy tisztelik mint a Tuba apja [1]), a geniális regeköltőt úgy mint a Hősregész [2]) és J–b [3]), mint Újj Péter és Császár Ferenc?

Azon könyv, mely „Kún történetek“ címet visel, ily virágait nyújtja a legdeliebb phantasiának:

Locs-pocs az idő, nagy a sár,
A ló benne nehezen jár!
83. l.
Majd tovább beszéllem már a
Zádor vitézt: tölts pipára;
A dohány jó fölöstök:
Merre van az a kostök?
Tudod, tegnap hol hagytuk el
Zádort, oszló vendégivel?
De már egy kis tűz is kén';
Üss ki! hadd beszélljek én!
118. l.
Már pajtás! amit hallottam;
Végtől végig elmondottam
Nem maradt hátra egy szó:
De itt is van a Tócó.
Itt szoktunk mi Debrecenbe
Hatvani kapun menni be:
Csak hiába, nagy a sár —
Még is népes a vásár.
184. l.

Annak, ki így ír, nincsenek írva aesthetikai leckézések; s Rec. úgy hiszi, a felhozott, nem keresett hanem kikapott sorok felmentik a vizsgálás fontos munkájától; csak azt kérdi: van-e olvasói közt egy,

---

[1]) Sebestyén Gábor. [2]) Balla Károly. [3]) Jakab István. — *Új jegyzetek.*

ki ilyeket olvasván, úgy ne pirúlna, mint pirúlt Rec. a leírás alatt, hogy nálunk, e században is, nyomtatnak ilyeneket. Mily jó, hogy a külföld nem tanulja nyelvünket! Egyesek nem háríthatják el a szégyent oly könnyen, mint azt ránk boríthatják egyesek.

Császár úr, egy jobb ízlés vezérlése alatt, botránkozásra nem ád okot. Az ily képet: az álomnak *mákjai* (24. l.) a szorgalmas gazdasszonynak hagyva; az oly kitételeket, mint: „a gyenge szűz *majd megveszett*" (56. l.) a fonóknak; vagy „kínos fejét erre *tekeri*" (38. l.), „örömkönyűk *potyognak le*" (110. l.) a parodistának; vagy: „de nem jő szó *világért is szájába*" (74. l.) a közbeszédnek; „Lovára *dobva* magát" (18. l.), úgy a „*truc*" szót a németeknek: valljuk meg, hogy a sümegi költő minden utánozói közt ő ada beszédének legtöbb csínt, s legtöbb könnyűséget versének. De poetai mívhez ennél még több kívántatik. Rec. a 156 lapnyi könyvben nem lelt egy új képet sem, nem egy meglepő vonást a személyfestésben; minden, de minden már századik ismétlése elnyűtt s elhasznált gondolatoknak, elnyűtt s elhasznált rendben és szólásban, s oly kevés iparkodással a régit csak új színbe is öltöztetni, hogy csudálnunk kell a szerző szerénységét. Mert lehet-e azok közt, kik Kisfaludy Sándort olvasták, egy, ki azt higye, hogy Kisfaludy nélkül Császár úr csak két sort írt volna épen úgy, amint írta? Kisfaludy beszéde bő ugyan, de lelkes, tartalmas, *eredeti;* ő nem ritkán téved ugyan szélességekre, de nála ezek az aluddogaló Homérra emlékeztetnek: Császár úr ellenben nem bő, hanem széles és híg, s ha a *bonus*

valamivel több, mint a *non malus,* róla még azt sem mondhatni: quem *bis terve bonum* cum risu miror. Császár úr úgy tisztelte volna példányát, ha ennek hibáit kerülte volna: mert ámbár nincs Nagy, hiba nélkül, a hiba a Nagynál sem egyéb. Cselekedet (Handlung) teljes nemlétével, s történetek (Begebenheit) nagy szegénységével Rec. nem akarja vádolni a szerzőt. Az oly költemény, mint *Gyula szerelme* is (és a Cs. úr darabja) minden egyéb csak *rege* nem. A hiba a nevezetben van. A *rege* az elbeszéllő költés törvényei alá tartozik, s ez iszonyodik az oly bő ömledezésektől; nevezzük *lyrai költeménynek,* s fel vagyunk szabadítva az aesthetikus gáncsai alól, mert az ilyen már más szempontokból fog tekintetni. Rec. csak azt óhajtotta volna, hogy az az egy helyheztetés *) (szövevénynek nem mondhatja) új legyen, mert semmi egyéb nem új. Hogy a költeménynek a negyedik énekkel tökélletes vége van, s hogy az ötödik csak annyiban rokon vele, hogy ugyanazon személyek fordúlnak benne elő, tudja minden olvasó, mert a IV. énekkel megszűnt minden felfüggesztés. Henyei és Andor meghaltak, Tibor Ilkával egyesűlt — mi kell több; vagy lehet-e csak sejteni valamit ezentúl? — A motívumokkal Császár úr nem szeret vesződni. Az öreg Henyeinek kedve jő járatlan helyen, egy a hegy gyomrába benyúló üregben tölteni végső napjait: ezt a rideg gusztust az öreg úrnak megbocsáthatjuk, mert

*) Így is kísérlettük meg akkor a *situátiót* kifejezni. — *Új jegyzet.*

charakterét nem ismerjük, s nem is tudjuk, mily karban állanak psychikai functiói, csak azt nem látjuk, mit akara ezzel Császár úr eszközölni.

Rec. él ez alkalommal, itt némely régi ugyan, de még — amint a következés mutatja — nem eléggé figyelembe vett dolgot újonan megjegyezni. Ilyenek: terjedett | El; szenvedelmek | Közt; tűrném | El. Ily átvitelek valóban nem szabadok.

Költözöm
Át várva várt lakomba, *ah!*

és

Óhajtva várom én ma *a*
Leáldozó nap — —

91. l.

Ily átvitelek, és scandált sorokban ily hiátus! Hol van Császár úr füle? „Fájt *a* szíve“, *az* ajt*ómon,* legalább nem könyvnyelv; *hasznos is, percet is* nem rím; fényl, jőj*jél* tűrhetetlen sértegetései a grammatikának. Ha Cs. úr ilyenekre tudna is példát jelesbeknél, azt súgjuk neki itt: hogy sokat kelle tennünk, ha ilyenekért kíméletet akarunk várni.

De mindezek mellett is Császár úr oly kemény vesszőztetést, amilyent a Tud. Gyűjtemény VI. kötetében álló recensió által szenvedett, nem érdemel. Ámbár literatúránk jelen állapotjában *difficile est satiram non scribere,* az az U. úr lelt volna olyakat, kik méltóbbak valának ironiájára, s megérdemelte, hogy ezen mértéktelen ironizálásért a classicus míveltségű Fenyéry által (VII. 124. l.) oly tribunál elébe idéztetett, hol csípősségeiért alig fog megfelelhetni. A tett

bizonyosan egy kis gonoszságot árul el: A mécset napnak mondani, csakhogy mécsisége annál bizonyosabban ötöljék szemünkbe! Pedig mécs is kell, noha azt szobában nem tűrjük*).

Még egyet. „*Heverj mellém a gyepágyra*" **): így szólal fel a szerző az első lapon. És kihez szól? A könyv egy tiszteletre méltó dámának van ajánlva. — Ily messze viheti a *servum p*..t a majmolás. Kisfaludy Sándor Csobáncot *kedvesének* ajánlja, és több finom érzéssel szólítja meg: *Ülj* mellém. Uraim! egy kis illendőség érzése is kellene, ha a világ előtt fellépni szándékozunk. De mai nap szerencsétlenségünkre az írók nagyobb serege ezzel nem bajlódik.

---

3. Varázsrózsa, *Schulze* után. Kassán, Werfer bet. 1828. 16r.

Mely rettentő újítások! hova lesz így nyelvünk, hová a literatúra! Így kiált fel az, ki ellensége az úgynevezett újításnak a nyelvben — ami nem volna baj; de így kiált az is, ki az újiskola érdemeit becsűlni tanulta, s ez töri el e könyv felett a pálcát. Tudománynyal, törvény szerént, a maga helyén, azaz arra való tekéntettel: miről és kihez szólsz, mindég a lehető mérsékkel, és soha sem az aesthetikai postulá-

---

*) Észre fogja venni az olvasó, hogy itt egy képtelenűl dicsérő ismertetésre van vonatkozás. — *Új jegyzet.*

**) A Minervában „Kemendvár" ez első verse a censor által megcsonkítva (az „ágyra" kitöröltetett) jelent meg. A censor tehát finom illemérzetét hivatalosan is gyakorolta. Álljon e megjegyzés itt adalékúl régi censúránk történetéhez. — *Új jegyzet.*

tumok kárára! Ezt tanítja az Újiskola. De a fordító ezt nem tudja. Nyelvtudomány nélkül szűkölködvén, törvény ellen és törvénytelenűl alkot szókat, s él az alkotottakkal; mérséket nem ismervén, tömve tömi be szörnyetegeit könyvébe; aesthetikai postulátumokról nem álmodván, szólása keresett, erőltetett; végre verse darabos, hogy a *forma* számlálhatatlan hiányai elhallgattassanak. Az eredetinek értését a fordítóban feltenni nem lehet, mert úgy érezte volna, miben van a Megbájolt Rózsa (nem: Varázs-rózsa, Zauberrose, mint neki tetszett a „Bezauberte Rose"-ét elbérmálni) bája, s hogy ezt a bájt kell vala visszaadni. Schulze nem Schulze, ha tőle a könnyűséget és grátiát elveszed. Rec. azt hiszi magáról, hogy egyedűl maga olvasta el a könyvet, s hogy többet mondhatna talán itt, ha egy versszaknál többet nem olvasott volna; de a megbotránkozás és neheztelés érzése ily *mértékben* nem hagyja gondolatit elrendelni. S ilyen emberek ellenségei az ügynek, midőn azt támogatni vélik. Rec. azt is tartja, hogy a fordító hálájára méltó jussa van, mert nevét felebaráti kíméléssel elhallgatja*). Mikor fog a Varázsrózsa fordítója megszűnni, Bústelki, Czobor, s más ily alakok alatt eredeti verseivel is kísérteni publicumunkat? A *furor* nem elég arra hogy valaki költő legyen, arra *furor sacer* kell, s ez a fordítót nem szokta bántani.

---

*) Ma azt feljegyezheti: ő s a könyv már régóta túl vannak a Styxen. A fordító *Kovacsóczy Mihály* volt. — *Új jegyzet.*

4. *A véres örökség.* Szomorújáték két felvonásban. Írta *Fogarasi Nagy Pál.* Maros-Vásárhely 1827. 8r. 92 l.

Tragédia, melyben a fátum uralkodik. Valóban fatális tragédia. A szerző görög és francia helyeket ír ki az előszóban, Aristotelessel kezdi, Müllner és Grillparzerrel végzi, mégis a darab nem dráma. Halálmadár, bagoly, szárnyasegér, s egyéb tisztes állatok, melyeket a szerző annyira szeret, ha viharban s éjfélkor jelennek is meg, nem tesznek tragédiai hatást; a szél ha dúl, a villám ha gyújt is, nem tesz actiót, valamint jambust nem a sorok félbeszakasztása, sem nyelvet még a szók öszverakása.

Míg mi így tanuljuk más nemzetek íróit, keveset tanulunk.

---

5. *Magyar Poesis* (talán poetika). Alapúl a verselni kívánók kedvéért szerzette *Papp Ignác,* a veszprémi fő nemzeti (talán: nemzeti fő-) iskola r. tanítója. Veszprém 1828. 8r. 103 l.

Rec. a munka célját nem érti. A szerző bizonyosan tréfál, midőn a verselni kívánóknak ajánlja azt; a kérdések- és feleletekben való tanítás mutatja ezt, mely módot P. úr normalistáinál gyakorol. Azonban ezt az előadást csakhamar felváltja a nyolcadik lapon a magyar prosodia versekben. A próba nem szerencsétlen, de a rendre nézve némely igazításokat vár. Az elísiótól igen irtózik a szerző, és megvallja, hogy e tárgyban Kazinczynak egy követőjét sem ismeri (36. l.), de ki tehet arról? A hiátus ellenben neki nagy szépség, és ezekben: kertbe igértem, zivatarba a (35.

és 58. ll.) füle gyönyörködik, ellenben: kertben, zivatarban neki durva. De neki jól hangzanak ezek is: boldogb, gazdagb; ellenben nem szereti a józanbot (34., 35. ll.). Az 58. lapon parentál a leonínusok felett, s azt mondja, hogy a magyar Pegasus most is könynyezi megvettetésöket. Ugyanott tanuljuk, hogy Gyöngyösi István írt *egy gyönyörű rímes alagyát.* A görög schémákon kivül ő még a szonettet ismeri, ami nagy csuda, de ismer rímes verseket is (a szonett tehát nem az?), tudniillik a Himfy-dalt s a tizenkettős verset, (s többet nem?) Sehol inkább nem csudálta Rec. a szerző eredeti szempontjait, mint a harmadik szakaszban, mely a költői készűletről szól (a prosodia s versnemek ismerete nem készűlet?) A verselni kívánók itt 1) arra tétetnek figyelmessé, hogy ha ki költeményt akar írni, *legyen gondolatja.* Ezt ezen lélekemelő hasonlítással támogatja: „nyomorúlt csizmadia, akinek bőre nincs, miből fog ő csizmát késziteni?“ Talán mégis a normalistáknak írt P. úr. 2) arra, hogy a gondolatnak alkalmatos formát adjon, tudniillik „Péter többféle ruhában öltözködhetik, úgy a gondolat is többféle formában jelenhetik meg. De valamint ismét Péter akárhogyan öltözzék, Péter marad, úgy a gondolat stb.“ — „A gondolat formája — a versnem“ (95. l.) A 100. lapon egy nagy szépségű énekünk gáncsoltatik, mert „mythologiával van rakva“ péld. Gentián, Jura, Dole, Gotthard, Cenis stb. Nagy ég! ezek neki mythoszok!

Nálunk még máiglan sem szűnt meg a kritika ellen való panasz. Kezdő literatúrában buzdítás kell,

nem vessző — mondják. Vessző, mondom én. Oly korban, midőn szomszédaink literatúrája fénypontján áll, midőn mi magunk megbarátkoztunk a külföld nagynemű lélekmíveivel *); oly korban nem ballagni, hanem szökni kell, hogy a mívelt olvasó várásit kielégíthessük. Míg mi ízlés, lélek nélkül költünk, hagymázban fordítunk, míg a tudatlanság, vakság, félszegség tanítói méltóságot usurpál; várhatunk-e szebb jövendőt? Miért kímélet, sőt még buzdítás, az ilyennek? hogy soha jobb útra ne térjen? hogy a rosszat szaporítsa, mely a *legbuzgóbb* hazafit is elijeszsze a honi literatúrától? Én azt hiszem, hogy a vessző, ha fáj is, azt, kinek talentum juta, gyógyítani fogja; a többi némúljon el, s igyekezzék inkább jó olvasó lenni, mint rossz író. Rec. számtalan jó olvasót ismer, ki nem író; de egy rossz írót sem, ki jó olvasó volna, s azt tapasztalta azon felül, hogy senki nem rontja el olvasóinkat inkább, mint a rossz író, mert ennek szinte vérében van mindenütt s mindenkor kiönteni mérgét arra, kit el nem érhet.

Szűnjünk meg azt hinni, hogy *sok* kell. Nem! elébb *jó* kell: ez el nem fog avúlni, s idővel sok is lészen. Több idegen tanulta meg a gáel nyelvet az egyetlenegy Osszián végett, mint a magyart ily írók serege végett fogja, kikről feljebb szó volt.

Szűnjünk meg azt hinni, hogy nálunk még korán jő a kritika; sőt valljuk meg, igen is elkéstünk

---

*) Szellemműveivel. — Az olvasó észre fogja venni, hogy még akkor, mikor ezek íratták, az *időnek* is *lelke* volt. — *Új jegyzet.*

vele. A fát addig kell hajtani, míg gyenge. Ha mi kritikaibb lélekkel vittük volna dolgainkat régtől fogva, bizonyosan más színben állana előttünk a jelenkor, s jelentéseink örvendetes hangon zengenének: holott most neheztelés, sőt elkeseredett érzés fakaszt a szólásra.

X.

KISFALUDY KÁROLY VÍGJÁTÉKAI
NEMZETISÉG TEKINTETÉBŐL.

Szontagh Gusztáv ellen *).

Kisfaludy Károly a magyar vígjátéknak *megteremtője* a szónak szoros értelmében. Ő közöttünk az első és mind eddig az egyetlen, kiben a szerencsés vígjátékköltőnek elmaradhatatlan tulajdonai megvannak: mély pillantat az emberi lélekbe s a világ viszonyaiba; tehetség, psychologiai ismereteket philosophiai s poetai célokra, valódi drámai formában, termékeny phantasiával és komikai erővel, feldolgozni; — ezen postulátumok jeles mértékben és szép egyesűletben jutának nékie; *mértékben*, mely nélkül bágyadt, s *egyesűletben*, mely nélkül száraz, vagy ha eleven is, *felületes* leszen a mív.

Azonban, sem egyedűl a *Kérőkkel* nem teremtette meg a magyar vígjátékot, sem *vígjátékot* nem fogott volna teremteni amaz úton, melyen *Kérőit* alkotta.

---

*) Megjelent az Élet és Literatúra IV. köt. 137—145. ll. 1829. Szontagh Gusztáv cikke u. o. 135—137. ll.

A *Pártütők, Kérők* és *Mikor pattant* kétségkivül azonegy osztályba tartoznak, nevezetesen a komikai dráma azon osztályába, mely a németeknél *Posse* nevet visel; s itt a komikai inger *külső* formákban s merész situátiókban vagyon; itt az actiónak szövevénye többnyire bugyogló; itt a charakterek az igazon túl csaponganak.

Hogy magának a szigorú vizsgálónak sem lehet az említett három darabot, minden fogyatkozásaik mellett is, komoly arccal végig olvasni: azt nem Kisfaludynk akkori manierjának, hanem azon szerencsés érnek kell tulajdonítani, mely újabb vígjátékaiban is munkálkodik. Ezen ér most már müvészi gonddal s nyugodalommal van mérsékelve s intézve, hogy a célhoz, melyet kiszögze, játék és félrecsapongás nélkül egyenesen, de annál biztosabban siessen.

E gond nem léte okozá, hogy ama javalt darabokban az eszközök mindég összezavartatnak a céllal, csak hogy az ágyékhártya ingereltessék általok. Mintha az igazi komikumnak becsmértéke a *kacaj* volna — (s a tragikumé talán *siralom?!)*

Fonák szokásoknak s mindennapi gyengeségeknek parodiázásával, fontosság nélkül való szójátékokkal rázkódtattatunk nevetésre a régibbekben: az újabbakban lélek festetik, s a lelki actiónak egész gépelyezete. Itt a charakterek felülemeltetnek a közvilágon; s ha azon tekintetből, hogy a prózai régió, melyben gyökereznek, meghagyassék, *mineműségre* nézve nem változtattatnak is, de *mennyiségben* annál inkább

idealizáltatnak: hasonlólag a németalföldi iskola festeményeihez a házi tárgyakban.

A *motiválásbeli* szorgalom az újabbakban saját polcáig jutott. Ez a charakterek és situátiók felől egyiránt igaz. Pedig erre a régiebbekben semmi gond.

Említsem-e még a régiekben az *érzelgést*, mely ha illetődés célja, világos ellenkezésben áll a komikummal? Az újabbak mindenütt férfiúi vídámsággal hatnak meg bennünket, s velünk philosophus költőt éreztetnek; amit, itéletem szerént, minden valódi becsű vígjátéknak tenni kell.

Nem említem továbbá az egyáltaljában nagyobb eredetiséget az újakban, sem a tömöttséget és praecísiót a beszédben, nem a dictiónak azon correctióját és csínosságát, melyeket a régiekben ily mértékkel hiában fognánk keresni; csak azt kérdem: lehet-e józanon óhajtanunk, hogy Kisfaludy azon müvészhez méltó pályát, melyen ereje most tündökölteti, s melyen a legnagyobb költőkkel foghat versenyt futni, elhagyva, visszatérjen egy oly útra, melyen Kotzebue ragyogdogált ugyan, de csak mint nem sokára elfelejtendő —?

Azonban Szontagh úr a sokszor emlegetett új daraboknak mívészi becsét ismerni látszik. Mi lehet tehát az, ami a nemmívészieket vele felebb becsülteti?

Nemzetiség; mond Sz. úr.

A németek charaktere, geographiai és politikai befolyásoknál fogva, kivált a francia zendűlés előtt, leginkább a kosmopolitismus felé hajlott; s ezen kosmopolitismus bélyegét tudományi s mívészi életökre

is rányomták — mily következéssel? tudhatja mindenki, ki literatúrájokat vizsga szemekkel járdalja keresztül. Politikai környülmények ébresztették bennök a nemzetiség becsűlését is; s ez a polgári életből a müvészibe folyamlott által; ahonnan leginkább ők azok, kik a müvészetben nemzetiséget emlegetnek. Nem így más népek. Ezek a tulajdont soha el nem hagyák síklani.

Tudós Szontagh úr érzette az időnek itt lételét bennünket is figyelmeztetni arra, hogy, ha nem akarunk örökre szolgai mímelők maradni, mívésziségünknek *saját* charaktert adjunk: mely más bizonyosan nem lehet, mint *nemzeti*. Postulátumát igazolnom *) kell: de a németek félreértéséből tett alkalmaztatásában tévedni látszik.

Érdeklették Aesthetikai Leveleim, ott tudnillik, hol a charakterekről közönségesen volt szó: hogy a nemzetiség egyik, de nem egyetlen alkotó része a charakternek. Az okos állat nem csak nemzet tagja, de vallásfelekezet sorsosa is, legfőképen pedig ember, s mint ilyetén (testalkotmány, temperamentum, nevelés, tudományos és szép-, különösen képző-mesterségi míveltség, s az úgynevezett kedvenc hajlandóságok által) tetemes módosúlásokat szenved charakterében. Ezen okok a nemzeti viszonyokra keveset hajtanak; sőt inkább a lélekre s ez által az emberi actióra oly megválasztó *) befolyással munkálkodnak, hogy mi-

*) Értsd: helyeselnem. — *Új jegyzet.*

**) Értsd: döntő. — *Új jegyzet.*

dőn valaki ezen oldalról lép fel, ha az actió nemzeti tárgy körül nem forog, nemzetisége sem igen fog eltűnni. Lehet a magyar mint philosophus Locke vagy Kant, mint poéta Shakspeare vagy Petrarca, mint festő Rafael vagy Rubens, mint muzsikus Mercadante vagy Haydn, vallására Cálvin vagy Manes, szerelmében német vagy török, önérzésre spanyol vagy szláv, conversatióban angol vagy francia, erkölcseiben ez vagy az; de lehet mind ezek mellett magyar, honát, polgári alkotmányát, tisztes ősi szokásait kedvelni kész, s kész érettek, ha szükség, meghalni is; s ki tagadhatná hogy az ily szívben nemzetiség és magyarlét buzog?!

Melyik charakter az a *Leányőrzőben*, vagy akármelyik újabb vígjátékában Kisfaludynak, mely a maga belső valóságából a magyar nemzetiséggel ellenkeznék? vagy amely — még messzebb menve — idegen nemzetiséget involválna? Kétlem, hogy ilyet valaki kimutathasson. Ez pedig elég.

Ha Kisfaludy magyar tisztviselőt, kereskedőt, polgárt vagy parasztot, *mint* tisztviselőt stb. vinne a színre, akkor lehetne kérdezni: *Magyar tisztviselő*-e ez? De mikor ő a magyar földesurat, például Sziklásit állítja ki, nem földesúri relátióiban, hanem *csak* mint embert, van-e itt helye a kérdésnek? Nem lehet-e a magyar földesúr oly elmés mint Sziklási? nem szeretheti-e gazdasszonyát mint Sziklási? Vagy, ha Kisfaludynak tetszett volna Sziklási nemzetiségére is alludálni: *kelle*-e ezt tennie? S mért?

Conversátiói darabban elég, legalább itéletem szerént, midőn a charakter az, aminek a drámában

lenni kelle; s midőn az hely-, vagy idő-, rang-, vagy nemzetbeli *ellenmondásokat* magába nem zár. S találhatni-e ily képtelenségeket Kisfaludy míveiben? Ismétlenem kell, hogy itt *conversátiói* darabról van szó: mert a históriai dráma és szomorújáték tárgyai más világból vétetnek, s természetök szerént különböző postulátumaik vannak.

Vígjátékban, a charaktereken kivül, még a *conversátiónak* módja és hangja is nagy tekintetet érdemel. Bizonyos nemzeteknél, sőt más-más vidékeken is, bizonyos szokások vannak divatban. Fenn szoktak ezek maradni azok között is, kiknek lelke a nevelés következésében, körüllévőiktől különbözik. Így van nálunk is; azon néposztályoknál tudniillik, melyekre a külföldi színnek kevesebb befolyása volt. Midőn Kisfaludy ily körökben múlat, a conversátió is valódi magyar. Fájdalommal kell azonban megvallanunk, hogy saját fenntebb conversátiónk nincs is. Uraink s dámáink, assemblékben és sétányokon, concertokban és játékszínben, hol a nyelv gazdagságot, sokszínűséget, hajlékonyságot, udvari formákat nyerhetne, idegen nyelvekkel élnek, vagy ha olykor magyarúl szólnak is, idegen kitételekkel hemzseg beszédjök. Minekutána immár *sajátságos* conversátiónk nincsen, és környülállásainknál fogva alig is leszen*): kivánhatunk-e olyant művészünktől? Conversátiói *nyelvet* a költő teremthet, és teremt is: de a társalkodás tónusát csak életből másolhatja. Amit Kisfaludy fíno-

*) Ezek 1829-ben írattak. — *Új jegyzet.*

mabb házainkban nem lele, tűkre vissza nem lökteti; s ez nem az ő fogyatkozása. Ha ide céloz Szontagh úr a *magyar élet* és *világ* alatt, tisztelettel elnémúlok.

Illik még az actióról is szólanunk.

Nem értem itt, mely charakterek szabad proflúviuma; mert ami a charakterek felől, mind az erről is igaz; hanem azt, mely hazai törvények, locális conventiók által módosúl. Erre nézve azon darabokban szoktunk vétkeket találni, melyek másutt nemzetiek, s úgy fordíttatnak nyelvünkre, hogy minden megmarad, csak a személyek nemzete s a történet helye nem. Ezt a cikkelyt a két Kisfaludyra alkalmaztatni, úgy hiszem, szükségtelen; egyéberánt kérdezem: szabad volna-e nemzeti actusokat komikai oldalaikkal színre állítani? S azt hiszi-e Szontagh úr, hogy Kisfaludy, ha ezt tenné, nem alkotna magyar világot?

Szontagh úrral jószívűsége s hazafisága azon kérést téteti érdemes költőnkhez, hogy térne vissza amaz útra, melyen *Kérőit* teremté. Figyelmeztetem a kritikust arra, hogy *Mátyás Deákban, A Hűség próbájában*, s a *Csalódásokban*, magyar világban magyar élet lehell.

A *Nem megy ki a szobából* s a *Korcsházi vásár* című vígjátékok is arról fogják meggyőzni, hogy Kisfaludy a jó útról soha le nem tért: csak hogy tudja *hol* kell valami, s hogy nem *minden* kell *mindenütt*.

XI.

ÓCSEH LITERATÚRA*).

Prága, augusztusban 1829.

Hanka Vencel úr, könyvtárnok a cseh nemzeti muzeum mellett, a cseh régiségek lelkes és érdemekkel teljes búvárja, ismertetője, a meghatározott órában nyugtalanúl várt bennünket, előre hallván, mely részvétellel forgattuk tegnap a könyvtár régiségeit, s mennyi mesterséggel kelle Dr. P. úrtól, kit az ő távollétében kérénk, hogy a bibliotheka kincseivel megismertetne, minden szót, minden legkisebb felvilágosítást, minden egyes könyvdarabot kicsikarni. Üdvözlése a legnyájasabb volt, mint sajnálkozása a legelevenebb, hogy annyi bajon kelle örömünket P.-től megvennünk; s nekem barátságos volta elégtételt ada a nem egészen kellemetes múlt délutánért. Első kérdésem azon két, gót betűkkel elborított táblát illeté, melyet a falba illesztve lelénk azon garádicson, mely az ő szállására vezet. Levezete a könyvtárba, a nélkül hogy sejteném, mely öröm vár ott készen. A két tábla,

*) Megjelent a Tud. Gyűjt. 1830-ki VI. kötete 117—124. ll.

melyet az úr említ, monda, s melyet itt lát papirosra levéve, a Corpus Christi nevű egyház falából vétetett ki. Volt négy; ketteje az idő zsákmánya lett; a fennmaradtak egyike cseh, másika deák. Emez így szól: „Anno Domini 1437 feria sexta ante Tiburcii, Caesaris officio cum legatis Sigismundi, lingvis hic quatuor, sincera fides sacramenti bina sub specie mundo claruit sat aperte, et sunt catholici christiani calice potientes.“ Megütődtem a rossz deákságon. Hihető, monda H. úr, írója hexametereket akara csinálni, s mind a hexameter mind a nyelv rossz leve. De melyik az a négy nyelv? — Megmondja a cseh felírás a másik táblán. Ezt ily formán fordítva dictálta le nekem H. úr: „1437-ik esztendőben, Zsigmond császár s a bázeli legátusok parancsolatjára ezen templomban csehűl, deákúl, *magyarúl* és németűl kihirdettetett, hogy a csehek és morvák, kik az úr testét és vérét mind a két formában veszik, igaz keresztyének s az anyaszentegyháznak igaz fiai.“ *) Amely kedvesen lepett meg hazai nyelvem e *helyen*, oly igen kelle egyszersmind fájlalnom, hogy ezen magyar írott-emléknek a XV. század első feléből hasonló sorsa lőn mint sok egyébnek, mi az időnek és viszontagságainak áldozatja lett. Egyéb hazai dologgal nem örvendeztethetett meg a könyvtárnok; mert az a szépen írt s a Mátyás király könyvei módjára bekötött códex, mely mint a benne találkozó címerből láthatni, hajdan a

*) A jelen közlemény idézte elé azt a nagy tollharcot „*A prágai táblák ügyében,*“ mely 1834-ben Horvát István ellen folyt a Kritikai Lapokban. — *Új jegyzet.*

Zápolya nemzetségé volt, s négy theologiai értekezést foglal magában, deákúl van írva.

A cseh literatúra régiségeit tudakolván, a nemzetet e tekintetben gazdagabbnak találtam mint amilyennek előre képzeltem. Közlöm itt azokat sorban, mint zsebkönyvemben fel vannak jegyezve.

X. század. Egy levél, melyen evangéliumok olvastatnak.

XII. század elejéről, úgymint 1102. esztendőből egy, nagy fólió formában, pompásan írt s igen jól megtartott deák szótár: „Mater verborum“ cím alatt, nagy részt német és *cseh* magyarázattal.

XIII. század. Egy víg énekesjáték töredéke; teszen nyolcadrétben hat levelet. A darab dialogusokban vagyon, és scénákra felosztva; oly tréfákkal, melyeket a tisztes fül nem szeret. Címe „A kuruzsló“ lehetett.

Nagy Sándor tettei versekben.

Négy kisded-nyolcadrét levél, melyen egy diéta verses leírása *végződik,* és *„Libussa itélete“* című éneknek egy nagy része találtatik. Vannak, kik ezt a X. századba teszik vissza.

Végre a híressé lett *Königinhófi kézirat*: Kralodworsky Rukopis, melyről alább leszen még szó.

XIV. század. Nehány legendák.

Két epikus költemény töredékei.

Egy verses töredéke a római történeteknek illyriai betűkkel, IV. Károly idejéből, ki az Emaus klastromba Prágába több illyriai papot tett által.

A legrégiebb cseh *nyomtatvány* a trónjai veszedelmet adja elő, s 1468-ban került ki egy csehországi műhelyből, hol, az bizonytalan; 4-edrétben. A második kiadás 1488-ból való. Az első nyomatott cseh biblia Prágában jött ki, az Óvárosban, 1488. fol.; második kiadása 1489-ben Kuttenbergában. Irígyelve nézegettem a cseh nemzetnek ilyen kincseit.

Dr. de Carro, e század elején a himlőoltásnak Ausztriában érdemes terjesztője (kit későbben Carlsbádban láttam), Lobkovicz hercegnek a carlsbádi gyógyvizekre még IV. Károly alatt deákúl írt szép epigrammáját lefordíttatta több nyelvekre — s ezek közt magyarra is. A könyv, mely épen ekkor jöve ki, kezünknél volt. Kérésemre H. úr felolvasta a cseh fordítást, mely, mint az eredeti, hexameterekben van. Csudálkoztam a zordonnak képzelt nyelv jó zengésén, mely, valamint a mienk is, tiszteli a posítiót. Én a Kazinczy fordítását olvastam viszont, és sem a könyvtárnok, sem kísérőm, egy mívelt prágai lakos, nem tagadhatták gyönyörű hangját. Most a Kralodworskai kéziratból olvastattam fel néhány trochaeust. A mérték itt szabadabb, s így a hang is kevesbbé sima volt.

De hagyj térjek vissza a kétszer említett kézírásra. Első ami szemembe tűnt, midőn megérkezésem után az általam ismert Weber könyvárosnál beszólék, egy ily című újonan megjelent könyv vala: „Königinhofer Handschrift. Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesaenge, nebst andern altböhmischen Gedichten. Aufgefunden und herausgegeben von W. Hanka etc. Verteutscht und mit einer histo-

risch-kritischen Einleitung versehen von W. A. Swoboda, k. k. Humanitaets-Professor.“ Prag 1829. 8r. Hanka úr t. i. 1817-ben őszszel Königinhof városában egy barátjánál múlatván, azt hallá egyebek közt, hogy az egyház tornya valamelyik boltozatjában a chórus alatt sok nyilak hevernek a Zsiska pusztításainak e városra nézve is igen bús idejéből. Elmegy azokat látni, s amint sorra nézi, néhány pergament levélre akad, melyen deák írást gondolt észrevenni. De a templom világosabb helyén csehnek leli, s tartalmától eltelik lelkesedéssel. A városi tisztek s más míveltebbek körében felolvassa az első töredéket: mindenek el vannak általa ragadtatva, a felfedezett kézirat a feltaláló birtokává tétetik, ki azt, Prágába visszatérvén, a nemzeti muzeum kincsei közé teszi le; hol nékem örömöm volt azt látni — félig irígyelve, és óhajtva, lenne közűlünk is valakinek szerencséje ily nemzeti dicső maradvány felleléséhez a). Vagyon pe-

---

a) Csak az kételkedik benne, hogy a XVI. század előtt is felesen készűltek magyar kéziratok, ki nem tudja, mely sorsa volt a kéziratoknak más országokban is, s nem gondolja meg, mely viszontagságokon ment keresztül édes hazánk. Mindazáltal úgy hiszem, hogy még sokat feltalálhatnánk ott is, hol legkevesebbé reménylenők, ha valamivel szemesebbek volnánk. Menynyi heverhet még némely collegiumaink, klastromaink, régi plébániáink nagyobb-kisebb könyvtáraiban, a nemzetségek archívumaiban, *régi könyvek tábláján* — (ne hagyja magát senki a gót betűktől eltéveszteni!) — s még oly helyeken is, amilyenen Hanka tette nevezetes felfedezését, — *volnánk csak kevesbbé indolensek!* — s jutna eszünkbe nemzeti becsűletünk ügye minden mohos fal látásánál, mely alatt gondatlanúl elballagunk.

dig a kézirat 12d-rétben, gót betűkkel igen csínosan írva, s áll 14 levélből, melynek ketteje két hosszas szelet csak, és nyilak szárnyáúl szolgált, mint H. úr beszéllé. Illő említenem — mert a nyomtatott könyvben nincs említve, — hogy *Dobrowsky*, ez a csehek Révaija, a kéziratot 1290—1310 esztendők közé teszi azon megjegyzéssel, hogy későbbi időből az semmi esetre sincsen. Egyetértek én is Swoboda úrral abban, hogy a nagy Ottokár alatt valamely kedvellője a cseh költésnek, látván az idegenség elhatalmazását, gyűjté öszve ezen énekeket, hogy el ne vesznének. Mert hogy az egy nagy gyűjtemény volt, mutatják a fellelt töredékek címei p. o. „kezdődik a harmadik könyv 26. cikkelye a szászok veszedelméről"; vagy: „kezdődik az énekek harmadik könyvének 28. cikkelye" stb. Minden cikkely több darabot foglal magában, kivált a nagyok közűl is. Némely darabok, mint a cseh kritikusok magok vallják, nem sokkal régiebbek a kéziratnál; de hogy többen igen is régiek s még a nemzet pogányléte idejéből valók, mint p. o. Záboj, Csesztmír, minden aki ilyenekben egyáltaljában járatos, meg fogja engedni egy elolvasás után. „A Szarvas" című darabnak, mely a Kralodworskai kéziratban találtatik, Zimmermann úr egy még a XIII. század közepéből való példányát bírja.

Foglalatja a fennmaradt kéziratnak ez: I. *Epikus énekek*: a) *Záboi*, b) *Csesztmir*, c) *Ludizse és Lubor*, d) *Jaroszlav* (ez nem sokkal lehet régiebb mint a kézirat, mert a tatárjárást énekli meg Moráviában. A cseh Jaroszlav, minekutána a mongolok a mi ha-

zánkat pusztították volna*), őket Morvaországban megverte. Ez a négy darab a leghosszabb. Az első tíz lapot tölt be, a második nyolcat stb. e) *Benezs Hermanov*, f) *Zbyhony*, g) *Oldrik és Jarmir*, h) *A szarvas.* — II. *Hat dal.* Toldalék gyanánt még járulnak ezekhez: egy kilenc versből álló töredék, melyet a cseh tudósok egy országgyűlés leírása végének tartanak; én pedig versbe szedett törvényeknek bátorkodom tartani; — és: *Libussa itélete;* melyeknek eredeti kéziratokat, mint felebb említém, hasonlókép a muzeum könyvtárában láttam, s némelyek a XI. századba teszΝnek; végre két szerelemdal.

A cseh nemzetnek egynél több oka van mind ezen régiségeinek örűlni. Ha azok kevesbbé szépek volnának is, még sem szűnnének meg egy hajdani, erővel teljes nemzeti élet tanúi lenni, tanúi annak, hogy a nemzetnek voltak dalosi, hogy a nemzet *írt.* De fő becsök poétai becsökben áll. Az eposzi darabokban a történetek nem úgy vannak előadva, mint azokat historikus adja, hanem mint a költő énekli meg. Lelkesedett erő lep meg bennök, s egy nagynemű simplicitás, milyent csak a legjelesb népköltőknél le-

---

*)
Egybegyűle gyorsan a magyarság,
Gyorsan, jó fegyverrel felruházva.
Mégis hasztlan volt nagy bátorsága
Hősi szíve, és merész csatája.
A tatárok serge tört közébe,
Széllelverte a kemény hadat, s hajh!
Országszerte minden pusztaság lőn.

125. l.

lünk, például Homernál. Akik azokat énekelték, hősöknek kelle lenniök szívben és erőben.

A dalokban ugyanazt a gyengéd és sajátságos kedves formát leljük fel, melyet a szerbus dalokban. Itt is a két nemzetnek egy közönséges törzsökére, a szlávra, ismerünk.

Örömmel említé Hanka úr, hogy ezen régiségek, melyeket először még 1819-ben adott ki, ugyan Swoboda fordításával a külföldön szerencsét csinálának. Goethe és de la Motte Fouqué magasztalva szóltanak felőlök; Siskow oroszra, Kucharsky és Brodzinsky lengyelre tették által, Bowring, úgy mond, Londonban, egy angol fordítással foglalatoskodik. Sőt már sajtó alatt van — mondám — mint magától tudom Bowring úrtól.

Figyelmetessé akartam tenni hazámfiait is, kik a középkor maradványaiban gyönyörködnek, ezen gyűjteményre, mely méltó volna, hogy legalább némelyek lefordíttatnának belőle. A hozzá vetett német fordítás annyira szóhoz tapadó, s e mellett oly hív a tónusban, hogy az után is megtörténhetik az általtétel.

Közlök egyúttal egy deák éneket Husz Jánoshoz, melyre egy régi códex végén akadtam, ugyan Csehországban *). Én úgy tekintem mint egy a kor lelke históriájához tartozó documentumot **).

---

*) Igen, miután Hanka megmutatta. T. i. azon időben, mikor én először jártam Prágában, a censúra oly szigorú volt a huszitismus emlékei irányában, miszerint azt H. nem hogy kiadását csak megkísérleni bátorkodott volna, hanem titokban is tartotta, s velem egyedűl mint magyarral, és ki magát

Hymnus rhythmicus
in die ***) Joannis Hus, sancti Christi Martyris.

Pange lingua gloriosi
Praelium certaminis,
Quo bellantur studiosi
Vi divini Numinis,

---

egy könyvével nála bemutatván („Blumenlese aus Ungrischen Dichtern") némi bizalmát megnyerni szerencsés volt, merte azt nagy titokban láttatni. Ajánlkozásomat mindazáltal, hogy azt Magyarországon kiadom, örömmel vette, de azon kikötéssel, hogy nevét, mint közlőét, mélyen elhallgassam, sőt hogy azt mint saját felfedezésemet adjam. Ki is jött az a Tud. Gyűjteményben, s ím Csehország nem lett huszítává! tán mert a Tud. Gy. nem hatott a jó csehek közé. Quantum in rebus inane! — De több az, hogy Hanka szerint a XVIII. század elején még a Moldva hídján állott Husz kőszobrát egy szép reggel a Huszhoz hív prágai nép egy „Pomuk János" addig ismeretlen szentnek szobrával pótolva találta; s hogy attól fogva terjesztetett egyszerre a Joannes Nepomucenus-féle mesécske, melyről azelőtt nem tudott senki semmit. — János kell nektek, egy szent János? Ime egy olyan, egy igazi szent! S a nép végre is hozzá szokott, miután neki erről predikáltak, neki egyházakat dedicáltak, oltárokat emeltek, keresztmeneteket rendeztek, imákat és énekeket terjesztettek, mindenfelé képeit, szobrocskáit állították fel stb. Ezt is nagy titokban közölte az öreg úr, s én teljes discretióval hallgattam míg élt; s most is, midőn vele már nem compromittálom, csak ad amicas aures mondom el a — különben is már tudva levő történetecskét — a boldog censúrai kor emlékezetére. — *Új jegyzet.*

**) Nem tudván megjelent-e az azóta, hadd tartsa meg a szép ének a helyét itt is. — *Új jegyzet.*

***) Az a régi cseh kalendáriom szerint július 6-ik napja volt.

Contra dolos criminosi
Ac perversi agminis.

Virum gignit virtuosum
Boëmorum regio,
Castum, pium, fructuosum
Suo fovet gremio,
Viva fide animosum
Transmittit concilio.

Vbi legis veritatem
Forti mente profitens,
Tectam cleri vanitatem
Voce clara detegens,
Ac vivendi puritatem
Per scripturas asserens,

Tamquam pravus condemnatur
Verus a fallacibus;
Vinclis diris mancipatur
Iustus a scelestibus;
Sanctus igne concrematur
Saevis a tortoribus.

Sic fidelis coronatur
Servus, vitae laurea,
Et honore sublimatur
In coelorum patria.
Qui triumphat dum luctatur
Mundi cum malitia.

Patri summo atque Nato
Laus sit et imperium,
Ac Spiritui beato
Vltra aevi terminum,
Qui fideli tribulato
Suum donat gaudium Amen.

XII.

„A U R Ó R A“

1830-ra.*)

I. Serdűlő literatúrában, milyen a miénk, azt kérdezzük méltán minden jelenetnél: haladtunk-e ez által is, és mikép? mert hol nincs haladás, hátrálás vagyon, mivel az idő soha meg nem áll, s hol vele elő nem megyünk, minden perccel messzebb és messzebb elmaradunk tőle. Ezt a kérdést tettük mi magunknak másutt is, hol a hely tisztünkké tette Kisfaludy Károly évi gyűjteményéről szólanunk: s mi vala vélekedésünk, tudják, kik aesthetikai vizsgálatok olvasásában gyönyörködnek. *Nyelvünk* szokatlan gazdagságban jelent meg benne s mind nagyobb könnyűségben, poetikánk soha új formák nyeresége nélkül nem maradott; költői literatúránk pedig az utolsó évtizedben majdnem egyedűl ezen kútfőből szedte minden gyöngyeit. Ezeket csak az nem tudja, ki annyira szeret függeni valamely választott bálványán, hogy új érdem előtt szeme örökre behúnyt; vagy kinek szeme

*) Megjelent a Tud. Gyűjt. 1830-ki VI. kötetében.

— sokszor szíve — fáj a nap világában. Amazok a vakok; ezek a gyengék, vagy — nem hívek.

De az Auróra legújabb kötete korántsem lép fel azon belső pompával, melylyel talán minden korábbi évfolyamatai, mert szűkebb körben mozog. Nem közöl tudnillik annyifélét mint egyébkor, s nem közöl nagyobb munkákat. Azonban e mellett még nem szabad megállanunk. Lehet haladni így is; s történt-e ez itt, erre szándékunk felelni.

Midőn oly almanachról van szó, mely nem csak a müvészek és értők számára készűl, hanem ezekére *és* az egész publicuméra egyszersmind, mint az Auróra, ezt mindenkor kétféle szempontból illik tekintenünk. Másutt, hol a literatúra már elérte aranykorát, hol minden mívelt olvasónak ugyanazon postulátumai vannak, ez nem szükséges, és vajha nálunk sem volna: de eddig még így lévén, úgy hiszem dicsérettel és hálával tartozunk a kiadónak, amiért gyűjteményét úgy igyekszik populárissá tenni, hogy a mesterség embere is elégtételt leljen ízlésének. E tekintetben a jelen kötet a legkitűnőbb; s mely érdem az: az olvasókat mind inkább egy zászló alá gyűjteni, fejtegetni nem szükség.

II. A prózában írt darabok közt ismét *Kisfaludy Károly* egy új vígjátéka az, mely méltó hogy legelül neveztessék. *Három egyszerre* egy felv. 210—261. l. A ház feje Lorányi tanácsosné „ő méltósága, egy igen gazdag asszony, de jó asszony, kevély, mindég őseit emlegeti, de jó asszony, fösvény, de jó asszony; szüntelen morog, de jó asszony“, falun lévő kastélyában

„mely árokkal, meg egy nagy fallal van bekerítve — hajdan vár lehetett, egy kapuja van, de ott is széles izmos hajdu áll“, őrzi Adélt, öcscse leányát, ki „árva, de idővel nagy birtokok örököse, s jó teremtés, úgy nőtt fel mint virág a völgyben; többnyire jó kedvű, a világot nem ismeri, ritkán távozik innen, legfeljebb egy ugrásra a városba megy vásárlani.“ Ilyen alkalommal szemébe tűnt Orminak, egy fiatal virgonc úrfinak; ki is kitanulván Adél környülményeit s tömlöcét, hogy a pénzt a leánynyal elvehesse, cselt kohol. A tanácsosné t. i. kastélya parkjában egy remetét tartott el, „mert ily ruhában valami különösség fekszik, s a régi korba varászolja vissza, *melyben ősei éltek*“. Az öreg épen az örökkévalóságba vándorolt, s Ormi mint remete jelenik meg, s engedelmet kér, és nyer is, a megholtnak palotáját elfoglalni; mely „szűk ugyan, de sötét, s a társaság benne szúnyog és pók, az ékesség halálfő“. Míg készűlt új szállásában letelepedni, nem kis meglepetésére, egy más szerencsevadász is megjelenik hasonló céllal és mesterséggel, mely találkozás a legvígabb scénákra ád alkalmat, s a dráma csomóját szövi. Balkay — ez a vágytárs neve — hasznosnak találja a vélt confrátert titkába avatni, hogy általa levelkéjét a szép kisasszony kezéhez juttathassa. Ez, hogy az alkalmatlan suhancot lerázza, Adélnak felfedezi Balkay csalárdságát, annak haszonlesésből koholt plánumát, s készűl a maga „egyedül a lyányka jó, ártatlan és mennyei szívére“ való vágyódását megvallani, midőn az uraśági vadásztól, Lajostól ömledezéseiben félbe szakasztatik. Ez nagy baj; s

hogy ismét ne történhessék, igérettel és pénzzel (melylyel Balkay *őtet* akarta megvesztegetni) igyekszik a maga részére megnyerni Lajost, ki kétértelmű szavakkal mindent megigér. De íme a tudva lévő levél, melyet Adél Ormi tanácsára nénjének általadott, feltárja Balkai titkát; a tanácsosné dúl-fúl, hogy a helyett, hogy illő pompával nézte volna meg Balkay uram a háztüzét, s ő minden becsülettel tudatta volna, hogy a leány már nem eladó stb; Ormi pedig, hogy az asszonyság bizodalmát annyival nagyobb mértékben megnyerje, nem kis méltósággal papol e világ erkölcstelensége ellen: midőn Lajos a második remetéről is levonja az álorcát, s ez által a kegyelmes asszonyt úgy lekötelezi, hogy ez, tökéletes megelégedése kinyilatkoztatásául, nem kételkedik neki kezét nyújtani ezen szavakkal: „Ím, csókold meg kezemet; én kegyelmes asszonyod maradok“. De az a kegyelmesség csakhamar dühre változik által, midőn Lajos, itt vélvén lenni a szerencsés pillantatot, a kisasszonyhoz való szerelmét (mely azonban a kisasszony előtt sem titok, sem botránkoztató nem vala) kivallja. Most *negyedszer* változik a scéna, mert Lajos mint jegyese lép fel Adélnak, ki útjáról előbb visszatért, s a vadász képe alatt akarta mátkája lelkét kitanulni; s most Lorányiné nem titkolhatja, hogy mindég gyanította *fentebb származását!* S így *három egyszerre!* mint a cím mondja; de a két remete nőszőből nászok lettek; a vadászból vőlegény.

Tehát ismét álruha, elzárt mátka, utazó vőlegény stb! Igen; de ezek voltak, mióta vígjáték íratott, s

lesznek, míg íratni fog. Így van az az életben is; ugyanaz előkerűl ismét és ismét mind örökké: csak hogy tán soha nem *ugyanúgy*. A *hogyan* teszi a különbséget valamint az életben, úgy a müvészségben is. De a szövevény elmés, figyelmet feszítő; a situátiók komikumok; a katastroph ezekből a legtermészetesben fejlik ki; a dialóg könnyű, sebes és elmés; a charakterek — ha charakterről ily szűk korlátok közt szó lehet — consequensek s eléggé változatosak, s amit Kisfaludynál eddig is többnyire feltaláltunk, egészen az életből vannak véve, s túlcsapás nélkül is komikával teljesek. Ki fordúlt volna meg oly keveset a világban, hogy egy Lorányinét p. o. ne ismerne. Ezzel van pedig motiválva a remeteruha is. Hogy az így van, igen jól van; de — általában legyen mondva — a víg Músa magának e tekintetben sokat engedhet meg; s amely intrígek másutt merészek, sőt tilosak volnának, neki szükségesek. Hasonló szabadsága van még a charakterek és dialóg dolgában is, hogy célját *azonnal* elérje. Amely vígjáték t. i. első látás vagy olvasásra meg nem nevettet, azt másodszor úgy sem fogja tenni. *Veni, vici!* Thalia választott szava. Ebben fekszik egyik fő különbsége a komoly drámától; ez ritkán teszi egyszerre az irányzott hatást, mert ehez több kell mint csupa felfogás. A tragédiában az olvasó szelleme is munkás, a vígjátékban inkább szenvedőleg vagyon; szereti magát a szabad Músától szabadon ide s oda ragadtatni, csakhogy meg legyen nevettetve. Innen vagyon az, hogy a vígjáték hatása is mindég egyformább a legnagyobb publicumra is: midőn a tra-

gédia majdnem minden egyes emberben különbözőképen munkálkodik, amint t. i. valaki tehetsége s míveltsége szerint ezt vagy azt magában reproducálni tudja; amint mélyebben látni tanult, vagy a felületen szokott úszni s így a legnagyobb szépségeken is többnyire elsíklik. A felebbiekben fogja találni mentségét Adél charaktere is, ha valaki abban megütköznék, hogy ő vadásznak gondolt vőlegényét mint vadászt is tudta szeretni, ámbár nénje, ki mindég őseit számlálgatta, rá befolyás nélkül nem lehetett. De ez a környülmény még ezt nem teszi lehetetlenné: s ez a vígjátékban elég, ha célhoz segít. — Az öreg Márta egy oly charakter, mely Kisfaludy vígjátékaiban mintegy álló cikkely. De az ő komikai ere mindég új kedvességet kölcsönöz nekik; s ilyenek ezenfelül vannak minden költőknél, s egyébként nem is lehet. Sehol nem lelünk nagyobb analogiát az életben sem, mint az alárendelt személyekben. — Én azt hiszem, egy felvonású vígjátékban három individualitással mindég beéri a költő.

III. Az *elbeszéllő* nemből közlött darabok közűl kettő a vígak közé tartozik. A *bal eset jól esett* (113. l.) csak egy scénának festése, de igen szerencsés. Az a legkomolyabb ajkaktól is kivív egy pár mosolyt. Az első, mely sokkal nagyobb: *„Nem az volt kit gondoltam“* (45. l.), legalább igen jó zsebkönyvi darab. Szerzője *Kovács Pál* magát eddig némely kisded vígjátékai, vagy inkább drámai formába öltöztetett tréfái s egy pár elbeszéllés által tette észrevehetővé, melyek, ha pályáját elmélkedve folytatja, jó munkákat igérnek.

Az élet derűltebb oldala felfogásának talentumát tőle meg nem tagadhatni, valamint egy bizonyos ügyességet és könnyűséget sem a két említett formában, csak el ne hagyja magát soha tévesztetni ezen veszedelmes könnyűség által, mely épen oly könnyen vezethet szélességre, mint mesterkélésre annak nem bírása. A *tartalom* (vagy amit a német Gehaltnak nevez) nem jő gond nélkül; s épen azon dolgozások, melyek csak úgy becsesek, ha a Músa kész ajándékainak *látszanak* lenni, kivánják meg nagyon is a szorgalmas elmélkedőt s a törlő kezet. Ebbeli munkákra nézve nálunk mind eddig csak Kisfaludy Károly lehet a készűlők példánya. De e mellett emlékeztetjük Kovács urat más nemzetbeli írókra is; s ezen kivül arra is, hogy a nyelv correctiója oly dolog, melyről valamely literatúrát megitélni szokás. Míg íróink nagyobb száma ezt elégképen nem méltatja, el kell pirúlnunk könyveinkkel a külföld előtt. A többi mívelt nemzeteknél senki nem mer nyomtattatni semmit, ki nem ismeri a grammatikát. Ezen annyiszor ismételt, de még most sem szükségtelen intésünk azonban Kovács úrnak nem annyira jelen való közlését illeti, hanem inkább a korábbiakat, s itt közönségesen van elmondva. — *Bajza,* ki eddig mint lyrai költő és aesthetikus díszlett literatúránkban, itt egy nem egészen ismeretlen történetet mint népregét ad elő. Mily szerencsés feltalálással és vonzó szövevényben, azt érzi az olvasó; de mely ritka bájú és példás nyelven, azt elhallgatnom nem lehet, mert, úgy látszik, az ilyest kevesen szokták észre venni. De lehet-e egy kertészlyánykának, oly

régi időben, amilyen a nagy Lajosé, írástudást tulajdonítani, *ha népregében is* *); vagyis a históriai igazság mennyiben érdemli a költő figyelmét, az oly kérdés, milyet épen Bajzának a legnagyobb jussal tehetünk. — A *babona* (Lné) jól elmondott népmonda. A *magyar bújdosó* valami mindennapi. Már szeretnénk mást is hallani. *Judit* (159. l. Novella, *R.*-től) tele van első rangú momentumokkal. Gazdag leleményű ér vonúl keresztül az egészen; mindenütt egy szerencsés festői kéz, mindenütt a legpittoreszkebb scénák. De sok marad fedve, aminek kifejlését vártuk és kivántuk; s a darab skizze inkább, mint kész munka. Ez az egy az a többiek közűl, mely előadásánál fogva populáris nem lehet. — A lelkes *gróf Mailáth János* e címkép mellé adá *Zrínyi Ilona* lelkesen írt életét. De térjünk a kötött beszédbeli munkákhoz.

IV. A komoly *balladában* vagyon egy neme az előadásnak, melyet a *nagy stílus* nevével jegyezhetünk meg legjobban. Az elkerül minden ékességet, minden aprólékos kirajzolást, képei egy, fekete feneken (Grund) kevés, de erős, de élesen meghatározott vonásokkal, kiszökő, merész színekkel festett képekhez hasonlítanak. A munkálkodó elementumok itt a contrast, s ez által viszonos emelése a *masszáknak*. A történet sebes, a nyelv elharapott rövidségű, ehez képest a vers is ilyen. Ily stílusban van *Kisfaludy Ká-*

*) Épen, és csak is, népregében, mely nem ügyel a kor costümjére, hanem minden eszközt naiv szabadsággal felhasznál, mi céljait előmozdítja. — *Szerző későbbi jegyzése.*

rolynak balladája, mely *Az Álmatlan Király* címet viseli, s itéletem szerint poetai literatúránk egyik igen kitünő míve.

Valóban ez a ballada *egy egész nagy tragédia,* de melynek scénái a *kebelben* mennek véghez. — Ez a stílus nagyobb munkákban is előkerűl, úgy mint époszban és drámában; de mind a kettőben, a sokféle elementumok miatt, vagy csak egyes charakterekben, vagy helyenként, hol a költő egyes momentumokban az erőt concentrálni akarta. Ellentéte a *virágos stílus,* mely a romános (romantikus) *charakterű* mívek tulajdona. Ezekben a phantasia az úr; játéka nem tisztel egyéb törvényt, mint a szépét; korlátokat nem ismerve, magának merész feltalálásában, természet feletti, tündér teremtményekben tetszik; hol az égben, hol a földön és föld alatt veri fel sátorát; a holt dolgoknak életet ád, szikla és virágok szólnak, az istenek emberekké lesznek, s mindent általváltoztat tündér kénye szerint. Megvetvén az egyszerűséget, nagy apparátussal űzi célját, a legkülönfélébb állató részeket tarkán vegyíti; de mindenütt mégis egy rózsaszínű fenék csillámlik keresztül, s ez a szerelem: égi és földi, emez űzi a hőst harcba és viszontagságokba, amaz teszi bátorságát rendűlhetetlenné. Sehol a poézis annyira nem idealizál; a fentebb hatalomba való bizodalom határtalan, a szerelem aetheri, a hősiség köz erő feletti. Jelentésénél fogva symbolikus költésnek szabadna nevezni. — Érzeni fogja az olvasó, hogy ezen nemhez hajlik literatúránk első legendája is, *Hedvig*, melyet *Vörösmarty* ád; nem mintha az a

romános költést repraesentálhatná, hanem mert charaktere romános. — A maga korának legszebb asszonya Hedvig, I. Lajos királyunk leánya, Lengyelország örököse, Litván Jagelló jegyese, magyarból lengyelre fordította a szentírást (?). Ez az a parlag histórai tárgy, melyből költőnk, phantasiája gazdag erével ezen bájos szépségű képet szőtte. A történetek búvára az anachronismusokon fel fog akadni, mintha a költő nem tudta volna, hogy Lajos éltiben Lengyelország még nem volt Hedvignek szánva, hogy Jagellóval való eljegyzéséről még nem volt szó, hogy Hedvig tizenhárom éves volt, mikor atyja meghalt, s munkáját Krakóban vitte véghez; de a scénának Budán kelle lenni, Hedvignek pedig leánynak: így ő chronologiai correctiót, mely még egy költeményt sem tett jóvá, kész volt feláldozni — de ezért költői szépséget cserélt és nemzeti interesszét. Az említett két végpont közt nem csak számtalan lépcső van, hanem annyi vegyület is, mely nem engedi meg minden mívnek ezen szempontból való vizsgálatát. Az aesthetikusok, mióta theoria van, theorizálnak, és abstrahálnak, és classificálnak — az jó, mert az itéletet könnyebbíti, de theoriájok soha nem lészen bevégezve, mert nem lészen a szellem országa sem, és minden időszakaszaiban a mesterségnek látunk támadni ha nem új osztályokat és rendeket is, de nemeket és alnemeket, új formákat és stílusokat, s így valamint a mesterség egy *experimentum perpetuum,* úgy az őtet kísérő mesterség philosophiája is, vagy az aesthetika, örökké fogja határait terjesztgetni; s régi rámái egy újabb idő-

szakban szűkek lesznek elfogadni az új formákat. Ha mi úgy hiszszük, hogy a fennemlített két rendbéli formák állanak, s az elsőre több, a másodikra töménytelen példákat tudnánk felhozni: nem tagadjuk, hogy egy kevessé meghökkennénk, ha a *Kund* és *Toldi, Karácsonéj*, *Karád*, *Választás* és *Bandi* című balladákban uralkodó különböző stílusokat nemek gyanánt kellene felállítani s egymás közt elrendelni.

Az említettek közűl *A búvár Kund* (262. l.; a históriában Zotmund, I. Endre király alatt) és *Toldi* (Miklós, 39. l.), mind a kettő ugyanazon szerzőtől *(Vörösmarty)* ismét két különböző pontból akarnak nézetni. *Kund*ban a költő célja nem Kundnak, de az ő tettének festése; Kund, tette által sem eléggé individuális interesszéjű személy; ő, bár mint tekintgessük a dolgot, közönséges búvár, s azt vitte végbe, mit végbe vihet minden búvár; a tett csak az idő által, melyben véghez vitetett, a következések által, melyeket maga után vont, lett jeles tett, *országos fontosságú* tett, s így énekre méltó tett: s *ezt* vette fel tárgyúl a költő. Azért ő a ballada kezdetén is legott *a dolgok állapotjára* függeszti szemeinket:

Túl a mezőn, túl a hazán,
S a part fölött s a nagy Dunán
Ki népe zajlik ott?
Föl Endre! Béla! föl magyar!
Ellenhad az, mely vészt akar:
Ellenség zajlik ott.

262. l.

S íme Kund megjelenik, mestersége által elejét veszi Henrik előmehetésének, s ismét eltűnik:

S túl a mezőn, túl a hazán
Fut, búsong Henrik, vert hadán,
S Pozsony végvára áll.

266. l.

Elfelejtettük tehát a mívészt, míg remekjének örűlünk? mint a herceg mondja Contihoz Emília Galottiban? — Épen nem. A poétai igazságot neki ki kell szolgáltatni. Midőn Vörösmarty a *tettet*, mely nem maga által, hanem következéseiben volt nagy, előttünk lefestette, Kundot eltűnteti:

Kund hol van? — Visszaköltözött.

265. l.

épen azért, mert érezte, hogy a hajóknak megfúrása őt nem teszi nagygyá, hanem *az a hit*, hogy *ő csak azt tette* mit tennie *kötelessége* volt, *mert* tehette. Ez a gondolkozás módja teszi a közembert nem-közemberré; ezzel vívja ki neki a költő tiszteletünket, s *mert* közember, csodálásunkat is. Így tette ő Kundot valóban a ballada *hősévé:* mert épen az által hogy figyelmünket a tett nagy következéseire függesztette, most a nagy következésű tett szerzőjét keresi lelkünk a sokaság között, s megnyugszunk új örömmel azon meggyőződésben, hogy az érdemlett és nem várt jutalom őt el nem kerüli, mert:

— Olyat százezer között
Hős Béla föltalál.

265. l.

Így calculálja ki a müvész a hatást, így lesz olvasója érzéseinek urává. Mely sikeretlenűl igyekezett volna a csupa versificátor, hősét rajzolgatni mindjárt jó korán — mi pedig mindég a veszélyben forgó országon búsúltunk volna, s a megosztott interessze nem hagyta vala ekként az érzéseket egy fócusba öszveszedődni.

Az Álmatlan Királyban a költőnek tárgya egy *idea.* Ím itt példája a nagy stílusnak *történet* festésében. Először az érzések masszái, aztán a történet sebessége, mert a tett csak akkor áll előttünk, midőn már be van végezve — s végre a *hirtelen változás* nagy hatása. Ez pedig itt az, mi Kisfaludy balladájában ama felfedezés, hogy

Ön lyánya a kedves halott! —

Mi egészen más úton indúlt Vörösmarty *Toldi*ban céljához, de mely egészen más is volt ez itt. Kundnak, mint látuk, kiszolgáltatta a poétai igazságot, de ott a fő mégis a *haza megmenekvése*: itt *Toldi*, az az erős, bátor, viszontagságokat kedvelő, minden lovagi erényekkel felékesített hőse populáris hagyományainknak. Az actió itt alá van rendelve a hősnek, az itt a hős festésének eszköze; ott Kund az actiónak eszköze. Azért is, a költő itt az ellenkező utat követi, s éneke első sorai is mindjárt Toldira függesztik szemeinket szokott vándorlásain:

Sík, puszta, kietlen az őszi határ,
Vad meg nem üvölti, nem szállja madár;

Csak ketten utaznak: egy ifju vitéz
A hír fia *Toldi, s az éjszaki vész,* stb.

39. l.

S midőn a tetten, melyet *a vak eset* vont maga után, túl van, ismét hozzá tér vissza a költő:

Még sokszor, ha vész van, az ősz tereken
A hír fia Toldi borongva megyen
— — — — — — — — — — —
És — pihenni ha dombra hajol,
Itt álmodik a csata napjairól:
S míg lelke a vad sivatagnak örűl,
Fel-felriad álmai szörnyeitűl.

44. l.

Kund história, Toldi biographia — ha ezen kifejezésekkel itt élnünk szabad. — Erő, eredetiség a festésekben Zalán éneklőjére emlékeztetnek, a praecísió a ballada-költőre. S mely sikerű az árnyék és világosság szerencsés elrendelése:

És minden oly csendes, oly néma körül,
Hold szép sugarának az alkony örűl,
Nem reng levél ágon, az ág tetején,
Hab nem zajol a Duna sík tükörén.
A messze világ zaja míg ide száll,
Elhallgat a csend uradalmainál —
Oly csendes hiába vagy alkony! a hold
Oly tiszta szelíden hiába mosolyg:
Ők ketten, az életet ölni menők
Nem nyugszanak: harcra szegűl ki kezök;
S megdobban haraggal a föld . . .

43. l.

A merész phantasiához hasonlón merész és erővel teljes nyelv simúl; mely szavakkal fösvénykedik, s inversiókkal tömve van. Az nem mindennapi nyelvet kivánt.

A Karácsonéj (Kisfaludy Károlytól, 105—111. l.) nem rege, mint szerzője nevezi; abban az a tulajdonkép úgynevezett elbeszéllési tónus, az a lassú menetel s a pongyola beszéd nincsen meg. Az valóságos ballada. — Kérdezzük magunktól: mi a darab *ideája*. Aki magának erre nem tud megfelelni, nem érti a mívet. — Az itt ugyanaz, mi amott az Álmatlan Királyban: *a Nemesis uralkodása*. *Amott* látunk egy királyt, ki vérrel vívta ki koronáját; a boszu nyomban követi: neki nincsen álma, őreitől besáncolva retteg a szellőtől is, s *párnája gyémánt tövis;* de bűnei mértéke még be nem tölt. Egy vétek mást von maga után szakadatlan láncon. Irígy szívét sebzi az idegen boldogság, nyilat ragad — s későn tudja meg, hogy azt — ön lyányára pattantotta. *Itt* egy más tyrannt látunk, kivetkezve minden emberi, minden szent érzésekből, csak a gyönyörűségnek élve; jobbágyát, kinek feleségét szerette, tömlöcbe záratta, inség és bú azt öngyilkossá tették; de bűnei mértéke még be nem tölt. Szent karácson napján is szilaj kényének él, felrántja ünnepléseikből azokat, kiket egy nem kedvező sors az övéivé tett, vadászatra hajtja. De Nemesis kardja már feje felett függ. A végzés őt ama szerencsétlennek, kit sírba űzött, kúnyhója elébe vezeti, ennek lakóit is elrontja, s ő nem tudja kinek hátrahagyottjait rontja el: de a mérték most betelt: ugyanannak lelke

jelenik meg neki, kit *épen egy év előtt* kényszerített meghalni, s most *az ő* órája üt. — Ime ugyan az az idea. A költő dolga volt érezni, mely stílust kiván ennek s amannak a tárgynak individualitása. *Amott* az uralkodni vágyott tyrannt már *tettein túl*, azon ponton látjuk, hol célját már elérte, tehát a belső ember belső történeteit. A Karácsonéj hősét *tetteiben* láthatjuk csak, mert nála a tett maga eszköz és cél: ő a tettet azért viszi végbe, hogy azt végbe vigye, nem hogy vele valamit elérjen. Ő tehát, mikor nem cselekszik, megszűnik költői tárgy lenni. Őt tehát a *tettben* kellett festeni. Ezen különbségben gyökeredzik a különböző előadás módja is, vagyis a stílus: az érzés masszák által hat, a tett a mód által, melylyel tétetik: s azért ha a költő az *Álmatlan Királyban* amaz útat követte, itt neki a tettet *kellett kifestenie.* Kisfaludy ecsetje itt nem kevesbbé szerencsés, mint a gondalat. Mi nem *olvassuk* itt mi történt, hanem szemünk látja, fülünk hallja.

A *Bandi* és *Választás* című balladákról (99. és 103. l. *Kisfaludy Károlytól)* nincs mit mondanunk azoknak kik azt olvassák. Bájaikat nem lehet első szemre nem érzeni annak sem, ki *csak* olvas. Amely kedves az *első* popularitásával, mely szó alatt népi erkölcsöt, érzést, hangot értünk; oly bizonyosan lopódzik be a *második* minden szívbe igénytelen egyszerűségével, kecseivel.

Az epicus *Czuczor* új pályán régi szerencsével lép fel. *Karád* és *Zemir* (200—208. l.), melyről már régen kell vala szólanunk, mestertől van alkotva,

érezve, énekelve. A történet repül, az érzés lángol, a nyelv virágzik és zeng. Ez nem csak poéma, hanem ballada is, ének is. Gyönyörűséggel látjuk, mint nem egyoldalúak újabb költőink, s ezt a stúdium teszi. De egy pár észrevételt nem lehet elhallgatnom. Horátius félreértett mondásának aegisze alatt: *Vbi plura nitent in carmine, non ego paucis offendar maculis,* legjobb íróink is néha engedékenyebbek magokhoz, mint illik. Itéletem szerént ez csak nagy kiterjedésű művekben szolgálhat némi mentségűl, hol a nagyobb hiányok sem érezhetők annyira, mint látjuk sok drámai és eposzi munkáikban minden nemzeteknek, melyeket az aesthetika s az idő classicus munkáknak vall. De kisded terjű mívben a kisded hiány is fáj. *Kund, Toldi* és *Karád* versificátiója mesterkéz bélyegét viseli; s épen azért akasztanak meg nagyon az oly rímek mint: rád — halált; harag — háborog (Kund); ülő — felé; menők — kezök (Toldi); kevesbbé: hold — mosolyg (Toldi); sávolyát — ág alatt — nyugszanak (Karád): mondom kevesebbé, mert az első esetben a második consonáns úgy is gyengén hallik és *g d* rokon hangok; a harmadik esetben rokonok *t* és *k;* nem annyira *t, g:* s mindenütt tiszta az assonantia. A mássalhangzók nem oly fontosak a rímben, mint a magánhangzók. Azon két balladában is, melyet Kisfaludy népregéknek nevez (Bandi, Karácsonéj), nem mentheti a cím a néhol kissé gondatlan rímezést. Ilyeneket csak az olvasó tud *megbocsátani,* a kritika kérlelhetetlen. Eddig Kisfaludy Károly a versificátió tisztaságában

nincs meghaladva; csak akaratjától függ ezt a dicséretet tovább is igazolni.

V. A *dal* kisded dolog, és sokan azt hiszik, hogy ily kisded dolgot csinálni nem nehéz, mert azt sokan csinálnak. De ha tudná mindenki mi kivántatik hozzá, folyóírásaink redactorai nem volnának mindenfelől annyi szerencsétlen holmiktől ostromolva, melyeket szerzőik dalnak szeretnek hívni. Egy fél gondolat, egy érzésforma szesszenet, egy pár — néha pedig több pár — strópbába is *szétmosva*: ez bélyege a nagyobb számnak.

Mivel a dal oly kisded virág, kényes is. Az nem lehet tökéletes, ha nem *egyszerű.* Egyszerűnek kell lenni organisátiójában, hogy könnyen áttekinthessük (mert a dalnak is van exposítiója, kifejlése); egyszerűnek a periodusok alkotásában (hiba: nyelvdagály). Ezek a dalstílus fő requisítumai. Ha az a dal, mely ezen tekinteteknek megfelel, jó, úgy jó dalok a *Megelégedés* (Bajza), *Kezdő Szerelem,* és *Alvó Szép (Cz.),* a *Vihar* (Bajza), *Egy szó* (Kisfaludy K.), *A Csermelyhez* (Vörösmarty). De az maga még nem elég. Rec. a *Megelégedésnek* nyújtana koszorút, ha a két első strópha philosophusa a két utóbbiban idylliumi pásztorrá nem változnék által; az *Egy szónak,* ha, mit a költő feltészen, az estiszél susogásában vagy a rózsa pirosságában az *Igen* ideáját fellelhetné; a *Csermelynek,* ha az utolsó versszak egyszerre meg nem semmisítené a gyönyörű egésznek hatását, mert az nem arra készült elő, hogy gyermekes enyelgéssel vagy — hogy kíméllőbbek legyünk — tréfával végződjék. — *Quandoque*

bonus dormitat Homerus. — A Czuczor dalai, ámbár gondolat és kép egy kissé el vannak már használva, s a *Vihar* (Bajzától) három szép dal, és correct is.

De *Kisfaludy* és *Vörösmarty népdalokat* is adnak ismét, méltókat azokhoz, melyekről a tavali kötet ismertetésében szólottunk. Amit ott mondtunk, mind áll ezekről is. De a *Mohácsi dalra* különösen kivánjuk az olvasó figyelmét fordítani. Emlékezünk mindnyájan Kisfaludy elegiájára, mely *Mohács* címet visel. Íme itt ugyanaz a tárgy, félig azok az ideák is: de mely egészen másképen alkotva ezek az ideák. Ott egy, hona történeteiben jártas, elmélkedő és költői lélek jelenik meg a szomorú helyen:

> Hősvértől pirosúlt gyásztér! sóhajtva köszöntlek!
> *Nemzeti nagylétünk nagy temetője,* Mohács! stb.

itt a mohácsi mezőn legeltető pásztor, ki csak azt tudja, hogy itt a magyarság egyszer nagy veszedelmet szenvedett, hogy a király is elveszett, s ez által a töröknek út nyílt a hazába, melyen elfogott rabjait vitte ki:

> Suhogva, mint az esti szél,
> Mély gödréből a vitéz kél,
> S mint halvány köd holdvilágnál,
> Mohács térin tétova száll stb.

A história elmélkedtet, a tradítió a phantasiát költi fel előkelőképen. Amott is, itt is nyugasztaló a befejezés; de ez *ott* az elmélkedésből fejlik ki, s *országos* tekintetet foglal magában:

Él magyar, áll Buda még! A múlt csak példa legyen most,
S égve honért, bizton nézzen előre szemünk.
És te virúlj, gyásztér! a béke malasztos ölében:
Nemzeti nagylétünk *hajdani* sírja Mohács.

itt a jelen állapot egyszerű, tapasztalásbeli ismeretéből (mint az a közembernek mutatkozik), és *individuális* szempontból:

Ne félj, rózsám, szebb idő jár,
Dunánk rabot nem hord immár,
S újra díszlik Mohács táján
Magyar legény, magyar leány.

Az öszvehasonlítás tanulságos, s a két darab példáúl szolgál, mint változik ugyanazon tárgy a subjectivitás különböző álláspontjain. — A Vörösmarty *Csárdai dalában* (8. dal, 132. l.) igaz magyar életet, hangot, magyar *jó kedvet* találunk. — Ez, a Mohácsi dal s a Czuczoré (9. dal) megérdemelték az angol fordítást, melyet Bowring szerzett, annyi nehézségek mellett is sok szerencsével*).

Három ének érdemel még itt figyelmet. A *Lengeséghez* (Kazinczy, 266. l.), *Eltűnt ifjuság* és *A Számüzött* (Bajza, 193. és 292. l.). — Rec. aesthetikai írásaiban különböző értelemben élt a *dal* és *ének* nevekkel; s voltak, kik azt (nem írásban, hanem szóval) helyben nem hagyták. A *dal* valamely érzést vagy gondolatot, kisebb kiterjedésben, egyszerűbben, és jobbára symmetriai formában ád elő. Közelít a görög

---

*) E fordítások épen akkor készűltek, mikor e bírálat iratott. Tudtommal azóta sem jelentek meg. —*Új jegyzet.*

epigrammához. Az *ének* egy öszvetettebb egész, a poétai eszközöknek benne nagyobb kör engedtetik, tárgyai gyakran fontosak, gyakran páthosz és emelkedés annak bélyege (óda, hymnus), az epigrammai antithesis soha sincsen oly érezhetőképen kifejezve, mint a dalban, mikor az ebben megvagyon. A symmetriai alakot szereti az ének is, azaz, az egyszer felvett stróphát mind végig megtartja, de néha attól feloldakozva, szabad kénye szerint rendeli el a rímeket, előveszi s ismét elhagyja az első versnemet; sokszor mind a kettőt abba hagyva egészen új módon alkotja sorait, és csak a numerus oratorius uraságát ismeri el, de rajta lévén hogy ezzel oly mértéket kapcsoljon öszve, mely, amennyire a nyelv engedi, a tartalom természetét nyomról nyomra híven fesse. Az utóbbi módra a németeknél kivált Goethe adott példát; minálunk Kazinczy, Kisfaludy Károly, Kölcsey, s követték többen — sokszor nem épen szerencsésen. Az említett tulajdonságok nincsenek mindenkor együtt oly mértékben, hogy minden lyrai productum vagy az egyik vagy a másik nemhez tartozónak bátran állíttathassék: a különbség csak ott igen érezhető, hol az említett tulajdonok kitünőbb mértékben találkoznak: de ez minden classificátiónak természete a szépmüvészségekben, s az állítást meg nem dönti, sem hasznát kétségbe nem hozhatja. — Kazinczy énekéről a *Lengeséghez**) világos, hogy az be nincsen

---

*) Lengeség: leichter Sinn, míg könnyelműség: Leichtsinn.

végezve*). A közlött töredék, mely magában is oly szép, még szebb annak, ki individuális jelentését a költő élete történetéből ismeri.

Bajza poézisa az *óhajtás poézisa.* Mely kesergés az *Eltűnt ifjuságban*, mely láng a *Számüzöttben!* Bajza igen érti a nyelv és gondolat rokonságát, azért oly szerencsés azon formában, melyről szóltunk.

Horvát Endre „Boldog öregje“ s Kazinczy „Költője“ a *curiosa opiniók* közé tartoznak.

VI. Mondottainkkal, úgy hiszem, meg van felelve a kérdésnek, melyet ezen észrevételek elején tettünk. Íróink előmenetele nem lehet nem a literatúra előmenetele is. Poézisunkat nem csak gazdagítva látjuk, de ismét *előre* is víve új példányok feltűnése által. Fáradó hazánkfiai s kivált munkás buzdítójok, az Auróra kiadója, leljék megnyugvásokat a részrehajlatlanok tapsolásaiban és — érdemök önérzésében.

London, martius végén, 1830.

*) Ó dehogy nincs. — *Új jegyzet.*

XIII.

MAGYAR LITERATÚRA ANGLIÁBAN.

I see without jealousy the ardent national feeling of the Magyars, and feel that a nationality founded upon knowledge, and representing a spirit of freedom and independence, is itself a virtue, and the parent of many virtues.

Bowring.

„Tehát a magyaroknak tulajdon nyelvök van ?“ kérdé egyszer tőlem egy mívelt angol Londonban, midőn jelenlétem hazánkra fordította a társaság figyelmét. S egy másik másszor: „Nagyon eltér az urak dialektusa (a magyar nyelvet értette) *a többi német dialektusoktól?*“

Az ily kérdések fájhattak ugyan, és váratlanok voltak; de megfontolván a dolgot voltaképen, igen természetesek. *Mint nemzet* mi a köz figyelem horizonán kivül állunk. A tudományok sem öregbedtek általunk. Mi megelégedtünk mindenha jó tanítványok lenni, de magunk fel nem vergődtünk azon pontra, hol a külföld is tanult volna tőlünk, — accepimus non

dedimus, — s így e tekintetből sem keres fel az idegen nemzetek szeme. *Egy* körünk van, melyben mi is teremtettünk: az a magyar szépliteratúra; *egy* kincsünk van, mely csak a mienk, s ha nem ismertetik is, megérdemli az ismertetést: az nyelvünk; — hogy nekünk ezek vannak, azt tudatni a *mi* dolgunk volt, s azt is sokáig elmulasztottuk. Mi valóban nem igen hiúk voltunk, mert ez a hiuság munkába került volna. Honnan tudja tehát az angol, kinek figyelmét számos országos, sőt világfontosságú tárgy köti le, hogy minekünk az ég tulajdon nyelvet, és egy ily szép nyelvet adott; hogy van literatúránk, s ha nem gazdag, de bizonyosan meg nem vetendő literatúránk? Hiszen Csaplovics úr is, ámbár magyar literátor maga, és mindenha buzgott nemzeti becsületünk mellett, Magyarországot „festő“ két kötetében (Gemälde von Ungern) nyelvünk s literatúránknak három-négy lapnál többet — mennyire emlékezem — nem szánt: holott tréfáival és curiositásaival, melyeket nem minden ember kedvel úgy mint őmaga, széltiben több lapokat is elborított. És azon a néhány lapon is *mit mondott?* Csaplovics úr ezen a negatívus úton *nemzetünkről* többet vont le, mint amennyit két kötetével *országunk* díszére tett. Pedig bocsásson meg érdemes statisticusunk: ha már egyet a kettő közűl a másiknak elmulasztásával kell dicsérnünk, akkor jobb, figyelmet érdemlő *nemzet* gyanánt feltűnni egy *terra incognitán* (mely phrásistól Csaplovics úr annyira irtózik), mint egy jól ismert földön *natio incognitának* lenni (ettől irtózom *én*). De az ízlések kü-

lönbözők. — Hogy egy-két vármegyénk oly nagy mint az egész szász királyság, amivel Cs. dicsekszik, az nem dicsőség, mert az a kis királyság többet tett minden tekintetben, mint ötven vármegye; de hogy mí egy szép nyelvet sikerrel mívelünk, az dicsőségünk.

Ez egyszer pirúljon az érdemes Csaplovics, mert azt, mit ő nem tett értünk a németeknél, holott alkalma és kötelessége volt azt tenni, tette értünk egy külföldi — Angliában.

Mennyivel tartozunk tehát *Bowring* úrnak! hogy minekutána néhány angol folyóirásban, több ízben is, literatúránkról értekezett, nevezetesen, mikor a magyar poézis kézikönyvét nemzetével megismertette, most egy egész nagy és fáradságos munkával igyekszik a rajtunk borongó homályt valamennyire eloszlatni*). Hogy *egy* munka oly országban, hol naponként új munkák jelennek meg, s oly rövid idő alatt, *közönségessé* tegye a figyelmet, lehetetlen; de az is örömünkre szolgálhat, hogy még is néhány száz olvasó előtt becsületet vallottunk; s a számos újságok által, melyek Bowring könyvéről szóltak és szólnak foly-

*) *Poetry of the Magyars*, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary and Transylvania, by *John Bowring*, L. L. Dr.... honorary correspondent of the royal institute of the Netherlands, and member of the literary societies of Friesland, Groningen, Paris, Leyden, Leeuwarden, Athens, Turin, Sheffield etc, azaz: A magyarok poézisa előre bocsáttatott a magyar nyelv és literatúra rövid ismertetése, Dr Bowring János által stb. London, a szerző költségein 1830. nagy 12-ed rét, öszvesen 412 lap. (Pesten, Wigand Ottónál).

vást, legalább egy millió emberrel több tudja azon kevessé tudott igazságot, hogy magánálló nemzet vagyunk, tulajdon nyelvvel, szép nyelvvel, s nevekedő literatúrával *).

---

*) Londonban tartózkodásom alatt a következő újságokban akadtam hol rövidebb, hol igen hosszú kivonásokra Bowring munkájából. Kettő köztök irlandi, s kettő skóciai.

The Star, Febr. 1. (kiírja *Berzsenyi* dalát: Szép szép az élet Eszti; s egy népdalt: „Még azt mondják: nem illik A tánc a magyarnak").

The Sun, Febr. 1. (kiírja *Zrínyi* dalát a szerencséhez, *Kazinczy* sonettjét: Az ő képe; s *Vitkovics* nápdalát: „Nem adott az isten nekem nagy palotát.")

Morning Herald, Febr. 2. (kiírja a Titkos bút *Daykától.)*

The Globe, Febr. 2-d.

Weekly Free Press, Febr. 6-d.

The London Literary Gazette, Febr. 6-d. (kiírja: *Faludi* dalát: „Nem leszek többé szerelmes;" *Kazinczy* Békáit helyenként; s két népdalt: Még azt mondják: nem illik A tánc a magyarnak — és: Bezzeg vagyon nekem is már feleségem).

News, Febr. 7-d. (kiírja ama füredi népdalt: Félre barát! nincs itt klastrom).

Wèekly Dispatch, Febr. 7-d. (*Vitkovics* dalát: Nem adott az isten nekem nagy palotát).

Sunday Times, Febr. 7-d. (*Faludi* Kisztő és Felelő dalát).

The Age, Febr. 7-d.

The Morning Journal, Febr. 11-d. (kiírja *Kazinczy* epigrammáját: A Distichon; és egy népdalt: Bezzeg vagyon nekem is már feleségem).

Morning Advertiser, Febr, 11. Nagy kivonás.

Morning Herald, Febr. 12. (kiír egy népdalt: Csak azért szeretem a magyar menyecskét).

Mindenek előtt a szerző a magyar nyelv tulajdonságairól, literatúránkról, s különösen régi és új jelesebb költőinkről értekezik. Igazságszeretete s a dolog szeretete hasonló mértékben mutatkozik min-

---

Morning Advertiser, Febr. 17. folytatólag (kiírja: *Virág* szép ódáját: Csendesítés; és dalát: Ó mely örömmel nyújtanék stb, mely a rím által sokat nyert; végre két népdalt: Kis csupor, nagy csupor, és: Szeretlek hát amíg élek).

The Athenaeum, Febr. 20. (kiírja az „Emlékezzünk" egy nagy részét, s három népdalt: Rákos mezőn egykor pesti vásárkor; Tiszta lisztből sül a kalács; Csak azért szeretem a magyar menyecskét).

The Western Times, Mart. 13. (Víz, víz, víz; és: Az idő szárnyon jár, népdalok).

The Northern Whig, Mart. 18. hosszú relátió: kiírja *Faludi* Kisztő és Felelő dalait; *Kazinczytól* két sonettet: Az ő képe, s A kötés napja, s a „Békák" egy részét; *Kölcsey* Szép Lenkáját; s egy népdalt: Nesze vedd el jegygyűrűdet).

The Scotchman, Mart. 20. (kiírja *Kölcsey* Szép Lenkáját).

The Spectator, Nro. 91. Mart. 27. (kiír négy népdalt: Oh be parányi kis csupor; Rontom bontom testem csontom: Bezzeg vagyon nekem is már feleségem; Hirtelen nő a szerelem).

The Edinburgh Literary Journal, (kiírja *Faludi* Tarka madarát; *Rádai* meséjét; Víz, szél, becsület, s *Kazinczy* sonettjét: A sajka).

Nem kétlem, hogy amióta Angliát oda hagytam, egyéb folyóirások is emlékeztek javalólag ezen bennünket oly közelről illető munkáról. — Azért engedtem helyt ezen jegyzésnek, hogy az olvasó lássa, mik tetszettek az angol journalistáknak előkelőleg. Legtöbb kedvelőket leltek a népdalok sajátságok miatt, s *Faludi*, *Vitkovics* és *Kölcsey* azokhoz közelítő dolgozásaik, valamint *Kazinczy* darabjai is, melyek közül „A Békák" címűt kettő magasztalja. Én jelen voltam Londonban egy kisded körben hol az felolvastatván, legnagyobb tapsot nyert.

den soraiban. Következnek a fordítások, melyeknek száma felmégyen 162-re, s nagyobb részt a magyar originál formájában készűltek. Első az „Emlékezzünk régiekről!“ Ismerjük az eredetit mindnyájan; az a Mohács-utáni időszakból*) van, s előadása nincsen érdem nélkül, de nyelv és vers felette tökéletlen. Az angol fordításban ez az ének sokat nyert a jó verselés s a jó rímelés által, a nélkül hogy bélyege eltörűltetett volna; mert a fordító a régi színt s a populáris hangot aequivalens nyelvvel tudta visszaadni. Ezt követi a *Császárlyány***) s a következő, nagyobb részt jelesb, költőinktől választott darabok fordításai: Zrínyi, Faludi, Rádai, Orczi, Baróti, Virág, Ányos, Kazinczy, Dayka, Kis, Kisfaludy Sándor, Vitkovics, Csokonai, Berzsenyi, Buczy, Szemere, Döbrentei, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Tóth, Szentmiklósy, Vörösmarty, Verseghy, Endrődi.

Bowring szabadon fordít, de ő érti azt, ami az eredetinek lelke, másolni. Különös ereje van a populáris hangú dalok átvitelében, s legszerencsésb a derűltebb neműekben, hol kedvcsapongás, sok elevenség vagyon; s másfelől a satirai tónusban. Ama 65 népdal öszvehasonlítását az originálokkal azon olvasóinkra kell bíznunk, kik ezeket bírják; mí csak azon darabokról szólhatunk, melyeknek eredetieikre elevenebben emlékezünk, úgymint: *Faludi* két híres dala, a Kisztő és Felelő; *Kazinczy* Békái; *Vitkovics* Füredi

*) Horvát István e nézetén ma már túl vagyok. Az kétségtelenűl Zsigmond kir. korából való. — *Új jegyzet.*

**) A Szendrei Névtelené a XVI. századból. — *Új jegyzet.*

pásztordala; *Csokonai* dithyrambja Bacchushoz; *Kölcsey* Csolnakdala; ezek a nehezebbek s a jelesebbek közé tartoznak; de a Cserhalom első fele is sok helyt szép sikerrel van dolgozva. Ha nem tagadhatjuk, hogy néhol a fordító félreértette az originált, az csak azt mutatja, mily tökéletlenek az eszközök, melyek nyelvünk értésére vezetnek.

Úgy hiszem, hasznos lesz itt az *angol írónak* itéletet kiírnunk nyelvünk legrégibb élő bajnokáról: „*Kazinczynak* kemény harcot kelle kiállani azon gazdagító systémáért, melyet a magyar nyelv kivánt, hogy az előhaladott szellemi míveltségnek megfelelhessen. Annak, ki valóban hasznos szókat, kitételeket hoz be nyelvébe, nagy javallásra van jusa. *Ilynemű jótétemények hosszú sora emelte angol nyelvünket azon pontra amelyen azt látjuk, s ezek igérik, hogy az idő haladásaival párosan is fog nevekedni mindenkor erejében és gazdagságában. Azon kába visszalökése az ilyetén öregbítéseknek hagyta a francia nyelvet azon szegénységben és szűkölködésben, mely miatt alkalmatlan a gondolatok és érzések ezer árnyékolatit festeni, s melyekre más nyelvek gazdagabb tárában jelt és szót találunk.* Az úgy nevezett nemzetiség — mely szónak vigyázatlan használása határtalanúl gátolhatja a jót és mozdíthatja elő a rosszat, az úgy nevezett nemzetiség előitéletei könnyen fel voltak költve: de Kazinczy szerencsésen küzdött ellenök, és jót teve, mert az az író, ki a léleknek új hatalomszereket ad, ki a képzetek kifejlését és világosságát megfelelő kitételek feltalálása által előmozdítja, az ismeretek legjobb

magvait hinti el. Kazinczy heves oppositiót zúdított maga ellen, mintha anyai nyelvét megfertőztette volna; de a józan értelem, mely elvégre a leláncoló előitéleteken diadalmaskodik, *őt valódi Jótevőnek ismerte el.*" (On magyar literature, LVII. LVIII. ll.).

Köszönet a lelkes és fáradhatatlan férfiúnak, ki literatúránkat ezen nehézségekkel teljes munkával megtiszteli. Jó kedv és szerencse neki mind azokhoz, miket még ügyünkért tenni fog. Az ő neve kedves név lesz előttünk mindenha! — Köszönet Prof. Rumy Károlynak is. Az ő buzgósága és munkássága által tétetett Bowring oly karba, hogy azon népdalokat vehesse, nehézségeiken áteshessék, s az értésökre oly szükséges jegyzésekkel adhassa. Köszönet végre Döbrentei Gábornak is, noha küldeménye Bowring nagy fájdalmára elveszett. A gyűjtemény talán még gazdagabb volna.

Páris, april végén, 1830.

MÁSODIK KÖNYV.

ADALÉKOK

A KRITIKAI LAPOKHOZ

SZÉPIRODALMI TÁRGYAKRÓL

1831—1836.

I.

A SZENT HAJDAN GYÖNGYEIRŐL.

I. BÍRÁLAT *).

A Muzárion III. kötetében Pyrkerhez így ír Kazinczy: „A nép, melynek Excellentiád születés, neveltetés, ajak, mint viselt méltóságait meghaladó érdemei által egyik legfényesebb ragyogású tagja, a „Szent Hajdan Gyöngyeit“ mind eddig csak idegen nyelven olvassa, s irígyli másoknak szerencséjét, kiknek azt a Tunísiás s Rudolphiás nagyobb eposzaival együtt, magyar adá; irígyli az olaszokét, kik a munkát könynyeden verselő nyelvökben egészen, latinban darabonként már bírják. A gondviselésnek tetszett Excellentiádat már első ifjuságában kivonni hazánk határain, és előbb Lílienfeldre állítani, tovább igen rövid múlatása után Szepesben, Velencének patriarchai székére ültetni, hol idegen hangokhoz szokott, érzésiben mindég miénk. Ha korom s éltemet összetépdelő

---

*) Megjelent névtelenűl (*G.* névjegygyel) a *Kritikai Lapok* I. kötetében (1831) 13—23. ll.

gondjaim engedék vala, örömemet lelném a szent énekeket hexameterekben adni vissza nyelvünknek; így poétai prózába öntve teszem, a mit erőm nem tilt. Tisztelettel nyújtom be a felkent költőnek legrövidebb eposzát, hogy javalást nyerve adjam a többit is, vagy intésére elhallgassak."

Ezt követi a Válasz, melyben a költő „Sámuelt" remek fordításnak nevezi s a Sz. Hajdan Gyöngyeinek több énekei minél elébbi kiadatását óhajtja; ami egy év múlva meg is történt.

Igen is a nép, melynek a Sz. Hajdan Gyöngyei éneklője, születés, neveltetés, ajak és viselt méltóságok által tagja, irígyli a németek szerencséjét, kiknek a Gyöngyöket, és Tunísiást, és Rudolphiást magyar adá. De nem csak irígyli: fájlalja is, hogy az a férfiu, ki születés által Balaton-melléki, neveltetés által Ányos és Virág tanítványa, ajak által magyar szónok (Sz. Hajdan Gyöngyei LVII. lap), viselt méltóságok által — hogy régibb tisztségei ne említtessenek — magyar főpap és főispán, sőt Kazinczyként „érzésiben is mindég miénk", annyira „idegen hangokhoz szokni", a honiaktól annyira elszokni tudott, hogy valóban ritka szellemével egy idegen nemzet nyelvét, költését és hőseit jónak találhatá, jónak még haza térte után, jónak egy hazánkfia nyilványos buzgó és kérő felszólalása után is*). Ezt fájlalja a magyar nép

*) „Örömmel hallgatván a Tunísiás jeles költőjének, bibliai újabb versezeteit egy díszes társaságban, hol azok felolvastattak, nem lehet ki nem mondanom a közönség előtt azon

s mely méltán! A sors mindent látszott tenni, hogy benne nemzetünk egy fényes, egy ragyogó csillagát tisztelhesse egykor. A születés őt nekünk ajándékozta, a nagy költőnek választottat! a történet Ányos kezeibe adta, ki teljes életében buzgott, égett a nemzeti ügyért; Virág kezeibe, ki oly méltó jussal nyeré „a nemzeti lélek tüzes ébresztője“ szép címét — és mégis! Benne nyelvünk, benne költésünk, sőt ezzel nemzetiségünk is egy első rendbeli bajnokot veszte, sőt nem csak ezt: a kár több mint csupa negatívus kár. A külföldnek azt kelle látni, hogy egy magyar, kinek bölcsőjét Músa rengeté, szűkebbnek itélte nyelvét, mint hogy nagy szellemének benne hangokat találjon, silányabbnak mint hogy teremtményei méltóságának megfeleljen.

Azonban, bár a nép, melynek a költő egyik tagja, irígyli e műveket, mint minden jeleset a külföldtől, legyen meggyőződve Kazinczy, annyira el nem vagyunk hagyva hogy az olaszoktól a Gyöngyök olasz fordítását irígylenők. Nincs azt más nemzettől miért irígyleni, mit magunk tökéletesben bírhatnánk, ha

óhajtásomat, hogy bár a szép lelkű s érzésű velencei patriarcha ezután egy magyarúl írt költeményt is adna nemzetének, melynek nyelvét mint öreglángi születés, tökéletesen érti, s így, megjelenvén azon pályán is, melyen egykori szerencsés tanítója, a köz tiszteletet érdemelt Virág, ment és megyen, hazafiúi magyarszívűségének is fenn hagyná emlékezetét. A szép lélek mindenféle nyelvű nemzettől megnyeri ugyan a tiszteletet, de mely édesen adatva nyeri azt meg tulajdon hazájától, midőn annak nemzeti szólását dicsőíté.“ *Döbrentei Gábor*. Tud. Gyűjt. 1821. I. 83. l.

bírni akarnók. Örökre háladatlan munka lesz ezen költeményeket magyarra fordítani, mert a költő neve arra fogja az olvasót emlékeztetni, hogy amit oly örömmel szeretne, amivel mint nemzeti kincsével büszkélkednék, attól „idegen hanghoz szokás“ megfosztotta.

Kazinczy erről megfeledkezett; s ami fő, Kazinczy magát, mint első rangú magyar író, annyira elfeledé, hogy ezen költeményeket nem csak fordítá, hanem a német hexametereket magyar prózában fordítá! S ezt egy első rendbeli magyar író tevé, kinek hexametere originăljáét utól érni — hogy ne mondjam maga megett hagyni — bizonyosan képes volt.

Kazinczynak mint ötvenöt évi pályát futott, s nagy fénynyel futott magyar írónak egyik tiszteletre méltó tulajdona az a szerénység, mely az érdemnek álhatatos társa szokott lenni. „Ismerém erőm kevésségét, s gondokkal elterhelt öreg napjaim ennél egyebet nem engedtek“ úgymond; s ismét: „majd egy boldogabb előáll s igyekezetemet elfelejteti“ (I. LVIII.). Az elsőt megcáfolja a „Hárfa.“ Ki ezt így adhatá, s mindennap annyit ád, annak erejét agg kora s napjainak nyomasztó gondjai meg nem fogyasztták. A másodikra azt vagyunk kénytelenek mondani: *Becsüld meg magadat!* Hová leszünk, ha oly írók is mint Kazinczy már munka közben tartanak elfelejtetésre számot? Hagyj ilyeneket másoknak, érdemes férfiu! te csak állandót építs.

Kazinczy a Gyöngyök s a Mailáth regéi fordításaiért soha a tudományos tribunál előtt magát nem

igazolhatja! Mind a kettő koldulás, mely hozzá méltatlan, *s nekünk nem kell!* Mit kínozzuk szeretetünkkel, kik nem tartották méltónak azt kivívni, azt megérdemelni?

Ide teszszük a „Hárfát", hogy iménti mondásunk az olvasó előtt igazolva legyen.

A HÁRFA*).

De a többiről neheztelés nélkül szólni nem lehet. Verselt munkát prózában adni mindég bal gondolat, egyedűl a jambusos mívnél valamennyire tűrhető. Igen bal gondolat a magyar írósereg mestere kezében is. Példákkal támogatjuk az állítást; nem azért, mintha Kazinczy mindent nem tett volna, mit lehet, hanem hogy lássék, mint nem mentheti meg a boldogtalan ideát semmi mesterség.

Sieh, da stand Mirjam, die Gott gesegnete Jungfrau,
Moses und Aarons Schwesterkind, und blickte nach Jenem,
Im verklärten Gesicht, mit tiefer und inniger Ehrfurcht.
Schön war sie! Wie im Lenz die Ros' und Lilie, blühten
Ihre Wangen; ihr Aug erglänzt' in des lieblichen Veilchens
Unschuld; wie der Zeder ihr Wuchs; des munteren Rehes
Sprung ihr Gang und ihr Laut der Nachtigall holdes Geflöte.
Ging sie einher in dem Volk, da sah ein jegliches Aug ihr
Staunend nach: ihr folgt aus jeglichem Munde der Beifall;

*) Nem találtatott szükségesnek ennek lenyomtatása itt, miután Kazinczy Gábor azt „Kazinczy Ferenc Versei" általa 1858-ban szerkesztett, s azóta (1863-ban) újra is megjelent kiadásába felvevén, az szélesebb körökben is ösmeretes. — *Új jegyzet.*

Dennoch höher ihr Geist, der Seherin! schöner ihr Herz noch:
Immer mild und bereit des Segens Fülle zu spenden.

Aber vor Allen hing an der Huldumstrahleten Jungfrau
Idor, Sohn Jamins, und Simeons Enkel, der schönste,
Trefflichste Jüngling in Israels Volk, mit inniger Liebe.
Allwärts sah er nur sie; nur ihr war jeder Gedanke
Des unendlichen Tags, und der noch längeren Nächte
Sinnen und Sehnen geweiht: er athmete, fühlte für sie nur!
Dennoch schreckt' ihn die Hehre zurück, und schüchterne Röthe
Färbt ihm die Wangen, so er bald hier, bald dort auf den Pfaden,
Die sie wandelte, wie durch Zufall, und immer mit Absicht
Ihr begegnend, hervor aus den bräunlichen Locken das schwarze
Glühend' Aug, auf sie geheftet, erzittert' und seufzte;
Denn so mächtig sonst die golden strömende Rede
Von den Lippen ihm floss: nicht mocht' er jetzo des Herzens
Lieblichsten Laut aushauchen vor ihr, auch mit lispelndem Wort nur:
Aber die Jungfrau sah und kannte des herrlichen Jünglings
Stilles Leid: in den froh entschwindenden Tagen der Kindheit
Hielten sie stets im Kreis' der trauten Gespielen zusammen,
Und noch war sie ihm hold: doch trennt' ihn jetzt von Jehova's
Seherin unermessliche Kluft: in der irdischen Liebe
Rosenau'n sollt ihr, den Sinnen zum Wonnegenusse,
Nicht die knospende Ros', im lieblichen Duft, sich entfalten;
Nicht umschlingen sie dort ein Kranz vergänglicher Dauer:
Denn ihr winkt' ein Ziel hoch über des Staubes Gefilden.

Kazinczy: „A seregben vala Mirjám is, az isten-íhlette szűz, magzatja a Mózes és Áron testvérének. Mély, forró tisztelet érzelmeivel tekinte fel ő Mózesre; szép mint a mezők rózsái s lílioma, midőn elérkezvén a kies tavasz, bimbóikból kifejlenek; szeme a fenyér violájának ártatlan színében ragyogott. Termete mint a bércek cédrusáé; járása mint midőn a könnyű gím szökdelget a rengetegek szikláin, s szózatja mint a

csattogány szívolvasztó zengzetei. Elmenvén a sokaságban, rá vala függesztve minden szem, minden szájból magasztalás követé lépdelésit; mert lelke a Látnok szűznek még szebb; mert még szebb mennyei szíve, mely legfőbb örömét abban találta, ha kiöntheté a szűkölködőre áldásait."

„De a bájok által körülölelt szűzön minden mások felett Idor függe szerelemmel, Jáminnak fia, unokája Simeonnak, a legszebb, legjobb ifju Izraelben. Mindenben és mindenhol ő egyedűl Mirjámot látá; Mirjám vala igen hosszú napjainak és még hosszabb éjeinek nyugtalan egy gondolatja; egyedűl a lyányért élt, egyedűl a lyányért érzett. És még is mindég rettegésben tartá a dicső; és még is félénk pirúlás festé arcáit, hamidőn itt vagy amott ahol jára, mintha történetből, pedig akarva mindég, elébe ötölvén, fekete lángszemeit göndör barna hajai közűl reá meresztheté, s reszketett és sóhajtozgata. Mert bár mi hatalmasan ömlöngött mindég egyébkor ajakiról az arany beszéd, de a szeretett leány előtt szíve édes igéit tördelt hangokon sem tudá elrebegni. A magas szűz látá a szelíd ifju gyötrődésit; egykor a gyermeki idő sebes szárnyallatú éveiben, s társaiknak enyelgő körei közt, ők szűntelen egymás felé vonszódtanak, s a leány még mindég érze húzódást a jámbor aránt: de azt most az úrnak szentelt leánytól temérdek hézag szakasztá el; őt fentebb cél várá mint az, hogy a fejlő rózsa keblének bájait a földi virágzat mezején nyissa ki kedves illatozásban s az érzékek örömeire."

Fogja-e e fordítás az olvasót az eredetire csak emlékeztetni is?

De hasonlítsuk öszve szókötetről szókötetre a két textust, alig fogjuk hinni, hogy az egy. A vers muzsikáját numerus oratorius akarja pótolni, de ez a numerosus beszéd, mely magában oly szép, mi egyéb ama poétai kötelékű beszédhez képest mint ennek dilútiója? Schön war sie! wie im Lenz die Ros' und Lilie, blühten ihre Wangen: Szép mint a mezők rózsái s lílioma, midőn elérkezvén a kies tavasz, bimbóikból kifejlenek. — Des munteren Rehes Sprung ihr Gang: Járása mint midőn a könnyű gím szökdelget a rengetegek szikláin. — Allwärts sah er nur sie, nur ihr war jeder Gedanke Des unendlichen Tags und der noch längeren Nächte Sinnen und Sehnen geweiht; er athmete, fühlte für sie nur! Mindenben és mindenhol ő egyedűl Mirjámot látá, Mirjám vala igen hosszú napjainak és még hosszabb éjeinek nyugtalan egy gondolatja, egyedűl a lyányért érzett, stb. — Így adhatá csak minden prozaikusok egyik legjobb prozaikusa vissza a versnek — nem dictióját, de erejét, hangját! A hiba sem a prozaikusé, sem a prózáé. A hiba a gondolatban van: nem prózában írt költeményt prózában adni akarni. Kazinczy ezt eléggé soha sem érezte, ő azt hivé, hogy a maga tündér szépségű prózájával elfelejteti a verset, s így történt, hogy már ez előtt negyven évvel a klopstocki Messiást is kötetlen beszédben készűle adni. Ilyenek felett mondhatni el méltán Horác szavait: quandoque bonus dormitat Homerus. Minden csak a maga helyén szép. Helyén ki-

vül a legnagyobb szép is kevesbbé az, mint helyén a legkisebb szépség. Kazinczy ezen igazságot érezni szokta, csak azt fájlalhatni, hogy nem mindég s mindenütt, s még inkább fájlalhatni, hogy ezen észrevételt mi teszszük neki először, s még csak most. Negyven év előtt nagyobb sikerű volt volna.

II. FELELET KAZINCZYNAK*).

Minekelőtte Kazinczynak szóban forgó bírálatomról tett ellenészrevételeire felelnék, engedje meg a sok érdemű férfiu, hogy az igazságtalanság s tiszteletlenség vádját, melyet sorai végsőiben reám villantott, magamtól tisztelettel elhárítsam. Ki ellen követtem én el a két bűnt? A Gyöngyök éneklője ellen-e, vagy őellene? Levontam-e a Gyöngyökről azon érdemeket, melyekkel kétségbe-vehetetlenűl bírnak: vagy nem magasztaltam-e azokat őszinte kifejezésivel a legelevenebb tetszésnek? Vagy a Gyöngyök fordítójától tagadtam-e meg pályája méltánylását, érdemei elismerését? Bátran állok bármely bíró széke elébe, s bátran mondom: mutassa ki Kazinczy a tiszteletlenségnek csak egy szavacskáját, csak egy kilobbanását is az igazságtalanságnak, s hódolok. De a bíró nem fog azt mutatni, ha részrehajlatlan s a szót úgy érti mint

*) A megelőző bírálatra Kazinczy Ferenc a *Tud. Gyűjt.* 1831-ki II. kötete 125—6. lapjain nyilatkozott. E Felelet a *Kritikai Lapok* II. füzetében (1833) elkésve jelent meg, *G.* névjegygyel szintúgy, mint a következő III. szám „Rumy ellen.“

szerzője értetni akarja, s így én az igazságtalanság vádját visszaadom a méltatlanúl vádolónak, ha őt egyébiránt szeretem is, s érdemei tiszteléséhen magamat felül haladtatni senkitől nem engedem. E szerint ne vegye tiszteletlenségnek ez új felszólalásomat se! S ha „nem álmélkodik azon, hogy egyenlően mindnyájan nem gondolkozhatunk“, engedje meg, hogy az övéhez hasonló joggal élve, kifejezhessem én is gondolkozásomat, ha az az övétől különböző találna is lenni.

Az antikritika, valamint a szóban forgó bírálat is, két dolgot érdekel: a fordítást, melyet kárhoztat egyszersmind és menteget, s a Gyöngyök éneklőjét, kit bálványoz és véd.

Mindenek előtt kinyilatkoztatom, hogy Kazinczy tündér nyelve fegyvereivel sem fog bálványimádóvá tenni. A bálványimádó több isteneket tisztel, én pedig csak egynek hódolok, t. i. az emberi szellemnek elvontan (abstracte), de nem e vagy ama főben, hol az anyag salakjaival testvéresűlve és súlyaitól korlátozva szabad röptében, gyarló leszen, hibázható és tökéletlen; s így ember munkáját soha „sem minden dicséreten, sem minden gáncson felettinek“ nem tartok. Valamint pedig ily istenlést, úgy oly enthusiasmus kifejezéseit is, melyek Homért vagy Shakspeart, Goethét vagy Byront másatlan elmének mondanák, a kritika birodalmából kiigazítok. Szükségtelen lesz tehát azon sort is vitatás tárgyává tenni, mely nem csak az elvénhedt Baggesenként a nagy V. Károlynál is nagyobbá teszi a Gyöngyök éneklőjét, hanem nagyobbá minden teremtett elménél.

Még egy pont illeti *a másatlan elmét*, az t. i. melyben az II. Fridrik szárnyai árnyékába rejtetik. Hiában! Fridrikre kimondá kora az itéletet úgy, mint kimondók mi is amarra; az utókor pedig megbocsáta neki egyebekért. De mivel engesztelé meg e *másatlan elme* a magyar utókor méltó neheztelését?

Kazinczy védőleg említi, hogy Fridrik azért íra franciáúl, mert így könnyebb vala, mint hazája még készűletlen nyelvén; azért mert ezen többekhez szólhata! „Szent Andrastea mérj bosszút . . . . . . !“ Miért pazarlotta el tehát Kazinczy élte minden napjait arra, hogy egy pár száz magyarnak írjon, holott ha franciáúl ír vala, a félvilághoz szólhata? S miért nem vala oly bölcs, mint a másatlan elme? Miért bajlódék e népnek akkor még szegény nyelvével, holott vagy francia vagy német nyelven baj nélkül, s szinte magoktól folytak volna tollából munkái? s miért nem követi őt még most is? Ne feledd el nagy férfiu, ne feledd el magadat, hitedet, éjjeleid mindenkori gondját, tetteid *egy* célját, ne feledd el érdemeid méltóságát, neved fényét annyira, hogy szennyeiből tisztogasd azt, kit tisztítani nem lehet, hogy tetszeni ügyekezzél annak, kinek tetszeni nem nagy érdem.

Most a fordításhoz. — Itt legelső kérdés az: poétai mívet, eposzt illik-e prózában fordítani? Erre Kazinczy így felel Igazításában: „Poétai mívet, eposzt, prózai nyelvben fordítani nem kell“; s ugyanott ismét: „Verseket s szép verseket prózában adni, bár csillogóban, szerencsétlen gondolat.“ Ennél több nekünk nem kell, s ez után meg nem foghatjuk, miért írá Igazítása

e részét a tisztelt férfiu, mert a szóba vett bírálatban mi is ezt és csak ennyit mondottunk. De következik a mentség: „Verset prózában fordítani annyi mint olajban festett képet rézmetszetben adni“ mond Kazinczy. Bocsánatot! Élünk hasonlításokkal aesthetikai vizsgálódásainkban, nem tagadom, s élhetünk, hogy a néha szárazabb tárgyat kellőbbé, a homályost világosabbá tegyük; de aminek hasonlítás nélkül nem bírjuk megmutatni igaz vagy nem igaz létét, azt a hasonlítás maga sem igazzá, sem nem igazzá nem teendi. Kazinczy pedig azt mit a tárgyról egyszerűen és világosan állított, minthogy ellene szól, még oly hasonlítással akarja megcáfolni, melyből többet lehet következtetni mint Kazinczy hihetőleg óhajtana következtetve látni. Ki mondá ki közöttünk először azon nagy igazságot, hogy midőn müvész munkáját fordítunk, mindenben hű mását kell adnunk? hűvet nem csak dologra és értelemre nézve, hangra és stílusra, a stílus minden sajátságaira, legyenek azok jók vagy nem; hűvet annyira, hogy a periodusok alkotását, szavakkal való sajátságos élést a mi nyelvünkön is iparkodjunk visszaadni, vissza a világosságot és homályt, a nehézkes beszédet úgy mint a könnyen forgót és elevent, vissza a más nyelv hibáit s avúlt formáit is? S ím most egyszerre kiáll az aesthetikus a csatasíkra, s egy könnyen oda vetett hasonlatocskával meg akarja mutatni, hogy mind ennél elmellőzhetőbb postulátum a versnek verssel visszaadása. S miért? Egyedűl hogy magának mint fordítónak botlását igazolja.

Az érdeklett hasonlatot még egy másikkal toldja meg Kazinczy, mondván: „A mesterség barátjai még a nem rossz kézzel és nem gond nélkül dolgozott skizzeket sem tekintik figyelmökre méltatlanoknak.“ — Igen is, egy Rafael Urbino, egy Giulio Románónak gondatlanúl dolgozott vázolatit becsűli a műbarát, de fogja-e becsűlni azt, melyben egy másoló Rubens gígásait ügyekszik mutatni? Különbség van oly vázolat (Skizze) közt, mely egy leendő nagynemű alkotásnak mintegy embrióját mutatja, s a közt mely befejezett művet progressione retrograda embryói létbe tol vissza.

„Mely munka prózában is engedi magát olvastatni, nem volt méltatlan a megjelenésre“ — mond tovább Kazinczy. — Igen is, igaza van; de ebből csak az következik, hogy a Gyöngyök, minthogy prózában is *engedik magokat olvasni*, nem voltak méltatlanok, hogy megjelenjenek — az *eredetiben*, nem az is, hogy rajtok méltatlanság nem történt, midőn prózában fordíttattak. Kazinczy itt egyebet mutatott, mint a mi kérdésbe volt véve. A Gyöngyöket a bírálat úgy hiszem fordításra méltatlanoknak nem mondja; de mond egyebet, mit e helyt ismételni nem szükség. Hogy pedig maga az eredeti mű szerzője megnyúgodott a szóban forgó prózai fordításban, nem nyomhat az előtt semmit, aki tudja, hogy ő megnyúgodott volna mindenben — csak fordítás legyen.

Mindent előhordván Kazinczy amivel kétségbe esett ügyét megmenteni reményli, arra kér bennünket: „Feledjük, hogy a Gyöngyök versekben vannak

dolgozva, s vége lesz a panasznak.“ Oh akkor én az Odüsseát prózában diluálom, s azt kiáltom: feledjük, hogy versben íratott; Tacitus tíz sorát húszszá lapítom szét, s azt kiáltom: feledjük, hogy Tacitust a praecísió bélyegzi; s Rájnis Virgíljét megkoszorúzom azt kiáltva: feledjétek, hogy Virgíl elegáns, s nem lesz panasztok a dorongos hős ellen. A szigorú s elvakíthatatlan kritika pedig mosolyogni fogja az ily praecót, s nem feledve mi Homer, Tacitus és Virgíl, száműzni azokat, kik nem iszonykodtak álarc alá rejtve a legnemesebb lelkű arcokat, magokhoz csalogatni az olvasás barátit. Nem fogja feledni a Pyrker verseit sem, s Gyöngyeiben gyöngyeit keresendi.

Mi Klopstock prózai fordítását illeti: azt felmentem minden vád alól, mihelyt Kazinczy csak stúdiumnak kivánja tekintetni. De ezen cikkelyben is van egy mondás, mely észrevétel nélkül nem maradhat. „Örömestebb olvasok jó munkát nem rossz prózában, mint nem jó hexameterekben.“ Ki állítá azt, hogy rossz hexameter jobb mint nem rossz próza? Ki mondá azt, hogy a Gyöngyöket inkább rossz hexameterekben olvasná? Inkább olvasok jó prózát én is mint nem jó hexametert, de azért sem egyik, sem másik nem felel meg a célnak, s a fordítás egyedűl akkor jó, ha mind belső mind külsőképen hű leszen.

Mind ezek után hiszem meg van felelve, nagyobb részt Kazinczy önnön állításai által, azon kérdésére: „Ha a Szent Hajdan Gyöngyeit .... kellett-e fordítani prózában, bár poétaiban.“ — Kérdi ő azt is: Lehetett-e? Igen. Az a nyelv, mely Kölcsey kezében

megbírja Homert, megbírja ezt is, mint a *Hárfa* fordításával minden kétségen felül meg van mutatva. Dixi et saluavi animam meam! — Pesten, apríl 15-d. 1831.

III. RUMY ELLEN*).

Azon korban, mely a nemzetiség és nemzeti nyelv kölcsönös viszonyait a világ történeteiből elvonván, annak ebből eredt befolyását a nép külső és belső boldogságára tisztábban fejté ki mint bármely más előtte; közepette a legnemesebb tűznek, melylyel a haza minden rendbeli polgárai őseink legszebb hagyományát, a nemzeti nyelvet, érdemlett méltóságába s országos jogaiba beiktatni buzgólkodnak; feltámad nyelvünk ügyét pártoló szándékom ellen egy német-magyar tudós: nem hogy netalán elkövetett tévedéseimből igaz útba térítsen, vagy — ha a fölmelegedés hangjába ingerlő elemek vegyűltenek — okaim alapjait, bár hevesben is, de megállható ellenokokkal megrendítse, s ekként mind engem tanítson, mind pedig támadhatott proselytáimat azon zászló alól elvonja, mely alatt ő nemzeti gyűlölséget lát proclamálva: mind ezt nem, *az ő célja egyéb.* Oly publicum előtt szólal fel, mely nem a Kritikai Lapok publi-

---

*) L. az elébbi szám jegyzetét. — Rumy cikke, mely ellen ez intézve van, „Patriotische Rüge“ cím alatt egy pesti *német* divatlapban (Der Spiegel, 1831. 33. sz.) jelent meg, s le van nyomtatva a Kritikai Lapok II. fűzetében.

cuma, s így nem enyém; mely nem olvasá azt mit én írtam, nem hallja a hangot melyen mondom, s nem mindent amit mondok. Ő állításaimat meztelenűl, kifordítva okaiból, kifosztogatva erejéből, melegségéből kivetkőztetve; s végre, nem mint individuális tárgyat, hanem generalitássá változtatva, s mint német lakóink nyelve gyűlölségére épűlt *magyaromaniát* állítja a közénk vegyűlt német közönség elébe, a szívek ingerlésére, a már-már szunyadni kezdő nemzeti gyűlölet fellázítására. Célja, mondjuk ki tartalék nélkül, a honi nyelv mellett felszólaló írókat rágalmazni, sőt közvetve, elárulván a legszentebb ügyet, a haladásaiban oly örvendetes testvér kézfogást és nemzeti frígyesűlést felbontani, s gyanu mérgével öldökölni. Rója meg ezért nevét a magyar közönség, mely szavaimat — ebben találok megnyugtatást — jobban érti s akará is érteni: én őt a nemzet méltó megvetésének nyújtom által; s a „Brausekopf" gúnycímét azon fejre villantom vissza, melyet, nyelv- és vélemény-szegve, hol ide hol oda hány elméjének vándor vitorlája.

„Lehet-e tovább űzni — kérdi megtámadóm — a német, azaz azon nyelv ellen a gyűlölséget, mely hazánkban annyi ezernek nyelve, annyi millióé az austriai császár birodalmában?" — Ezer vagy millió, haza vagy külföld, mindegy! A lélek, ha belőle kárát látja, gyűlöli azt, mit illendő határai közé vonúlva szerete. Ezen természetes érzés csak az által fog kárhoztattatni, ki a kosmopolitismus elvének hódol, s ott, hol nincs ország, hanem csak nép és emberegyetem. Melyik egyeztethetőbb az optimismus rendszerével,

nem kérdjük; de szólaltassa meg valamely tündér egy bájvesszővel az egész embernemet egyetlenegy nyelven: s várjunk be egy századot vagy annyit se — s lássuk mint boldogúlunk majd e világ nyelvével a földteke külön részein! Ha tehát nem universalizálhatunk, úgy individualizáljunk inkább haszonnal, s ne szorítsuk meg az individuumok — vagyis, az egyes nyelvek — nem csak természetes, de azon felül országosan megalapított jogait. A bölcs minden embert, minden nyelvet becsűlni fog, sőt szeretni annak érdeme szerint: de egyéb-e mint fonákság ugyanazon embert s nyelvet szeretni ott is, hol az a mienknek nyomúl határiba? Csókoljuk-e azon kardot, mely a tyrann Dionysius pallosaként fejünk fölött lebeg, s minden percben halállal fenyeget? S reformunk korában, balúl értett humanitásból s nagylelkűségből, tűrjük-e tovább is, hogy az, amit honában becsűlünk, itthonn felettünk garázdálkodjék, s mivel tegnap tanítónk vala, ma háladíjúl lábaival hagyjuk magunkat tiportatni? Pedig ezt, vagy ily valamit kivánnak tőlünk Rumy és társai; s midőn a léleklázasztó kivánság ellen felindúl a hazafi érzés, kirohan ellene sötét rejtekéből, rágalmazza költőinket, ócsárolja férfias szépségű nyelvünket, s szentetlen ajakkal befertezi legszentebb emlékezeteinket. Mert nem ironia hangján van-e felhozva Árpád a honalapító? S a „párducos, buzogányos“ mellékszók, de leginkább az „isten ostora“ mint a *gar* mérges szó mutatja, mik egyebek mint mindannyi ordöfés? S mind ezek V. Károly s a habsburgi gróf általellenében! — Ím elejté végre a

sok nyelv és vélemény bajnoka álorcáját, melylyel a bűn vonásait oly soká fedezgeté, s azon újjal, melyet a „Hasznos Mulatságok"-ban veve föl, többé nem fogja maga iránt megcsalni a hazafi közönséget. — De mit vétettek neki költőink? mit nyelvünk? Tehát az-e e nyelv, melyen nem lehet szép hexametert írni? Vagy oly tehetetlenek-e a hazai Músa felkentei, hogy a szép magyar hexameter fejér hollóként számba sem veendő? Kell-e, és miért, rossz magyar hexametert említeni ott, hol a másatlan elméé csodálatra méltónak hirdettetik? Vagy talán nem költőink vannak érdekelve, hanem a magyaromaniások, mint kiknek egy rossz hexameter, csak magyar legyen, fölér egy némettel, ha oly csodaszép is mint amilyennel a Rudolfiás kezdődik? Vagy a másatlan elme az, melytől — noha másatlan — egyedűl rossz magyar vers telt volna ki? Ennek őszinte megvallását nem igen várhatjuk Rumytól, mert ahhoz kelletinél kisebb igazságszeretete; pedig ez úton mentheté meg legsikeresben védencét. Csakhogy a menthetetlen ellen nem fogyhat ki a vádak ezrede. Mert vagy nem tanulá mit lehetett, vagy feledé mit tanult, vagy megveté azt, s átallá mit tudott. S oly késznek hisz-e a porban mászó engem, ki Kazinczyt tiszteltem és feddém, a magasztalgatásra, hogy egy nyavalygó versekben eldadogott magyar eposzt csodáljak, szerzőjét tömjénem füstével szinte megfulaszszam, sőt fordításra méltónak hirdessem? S ha az volnék, kinek ő szeretne tartani, azaz: az ő lelki rokona — mert emlékezzék csak mily könyveket itéle méltóknak, hogy az angol Bow-

ringnak küldjön*) — nem csodálja ő hogy ilyetén rossz munkáinkat még ki nem kürtölém? szerzőiket tömjénfüstbe nem fulasztám? szüleményeiket le nem fordíttatám?

Ennyiből áll Rumynak hozzám intézett apostrophéja, s ím midőn végére ért: hagyjuk már el, úgymond, a tréfát! s komolyra fordítja beszédét, hogy a németűl író magyarokat szárnyai védelme alá vegye. Kövessük fonalát!

„Lehetünk, úgymond, valóságos hazafi lelkű és keblű magyarok, érthetjük egyszersmind a nyelvet, érezhetjük erejét és szépségét, illetőleg méltathatjuk literatúrája becsét: s még is a németűl íráshoz érezhetünk vonzódást." Különböztetés mellett igen! T. i. ha vonzódunk a szomszéd nemzettel megismertetni nyelvünket s literatúránkat, mint gr. Mailáth, mikor költőinkből fordít; megismertetni vele országunkat, mint báró Mednyánszky Vági Útjában, és Csaplovics „Gemäldéjével"; eléjök adni történeteinket s így részvétet gerjeszteni nemzetünk iránt, mint ismét báró Mednyánszky, midőn Hormayrrel egyedűl azon végre szövetkezék egy történeti zsebkönyv kiadására, hogy a magyar becsűletet terjeszsze stb, szóval, midőn a vonzódás tárgya magyar s a német nyelv egyedűl eszköz. Ezen buzgó társak neveiket mindenkor hála érzetével említendi a hazafi. — Menthető volt pedig eddig az, ki oly tudományban munkálkodott, melynek

*) Jegyzékét láthatni a pozsonyi Aehrenlese valamelyik számában, ha emlékezetem nem csal, talán 1828-d. évben.

magyar közönsége eddig még csekélyebb volt, hogysem fáradozása jutalmat láthatott vagy hasznot hajthatott volna: — mely ok, mellékesen legyen érintve, az 1830-diki országgyűlés s a nemzeti akademia felállása óta már elenyészett, mert ez időtől fogva a sanyarúbb tudományok is mind inkább bevonatnak a magyar literatúra körébe, s a Tudós Társaság bármely tudománybeli munkát, ha reá méltó, fényesen megjutalmazva kinyomattat, s így a növekedő közönséget a szépliteratúra mezején kivül a tudományokéra is édesgeti. — Kiket pedig hazánk kebelében is születés, nevelés, helyeztetések nem hagyának mieinkké lenni (Genersich, Glatz, Zipser stb), menti a nyelv nem tudása; s ha ezek még e mellett is részünkre használák fel munkálkodásaik óráit (Windisch, Engel stb), senki tőlök a szíves köszönetet megtagadni nem fogja*). — Minden egyéb pedig, kit születés, nevelés mienkké tett, kinek tehetségi köre óhajtásinknak megfelelő, s így kedvezéseinkre számot tarthata, szükségeinket pedig ismeré: azt nem mentheti a líilienfeldi magány, hol Dóczy sok kötetű munkájával gazdagítá literatúránkat; nem Szepes, honnan Molnár terjeszté nyelvünket, s mívelte, ápolgatá azt; végre nem Velence, mert Faludit ezelőtt szinte egy századdal Rómában is tüzelte a honszerelem, magyarúl zengeni bájos énekeit,

*) Ez a mentség is csak eddig állt, nem ezentúl. Az ország tisztévé tette a nemmagyar szülöttnek is a nemzeti nyelv tanulását, s mit a szülék restsége, élhetetlensége vagy idegenkedése el fog mulasztani a gyengébb korban, a felserdült ifju kénytelen lesz, de köteles is, helyre hozni.

megalkotni az akkori magyar próza csínnal teljes míveit; azt nem menti semmi szugolya e nagy földnek, desőt lássa homlokára sütve a hazafiútlanság kiáltó bélyegét, szemeinkben az elhidegűlt szív jégpillantatát. Mily szemmel nézne ez önmaga oly bajnokot, ki, midőn hazája szorúl védkarjára, idegen nemzet zászlójához esküszik? Milyennel oly atyára, ki háznépét inségben látván nyomorogni, kincseit idegen gazdagok számára tékozolja? Vagy épen oly anyának — szörnyűség! — ki emlőit idegen ágy magzatának nyújtva, a magáét (önrészéről legalább) martalékává hagyja lenni az éhenhalásnak?

„De — úgymond a *híres* Rumy — a külföld által is szeretnénk olvastatni!“ Tudd meg te, bárki légy, kit rabbá tőn a külföld vétkes szerelme! ha szokatlan erővel készítének fel jó isteneid, előbb-utóbb kihat vala neved zengése az idegen nép közé is; s ha méltó valál egy világ által ismertetni, az fogott volna olvasni és magasztalni azonfelül mint honod hű fiát; — nem rendkivüli, de mégis némi időre kiterjedő becsű mívedet pedig köszönettel fogadja nemzeted, midőn a határokon túl azon nap temeti el, mely feltűnni látta. — Te pedig szerény, honszeretettől lángoló szív, te tennen népednél keresed híredet! amely tapssal hazád idvezel, az kedves előtted; s nemzeted helybenhagyása kevélységed, éjjeli virrasztásaid legbecsesebb jutalma.

„De — így folytatja magát ismétlőleg philosophusunk — némelyet a német Caména kegyele inkább mint a magyar, s azért nem cselekvék-e jobban, hogy

inkább németűl költe jelesen, mint rosszúl magyar nyelven?“ Csodálatos beszéd, valójában! A tudós úr Caménában talán valamely olasz amorosa-félét képzel, ki bekocog ajtónkon, s ha megtetszénk neki, ránk nyomja a genialitás csókját, s akkor akaratunkkal vagy az ellen, minden esetre pedig hozzájárulásunk nélkül, poetákká varázsol, s zeng a hárfa nem azon nyelven, melyen eszünk vagy szívünk szeretné pengetni, hanem mint az átkozott tündérnek tetszik vala! De feltevén, hogy oly tudós, kinek charakteristikája „minden papirosszeletke befirkálása“ *), tudja, hogy Caména alatt a költői erőt érti más ember személyesítve, még is nehéz volna ezen értelmet minden sorában, hol az áll, a név helyébe tenni. Magyar Caména! Német Caména! azaz költő erő! Nevezetes találmány a dynamologia mezején! Régi hitünk szerint minden — s így a költői — erő is mennyiség és miség szerint bizonyosan felette különböző; de, hogy mint valamely praeexistáló, minden külső behatástól még szűz erő, magyar vagy német, angol vagy olasz lehessen, még eddig nem sejtők. A szemfényvesztésre felállított tétel a logika prismáján által valódi elemeire felbontva, így áll: Ez és ez bírt költői erővel, de ki hagyá aludni keblében a nemzeti lángot, „idegen hanghoz szokott szíve, elméje“, s így tehetett-e egyebet, mint amit teve? — Én egyedűl a tett okait támadám meg, nem

*) Gróf Festetics György egyszer így mutatta be a Georgikon egykori tanárát, Rumyt, egy vendégének: „Ez az úr pedig az, ki maga előtt beíratlan papirost nem tűr.“ — *Új jegyzet.*

látható műveletét; a költő indúlatját, nem munkáját; s a philosophus védnek nem vala szüksége örökké magasztalgatni ezt, csakhogy újra meg újra rossz magyar verseket említhessen. Igen is! ha rosszak, írjon helyettök inkább jókat bármi nyelvén e földnek, mert minden rossz ellen a legőszintébb antipathiánk van; de itt az a kérdés: mely indúlat hagyá annyira elfajzani a lelket, hogy amely hangon nyíltanak meg először ajkai, utóbb azon elnémúljanak, s ki magyar szavakat fiatalsága virágéveiben a fülnek oly kedvesen mondogata, most csak göröngyös sorok eldadogására legyen képes!?

Mielőtt e cikkelyt elhagynók, néhány szavam van még egyenesen a *Rüge* írójához. — Ki támadta meg Rumy urat, hogy magát védelmezi? Ki hozta szóba az ő pályáját? Ki kérdé őt, miért nem mázolá mindenét magyarúl? s e mázolásit ki vala szerencsétlen, hogy a németektől irígyelje? Kinek juthata egy Rumy eszébe, midőn Pyrkerről vala szó? Rumy soha sem ejthete a Gyöngyök éneklőjén, a jeles költőn, nagyobb kudarcot, mint mikor azt álmodá, hogy erről levén szó, az ő törpeségére is szállhat egy sugara az emlékezésnek; s nem szerezhete neki szerencsétlenebb védőt, mint olyat, ki tán csak azért kel védelmére, hogy önmagát tisztogassa. Rumy halálos bűnt követe el nagy védencén, midőn azt magosságából saját posványába leráncigálja: de e tett által csak önmagát gyilkolá meg, mert a törpének semmisége akkor tűnik ki, midőn nagyok közé áll. Én arra kérem Rumy urat teljes hazafiúi buzgósággal, hogy ha lúdtollkoptatásait

még sokáig folytatandja, írjon mindenkép, németűl és tótúl, diákúl és görögűl, ha tud, csak, az istenekért! magyarúl ne. Kezes érte, hogy idegen pályáin minden legkisebb megzavartatás nélkül járand, én leszek.

S mely rövidlátás hozatá fel ellenem Rumyval a Leibnitz és Euler példáját? S miért még ezt is meghamisítva? Ezt felhozni akkor kell vala, ha én is XVII. s XVIII. századbeli magyar törvény- s természettudósokat hoztam volna fel. Leibnitz oly korban élt, melyben a tudományok országában a latin nyelvvel még csak a francia vetélkedhetett a párizsi akademiának befolyásából; innen munkái legnagyobb része latinúl vala írva, kisebbike franciáúl; a szentpétervári akademikus Euler tömérdek munkái hasonlókép latin nyelven költek, mert ez volt a szentpétervári akademiának nyelve, egy kisebbet franciáúl, részint a berlini akademia évkönyveibe, mert ezek franciáúl folytak, részint oly tudomány (hajóstudomány) körében, mely akkor más nyelven még nem igen szólala meg. Mind ezeken nem akadhatott fel senki, mint mi nem akadánk fel azon, hogy professoraink eddig latinúl s múlt századokbeli legtöbb történetíróink is ugyanúgy írtanak. A fennállott intézkedések s a kor hozák azt úgy magokkal. S miért nem marada az antikritikus a dolognál? Haller, a nagy Haller, latinúl és franciáúl írá tudományos munkáit, igen; románjait ellenben, s verseit önnön hazája nyelvén; s a német nemzet köszönete sejtenünk hagyja azon érzést, melylyel őt minden egykorúival együtt említené literatúrája történeteiben, ha ő s ezek idegen nép

hangjain szólaltaták vala meg képzelmeik szülötteit. Tehát a példa nem ellene szól ügyünknek, hanem még mellette.

A különböztetni-tudás, mint az imént láttuk, nem legerősebb oldala antikritikusunknak. Szerencsétlen ügye még szerencsétlenebb védelmében a németeket, lengyelek- és franciákat hozza fel példákúl. Jó isten! vajha állna a példa! vajha oly nagy nemzet volnánk mint a németek, vagy oly *egy* mint a lengyelek, vagy épen számban és egységben oly nagy és hatalmas mint a franciák. De ekkor nem volt volna ok panaszainkra, mert a nemzet nagysága megőrzi egyes tagjait az elfajúlástól; s kik külön tekintetekből kivételképen idegen nyelven írnak, sem példa által nem árthatnak, sem az általok okozott veszteség nem oly igen érezhető. De mink — felszegdelt, eldarabolt, elgyengűlt nép! — környezve egyfelől vad, másfelől hatalmas népek által, mely egészen mások a *mí* viszonyaink, mely különbözők amazokéitól szükségeink! Nekünk a nyelv fő palládiumunk, s ha győzödelmét annyi ellenséges behatásoknak közepette féltjük, nem féltünk-e nálánál még többet is: *a nemzet életét,* s oly valamit, melyet, ha nem mondom is, minden épkeblű érteni fog. „Szerencsétlen nép az — monda éjszaki szomszédaink egy nagynevű vezére, midőn a pozsonyi körökben hiában lesé azon nemzet hangjait, melynek országában gondolta magát lenni — szerencsétlen nép, mely nyelvét ennyire elfelejthette!“ Tegyük hozzá: Még szerencsétlenebb, kinek elfajúlt fia nem iszonyodik annak védelmét maniának bélyegezni az

egész nemzet szemei előtt. Abból tehát, mi a megtámadásban ellenünk felhozatik, ú. mint hogy annyi külön népség lepi számos vidékeinket, nem az foly, hogy ezen nyelvbeli szakadásokat még táplálni s nevelni, hanem az országos fő nyelv közönségessé tétele által inkább csendesíteni s megszüntetni kell, és az *egy* nyelvvel, *egy* lelket, *egy* szeretetet is terjeszteni el a haza minden ajkú lakói közt. „Olvadj össze, hazám, hogy szét ne olvadj."

II. Fridriket, a német királyt s francia írót és francia írók pártfogóját, már másodszor látjuk felhozva, s azért illik, hogy néhány szóra e pontnál megállapodjunk. Fridrik, úgymond Rumy, nem népe nyelve iránti hidegségből nem íra németűl, hanem mert franciáúl többekhez szólhata. — Úgyde védi-e ez ok az egyébiránt jeles embert? A többekhez szólhatáshoz mindég nyitva állt a fordítás útja is; de mi fogott lenni a német nyelvből, ha mindenki addig várva, míg nyelve a franciával fölérne, franciáúl dolgozott volna? S ha a német nemzet hálája üdvözlé azokat, kiknek buzgó fáradozásai a szegény megvetett szolgálónak a királyi udvar hölgye felett kivívák az elsőséget: szükséges, hogy neheztelés érzése szövetkezzék ugyanazon mértékben annak emlékezetéhez, ki azt pillantására sem méltatá: kivált ha ennek hatalma felülmúlá ezeréit, s példája veszedelmes vala. Mert a Messiás dalnokának Dániában kelle menedéket keresni, hogy hazáját örökké dicső énekeivel megajándékozhassa, míg Fridrik a berlini vár termeiben franciákat ápola, német fővárosa keblében egy

francia akademiát pártola, megfeledkezvén népe nyelvéről, melynek idegen volt előtte szelleme; meg azon literatúráról, melyet nem ismert, minthogy ismerni nem ügyekezett. „*Von dem grössten deutschen Sohne, Von des grossen Friedrichs Throne Ging sie schutzlos, ungeehrt!*“ mond Schiller a német Músáról gyengéd szemrehányással, *midőn a győzelem már ki volt víva; egykorú* barátjai a nemzeti nyelv és míveltségnek, keményebben korholák *a jövevények védurát*, s a panaszt magas állása s királyi tulajdonai el nem némíthaták. — Nem ugyanaz áll-e, kérdi következtetőleg Rumy, a magyar nyelvről is mi a német nyelvről Fridrik korában? Bizonyosan nem. Mert a németnek sem prózája nem vala még nyolcvan év előtt olyan, milyen a magyarnak van, sem költői nyelve, de költői sem olyanok. S feltévén, hogy még annyira vagyunk hátra, mint Rumy a maga németeivel oly szívesen elhitetné, talán valójában el is hiteti: nem az következnék-e épen ebből, hogy a jó hazafinak, ki tollában keresi örömeit, múlhatatlan kötelessége minden tehetségével, serényen és serényebben az elmaradás kudarca s veszedelme ellen dolgozni, hogy a nemzeti halál véletlenűl le ne zárja ajkainkat? Hogy pedig ezt megelőzzük, a mily hévvel óhajtjuk, oly bizton reméljük is, ellenére azoknak, kiknek Rumyként e tűz, e buzgalom s e magyar élet terhökre van. Midőn t. i. Rumy azon időpontig kivánja az idegen zászlókhoz állást szabadnak, ha majd nem csak Európa, hanem a többi világrész is olvasand magyar könyveket, egyebet kiván-e mint örök időkre lerázva látni a leg-

szentebb tartozás láncait? Mert ne higye valaki, hogy másod rendű nép nyelvének könnyű legyen európai vagy több világrészi kiterjedésre juthatni.

Végezetűl, mintegy bucsúzóban még így szólal fel a német nyelv bajnoka: „Ki elég öreg, hogy ön tapasztalásából ismerhesse a magyar nyelv és literatúráért való buzgóságot 1790-től fogva, tudja, hogy ezen *pseudozelus a német nyelv ellen* ki fog forrni. Vajha az megtörténnék minél előbb. Faxit Deus!" Mí pedig hasonlólag ismervén e buzgalmat, melyet a sors sokféle viszontagságai között lefolyt félszázadban sem idő, sem gátlások nem hűthettek el, nem olthattak ki, egyikével hazánk fényeinek kiáltjuk: „Nevezzétek bár e tüzet bolondságnak: mí e bolondságért élünk s érette halni is készek vagyunk." S a haza nem fogja nagy fia szavát meghazudtolni, s az idő be fogja bizonyítani, hogy e tűzből a nemzeti jóllét, erő és dicsőség phoenixként ki fog kelni. Hogy pedig ez megtörténhessék, irtani kell azt ami ellene rakja gátjait; táplál is a remény, hogy fogjuk.

Ami Kazinczyt illeti ez egész ügyben, azt nem szükség itt újra érinteni, mert részint maga a bírálat, részint a tisztelt írónak adott Felelet már felvilágosította, vagy megcáfolta.

II.

A HÁZASÚLÓK.

B. Eötvös József vígjátéka *).

„Etenim haec conficta arbitror a poetis esse, ut effictos nostros mores, expressamque imaginem vitae nostrae quotidianae videremus.“ *Cic.* Ez mottója a darabnak; s ha mottó uralkodó ideát vagy épen irányt fejez ki, így ezen darabban erkölcseink, mindennapi életünk képét keressük, s figyelmünk a charakterekre, mint *fő* dologra, leszen függesztve; nem mellőzve azonban az alkotás vizsgálatát sem, mert puszta charakterdarab, amint nevezik, vagy puszta szövevénydarab, egyoldalúságánál fogva nem elégítheti ki az aesthetika kivánatait.

Az olvasót azon állapotba kivánván tenni, hogy midőn specialitásokra menendünk által, velünk együtt itélhessen, a darab meséje valamivel bővebben bocsáttatik előre.

I. Felv. Gr. Buvárdy, mostoha fiának, gr. Házynak, s unokaöcscsének, báró Cserhátynak tútora, ne-

---

*) „A Házasúlók, írta b. Eötvös József. Pesten, Hartleben K. A. tulajdona. 1833. 12r. 119 l. — Jelen bírálata megjelent a *Kritikai Lapok* IV. füzete 57—96. lapjain (1834).

hogy amaz, özvegy Kedvesi Ilkát, ez Tüzi Rózsát elvegye, s így gyámatyaságával tútori hatoda is járni megszűnjék, össze akarja a szeretőket egymás közt veszeszteni. E végre Ignáccal, Házy inasával, Rózsának egy Cserhátyhoz szóló levelét Házynak játszatja kezéhez, Cserhátynak pedig megsúgja, hogy Házy levelet vevén Rózsától, őt látogatni ment: amiért Cserháty, torlásúl, Kedvesinéhez siet, az ő lovagjáúl esküvendő. — Az alatt Házy belépvén Tüzinéhez, azt veszszük észre, hogy ő a levelet egy olasz grófnétól jöttnek hitte, kivel Bécsben nem rég szerelmi kalandja volt. Meglátván Rózsát, kinek ugyanazon időben tette udvarlásait Bécsben, igen meglepetik; de csakhamar feltalálván magát, vele beszédbe ered, magát boldogtalannak mondja, kinek, noha szíve szabad, kezét eskü köti; s e szavakkal: „szánjon s ne felejtsen engem“ elsiet. Rózsa, az érzelgős, holdvilággal barátkozó Rózsa, ki öt perc előtt még Józsijáról (Cserháty) ábrándozott, e szavakkal néz utána: „Mily jó szívű, mily nagy eszű férfi ez“ stb.; s itt egyebek közt azt is megtudjuk, hogy Házy s Rózsa mindig szerették egymást; s Cserhátynak már semmi híre. — A harmadik scénában Kedvesinével ismerkedünk meg. Ez rövid monológja elején untatónak találja Házynak házasodási szándékát; neki csak győzedelem kell, mihelyt ez megvan, a meggyőzött mehet. E tizenöt sor vége pedig már más húron pendűl; itt jónak gondolná ha férje volna: „kell fa, mond, melyre borostyánkoszorúimat akaszthassam.“ Jő Horgos, egy Seladon ex professo, Kedvesiné viszonozza hódolgatásait, tőle

egy hajfürtöt is elfogad emlékűl — ekkor jelentetik be Cserháty; s míg belép, Horgos egy állótükör megé bú. Asszonyunk érzékenyt játszik, ki boldogtalannak érzi magát, mióta férjét elveszté; legott meg Cserhátyba szeret, s „Kérem, távozzék — mond — sokat is tud már: felejtse el azt, mit elragadott szívem mondott." Cserháty el van ragadtatva, fogja Horgos fürtét (melyet Ilkáénak gondol), s emlékűl magával viszi. Kedvesiné kinyilatkoztatja Horgosnak, hogy ő nem kell neki, s mehet. Monológjában, mely a felvonást befejezi, eleinte neveti, gúnyolja Cserhátyt; végre még is őt gondolja annak, „ki férjnek talán legjobb volna. Férjhez pedig *kell* menni, annyi bizonyos!"

A *II. felvonás*, öt hónap után, egy fürdőhelybe teszen által, hol legelébb is Ignáccal találkozunk, kitől azt halljuk, hogy Házy halálig szerelmes Rózsába, Cserháty pedig Kedvesiné jegyese s a kézfogás messze nem lehet. Hogy Buvárdy a rettegett házasságot elfordíthassa, Ignácra bízza a Rózsa levele titkának Házy előtt felfedezését, s vele annak elhitetését, hogy Buvárdy ezen összeköttetést óhajtja, reménylvén hogy Házy soha sem tevén azt, mit ő akar, most azért is lemond ezen házasságról; maga pedig Horgossal, kivel a sétahelyen találkozik, elhiteti, hogy Rózsa belé (Horgosba) szerelmes. Ennek következésében ez körülveszi Rózsát, ki az alatt a sétán megjelent; de Tüziné, Házyt óhajtván vejéűl, nem szívesen látja Horgos hódolgatásait, s ennek karját kéri a glorietthez menetelre. Most Házy találkozik tútorával, vele beszédbe ered, s előtte hatalmas házasséggyűlölőt ját-

szik; Buvárdy ennek titkon örűl; uracsunk pedig mond mágában: „hogy fog örűlni (Buvárdy), ha megtudja, hogy kivánatát még is teljesítettem.“ Most Cserháty találkozik Kedvesinével, megvallja neki szerelmét, ez pedig megvető gőggel eltávoztatja magától; s midőn Házyt közelgetni látja, a bárót, mint egy inast, napernyője után küldi, s az alatt régi szeretőjébe köt, Rózsát emlegeti; Házy ezt magasztalja, „mert *tud szeretni*, midőn mások hidegen bántak vele,“ s megyen. Jő Cserháty ernyő nélkül, a begyes újra utána küldi másfelé, s az alatt maga magával beszéll, miből egyszerre megtudjuk nagy csodálkozva, hogy Házyt úgy szerette, „mint férfit nem szeretett még“; s gondolván, hogy az egyedűl azért ment által Rózsához, mivel ő „érzéketlen volt eránta“, s mert férjnek igen jó volna, elhatározta magát arra, hogy levelet írjon neki, ha pedig ennek nem lenne foganatja, Cserhátyhoz megyen. Utána Házy lép fel ismét a színre Rózsával, egymásnak megvallják szerelmöket; Rózsa mondja ugyan, hogy szegény, de Házy ezt színlelésnek, talán próbának nézvén (különben — így okoskodik — gyámja nem kivánná az összeköttetést), erősíti mondottait; s mennek. Jő Tüziné is Horgossal, ki — mint sejtjük a praemissákból — Rózsát akarja nőűl kérni; de alig szólnak néhány szót, visszajő Házy és Rózsa; ez zavarból nem igen nézvén kedvesére, Horgos magába gondolja szerelmesnek lenni, s kérői szándokában ez által is megerősíttetik. Jő hozzájok Kedvesiné, utána Cserháty, végre Buvárdy is. Több, nem a történet folyamatjához tartozó beszédek után, Ked-

vesiné levelet dug Házy kezébe; ez mint jegyes átallja azt megtartani, s az asszonyokkal elindúlván, titkon Horgosnak adja, s mintha hozzá szólna: hagyj örűljön neki! mond; Horgas olvassa, de félvén nehogy Kedvesiné által megint bolondnak tartassék, nem fogadja el a levélben tett meghívást; hogy mindazáltal a begyes özvegyet szerelmésének higyék, Cserháty mellett (ki maga egyedűl maradt a társaságból hátra) elmegy, köszönti, s a levelkét készakarva elejti. Ez rögtön felkapja, s az írást Kedvesinéjének ismervén, annyira felbőszűl, hogy véres boszúról beszéll, midőn Házy megint jő, kinek el is panaszolja a dolgot. Ez kétli Ilkának Horgos iránti szerelmét; Horgos, kinek ez által érzékenyen megsértetett hiusága, hogy azt megmutassa, dicsekszik, miképen ő el volt szépénél dugva, midőn Cserháty ettől a hajfürtös medaillont elvitte; mire Cserháty haragja újra kigyúlván, vágytársát párviadalra hívja ki.

A *III. felvonás* Házynak egy monológjával kezdődik a párviadal helyén; ebből tudjuk meg, hogy Kedvesinét mindig szerette, mindenesetre jobban mint Rózsát. Megjelenik Horgos, meg Cserháty, mind kettő teli félelemmel és szepegve. Házy, a köz secundáns, eleinte titkon mindegyiket másika ellen bátorítja, hogy ezek kölcsönös fenyegetőzéseik annál jobban elfélénkítsék mindenikét, s neki ebben kedve teljék; végre mégis béküléstjavasol, melyet ezek mohón megragadva, sírva összeölelkeznek. Ekkor támasztja az arbiter e nagy kérdést: ki veszi el Ilkát? s íme — az már egynek sem kell. Azonban Cserháty, vissza-

emlékezvén ismét ama boldog órára, melyben Horgos haját vitte el Ilkáé helyett, szíve lágyúl, s meggyőződést óhajt. Kéri tehát vélt vágytársát, jelenne meg az Ilka által rendelt helyen: Házy pedig azt javasolja, maradna Horgos a párviadal helyén, míg ő Cserhátyval felkeresi Buvárdyt. — Ez alatt jő Ignác, hogy Rózsának egy levélkéjét adja által urának; azonban Horgost lelvén itt, csakhamar feltalálja magát, cselt kohol, s az uracsnak adja Rózsa nevében a szerelmes iratkát, hogy Házyt a következések által e házasságtól elidegenítse. Horgos visszaemlékezik Buvárdy szavaira, melyek szerint Rózsa belé szerelmes volna: s így csakhamar el van tökélve a levélbeni meghívás elfogadására. Jő ismét Házy és Cserháty; ez sürgeti Horgosnak Ilkával találkozását, emez egy más látogatással mentvén magát, eltávozik. — A vég scéna estve, kertben, megyen véghez. Itt várja Rózsa Házyját, kit azon levél által rendelt ide, mely Horgos kezébe jutott. Meg is jő a várt kedves, s viszi a leányt anyjához, hihetőleg, hogy illendően megkérje. Jő Cserháty s elvonúl, Ilkát Horgossal való beszédében meglesendő. Itt is terem nem sokára az özvegy, Józsiról (Házyt értve) ábrándozik; Cserháty, kit hasonlókép így hínak, magára érti, ölébe szalad, a párviadalt eszközlött levelet Kedvesiné hozzá írottnak állítja, de ő azt elveszté, úgymond, s Horgos találá meg; a párviadal felett megindúltnak színli magát, s végre kezét is oda igéri neki, titkon örűlvén, hogy feltalálva magát, férjre szert tehetett. De most elvonúlnak, mert jő Tüziné, ki a hársfa alá ül; utána Horgos, ki azt gon-

dolván a levél szerint hogy a hársfa alatti szép nem más mint Rózsa, sebtiben eltökélli magát a házasságra, s ezért azonnali kihallgattatást is reménylvén, elébe térdel, kezét kéri, s — Tüziné a magáét oda igéri. Ekkor veszi uracsunk észre tévedését; de „vissza — úgy mond — nem léphetek: elegáns asszony, átkozott sors!“ E percben jő Buvárdy is, kinek azonnal bemutatja Tüziné új jegyesét; utána Cserháty, hasonlót tevén Kedvesinével, Házy ugyanazt Rózsával: a tútor kénytelen mosolyogni szerencsétlen játékához, s a kárpit lefordúl. — Ez a történet menetele, s a scenárium.

Ami már a *charaktereket* illeti: Rec. egy közönséges*) észrevételt bocsát előre. Általában derűlt színű költői műben merő gyenge, gáncsolatos és nevetséges alakokból nem szőhetni oly egészet, mely a nézőben valódi emberi érdeket gerjeszszen. Tűrjük a gyengét, s mert gyengesége főbb oka a bennszületni kellő tehetségek vagy némely kedvező körülmények hiánya, az érzés, melyet támaszt szemlélése, a sajnálkozással legrokonabb; a gáncsolatos már neheztelésünket ébreszti fel; a nevetséges bizonyos pontig nevetést okoz, azon túl ő is szánást. Az ily elemekből összealkotott képben tehát semmi sem leszen, ami a szellemes ember keblében rokon hangokat lelne, ami szíve érzéseit vonzaná, szóval: humánus érdekeket költene fel. De megfosztja magát az író az ellentételek jótékony eszközétől is; minthogy voltakép csak azon

*) Értsd: általános. — *Új jegyzet.*

charakterek fejtik ki s világosítják fel *egymást,* melyek nem csak külön varietást, de speciest, sőt külön génusokat is formálnak. Emlékezzünk vissza minden vígjátékokra, melyek e nevezetet megérdemlik, s az állítás valósága ki fog tűnni.

Már a jelen darab fő hibája épen a charakterek ezen egyoldalú választása. Személyei között nincsen egy is, melylyel szívünk megbarátkoznék, s mely maga iránt, önmaga miatt, támasztana érdeket. Azon várakozás, mely a darab végeig fenntartatik, kiváncsiság inkább: *valljon mi lesz mind ebből?* mint egyéb. De benne, az író kifejlődésére nézve, veszedelmes irány is vehető észre, mely, ha ő jókor nem hozza tisztába nézeteit, okfőket nem állít fel magának, melyek biztosan vezessék a bizonyára nem könnyű pályán: netalán következő munkáinak hasznúl nem szolgáland. T. i. ő mindenben egyedűl a nevetségest szereti látni és láttatni: s ez nála nem eszköz, hanem valóságos cél, s ebben áll a tévedés. Maga a satiraíró ex professo is, midőn korhol, ver, gúnyol, bosszút áll: mind ezt lelkesedett érzésből teszi; tisztelvén a szentet, *ezért* vív fulánk és tövis fegyvereivel; másképen a satirizálásban sem nehézség, sem érdem nincsen. — Írónkhoz visszatérvén, másfelől a szívhez szólhatásnak, az érzésnek, nem mondom fogyatkozása, de álnézetek által elaltatása igen észrevehető. Hogy jól értessem: itt nincsen szó mesterkélt, vagy túlságokban gyönyörködő, vagy végre álirányú érzésről, mit az újabb nyelvszokás érzelgésnek nevez; hanem ama valódi érzésről, mely, ha fiatal szívben könnyen túlmegy

is a mértéken, szükséges és jótékony alap, melylyel a növekedő itélet célirányosan gazdálkodva, erőt fejtend ki. Az érzést tehát nem elfojtani, hanem mívelni kell, azaz: neki helyes tárgyat s irányt adni, azt illő korlátok közt kormányozni, s mindenkor a valóság szoros ellenőrsége alá állítani.

Nézzük már végig a személyek sorát.

Házy egy életét vígan élő, sokat költő, egy virágtól máshoz repkedő fiatal és gazdag szeleburdi, ki előtt semmi szent, s élet és éldelet hason értelműek. Tele van alapmondásokkal a házasság ellen, melyek valóban szívéből látszanak jőni, s végre is — megházasodik. — Cserháty fiatal pénzes gavallér mint Házy, s mint ez, szeretőt könnyen cserélő, valódilag szeretni nem tudó: még is másfelől holdvilágnál ábrándozó bús vitéz, ki szomorúságban affectálja boldogságát, kinek szíve mindegyre fáj; majd halni akar, majd ismét kedvese megvetésében gyönyörködik; végre egy haszontalan begyesnek játszólaptájává téteti magát, sőt párviadalra híja miatta képzelt vágytársát; majd leejti lábáról a gyáva félelem, mikor az óra üt; s legvégre *el hagyja* magát úrnéja által *vetetni.* Mely nyavalyás, magával nem egyező, szánandó és unalmas figúra! Honnan lett ő ilyen? nem kérdezzük; de lehet-e valaki még ép észszel valójában ilyen? más kérdés, melyre igennel nehezen fog valaki felelni. Midőn Cserháty azt hallja, hogy kedvesétől Házy szerelmes levelet kapott, mely rózsaszínű papirosra volt írva, felkiált: *Levelkét Rózsától!* és (t. i. ami még több!) *rózsapapiroson!;* utóbb: *Werther? Jól mondja méltóságos*

atyám uram, az leszek, annak kell lennem; oh halál, ölellek!; s ismét magáról: *Halvány lesz majd az ifju, s hantján virágok nőnek!* stb. ff. Ilyetén virágai a parodiázó Músának egyenesen a bécsi Bimsiádok stílusára emlékeztetnek, s carricatúrává teszik a szóló személyt. Állhatnak ugyan ily helyek még az úgynevezett fenntebb vígjátékban is, ha t. i. a játszó személyek egyike mást parodiázó célból beszéllget így; de *itt* a *szerző* parodiázza ön alakját, s már csak ez által is minden ez iránt netalán támadhatott emberi érdeket megsemmisít. — E két hőshez szövetkezik még *Horgos,* se nem ifju, se nem kellemetes, de víg és gazdag uracs, kibe, sok pénze mellett is, és noha minden asszonyt magába szerettetne, ön vallomása szerint még mind eddig nem szeretett még senki; mindazáltal minden asszony kedveltének kivánna tartatni. S ebből áll az egész charakter. Egyébiránt szintoly szájvitéz mint Cserháty, s a párviadali scénában hozzá oly hasonló, mint egy tojás a másikhoz.

Ezen üres keblű triumvirátus átellenében egy még haszontalanabb asszonyi háromság áll. *Kedvesinét* altaljában úgy ismeri olvasónk a mese szerint tetteiből, mint ki nem szeret senkit, és szerettetni is csak azért kiván, mivel ez büszkeségének hízelkedik. Ily charakter, természeténél fogva bizonyosan fölötte visszalökő: amitől, némely vonzó vonások által, a költőnek mindenkor meg kellene óni alakjait, ha tőlök aesthetikai hatást vár; de ez a Kedvesiné még *bántja* is érzésünket azon dölyf, sőt *gorombaság* által, melylyel Horgos, utóbb Cserháty (a már férjéűl kiszemelt

Cserháty) iránt viseltetik. Ily alak bohózatba sem való, hanemha végre is kiszolgáltatik ellene a poetai igazság; itt pedig a neheztelő érzés, gázlásai megkoronáztatása (Cserháty keze) által meg nem engeszteltetik. — *Rózsa*, elébb Házy, aztán Cserháty, ismét Házy kedvese s végűl jegyese: első föllépésekor érzékeny románhősnét *játszik*, szintúgy mint Cserháty, egész a parodiáig; nem sokára kedvesét (akkor még Cserhátyt), kinek valamivel gömbölyegebb arc jutott más emberfiaknál, egy érzékeny monológban a holdhoz hasonlítja, s ismét, egészen elfeledvén szerepét, így sóhajt fel: *Ő báró, és gazdag, bár csak elvenne! Nagy familiákkal jövök atyafiságba, báróné leszek.* De íme! jő Házy, ketten a csömörletig együgyű és ízetlen beszédet váltanak, melyben ismét az érzést affectáló leány szól, kit csak aziment úntunk meg; s midőn Házy, hogy megszabadúljon tőle, azt mondja: „kezét eskü köti“, Rózsa utána néz, s mond: „Kezét eskü köti, be kár! de *szíve enyém marad*“; s megint ezt mindjárt utána: „Bizony kár, hogy kezét eskü köti: *mily romanticus fekvésű jószága a Hernád völgyében!*“ és Cserháty el van feledve. „Szíve eltévedt“ úgy mond, s most Házy híve marad *„mint Sappho, ha el is választ boldogtalan sorsom.“* — Itt tehát a szerző szint azon hibát követé el, melyet Cserhátynál. Ez a Rózsa ismét maga parodiázza magát, s így a szerző világosan mulatságot akar belőle csinálni nézőinek, különben Rózsa csak azok előtt venné fel álorcáját, kiknél azzal célt reményl érni, s nem fogná hol fel, hol letenni nem csak anyja előtt, hanem még akkor is,

midőn magában van. — Tüzinéről nincs mit szólni. Nem épen öreg özvegy, leányát mindig sürgeti, vigyázna, hogy férjet ne szalaszszon el; de maga is hiu s férj után vágyó lévén, Horgos hizelgéseit és kínálkozásait, melyek leányára céloztak, magára értvén, vagy inkább akarván érteni, mohón kap keze után. Egyébiránt a szerző mellékes személy gyanánt bánik vele.

Egészen elveszti a szerző szemei elől célját, midőn *Buvárdynak* csak úgy átmenőben s mellékesen juttat némi kis figyelmet. Itt ez nem egyéb mint pénzleső tútor, milyen e világon ezer van, semmi oly sajátsággal, mely bármi kis játékszíni érdeket gerjeszteni képes volna iránta. Hogy tovább élhessen hivatala javaival, gyámfiai házasúlását gátlani szándékozik, de oly kevés észszel intézi fortélyait, hogy azok még siettetik azt, mit ő hátráltatni akart, mi magában épen nem volna hiba, ha a szerző heves küzdést támasztott volna a két fél között s itt fejtett volna ki annyi komikai erőt, mennyire ezen tárgy, ezerszeri használtatása után is, még alkalmas; de ő beelégszik *egy* nyomorúlt intríggel, s oly kevessé tartja figyelmes őrszemmel az általa kivetett magok miként tenyészését, hogy egyszer *négy hétig* nem is *látja* az úrfiakat (pedig fürdőben múlattak, hol szinte lehetetlen a vendégeknek egymást mindennap nem látni), ami az adott környűletekben már nevezetes alamusziság; de még nem is szerze magának a dolgok meneteléről legkisebb tudomást, s ezen négy hét után *meglepetéssel* hallja Ignác *inastól* a viszonyok mikép állá-

sát: ami még nagyobb gyávaság. Így tehát egyfelől az akadályok, melyekkel az ellenfélnek küzködnie kelle, nem valának nagyok; másfelől a Buvárdy megcsalatásában sincsen semmi komikum, mert ő célja elérésén nem sokat törődött. Észre veendik ebből az olvasók, hogy Buvárdynál történt a fő hiba: *neki* kell vala a darab szívének, kereklete legélénkebb rúgójának lennie, akadályok feltalálásában kimeríthettlennek, kivitelökben argusi szemmel s száz felé osztott lélekkel felvigyázónak, hogy a néző várakozása fel legyen függesztve; másfelől az ellenfél fortélyai fogták volna ezt múlatni, s a végtire, minden erőködései s reménységei mellett megcsalódott tútor a darabot a legnagyobb komikai hatással befejezni. De így mind ennek semmi nyoma.

Látja ezekből az olvasó, hogy szerzőnk a charakterfestésben még szerfölött gyenge. Alakjaiban sem következetesség, sem humánus érdek, sem *valóság* nincsen; pedig a jelszó szerint ez utóbbikat jusunk volt keresni; ut effictos *nostros mores* expressamque *imaginem vitae nostrae quotidianae* videremus. Szerzőnk elméje ily feladásra kissé fiatalnak látszik még, vagy, kedvezőbb esetben, kelletinél könnyebben venni a dolgot. Egy pár vonásnak a mindennapi életből kikapása, vagy inkább egy kis theatrális tapasztalás épenséggel nem elegendő készület, kivált azon neméhez a vígjátéknak, melyben *erkölcsöket* és életet akarunk festeni. Általában pedig a vígjáték oly formája a költésnek, melynek ösvénye nagyon is síkos, hacsak való életnézet s emberismeret nem vezeti ké-

zen a merőt; s az útnak korlátlan szélein a kedvcsapongást mérséklő *meggondolás* őrt nem áll.

Általmenvén a darab *épületéhez**) megvalljuk, itt sem látjuk több nyomait a szerző gondjainak, mint a charakterekben. A darab kezdetével egy felette rövid expositióból tudjuk meg, hogy Házy Kedvesinét, Cserháty Rózsát szereti, s ha ezekből párok lesznek, Buvárdy tútori hatoda kijárni megszűnik. Ezen lehető összekeléseket akarja tehát ez meggátolni a szeretők egymásközti összeveszesztése által. Ennek eszközléséről Buvárdy már gondoskodott a darab kezdete előtt; a két úrfi meglátogatja egymás kedvesét — megvan tehát a *csomó? Épen nincs.* A szeretők nem csak hogy össze nem vesznek, de Rózsa meg sem tudja hogy Cserháty más szépnek bókol; sem Kedvesiné hogy Házy Rózsához pártolt; sem Házy hogy a szép özvegy túl adott rajta; csak Cserháty tartja kedvesét hűtelennek, és csak őt hajtja a féltékeny szív boszuvágya. De talán még is új frígyek szövődnek? Igen, de csak *olyanok,* mint a régiek, mert íme! Házy most csak úgy el akarja venni Rózsát, mint azelőtt Kedvesinét, Cserháty csak úgy Kedvesinét, mint azelőtt Rózsát, s a tútori hatod csak úgy van veszedelmeztetve, mint azelőtt. Ím tehát csak ott vagyunk megint, hol a darab legkezdetén voltunk, s így azt várnók, hogy Buvárdy is elől kezdje dolgát, s ezen új veszélyt fordítsa el, még pedig okosabban. De reményünk csalatkozik. *Öt* hónap múlva látjuk őt ismét

*) Értsd: alkatához. — *Új jegyzet.*

egy fürdőben, s ő csak most, azaz *öt hónap múlva* tudja meg a dolgok állását, miután *négy hétig még nem is látta* gyámfiait, s mindent úgy hagya folyni, amint mindennek folynia tetszett. De hát most mily akadályokat vet az úrfiaknak? mint igyekszik szándékukat megelőzni? mint köt új csomót? mert hol a dolog most áll, csomó nincsen. Házynak azt mondatja, hogy a Rózsa levelének dolga az ő koholmánya volt, reménylvén hogy ez Házyt épen az ellenkezőre fogja bírni, azaz hogy ne vegye el Rózsát. Hát Cserháty házasságát mikép kivánja gátolgatni? *Erről*, nagy csodálkozásunkra, *tökéletesen megfeledkezik,* úgy hogy egész a darab végeig egy hangot sem hallani többé a Cserháty házassága elfordításáról. Így tehát a Cserháty ügye tökéletesen elválik Házyétól, *egy* actio helyett *kettőt* látunk, melyek ezentúl semminemű kölcsönös munkálatok vagy történetek által össze nem függenek, s midőn Házy házassága Buvárdynak (kétségkivül nevetséges balgatagsággal kigondolt) cselétől függesztetik fel; Cserhátyé csak Kedvesiné kényére, puszta kényére van bízva. — Már Házy, amint felebb a mesében láttuk, azt vélvén: Buvárdy óhajtja Rózsával való összeköttetését, s ebből ennek gazdaglétére vonván következtetést, eltökélli magát az 53d. lapon, azaz *még a darab első felében*, a házasságra; még is ez — noha semmi legkisebb új akadály nem adja magát elő — csak a 110d. lapon, azaz a *darab legvégén,* történik. Miért kellett a katastróphát (ha t. i. minden, valamely darabot bevégző történetet mindjárt katastrophnak nevezni szabad) így elhalasztani,

így a féldarabon végig elhurcolni minden ok és cél nélkül? holott *az* a darab közepén épen úgy s nem kevesbbé volt már előkészítve, mint ennek végén? Nem kevesbbé, mondom, mert midőn Buvárdy Horgossal el akarja Rózsát vetetni, ezt egyedűl azon szándékból teszi, hogy Rózsának (kit Házy által már elhagyottnak vél, noha elég balgáúl) férjet szerezzen, s így ezen cselekedetének a fő actióhoz semmi viszonya nincsen; így továbbá annak is, hogy Ignác Rózsa levelét (a 3d. felvonásban) nem Házynak, hanem Horgosnak adja, Házy dolgára semmi befolyása nem volt, sőt Házy meg sem tudja mi történt legyen a levéllel. — Miért van tehát a katastroph kilebb tolva, vagy inkább mivel van másodfél felvonás, nem a célhoz tartozólag, betöltve? Cserháty ügyével, mely, mióta a fő actiótól elvált, rongyként fityeg, némi üres beszédekkel, leginkább pedig egy kelletinél hosszabb epizóddal, mely azonfelül oly helyen van beszőve, hol a néző figyelmének kizárólag már csak a fő actióra kellene függesztve lenni: a harmadik felvonásban. T. i., akár elbeszéllő, akár drámai költésről legyen szó, a müvészet ábécéje az: hogy mindenek előtt az elemekre, melyekből a müvész építeni akar, s az egyes részletekre, melyekből az egész előálland, fordíttassék az olvasó vagy néző figyelme, hogy így az actió vagy történet sebesebb haladására el legyen készűlve. Tehát mindent, ami a helylyel és idővel, a személyekkel és az azelőtt történtekkel megismertet; mi, a nélkül hogy a fő történet része legyen, még is a fő történet okozati kerekletébe belékap: az értelmes müvész csak

arra s addig használand, ami s amíg az vég céljához viszen: azon túl — hol az eléggé el van készűlve — a figyelmet nem hogy több felé szórná el, ellenkezőleg azon lesz, hogy azt minél inkább a fő actióra összegyűjtse, melynek katastrophja úgy leszen érdekes és eleven hatású, ha semmi mellékes dolgok által, melyek végre is nem cél, hanem csak eszközök, késleltetve, zavartatva nem leszen. Így látjuk Scottot mesterműveiben eleinte cum otio egyes, látszatra mellékes és apró tárgyakkal mintegy bíbelődni, festésekkel, epizódi scénákkal lapjait betölteni; a darab közepén a szétágazott figyelmet lassanként már mindinkább egy pontra összevonni; s mindenek elő lévén tökéletesen készítve, a darab utóján sietve sietni a vég cél felé, s így románjaiban az érdeket folyton és fokonként növekedni, míg végre a legnagyobb mértékben kielélégítve bocsátja el az olvasót. Szinte ezen elv uralkodik a maga generalitásában a drámai műben; s még is erről szerzőnknek sejdítése sincsen. A Házasúlókban épen a 2d. felvonás végén (nb! csak *három* van) igazíttatik minden figyelem a párviadal felé; s Rec., noha nem tudá, mikép vezethessen ez katastrophhoz, még is azt hivé, hogy a szerző vele ezt akará, és sietett az utolsó felvonás elolvasására, és ím — a duellscéna után azt kelle látnia, hogy a dolgok most is csak úgy állnak mint azelőtt, hogy az sem feje, sem lába az egésznek, hogy a szerző ezen digressióval nem akarhatott semmit, csak egy kis nevetséget okozni, akár összefér az eszköz a darab vég céljaival, akár nem. — Benne vagyunk tehát a harmadik felvonásban is, s látván hogy

a könyvnek nem sokára vége, természetesen a darabnak is végét várjuk, s minthogy a szerző — mint többekből gyanítottuk — drámát akarhatott írni, a *katastrophot* lessük. De valamint nem volt csomó, melyet t. i. jó lelkiismerettel lehetett volna így nevezni, úgy katastroph sincsen. Láttuk, mikép Cserháty dolga a szövevényből régen kimaradt; Házy ügye eldőlését várjuk tehát. El is dől az, de nem *per crisim*, mint kellene, hanem csak *per lisim*. Házy még a második felvonásban határzá el magát Rózsa elvételére; itt a harmadikban pedig találmányaiból talán már kifogyva, s nem húzhatván többé tovább darabját a szerző, az úrfi megkéri a leányt, s mint eleitől fogva bizonyos volt, simpliciter meg is kapja; Buvárdy pedig az új frígyet megáldja! Ez — bocsánatot kér Rec. a mindennapias hasonlatért — csak úgy katastroph, mint ha valaki posztót akarván venni, boltba megyen, s azt szokott rendi szerint veszen is. Kedvesiné szíve is — hogy a darabnak vége lehessen — meglágyúl, s minden ok nélkül leöltvén régi természetét, Cserhátynak nyújtja kezét — nagy örömünkre, mert — a vígjátéknak is vele vége.

Van egy requisítuma a drámának, mely jóságának múlhatatlan feltétele. Kell t. i., hogy minden részei *szükségesek* legyenek, azaz mindennek a tett készűletekből, a charakterekből, s ezeknek egymás közti s a környülményekkeli viszonyaikból szükségkép kell folynia. Minden ami történetes, belőle természeténél fogva ki van zárva: s nem csak a tetteknek, beszédeknek, minden fellépésnek, hanem még a charak-

tereknek is kivánjuk tudni okait, vagy közönséges műszóval: motívumait. Ezen feltételről pedig, úgy látszik, az író nem is álmodott, annyiszor látjuk őt következetlenségekbe esni, s annyiszor az *okozásról**) épen meg is feledkezni. — Mindenek előtt lássuk a fő személyt Házyt, mint ki a többi közt a legcselekvőbb a darabban, azaz legtöbbet szaladgál ide s tova. Ő házasodik, s benne a házasságnak legkisebb csirái sem feküsznek, mint azt fenn, annak rövid, de kimerítő charakteristikájából láthattuk. De hagyjuk ezt, s lássuk nem volt-e talán madonnáiban oly varázs, melynek ellen nem állhatott! Először is Kedvesinének ajánlott házasságot, mint azt a 30d. lapon tudtuk meg. A még tutéla alatt levő ifju jurátus egy özvegyet akar elvenni! mely bármi fiatal legyen, minden esetre még is öregebb nálánál!! Ehez nagy szerelem kell. Ő hát bizonyosan szilajúl szerethette, s a 86d. lapon, de még inkább a 70-diken, ilyes valamit kevés szavaiból gyanítani szabad is; úgy de mit szerethetett benne? a szerző ezt titokban tartja, s ahol ezen asszonyt felléppteti, sem tisztelet, sem szeretet tárgyává nem teszi. Mikor mellőztetett el általa Házy, mint a 86d. lapon mondatik? s mikép? Mind ennek reális nyoma sehol sincs. — Másfelől ismét kételkedni hagy a szerző hősének ily szerelme felől. Tegnap Kedvesinét elvette volna, s ma futva fut egy olasz grófné hódolatára; de a történet Rózsához viszi, s ezen perc óta őt már csak Rózsa vitéze gyanánt látjuk. Tehát nagy szerelem, és

*) Ma: indokolás. — *Új jegyzet.*

— semmi szerelem. Menjünk tovább. Házy Rózsának bókol, s elhatározza magát rá, hogy elveszi, amit végre meg is teszen. Tán szereti? Ó épen nem. Ő Bécsben ismerkedett meg vele, s már ott nem szerette, mert a 21d. lapon látjuk, hogy onnan egy olasz grófné emlékezetét hozá le magával; vagy akkor szeretett belé, mikor őt a 21d. lapon meglátogatja? Épen nem; sőt elúnja magát társaságában, szinte ásít, s mikor megyen tőle, a szobaleánynak adja Rózsa levelét „borravalóúl," ami a legnagyobb tiszteletlenséget mutatja, s mondhatni: megvetést. Még is *öt* hónap múlva is mindég s kizárólag Rózsa körül látjuk forgolódni s elhatározva, hogy őt elvegye. Talán húzamosb együttlétel után még is belé szeretett? Ó épen nem; az 53d. lapon, azt hallván hogy Rózsa gazdag, e miatt — úgy mond — veszi el; de miért járt tehát öt hónapig a szegénynek gondolt leányhoz? s most viszont midőn gazdagnak véli: a 108d. l., hol Rózsa azt mondja: „csak a sír választ el tőle": miért kiált fel: Jaj nekem? s a 119-dikén, a kézfogás után megtudván jegyese szegénységét, miért csak így: „ezt ugyan ostobáúl cselekedtem?" Mind ezen ellenmondások után végre ott állapodik meg a szerző, hogy a tutéla alatt álló ifju uracska a meglett, vagy is huszonhárom esztendős leányt (l. 17. lap) *pénz végett* veszi el. Ő tehát bizonyosan szorúl reá? s pedig a *periculum* már *in mora* lehet, mert különben egy ily fiatal, csínos, élni tudó s már születésénél fogva előkelő s vagyonos menyasszonyra számot tartható gavallérocska nem adná el ily korán, ily hamar, így minden válogatás nélkül s

szinte áruba bocsátólag ifjuságát, tündöklő reményeit? Bizonyosan így leszen! azt fogja az olvasó mondani. S még is Rec. az ellenkezőt kénytelen felelni. Házy igen gazdag, jószágairól széltiben van szó a darabban; Házy nem szorúl pénzre, sőt évenkénti jövedelmének egy hatoda is oly nagy, hogy gróf Buvárdy méltónak tartja érte incselgésekhez s intrígekhez folyamodni. Vagy talán fösvény, s a sokhoz még többet akart adni? Épen nem, sőt bőköltő. Vagy tehát, épen mert bőköltő és fecsérlő, adósságba verte magát annyira, hogy évek kellenek, míg rendbe szedheti magát? De hogy képzelhetni tutéla alatt ilyet? Végre, megengedvén hogy neki volt bármely, általunk ki nem található, titkos oka pénz végett ily korán házasodnia, miért nem tudakozódott jó előre jobban Rózsa vagyoni állapotja iránt? Mikép mystificálhatta maga magát oly annyira, holott Tüziné szűk állapotja tudva volt az egész világ előtt, s megmondva magának Házynak maga Rózsa által? Legvégre pedig, kézfogás után ismételvén Rózsa egykori vallomását szegénységéről, hogyan van hogy Házy vissza nem lép? holott az életben száz a példa, hogy oltár előtt is történt visszalépés? Látszik ezekből, hogy Házy házasúlása nem csak eléggé motiválva nincsen, de a charakterek és viszonyok mivoltánál fogva még belső lehetetlenséget is involvál; nem akarván említeni azon külső akadályt is, hogy t. i. *tutéla* (még nem is curatéla) alatt álló suhancnak még koránt sem elég a házasságot akarni. Nem kérdezi Rec., hogy a szerzőt kérdésekkel el ne borítsa, miért játszik Házy a 64d. lapon

Buvárdy előtt házasséggyűlölőt? Mondja ugyan ott, hogy azzal tútorát kellemesen meg fogja lepni; de miért volna tútorának e meglepés kellemetes? Mert veszt általa? vagy, mert a gyámfi oly frígyet köt, melynél idővel *bizonyosabban* köthet jobbat is? bármely gazdag legyen a hozzá képest vénke, unalmas és ízetlen Rózsa? Nem kérdi Rec. azt sem, miért gondolta Házy, hogy Rózsa levélkéje, melyet Ignác szolgáltata kezéhez, a többször említett grófné által van írva? Hiszen épen e tévedésből látszik, hogy ő ezen olaszné írását nem is ösmerte? Vagy olaszúl volt a levél írva? mikép juthata Rózsa, ha felteszszük is, hogy ennyire bírta e nyelvet, azon gondolatra, hogy olasz levelet írjon? Az életből ez legalább nincs merítve. Vagy magyarúl írt Rózsa? s miért is ne, holott a darab magyarok közt megyen véghez. De hogyan juta viszont az olasz grófné a magyar levelezéshez? Hát Tüziné hol lakott, hogy az ő szállásán kereshete Házy egy idegent? . . .

De hagyjuk el már Házyt, s lássuk egy percecskéig a szerencsés menyasszonyt! A 29d. lapon azt mondja Rózsa, hogy örökké Házyt szerette. Miért ábrándozott tehát Cserhátyról? A 18-dikon Cserháty szerelmének örűl, minthogy karjain „mint gazdag bárónéˮ Arkádiában fog élni; miért nem marad tehát híve a 29. s 30-dik lapon, hol nem igen lehete reménye Házy kezéhez? Honnan egyszerre az a ritka resignátió, az a sapphói hűség Házyhoz? Midőn pedig Házy már kezét kéri, Rózsa miért feleli bizodalmasan: venné vissza szavát, mert ő (Rózsa) nagyon szegény;

— mint merheté ezt a grófság és hernádmelléki jószág tüzes áhítója tenni? T. i. ha a gazdag Házyt pénzlesőnek hiszi, nem fél-e, hogy azt elhagyja? s ha nem, mikép nem fél, hogy ezzel nemeslelkűségét s érzékeny szerelmét megsérti?

Néhány kérdést Kedvesiné cselekedeteire nézve Rec. nem mellőzhet. Láttuk a darab vázolatában, hogy Kedvesiné még az első felvonás 3-dik jelenetében elhatárzá magát a férjhez menetelre. Miért nem jegyzé ki férjéűl ekkor mindjárt Házyt? holott az (a 30d. l. szerint) maga emlegete házasságot? holott őt (a 70. l. szerint) úgy szerette „mint férfit nem szeretett még“? Azt mondja ugyan itt, hogy érzéketlen volt (ő, Kedvesiné) Házy iránt; de miért? Házy is emlegeti ezt, mondván: „mások hidegen bántak velem“ (70. l.): de hol s mikor, miért nincs ez a színre hozva, holott ez eszközli a darab legnevezetesebb fordúlatát? S mióta és miért óhajtja a 68-dik lapon *„ismét“* Házyt férjűl, holott a 46-dik lapon Cserháty volt annak kijelelve? Ezt pedig miért akarja magába szerettetni (30. l.), holott nevetségesnek mondja, s ha nevetséges, miért kivánja őt a 46-dikon férjűl; holott ugyanott azt mondja, hogy egyebet nem kiván, csak pénze legyen férjének; de hát Házynak nincsen? El lévén pedig a Cserhátyhoz menetelre eleitől végig (legalább szükség esetére) tökéllve, miért bánik vele oly megvetőleg, a míveltebb társalkodás hangjával oly ellenkezve? Nem töltheti-e szilaj kedvét másokon, kikre soha sem szorúland — amennyiben tudniillik hozzájok férjhez nem szándékozik menni? Hát mikor megtudja, hogy Házyhoz

intézett engesztelő levele nem ért célt, miért siet úgy nyakra főre Cserhátyhoz mehetni, s miért örűl egyszerre oly nagyon (113. l.), hogy férjet kaphatott? Megváltoztak-e az első, sőt a második felvonás óta környülállásai, vagy épen természete? vagy reményei most egyszerre elsülyedtek, s miért? — Mind ezek iránt a szerző kétkedésben hagyja nézőit.

Horgossal különösen megjárta a szerző. Ez a personificált udvarló szerelem egész a 113d. lapig távolról sem hagyja sejdíteni, hogy meg is tudna házasódni, sőt neki szerelem sem kell „csak Seladonnak tartsák“ (55. l.); most pedig a szerző tudta nélkül, sőt, mint az egész darabból bizonyossággal állíthatni, nyilványos akaratja ellen, házasúlni akar („én feleséget keresek“ 113. l.), neki is rohan a Rózsának vélt Tüzinének, s midőn ez az egész dolgot magára értvén, Horgos keze után kapva kap, Horgos belsejében elijed a nem keresett mátkától, s szerencsétlennek mondja magát, hogy el kell őt vennie (115. l.). Tehát *kell-e?* Nem volt benne annyi találékonyság, hogy bármikép hátra lépjen? Sőt ha minden szertartás nélkül ott hagyta volna Tüzinét, veszedelmezett volna-e valamit? Nem volt volna-e inkább Tüziné az, ki a történtet titkolta volna? De, úgy mond Horgos: „Vissza nem léphetek; elegáns asszony; átkozott sors“ (115. l.). Ezt az okot értsék olvasóim. — Egyet talán szabad lesz még kérdeni: mikép lehet az, hogy Horgos, a gazdag, nyalka, örökké asszonyok körül forgolódó, tudtunkra legalább semmi visszalökő vagy épen undorító tulajdonnal nem bíró Horgos, egész harminc-

kilencedik éveig (ha szavainak hiszünk) nem bírt szeretőre szert tenni? Ez ugyan magyarázatot vár annál inkább, minthogy méltán kérdezhető, miképen tökéllheté el magát Tüziné oly hirtelen annak férjűl fogadására, kihez még eddig egy asszony sem simúlt, még pénze s gavallérsága tekintetéből sem?!

Még azt kérdjük itt: mily ok az, melyre Buvárdy építi az egész, reá nézve oly fontos, ügy eldöntését? A 49. lapon azt mondja: „Soha sem tette azt Házy mit én akartam, most csak nem változik egyszerre.“ S ezen okfőből indúlván még *ajánlja* neki Rózsát! s a szert oly *bizonyos* és hibázhattlan hatásúnak hiszi-e, hogy többé az egész dologgal nem is gondol, s ha az 55-dik lapon Rózsát, csak „mivel férjétől fosztotta meg“, ajánlja nőűl Horgosnak!! — Midőn Rec. e darabot olvasta, nem lehetett neki fel nem kiáltania: Boldogok a vakok!

Elég a belső motívumokról! De a drámaíró még egyebet is ösmer: külsőket. Drámában *ok nélkül sem jőni, sem menni, sem maradni személynek nem szabad.* Szerzőnk erre nem ügyel, hanem úgy hozza vagy küldi játszóit, mint neki kell és tetszik. Legyen elég egy pár példát említeni a sok közűl. A 70. lapon elküldi Kedvesiné Cserhátyt „a glorietthez parasoljáért“; miért? hogy maga maradjon, s egy kis monológot tarthasson; melyet elvégezvén „megy Cserhátyhoz“ (azaz *után*). A 77d. lapon jő Cserháty s a 82-dikig *csak ott van,* neki sem dolga, sem beszéde, aminthogy nem is szól, csak ácsorog; már most mennek mindnyájan, s mí, kik eddig azt gondoltuk: *talán* Kedve-

siné végett jött, csalatkozva azt látjuk, hogy Kedvesiné megy, ő pedig marad. Végre a 83-d. lapon veszszük észre, hogy a szerző azért hozta őt a színre, hogy neki alkalmat adjon Horgossal összeveszni, s ezt párviadalra hívni. Így Buvárdyt is a 79d. lapon csak úgy egyszerre, minden ok nélkül „oda lépni“ látjuk (a nélkül hogy „jött“ volna); beszéll ugyan egy párszor, de *csak* hogy beszélljen, el is megy a többivel, ahogy jött. Így Buvárdy a 115d. lapon is tiszta történetből jő, noha jelenléte a darab bevégezhetésére szükséges. Legfeltünőbb a szerzőnek ebbeli kénye a 3d. felvonásban, a párviadal-scéna után. Házy (100. l.) azt mondja: „Jól van, de most mi is menjünk atyámhoz!“ s megy Cserhátyval. A 103d. lapon onnan visszajőnek, s Házy mond: „Itt vagyunk, atyámat nem találtuk otthon.“ Hát már ez elég? Miért mentek hozzá? mit akartak nála? *Csak* visitet tenni? s viszont miért maradt Horgos, midőn amazok mentek? hisz nekik már nem volt együtt semmi dolgok? Igen; ha nekik nem volt is okuk ezt tenni vagy amazt, annál több volt a szerzőnek. Házynak t. i. kelle mennie, hogy az alatt Ignác ne találja itthonn urát, s Horgosnak maradnia kelle, hogy Rózsának Házyhoz szóló levelét neki adhassa Ignác. — Szint' ily hibát követ el a szerző a 105d. lapon. T. i. elküldi Cserhátyt Horgos után, azt mondatván vele: „Utána megyek, szólanom kell vele.“ Miről? s miért nem szólt vele a színen, hiszen csak e percben hagyta el azt Horgos? S ha Házy előtt akart titkolódzni, miért titkolódzik a néző előtt is, kinek mindent kell tudni? Vagy kitudódik tán később a

dolog? Nem. Cserhátynak itt megint csak azért kelle elmennie, hogy azalatt Házy monologizálhasson. — A 107d. lapon megjelenik Házy Rózsánál. Hogyhogy? hiszen a levél, mely őt meghívandó vala, nem jött kezéhez; s így megjelenése nincs motiválva; vagy, másfelől, ha Házy levél nélkül is eljöhetett, minek a levél? Ezzel is tehát a szerző nem akart egyebet, mint hogy azt Horgos kapja stb. Azután minek Házynak és Rózsának az a titkos összerendelkezése, holott a cél *nem egyéb,* mint a leányt anyjától megkérni; nem volt volna-e illendőbb, hogy Házy maga egyenesen Tüzinéhez menjen neki ügyét előterjeszteni. Annyi bizonyos, hogy a 107-dik laponi összejövetelben, melyről előre annyi beszéd volt, s reá annyi készűlet, *semmi sem végeztetik*, s így puszta időpótlék. — Egy fő kérdést teszen még Rec. a szerzőhez. Miért vet az első és második felvonás közé egy öt hónapnyi közt? holott ennek egyfelől semmi következése nincsen, másfelől pedig Házy szerelmét, annak charakteréből itélve, képtelenséggé teszi. Továbbá miért teszi által az egész történetet egy fürdőhelyre? Erre sem volt ok legkisebb sem, sőt ez még megfoghatatlanabbá teszi azt, mikép Buvárdy hetekig sem látta gyámfiait. Egyébiránt a fürdőhelynek semmi befolyása a történetre nem volt, hacsak az nem, hogy az ottani sétahelyen a szerző tetszése szerint összehozhassa személyeit minden ok nélkül is, csak a sétálás ürügye alatt.

A személyeknek igen gyakori változása az aesthetikusok által hibaként rovatik fel a költőnek; *itt* nem csak az aesthetikus, hanem a színjátszó is fel

fogja panaszszavát emelni; mert eleitől utoljáig a szín-játszót nem szerepének nagysága — mert itt minden szerep, valamint az egész darab is, kicsiny — hanem a töménytelen lótás-futás fogja elfárasztani. Minden percben jő más valaki, szól egy pár szót, megy ismét, és megint jő; az így megy mind végig, s a helyett hogy a költő ez által elevenséget adna darabjának, a szinészszel együtt a nézőt, s még inkább az olvasót, fárasztja.

Elmellőz Rec. némely, a társalkodási tónust illető kérdéseket, például, hogy mikép van az, hogy Tüziné Horgost, ki nem egyéb egy puszta nemes-embernél, tekintetes-urazza (61. l.), Horgos pedig őt csak Kegyedezi (74. l.); holott gróf Buvárdy maga is méltóságolja? — Hogy mikép beszéllhet (48. l.) Ignác inas gróf Buvárdy jelenlétében az uraságokról úgy, mintha pajtásairól szólna, per Rózsa, Cserháty, Ilka stb? — Hogy mikép lehet a magyar conversátiót francia kifejezésekkel annyira tarkázni, mint szerző teszi? Szebb lesz általa a beszéd; vagy talán ez is az élet után van? Valóban franciázó magyar ritkaság, s így az ilyenek: Bon soir szép comtesse! Elle est charmante! Quoi? hát ahhoz is elmegy? Hisz az nem tartozik a crêmehez; C'est un charmant homme! Bon jour, jó reggelt! C'est fait! Antalfyné ismét eclat-t adott Moutonnal stb. stb: egyebek-e mint egy szerencsétlen affectálás szüleményei; ezek pedig: gloriett, parasol, etablissement, coquette, visite stb szükségesek-e, vagy díszei-e a magyarságnak? Hogy idegen nyelveket tudunk, az érdem is, haszon is; de hogy

tudunk, azt más úton kell írásainkban éreztetni. Elhallgatván továbbá, hogy a meteoros-ból nem meter*eo*lóg származik, mint szerző kétszer írja; általmegy Rec. a *nyelvre,* melyről kénytelen megjegyezni, hogy az gondatlanabb már nem igen lehetne, úgy, hogy minden nyomon hibába akadunk. Hibás hajtogatás, az articulusok helytelen alkalmazása vagy kihagyása, az igehatárzók elhagyása ott, hol fölötte szükségesek, p. o. engedjetek [-meg] 94. l.; [meg-] csókolhatnám, 6. l.; nem halhatnék [-meg] 50. l.; okossággal minden [meg-] győzhető, 55. l. stb; szók hibás használása, péld. gondoskodik 71. l. és gondol 81. l. gondolkozik helyett; hol [holott] 43. l.; ahhoz is elmegy [jár] 33. l.; átmenő [elmenő] 92. l.; Tüziné kisasszony!!! 50. l.; nem *adhatnék* soha többé visitkártyát, 101. l. stb. — mind csekélység a szószerkeztetés hibáihoz képest, melyektől pezsg az egész, p. o. szívem keblén arany*ra* ver, 53. l., férjem*re* int, 42. l., rendez vous*hoz* menni, 101. l.; ha ő nem hal meg s elveszi, 48. l. [épen ellenkezője annak, mit az író mondani akar]; nem tér soha vissza többé, 106. l.; dolg*on* részt vesz, 89. l.; tapodnak rajtok [harisnyákon] 81. l.; halott-e maradjon e kéz stb. De vannak egész, ily rosszúl alkotott periodusok: péld. 73. l.: „Nem hiszi senki, nehéz most egy leánynak etablismant találni, mintha a férfiak az asszonyokat nem is szeretnék többé", vagy a 79. lapon: „A te szívedben is végre a majoritás bír arra, hogy özvegyet vagy leányt végy-e el" stb. Nyelv, vagy inkább beszéd-e ez? — Mikor fogják fiatalaink eléggé érezni azt, hogy mielőtt írnánk, *tanulnunk* kell egye-

beken kivül azt a nyelvet is, melyen írunk; átlátni azt, hogy az nem báb, melylyel szabad kény szerint játszhatunk, s hogy midőn egy közönség előtt lépünk fel, beszédünknek más szerkezetet kell adnunk, és más hangot, mint amilyre valamely kisded baráti kör szabadít fel.

Előttem fekszik egy hirdetés, mely a megismertetett könyvet így ajánlja: „*Minden* dicséret helyett egyedűl arra figyelmeztetjük itt olvasóinkat, hogy a jelen mív szerzőjét dicsőült Kazinczynk, vég munkája ajánlólapján, még 1831-ben, annak *jósolta*, ki a nemzetiség s a *literatúra* pályáján tisztán is, fényesen is *fog haladni.*“ Ha a szerző is így érté Kazinczy szavait, úgy sajnálva kell mondanom, félre értette a jó öreget. „Nevekedjél, kedves ifju! mond ő, *s légy akit várunk!* És ha majd felhágsz, ahová érdemeid ragadozni fognak (t. i. *ha* az *lészsz* akit várunk), emlékezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog“ (azaz pályádon *légy* tiszta lelkű). Mind ez csak *reménységet* fejez ki és *intéseket:* nem jóslást, nem literatúra pályáján teendő haladást. Szándéka nem volt azt, kit kedvelt, elszelesítni, nem gondatlanná, elbizottá tenni, s minden nyelv- és müvészeti szabályok megvetésére felszabadítani: hanem éreztetni vele, hogy *vár tőle,* s a reménység nyilvános kifejezése által buzdítni, hogy e reménynek megfelelni igyekezzék. Midőn tehát a Házasúlók szerzője írói pályára bocsátkozik, értse és tisztelje a nagy mester intését, s mind a mű alkotásában, mind a nyelvben — melyet Kazin-

czy azelőtt ismeretlen bájban hagya örökségűl nemzetének — járjon el azon gonddal és készűlettel, melyek megmutassák: hogy az intőnek szavai nem valának szózat a pusztában, s reménységei, ha a síron túl is, teljesedésbe fognak menni.

III.

BACSÁNYI VERSEIRŐL.

Bacsányi nem poetai természet. Szívének egypár érzése van csak, s az mély és szent: de a beszédben, melylyel azt kizengi, nincs erő, nincs láng, az csupa mindennapi szavak árja; lelkének egypár képe van, de ezek — rari nantes in gurgite vasto — nem bírnak annyi újsággal, hogy az amplificátiók tengeréből kiválva, a képzelet munkásságát csak némileg is ingerelni tudnák; philosophiájának egypár tétele van, s az is formájában száraz, alkalmazásában kopár, s — mi ismét nagy baj — elnyűtt, elhasznált, s még azon felül maga magát is ismétlő, másoló.

És még is Bacsányi versei nem voltak érdem —, s nincsenek most is érdek nélkül. Hazafiúi érzés mindig érdem, s ámbár az övé nem veve Berzsenyivel vagy Kölcseyvel ódai szárnyalatot, elegiai hangja nem vétette el hatását a maga korában. Pedig költőt nem csak a müvészet elvéből s magában, hanem időszakához mérve is kell megbírálni, s ezen szempontból a

---

*) Megjelentek második kiadásban „*Bacsányi János Poetai Munkái*“ cím alatt, Pest, 1835. — A bírálat a Kritikai Lapok VI. kötetében, 18—20. l. (1836).

historia literaria kénytelen lesz Bacsányiról tisztelettel szólni. De ezen felül ő egyike volt a legelsőknek, kik valóságos öntudattal, művészi meggondolással dolgoztak, s művein e gond meg is látszik. Beszéde jól és csínosan fűzött, tiszta és egyszerű; verselése könnyed és hangzatos, formái sokfélék; s több az egyes darabok közűl jól van dolgozva, jól rendezve. Ily tekintetben megnevezésre méltók a *Vigasztalás* (97. l.), a *Bújdosók* (106. l.), *Tünődés* (108. l.); — s a *Rab és Madár* címűt (75. l.) az érzés gyöngédsége, a *Szenvedőt* a helyenkénti valóságos hymnusi hang és emelkedés, s a *Magyar költő* (159. l.) némely helyeit elegiai menetel ajánlják, sok kelletlen szélességek mellett is.

És Bacsányival föltámad emlékezete azon férfiaknak, kik ébresztőleg s utat mutatólag egy szebb kor hajnalát deríték fel hosszú álom után. S azért kedvesek azon helyek, melyek egy Orczy és Barcsai neveit zengik, Virágot és Szentjóbit első ocsódásokban, Barótit a virti sírok közt felkeresik. S ezekkel együtt előttünk áll ő, ama lelkes körnek fáradozások és balsorsban kihúzott hosszú évsor által megviselt, már csak *egy* élő emléke: ébresztve, intve újolag; de adjunk hálát a sorsintézőnek, későn, legalább *így* későn. Az érzések, melyek benne, a honától távol kesergőben égnek, itt már tettet szültenek; s a szózatot, melylyel az alvó időt felrázogatta, a nemzet meghallá, s megértette. Azonban ez nem von le a volt ivadék hőséről semmit, sőt igazolja buzgóságát, s dicsőíti őt.

IV.

AZ 1833-IKI NAGY JUTALOM FELOSZTÁSA.

FELELET GRÓF DESSEWFFY JÓZSEFNEK*).

„Két koszorús költőink újra tisztázott s kiadott munkái jöhetvén egyedűl megjutalmazás alá, meg kell vallanom szerénykedő kétkedésemet, mert koszorúsok között bajos választani. Két ragyogva tündöklő elmék fénye még erősebb alkotású szemeket is meghomályosíthatna. Az egyik a költészet szebb útját még jobban megtörte, s amannak több nemeiben szerencsésen gyakorolta magát; a másik kevesebbe nyitott utat, de szintúgy szívet ragadó és elmét bájoló genialitással. Egyik a közelebb múlt kornak dísze, a másik a jelenlevőnek. Nincs most rá idő aesthetikai vizsgálatok alá bocsátani a két nagy szellemű írót, kinek egyike, nyelvünk képessége mellett, a nálunk is már honosodni kezdő görög és római költészet formáit bővebb gyakorlatba hozta, a másik ügyes módosításokkal a régiebb nemzeti formákhoz ragaszkodott; egyiknek igen értelmes és tudományosan fejtegető kritikus juta, a másikat csak köz érzelem szerint ízleljük és magasztaljuk; egyiknek több olvasója, a másiknak több csudálója: mind a kettőben büszkélkedik a nemzet.

*) Megjelent a *Kritikai Lapok* VI. füzete 152—174. lapjain (1836).

Így állván a köz érzetek két nagy költőink iránt, súlyosodik a választás, és sokat veszt természeti édességéből. Valamint tehát derűlt csillagos égkor is a vihar alatti hajóbul hullámok közt és felettök remegve parti toronylámpást keresünk, úgy kényteleníttetem én is valamely vezér idea után indúlni: és ez nekem nemzetünk mostani állásában az a kérdés, hogy „a két költők közűl melyiknek jutalmaztatása fogna hihetőleg több köz örömöt hazánkban gerjeszteni?“ Nagy lélek lakván a nagy költőkben, nem merek tartani, a jeles és egymást becsűlő két vágytárs valamely piciny és irígykedésből származható megszomorításától, akár egyiknek adjam a fent említetteknél fogva a pálmát, akár a másiknak; hiszen ha az akademia rendszabásai szerint, a Tudós Társaságnak nem szabad megosztani a jutalmat, tehetik azt egymás között a nagy költők, kik úgyis minél fentebb íhletűek, annál kevésbbé lehelnek e sáros földgolyó mélyéből felkerűlt ásványok világában, és minden csillogó aranynál a dicsőséget nagyobbra becsűlik.

Meg lévén a felől győződve, miként szüli a köz érzelem főképen a közvéleményt, miszerint lehet egy még fiatal tudós társaságnak, midőn a köz míveltségen dolgozik, csak lassan-lassan a müvészség tetőbbségeihez a fentebbi kimívelődésbe be és abban előlépő nemzetet felrántani; hogy reánk nézve a literatúra cél ugyan, de a nemzeti míveltségre, melyet nyelvünk kimívelődése által gyarapítanunk és terjesztenünk kell, csak eszköz; mikép le kell egy kissé a nemzet többségéhez ereszkedni, ha a súlyosság, az erkölcsi világban is divatozó törvények ellenére lépcsőnkint a nemzetet mind feljebb meg feljebb emelni törekszünk; meggondolván, hogy Kisfaludy Sándor Músája eddig elé inkább nemzeti szellemű és formájú; meg nem felejtkezvén, hogy főleg a lelki szerelem lelkes daljai minden míveltebb nemzet sajátja, hogy ezen emberiség virágjában minden megszelídűlt szív osztozik az egész világon; megfontolván, hogy némely munkáinak fordítása, bármi hiányos legyen, a külföldön is már megízleltetett; gondolóra vévén, hogy borhév nélküli, hol buzgó lánggal, hol gyengédeden ömlő „magyar Anákreonunk“ füzeteivel nemzetünk szebb része asztalkáin aligha

nem mindenhol összetalálkozunk, ösmervén azt a véghetetlen befolyást, melylyel a nemzetek akár csínosodása, akár elfajúlására, mindég és mindenszerte hatott, hat és hatni fog a széppnem, mely csaknem hasonfele részét, vagy még többjét is teszi mindenütt a harcok csapásai alatt bőven hullni szokott férfiak számának, az őszebb és az évek terhei alatt meggörnyűltek: azonban valamint még nem rég egész elevenséggel virító, úgy még most is eléggé zöldellő Kisfaludy Sándornak, kinek az ifjabb költő (Vörösmarty), ki előtt még oly nyúló a jövendőség, bizonyosan maga is ajánlaná a jutalmat, nyújtanám ez úttal az arany koszorút."

Gr. Dessewffy József az 1833-dik nagy jutalom tárgyában munkálkodó küldöttséghez (L. *Felső-Magyarországi Minerva,* tizedik évi folyamat. 1835. I. köt. 173—175. ll.).

Midőn a nemes grófnak e soraiban foglaltatott okoskodásaira észrevételeinket tennők: a hosszú bevezetésnek (melyet helynyerés végett nem írtunk ki) azon állítása rövid vizsgálatát bocsátjuk előre, mely szerint az akademia csak úgy érheti célját, ha az ország bizodalmával tiszteltetik meg, e bizodalmat pedig az alaprajzhoz, mint evangéliomhoz, szoros ragaszkodás fogja leginkább biztosíthatni. A tétel, mindkét részében, áll; de nem áll az, aminek belőle közvetve következtetése végett a gróf azt szóba hozza: hogy t. i. *a jutalom felosztása eltávozik az alaprajztól, s így a jutalom felosztását országos bizodalmatlanságnak kell követni.*

Mert mindenek előtt az akademia, midőn 1834-ben a nyomtatott munkák megjutalmazására szabott pénzmennyiséggel két munkát tisztelt meg, épen azt

tevé, mit az alaprajz rendel következő szavaival: „Vizsgálat alá vétetik a közelébb lejárt esztendőben kijött minden magyar könyv . . . s közűlök *a két legjobb* az igazgató testnek megjutalmaztatásra bemutattatik.“ A kétszáz arany felosztása tehát egy környűlményektől feltételezett s akármikor változtatható *igazgatósági határozatnak*, maga az igazgatóság által történt felfüggesztése, s az alaprajzhoz visszatérés volt. S így épen ezen cselekedete a társaságnak nincs teljességgel arra idomítva, hogy a gróf véleményeként bizodalmatlanságot támaszszon; sőt arra látszik inteni, hogy mind addig, míg kettőnek nem járhat külön az igazgatóság által határozott 200 arany, tehát öszvesen 400: mind addig ez a kisebb summa is, ez a 200 arany, az alaprajz értelméhez képest, két munkának jusson. Azonban e tárgynak feszegetése, valamint fontolgatása annak, mi jobb, vagy igazságosabb, s mi vezethette az igazgatóságot e határozat tételére? nem e helyre való.

A társaság tehát a gróf által felhozott esetben csak egy, minden évben változható végzéstől tért el, s az alaprajznak egész mértékben eleget tett.

S most a kérdés tárgyához! A nemes gróf azt akarja megmutatni, hogy Kisfaludy inkább érdemle jutalmat, mint Vörösmarty, s e végre párhuzamot von kettejök közt. Kövessük azt egész figyelemmel. „*Az egyik a költészet szebb útját még jobban megtörte, s amannak több nemeiben szerencsésen gyakorolta magát; a másik kevesebbe nyitott utat, de szintúgy szívet ragadó és elmét bájoló geniálitással.*“ Megvallom, e charak-

teristikából nem vehetem ki egészen, ki az *egyik* és ki a *másik*, mert sem ez, sem az nem bélyegzi, egymás átellenében, a két költőt. Ki *„törte meg jobban a költészet szebb útját?“* Kisfaludy jeles *dalokat írt* nagy számmal, de azok határozott szűk korlátok közt mozogván, a gondolat csak ritkán találtatik a formával annyira compenetrálva lenni, hogy ez amazzal az együve-olvadás belső szükségét hagyná feltenni. Mert a 400 dalt alkotó 400 gondolat közt van, mely teljesb és hathatósb kifejthetésére több vagy hosszabb sorokat kiván vala; de van hasonlíthattlanúl több, mely jóval kisebb testű, s nem egyéb egy kellemes ötletnél, egy epigrammai szökkenésnél, egy kis antithesisi szövénynél: már ezeken bugyog a bő ruha, s mihez természeténél fogva rövid, talán tömött s concís epigrammai forma illett volna, hasonló, Kazinczyként, egy nyílhoz, „mely célra fut és öl“, egy csókhoz, mely „elcsattan — s oda van, de az ajkak lángolnak, a kebel égve liheg“; annak praedestinátiónál fogva tizenkét soron kell végig voncoltatni, s hogy a tizenkét sor beteljék, sok szóval, synonym és nem-synonymekkel kelle azokat kitömni. Himfy Szerelmeiben tehát a külső formára nézve nincs különös nyereség, s kisebb sokkal, mint a sonett formájával, mely minden ily meghosszabbíthattlan s megrövidíthettlen kapták vétkeit hordja ugyan magában; mindazáltal ha válogatással, s nem ex professo egész köteteken át alkalmaztatik, nem csak, hogy így fejezzem ki magamat, kényesebb termetű, s változatosabb bájú, hanem többet is vehet fel; s midőn a Himfydal, nem bánom, egy

szárnyas angyalfőhöz hasonlít, a sonett egész és ép géniust mutat. Azon, magában ugyan csínos, de könyveken végig hurcolva monotoniájával véghetetlenűl fárasztó s untató formában oly nagy úttörés nincsen. És emlékezzék a nemes gróf, hogy, ha formáról van szó, s forma kimutatásáról, s példány állításáról, mindegy, többször vagy kevesebbszer ismételje azt valaki, sőt példányúl egy is elég: s így a kezdő müvésznek inkább törhet valaki útat tíz darabbal, ha azokban tíz forma állíttatott fel, mint négyszázzal, ha ezekben csak egy. — Azon lyrai darabok pedig, miket Kisfaludy Sándor *énekeknek* nevez, végetlen árakhoz hasonlók, melyeken, mit nem tagadhatni, számos kellemes virág úszdogál ugyan, de szinte nem szolgálhatnak példányokúl, általok szintúgy nem, sőt még kevesbbé lehetett út törve, minthogy azokban szabad kéj szerint, minden müvészi számolás, a hatásokkal célirányos gazdálkodás, mérték és cél nélkül bugyog a költőnek képekben gazdag ere. Ezek szabadon született gyermekei a természetnek, melyeknek anyagok jó, de egyéb kevés; hasonlók az *erdőhöz*, melynek rendezése, fái megválasztása s elhelyhetése nem árul el müvészi kéz hozzájárulását: pedig mind Kisfaludy Sándor, mind a nemes gróf, ha mezei lakjok köré fákat akarnak ültetni, például *parkot* veendenek s nem talán egy Bakonyt, s mesterűl kertészt, nem erdőszt. Mindkettőnek megvan a maga saját s külön nemű becse és érdeme, de ily alkatú énekekkel, ha azok szinte elsők lennének is a magok nemében, útat nem törünk. Mert ami bennök becses, a költői lélek,

az el nem tanulható, azt a természettől kell nyerni; ami pedig eltanulható, annak eltanulása veszedelmes inkább mint óhajtható, mert szétvizezésre, minden gondolatocskának szóözönökbe fullasztására vezet mindenkit, ki *legalább is* Kisfaludy Sándor képzelmével nem bír. Ki pedig ezzel bír, annak nem leszen nehéz müvészibb formát magától találni. Itt tehát út nincsen, csak végtelen síkság és tenger. — De Kisfaludy Sándor *regéket* is írt. Nem bocsátkozom itt annak nyomozásába, históriai valóság-e az a kor és azok az emberek Kisfaludy Sándor regéiben, mert szorosan poetai szempontból elég, ha belsőleg valók; hanem csak azt érdeklem, hogy a *forma,* a belső és külső, itt is az „*énekekével*" rokon, s mivel az nem annyira forma mint *nem forma*, csakugyan lelkesb íróinktól fel sem is vétetett, poetikánkba által nem ment, s így általok senkinek és semmire út nem nyílt. Végre a drámákról, úgy hiszem, a nemes gróf nem fogja sem kivánni, sem óhajtani, hogy szóljak. — Mindezeket bizonyítja historia literáriánk is, mert Kisfaludy Sándornak mímelői voltak ugyan, kiknek emlékezetét egy rövid év eltüntette; de követői a kor lelkesbjei közt nem, aminek könnyen feltalálható, igen természetes oka az, hogy Kisfaludy Sándor sokkal subjectívusabb lélek, mint hogy szerencsés iskolát támaszszon. Ő mindenben és mindenütt csak önnönmaga Kisfaludy Sándor lévén, egyhangú és egyszínű Himfyben és Gyulában, régibb s újabb regéiben, didaktikus darabjaiban s drámáiban, amennyiben ezek vagy azok becsesek, önnön sajátsága, s hogy úgy szóljak, Kis-

faludysága által becsesek, mit nem lehet követni, hanem csak majmolni, mert ami nincs magunkban, azt hazudnunk kell; csak azt vehetni által, mi *objectívum*, t. i. a rajtunk kivül levőnek nem a magunk, hanem annak természetéhez képest visszaadása módját. Ezért támaszta Goethe iskolát, mely a müvészetben időszakaszt alkotott; midőn Schiller, a nagyobb lángelme, de subjectív költő, nem.

Vessünk egy pillantatot *Vörösmarty* költői pályájára. Ez tíz év alatt majdnem annyit ada, mint amaz közel negyven alatt. De e művekben *mely különféleség!* Pedig a müvészetre nézve *ez* jő tekintetbe. Vörösmarty nem csak a költészet mind a három fő nemében ada jeles műveket, hanem azok különböző al ágaiban is. Vörösmarty a kisded epigrammától kezdve, a dal és elegia külön nemein keresztül az ódáig, a románctól a poetai elbeszéllések több fajain át a nagy epopoeiáig, s a drámában a víg és tündértől a históriai és magas tragikumig sok és sokféle, nagy és nagyszerű, vagy legalább első, s itt-ott vétkek mellett is mindég rendkivüli művekkel gazdagítá literatúránkat, s lőn — mit kétségbe bizonyosan nem vonand senki — a romántos iskolának — melynek mind eddig az egy Zrínyi volt müvészetünk mezején képviselője, bár nem ismert, vagy félreismert, vagy nem értett, föl nem fogott képviselője, s vezér, követők nélkül — feltámasztója, vagy inkább újra és szebb fényben megalkotója. S midőn Kisfaludy Sándor csak olvasót szaporított, mi bizonyosan nagy, felette nagy érdem, Vörösmarty müvészségünk körét tágította, annak új fordúlatot adott,

benne új időszakot kezdett, mi legalább nem kisebb érdem amannál. Kisfaludy Sándor élni fog mint népi költő, midőn Vörösmarty a müvészet sanctuáriumában ragyogand; s innen van az, mit gróf Dessewffy igen valóan mond, hogy Kisfaludy Sándornak több a kedvellője, mert a nép teszi a többséget, midőn Vörösmartynak több a csodálója, mert ennek publicuma inkább a műértőkből áll. Kisfaludy Sándorra nézve nem lehete veszedelmesebb összeállítás, mint Vörösmartyval, mert végtére is érdekében levén a müvészségnek, helyes irány tekintetéből a míveltségnek is, a magasb érzésnek a *köz* érzelem felett, a mélynek a sekélyes, a nagynak a közönséges felett, a nemesb formáknak a csak könnyű, az acélmetszésnek a fametszés felett kivívni a győzedelmet: majd egyszer a két költő közt párhuzamot kell vonni, s megmutatni, miképen a Kisfaludy Sándor kedves Musácskája különbözik a Vörösmarty nagyszerű Jupiter-istenétől; s miképen ama kedves leánykának el kellend halaványodni az Olymp ura előtt; meg kell majd mutatni, miképen Kisfaludy nem *„inkább nemzeti szellemű és formájú“*, mint a nemes gróf mondja, ha *nemzeti szín* alatt nemzeti érzés és gondolkodás értetik, s *a nemzeti formával* belső formát s nem *mértéktelen* verset jegyzünk meg; s hogy azon állítás, miszerint Kisfaludy *ügyes módosításokkal a régiebb nemzeti formákhoz ragaszkodott,* épen Vörösmarty többféle műveiről áll, Kisfaludy Sándoréiról pedig épen nem, hacsak ismét a „mértéktelen rímes versformába“ nem helyeztetjük a nemzeti formákat, milyenekkel azonfelül még Vörös-

marty is élt. S ha egyfelül Kisfaludy Sándor *egy* és *csak egy* versformát talált, mely véghetetlen könnyűségével annyira ajánlkozik a nagy számnak; Vörösmarty nem csak „a nálunk is már honosodni kezdő görög és római költészet formáit hozta bővebb gyakorlatba“, mint a nemes gróf mondja, hanem számos külön-különféle új formákat állíta elő dalai s románcaiban, s azt mutatta, mikép a művész, műveinek mint tárgyát, szellemét és hangját, úgy formáit is sokféleképen tudja váltogatni. Hogy Kisfaludy Sándor *szerelemdalait* írt, melyek *minden nemzet sajátja*, legalább Vörösmarty átellenében nem argumentum, ki szinte írt számos szerelemdalokat; s még kevesbbé az, ha tekintetbe veszszük, hogy Kisfaludy Sándor *egy* szív szerelmét s így egyféle szerelmet éneklett, midőn Vörösmartynak nem csak a legkülönbözőbb helyzetű, hanem a legkülönfélébb individualitások szerelmét is éneklette. — S ki állítá még, hogy *egy* több legyen mint több? De ezen állítással a nemes gróf nem is akart egyebet mondani, mint hogy Kisfaludy Sándor egy, minden nemzetnek saját, érzést éneklett; mihez mí azt adjuk, hogy Vörösmarty is egy, minden nemzetnek saját, érzést éneklett. — Hogy Kisfaludy Sándor némely munkáinak „fordítása megízleltetett“, azt meg fogom cáfolni bizonyos tapasztalásból, ha a nemes grófnak elébb tetszeni fog bebizonyítani állítását. Hogy Kisfaludy Sándor munkái *„asszonyi világ közt is elterjedtek“,* minthogy az *elterjedés s az olvasó szám* elvéből vett ok, tehát statisticai, nem kritikai ok; mely egyébiránt asszonyokból álló akademia előtt

lehetne fontos, de férfi akademia előtt, bármint hódoljon is ez a szépnem kellemeinek s érzéseinek, itt cáfolatra nem szorúl. Hogy pedig Kisfaludy Sándor a *közelebb kornak* dísze, Vörösmarty a *jelenlevőnek*: mivel a jutalom épen a társaság evangélioma (az alaprajz) szerint a jelenkor bajnokainak van kirendelve, egyenesen az állító ellen szól. — De, úgy mond még a gróf: *az ifjabb költő előtt még oly nyúló a jövendőség:* azaz: ez még nyerhet, talán többször is. Mindenek előtt az alaprajz nem férfiakról, hanem munkákról szól*); a kor pedig, ha egészen hasonló környülmé-

*) A nemes gróf a felebb fejtegetett elv ellen, mely szerint az akademiának nem hátra, hanem előre kell néznie, jutalmat nem magáért, hanem a literatúra kedveért, *segedelműl*, kell osztania: talán Kresznerics szótárának megjutalmaztatását fogja felhozni. Itt, úgy szóland, az író meg volt halva, s így segedelem vagy jövendőségről nem lehete szó. — De minekutána az akademia fő elve e tárgyban: a szerzők segíttetését csak munkáik becséhez mérni; midőn Kresznerics nyelvtudományi munkájához, más munka hasonbecsűnek nem itéltetett, a jutalomnak szükségkép a munkához kelle tapadni, s az akademiának, Kresznerics hagyományosait tekintetbe vevén, nem volt oka azt tőlök megtagadni. A *segedelem* elve tetemesen csökkenne, ha azon munkáknál, melyek nem *lángész*, hanem *szorgalom* munkái, a jutalom, elvnél fogva, megtagadtatnék tőlök, mihelyt szerzőjök nem él, mert gondolható oly munka, melynek folytatásába a korosabb szerző bele fáradna, ha azon remény nem élesztené, hogy, ha elkészűlte után azonnal elhal is, érdemlett jutalmától örökösei el nem esnek. Hogy pedig ily jutalom méltatlan örökösöknek ne jusson, arról gondoskodott az akademia, azt végezvén, hogy e pontnak minden különös esetben különös elhatározását fenntartja magának. (Lásd Magyar Tudós Társasági Névkönyv, 1836-ra, 46. l. d) alatt.)

nyek közt, milyeket nem is képzelhetni, egyetlenegy elválasztó elvűl találna felvétetni, kérdés: az alaprajz szelleme szerint annak lenne-e a jutalom adandó, kitől többé feltünőt várni nincs a természet szokott rendén; vagy annak, kiben még többekre s nagyobbakra van erő és képesség, s kit ennél fogva minden módon azon állapotba kell helyeztetni, hogy folyvást a literatúrának szánhassa napjait, s minél több oly jeles művet adhasson, milyekért már egyszer nyert jutalmat. Avvagy nem nyer-e a literatúra, ha ugyanaz még többször is nyer jutalmat, azaz, ha még többször is ád a már egyszer jutalomra érdemesített, magas becsű munkát? Oly intézet tehát, melynek jutalmazáskor maga a jutalom *cél*, s mely nem néz előre, hanem hátra: egy elmúlt kor hősét fogja *hasonló* környülmények közt megtisztelni; mely pedig, előre nézve, jutalom cím alatt az erőben lévő, tehetős férfiakat *segítni* akarja, *hogy még nagyobbakat adhassanak,* az a fiatal bajnoknak adandja a pálmát.

S ezek körülbelül a nemes grófnak okai, melyeket a két koszorús író munkáiból s személyétől vett. Néhány külső oka még ez. *Melyik gerjeszt több köz örömet hazánkban?* Nem igazítjuk meg itt a kifejezést, mely *több* és *kevesebb* örömet tud olyat, mely egyszersmind *köz* is; nem érdekeljük, hogy, ha igaz az, hogy Kisfaludy Sándor a legközelebb múlt kor embere, az ő jutalmaztatása a múlt kor emberei közt fog nagyobb örömet támasztani, emez pedig a jelenkoréi közt, kik literaria statisticánk szerint alkalmasint többek; hanem kérdezzük: Egy tudományos intézet tetteinek

lehet-e vezéroka a házában nyilatkozandó érzelem, s az ebből támadandó közvélemény? Bizonyosan nem. Ez annyit tenne, mint ily intézetet nem tudományos elvektől, hanem a többségtől, mely ilyenekben nem is lehet competens, függővé tenni. Pedig hatása csak úgy lehet üdvös, ha független; *neki* kell vezetőnek lenni, vagy elmúlnia. Az elvekre nézve szükség, hogy a közvéleményt tisztelje, mert az elvekhez tud a nagy szám is, az elveket a legegyszerűbb, de józan ész is felfoghatja, megitélheti; de az alkalmazásban csak azok lehetnek competensek, kik az egyes tárgyak száz és ezer oldalait hosszadalmas tanulás és sokféle hasonlítgatás által fel tudják fogni s latolgatni. Mely egyszerű elv például ez: *Ki gyilkol, életével lakoljon;* ezt érti, megitélheti a nagyobb szám is; de egyes esetben tanácsos lenne-e minden gyilkost a nagy számnak általadni? Nem lennének-e esetek, hol az, kit a törvényszék feloldana, elitéltetnék; s kit ez elitélne, a nagy szám által feloldatnék? S mint itt, úgy mindenben, s így a tudományos kritikában is — mely maga vezethet valamely testületet szellemi mű jutalmazásában. Az elv alkalmazását nem lehet közönségre bízni, hanem azokra, kiknek kötelessége minden készülettel ily, sokszor nehéz itélethez járulni; és rendeltetésénél fogva tudományos alapra, nem közönség többségére, építni itéletét. Azt mondja még gróf Dessewffy: *le kell a nemzet többségéhez ereszkednünk, ha felebb akarunk emelkedni.* Igen, azt kell tennünk. Le kell ereszkednünk a többséghez, mely mindenkor kevesbbé értelmes, kevesbbé mívelt része a nemzetnek, azzal,

hogy tanítjuk foghatóságához szabott módon, oktatjuk köréhez tartozó ismeretekben, s így fokonként, a míveltebb osztály rangjára, a jóllét azon lépcsőjére emelhessük, melyre a státus physikai viszonyainál fogva lehetséges. De erre sem Kisfaludynak, sem Vörösmartynak, sem senkinek másnak jutalmaztatása nem vezet.

Nem állnak tehát a grófnak írott okai Kisfaludy Sándor megjutalmaztatása mellett Vörösmarty ellen. De a gróf az akademia gyűlésében, a vitatkozások folyamatjában nyilván és magyarán elismerte, hogy *Vörösmarty sokkal nagyobb költő mint Kisfaludy Sándor:* oly állítás, mely a gróf belátásának s nemes nyíltságának szükséges következése volt; és csak a szív, az idősebb költőhöz való vonzalom bírhatta őt arra, hogy az ifjabbat a jövendőséghez utasítsa. Ezzel azonban nem küzdök itt, mert a szó repül, s lehetnének, kik épen az ilyet elfeledék. — Hanem minekutána a nemes gróf jónak itélte a maga véleményét a közönség elébe terjeszteni, engedje meg, hogy ugyanazt tegyem én is, s állítsam, hogy Kisfaludy Sándor és Vörösmarty 1833-ra koszorúzott munkáik közől a pálma, belső érdemöket tekintve, csak Vörösmartyéit illethette, s különös constellátiónak kelle annak lennie, mely a többséget felosztásra bírhatta. Nem bocsátkozom itt a *két költő egész pályája* hasonlítgatásába, s ezt csak azért, hogy azon hibába ne essem, melybe a nemes gróf, midőn ő a két költő egész pályájáról szól, holott a kérdés tárgya „Kisfaludy Sándor Munkáinak“ III. és IV. kötete s Vörösmartynak I. és III. kötete

volt, *és semmi egyéb.* Ezeket hasonlítsuk össze; feledjünk el minden egyebet, feledjük el a személyeket, s maradjunk a dolognál.

A Kisfaludy Sándor két kötetében foglaltatik négy rege, ú. m. Dobozi Mihály; Kemend; Döbrönte; A megbosszúlt hitszegő. Ismétlem: *csak ezen négy rege megkoszorúzásáról lehetett a társaság határozatai szerint szó, és csak ezen négy regéről volt szó.* Másfelől a Vörösmarty két kötetében foglaltatnak ennek dalai és epigrammái, népi és vegyes költeményei, minden balladái és románcai, Hábador és Cserhalom, Tündérvölgy és Széplak, A Rom s a Két szomszédvár, Eger s némely töredékek; s itt ezekről, *csak* ezekről, de *ezekről mind* volt szó a Kisfaludy négy regéje átellenében! Én nem tartozom azok közé, kik azon akadnak fel, hogy Kisfaludy Sándor jutalmazott darabjai csak 3500 sorból állanak, midőn Vörösmartyéi 12,230-ból, vagy épen, mathematikai calculus szerint, Vörösmarty 12,230 sorát oly rövid versekre szabdalván fel, milyenek a Kisfaludyéi, *huszonegyezret* tesznek: mert én a szellemi munkák becsét nem rőfszámra mérem, ámbár nem lehet tagadni, hogy ceteris paribus 21 ezer csakugyan több valamivel mint 3 s fél ezer; — nem is vagyok azoknak egyike, kik úgy hiszik, hogy mivel Kisfaludyféle sort napjában alkalmasint lehet százanként is írni, midőn a mértékes sorok, kivált ha egyszersmind rímeltek, hasonlíthatatlanúl több időt és gondot, fáradságot és ügyességet kivánnak: mert én a művet úgy veszem amint van, s ilyek ceteris paribus talán csak a személy érdemét nevelik, itt pe-

dig kirekesztőleg csak a munkáról van szó; — nem tartok azokkal sem, kik azt számolgatják, hogy a Kisfaludy két füzetkéjében csak négy történet foglaltatik, midőn Vörösmarty két kötetében csak fő történet is húsz; ámbár a húsz csakugyan több mint négy, és húsznak teremtésére több alkotó ész kell mint négyéhez: mert itt munkáról, nem a szerző lángelméjéről van szó; — én tehát nem állítom össze sem számra, sem fáradságra, melybe kerülhettek, sem erőre, melyet kivántak, de még — a mi igazságos volna — belső érdemre sem. Hanem azt kérdem a nemes gróftól — s itt ízlésére, itéletére, részrehajlatlanságára s őszinte igazságszeretetére hivatkozom — hogy, ha, dato non concesso, az egy *Dobozi* felér belső becsre Vörösmarty minden dalaival s epigrammáival, *Kemend* Vörösmarty népi és minden vegyes költeményeivel, *Döbrönte* Vörösmarty minden balladáival és románcaival, s a *Megbosszúlt hitszegő* Vörösmarty Hábadorjával: — engedelmet kérek, ha föltevésemnél akaratom ellen is mosolyra kell elvonúlni ajkaimnak — de feltevén, mit nem hiszek, hogy a megjutalmazott négy rege nyom annyit, mint mind az a sokféle poetai kincs, mi Vörösmarty első kötetében van lerakva; kérdem a nemes gróftól: semmi tehát *Cserhalom?* ez a gyémántja a magyar költészet koronájának? hol a nyugat keresztyén és hősvilága, a kelet szerelme s kalandorvilágával vetélkedik? Semmi az a *Tündérvölgy*, melyben minden bányái ki látszanak fosztva lenni egy kimeríthetetlen gazdagságú, vakító ragyogású keleti phantasiának, mely Moore Tamás műveit ki-

véve, nem tűr hasonlítást európai művel, s dacára látszik alkotva lenni az indus és perzsa dalnokoknak, megmutatni nekik, hogy az oriens tündérkertjeihez s rózsatömkelegéhez nyúgoti elme is lelt utat? És *Széplak* semmi? semmik azok az érzések örvényei s kínok kínjai, festve páratlan ecsettel? És semmi az a *Két Szomszédvár*, egy eposzi Shakespeare, egy költő Prometheus teremtménye: ez a canticum canticórumja a gyűlölség poézisának? óriási szenvedelmeknek ezen elsodró viharai, roppant erőknek e tengerárjai, melyeknél feláldozni tetszett a költőnek a külső valóságot, de megtartá azt a belső öszhangot és egyenmértéket, mely a szertelennek is vív ki helyet a költészetben? És semmi-e végre — hogy *Délszigetet* és *Magyarvárt*, mint töredékeket, elhallgassam — semmi-e *Eger*, ez a magyar eposzok koronája, melyben annyi müvészi értelemmel a legkülönfélébb alkotó részekből oly harmonicus egész állott össze? hol nem tudjuk a nemzeti s individuális bélyegek különféleségeit és sokaságát, vagy az érzések festését, vagy a történetek fűzését, vagy az erőben s lágyságban, szigorú szabatosság s ismét virágzó képekben dús előadást csodáljuk-e vagy a technikai tökélyt magasztaljuk s tűzzük-e ki példányúl? Ez a kis Ílias, ez az eposzaink eposza, mely maga elegendő költőjére múlhatatlan fényt és ragyogást árasztani: ez is tehát mind semmi? S ezek mind együtt nem voltak képesek a nemes gróf mérőserpenyűjében a Vörösmarty csészéjét lesülyeszteni? — Elvárjuk tehát a nemes gróf okait, elvárjuk, hogy tévedéseinkből kiragadtas-

sunk, elvárjuk megmutatását nem annak: mit tett Kisfaludy és mit Vörösmarty, s mit nyom Himfy vagy Zalán, mit nyomnak a Kisfaludy és mit Vörösmarty drámái? kinek hajai őszek, s ki nyerhet még jövendőben koszorút? hanem, miután visszatereltük a kérdést kerékvágásába, annak megmutatását várjuk el, hogy a két rendű jutalmazott *munkák* nem csak *nem hasonbecsűek,* — mert ha ilyeneknek tartaná a nemes gróf, legalább a jutalom hasonrészekre osztásán nem akadna fel, — hanem, hogy a négy rege együtt becsesb, mint a Vörösmarty előhozott munkái? Egyébiránt örűlhetünk, hogy oly tárgy jöve gróf Dessewffy által szóba, melynek indúlat s személyesség nélkül, minden oldalróli mély, s majd specificumokba ereszkedő nyomozása, fejtegetése nem lehet nem hasznos az ideák fejlődése, ismeretek terjedése, literaria historiánk egyik létalapos*) kérdésének eldöntésére nézve. E fejtegetésnek megkezdése már az, mit most a nemes gróftól várunk: mert mindenkor az először felszólamlónak kötelessége állítását védeni; nekünk tagadó állásunknál fogva csak akkor leszen tisztünk — amit örömmel teljesítendünk — a szóbani munkák egyenkénti szoros és összehasonlító bírálgatásába bocsátkozni, midőn gróf Dessewffy József is meg fogja ezt tenni maga részéről, a nélkül hogy bennünket a maga állítása valóságáról meggyőzne**).

---

*) Így fejeztük ki akkor Balogh Pál után a „lényeges"-t. — *Új jegyzet.*

**) Gr. Dessewffy nem felelt meg a felhívásnak. — *Új jegyzet.*

TARTALOM.

KRITIKAI BEREK. I. KÖTET.

Első Könyv.

KRITIKAI KÍSÉRLETEK.

1826—1830.

Második Könyv.

ADALÉKOK A KRITIKAI LAPOKHOZ SZÉPIRODALMI TÁRGYAKRÓL.

1831—1836.

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

ELSŐ KÖNYV.

KRITIKAI KÍSÉRLETEK.

1826—1830.

